

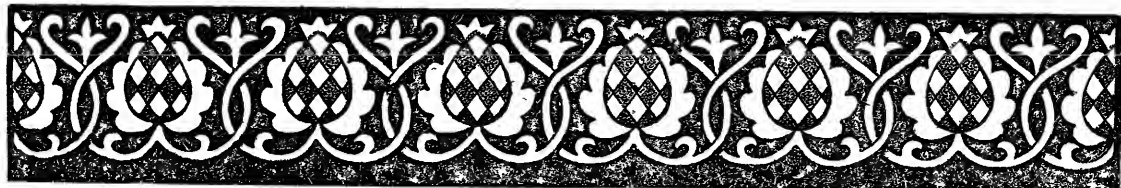
Проф. Євген Онацький

УКРАЇНСЬКА
МАЛА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Книжка XVI Літери Уш. - Я.

Наказом Адміністрації
УАПЦеркви в Аргентині

Буенос Айрес - 1967

Р.В.В.В.В.

УШКА-

УШКАЛ — річний та степовий розбійник. Ними часто бували татари. В давній думі про Хведора Безрідного оповідається: «То не верби луговії зашуміли, як безбожніі ушкали налетіли, Хведора Безрідного, отамана курінного, постріляли, порубали . . . »

УЯВА — здібність людини витворювати образи без подразнення змислів. Розрізняємо уяву ВІДТВОРЧУ, коли відтворюємо перед нашими духовими очима дійсно колись пережиті події, — на цій здібності ґрунтується вся наша ПАМ'ЯТЬ, і уяву ТВОРЧУ, коли злучуємо перш ніж нашої свідомості, а часто й підсвідомості, в нові образи, яких ніколи перед тим не було в дійсності: на цій здібності ґрунтується не тільки все мистецтво, але і весь поступ науки.

Творчу уяву треба відрізнити від безплідного ФАНТАЗУВАННЯ. В своїх «Розмовах з Еккерманом», В. Гете, говорячи про уяву, зауважив, що без неї не може бути ні один великий вчений. Я не думаю, — додав він, — про фантазію, що блукає в порожнечі і творить образи речей, що не існують; я думаю про ту уяву, що не покидає земного терену і скеровується до речей, що їх зайнтуйовано й передчуто на підставі того, що дійсно існує і відоме». Сила уяви служить власне для того, щоб не залишитися на вже здобутих позиціях, а здобувати дальші, що їх люди без відповідної сили уяви не знаходять. Скільки мільйонів разів люди бачили, як падає яблуко. Але треба було Ньютона з його силою уяви, щоб із спостереження яблука, що падає, уявити собі причину цього падіння і побудувати на тому закон всесвітнього тяжіння. Тепер ми користуємося літаками, гелікоптерами, підводними човнами, але треба було Жюля Верна з його незвичайною уявою, щоб спонукати винахідників піти шляхом цих винаходів. Без людей з уявою не був би можливий величезний розвиток знання і техніки. Але без людей з уявою не було б можливе навіть співчуття до ближнього, бо тут потрібна значна участь уяви, щоб зрозуміти потреби інших. Відомий приклад пані, яка,

коли їй сказали, що бідні люди не мають хліба, запитала здивовано: «Чому ж вони не їдять булки?»

Проте, якщо творча уява Ньютона відкриває нові обрії світовій науці, то безладна уява Дон Кіхота кидає його в бій із вітряками. Якщо творча уява Шекспіра, Бетховена, Моцарта, Рафаеля, Леонарда да Вінчі, Шевченка, Лесі Українки, Лисенка витворюють нові багатства ідей, нескортьельних мелодій, світ ідеальної краси й образи небувалих людей, що мов живі стають перед очима, то творчість багатьох поетів та мистців, що відбиває хаотичний стан їх уяви, що не піддається дисципліні інтелекту й логіки, викликає лише іронічне знизування плечима. Мистецька уява тільки тоді дійсно творча й плідна, коли організує свої образи в якомусь стилі і хаотичний їх біг перетворює в гармонійну рапсодію. Мистецтво ніколи не може бути пасивною передачею неупорядкованого й безплідного фантазування. Уява творча не тому, що втікає від дійсності, але тому, що збагачує і відновляє її знання й розуміння. Калейдоскоп образів і думок часто зустрічається в божевільних, але не сказано, що саме з божевільних виходять великі мистці, вчені й філософи.

ФАВСТ — легендарний німецький чарівник XV ст., що ніби запродав в старості свою душу чортові Мефістофелеві за можливість насолоджуватися знову всім тим, що дає людям активна молодість. Його постать послужила сюжетом для численних літературних і мистецьких творів, з котрих найславніша поема «Фавст» Гете, що її найкращий переклад (першої частини) на українську мову дав Дмитро ЗАГУЛ в 1920 р. В 1955 р. вийшов у Києві переклад обох частин М. Лукаша. В своєму «Фавсті» Гете представив історію людства, що, гнане жадобою щастя й пізнання світу, рветься в невідоме, поривається безнастанно все вперед . . . Д-р Фавст у Гете, як каже Хвильовий у «Думках проти течії», це «допитливий людський дух» що особливо виявився в європейській динаміч-

ній цивілізації. (ЛЕВ. 1926 р., X. ст. 174) «Фавст» Гете породив три чудові опери — «Фавст» Гуно, «Мафістотеля» Боіто і «Засудження Фавста» Берліоза.

ФАКТ — дійсна подія, довершене діло, існування чогось, незалежне від нашого бажання, і що обмежує нашу волю: на бігунах землі існує великий холод, а на екваторі — велика спека, і це факти, з якими кожний мусить рахуватися. Забувати, що ми обмежені фактами, прикмета хворобливої мегаломанії, на яку терпів, напр., Сталін, коли відмовлявся вірити, що спадковість може дозволити собі відмовитися слухатися декретів партії, або Ксеркс, що наказував збичувати море за те, що воно насмілювалося поруйнувати його флоту.

З другого боку знаходяться люди, що надають надто велике значення фактам, забуваючи про людський розум та волю, що мають ті факти належно насвітлювати й розуміти. Наприклад, чимало людей твердять, що історики мусять зважати головню на факти. Але виникає питання — які факти? Очевидно, ніхто з істориків не міг би зібрати всіх фактів, отже мусить обмежуватися на деякі, ним самим вибрані. Щоб робити той чи інший вибір, треба мати якесь мірило, згідно з яким вибирається, і таким чином найбільш об'єктивні історики пишуть не одну якусь «об'єктивну» і спільну всім історію, а кожний свою, відмінну від інших, в залежності від вибору тих чи інших фактів. Саме тому італійський історик Г. Ферреро писав:

«В наше століття спостережень і досвідних наук, факти набрали важливости, якої вони ніколи перед тим не мали. Але не треба перебільшувати їхньої важливости, бо ці факти, які б вони не були важливі, все ж не мають власної вартости і завлячують свою важливість теоріям, для яких вони служать підставою. З певної точки погляду факти — ніщо, а теорія — все. Протягом століть, напр., люди могли спостерігати, що від смугастих коней можуть народжуватися цілком гладкі лоша́та. Всі конюхи і всі полководці, мабуть, добре знали цей факт, і все ж наука не мала з того жадної користі. Але коли прийшли теорії про спадковість і про атавізм, важливість цього факту набрала великих розмірів і послужила, разом із іншими, до обґрунтування наукового руху . . . Саме тому це власне теорія, що надає вартости фактам, навіть коли вона спочатку буває частинно хибна . . . » («Психологічні закони символізму». 1895, передм. ст. VIII).

Кайзерлінг теж зазначив з приводу «факту» доконаного вбивства: «Ніхто не надає імення убивці судді, що видає присуд смерті, згідно з законами, ані воякові, що забив у бою стільки ворогів скільки зміг. Обов'язок надає

речам відмінного зміслу. І те саме треба сказати про духову атмосферу, в якій відбувається той чи інший факт: це духовна атмосфера, що вирішує про значення факту . . . » («Подорож філософа . . . » фр. вид. I, 339).

Тому й Ісаак Мазепа зазначає: «Велика заслуга Грушевського, що він перший зібрав і опрацював у своїй 10-томовій «Історії України - Руси» надзвичайно обширний матеріал з історії українського народу, аж до доби гетьмана Виговського включно. Але поза тим він не дав систематичного освітлення історії України, не вказав, на які історичні традиції має наві'язувати наш народ свої визвольні змагання; де, в якій- добі свого минулого шукати провідної точки для боротьби за свою національну волю словом Грушевський, що заслужено придбав собі ім'я вченого світової слави, фактично залишив українського читача без відповіді на найпекучіші запити нашого національного життя». («Підстави нашого відродження», 1946.I, ст. 10).

Піт Сорокін, американський соціолог московського походження, констатував: «Ми накопичили величезну масу фактів, але незначних і безплідних. Ці факти не дали нам ніякої нової теорії чи важливої гіпотези, ані важливих в чомусь висновків. В нашу добу вони скорше наш пасив, а не актив, бо ми в них губимося і не знаємо, котрі з них варті довір'я, а котрі ні. Поза тим вони заступають нам перспективу і не дають можливости добре бачити . . . » («Криза нашої доби» Б Айрес, 1948, 213).

Проф. В Москаленко розрізняє два роди фактів — історичний і науковий.

ІСТОРИЧНИЙ факт знов таки може бути суб'єктивний і об'єктивний. **СУБ'ЄКТИВНИЙ** він тоді, коли його спостерігала лише одна особа і в такому вигляді передала його наступним поколінням. Такий факт все буде видаватися ненадійним, бо людське спостереження часто неточне. Апостол Павло по дорозі до Дамаску бачив світло і чув голос «Павле, Павле, за що мене гониш?». І хоч ніхто інший, крім апост. Павла того світла не бачив і того голосу не чув і все ж для ап. Павла і те світло, і той голос були таким переконливим фактом, що він навернувся на християнство, став одним із діяльніших апостолів і примусив цілі покоління людей приймати те світло і той голос за безперечний факт, що мав величезне значення для всього християнського світу.

НАУКОВИЙ факт — продукт правильного й точного спостереження. Якщо якесь спостереження фальшиве, то і висновки з нього, гіпотези, теорії скорше чи пізніше виявляться неправдивими. Якщо спостереження правильне, воно відкриває науці, а з нею й людям нові обрії. Птоломей учив, що земля плоска, неру-

хома планета. Тепер його теорія видається дитячою фантазією.

Галілей відкрив сфероїдну форму землі і її рух орбітою навкруги сонця. І хоч його катувала інквізиція, він відкрив людству шлях у міжпланетний простір («Укр. Думка» 2. IV. 1961).

ФАЛЬКІВСЬКИЙ ДМИТРО (1898 - 1935) — письменник і поет з Полісся, яке оспівував у численних творах. Комуніст, працював в ЧеКа в рр. 1920 - 23. Жахливі переживання чекіста відбилися в його поезіях: дивлячись на жнива, він пригадував, що й сам мусів косити, та не жита, а людські істоти:

Добро дівчатам із серпами:
Їх жертви плакати не вміють.
Сноп кладуться за снопами,
Лише серпи блищать, як змії.
А я? Я теж косити мушу
В ім'я майбутнього врожаю,
І жах один, що жертви душу —
Подумать тільки! — душу мають . . .
І стане гірко - гірко в серці.
А може й тут волошки сині?
Де винуваті, де невинні?

І хоч Фальківський давно вже був покинув ЧеКа, воно його не покинуло, а йшло за ним страшною примарою спогадів, з яких виростали поеми, повні надлюдського болю і одночасно напоєні спокійним трагізмом:

А так — усе до болю просто.
Рука пером сім раз чиркне,
І вийде слово прости: Р О З С Т Р І Л.
(Папір німий . . . мовчить . . . не койкне)
А потім прийде сіра північ,
І в камері задзвонить тиша . . .
А там... наган розбудить північ.
Земля в крові . . . і «вів» не дише . . .

Треба ствердити, що такі рядки не міг писати справжній чекіст. Їх писала людина, що дивилася на світ зі становища розстрілюваного, а не розстрілювачів. Тому вона й відійшла від ЧеКа. Але ЧеКа цього йому не простило і розстріляло разом із Влизьком, Косинкою та іншими представниками української інтелігенції, що хотіли йти зі своїм народом і калялися, як Фальківський, в довершеній зраді:

Поклонюся я низько житам:
«Ви простіть мене, блудного сина,
Що я вас проминяв, прогадав
На сирени, на брук, на машини. . . »
Проспіваю я пісню весні:
«Гей, ти весно! Розплата на весно!
Заплету в твої коси пісні,
Пов'яжу із квіток перевесло . . . »
Проспіваю про гамір машин,
Пригадаю минуле із болей,
Розкажу, що в селянській душі
Не умруть ні волошки, ні поле . . .

Після Фальківського залишилися збірки поезій: «Обрій», «На пожарищі», «Полісся», поеми «Чабан», «Чекіст».

ФАМІЛЬЯРНІСТЬ — занадто зухвале «пакібратське» поведження, що звичайно буває наслідком браку виховання й такту. «З прикмет що входять в обсяг рабської психіки, можна б назвати в придніпрянців хіба завелику фамільярність зараз по першому знайомстві. Це, мабуть, спадщина, по москалях, що, по півгодинній знайомості з чужими, поводяться, немов знають їх уже двадцять літ та починають відкривати свою «душу» так, як пристойна людина не відкриває її навіть перед близькими. Нема в них панської стриманости, панської недоступности, а багато з того — ах, як короткотривалого (на чарку горілки)! — поверховного «братерства» черні, голоти. Ця риса є також у галичан, хоча в них фамільярність не приходить з такому головокружному темпі, як у наших братів зі сходу» (Л. Віконська «За силу й перемогу» Львів 1938, 153 - 54). Цікаво, що й Л. Троцький протестував проти московської фамільярности:

«Фамільярність зовсім не виявляє внутрішньої близькості, дуже часто вона — просто прикмета політичного або морального нехлюйства . . . Внутрішньо опрацьований зв'язок із революцією виключав би фамільярний тон. висуваючи те, що німці називають — патос династії . . . » (Л. Троцький «Маяковській» в «Русск. Совр. Критика» Ленінград, 1925, 14).

ФАНАРІОТИ — визначні грецькі роди, що після здобуття турками Царгороду, продовжували жити коло ФАНАРІЯ — царгородського маяка (звідти й назва), постачаючи турецькому урядові високих урядовців, перекладачів, дипломатів, кредиторів, і одержуючи за це певні поступки для своїх родин, або свого народу. Це були грецькі «малороси», «землячки з цинковими гудзиками» за виразом Т. Шевченка.

ФАНАТИЗМ — вияв крайнього ЕГОТИЗМУ (див), себто сліпої впевненості у власній непомилності, спарованого з звіринною жорстокістю, що намагається винищувати всіх, хто насмілюється ставити спротив. Етимологічно слово ФАНАТИЗМ походить від ФАНУМ — святиня, бо перші фанатики вийшли з поганської святині, а саме із святині римської богині Белльони. Жерці цієї богині справляли на її шану різні танки, що супроводилися піснями, які переходили в безладні вигуки і закінчувалися взаємним кривавим бичуванням, після чого жерці впадали в ЕКСТАЗУ (див.) і в ній провадили розмови з богами, від яких ніби довідувалися якісь невідомі перед тим правди, які мали осягнути виконання «божих» наказів намовою й пропагандою, вживали підступів і обма-

ну. Слідами жерців Белльони пішли також жерці Цібели, а за ними всякі інші віщуни, знахори та чарівники. А що їм усім була притаманна НЕПЕРЕБІРЛИВІСТЬ У ЗАСОБАХ, безоглядність, сліпа впертість, незломне переконання у власній непомильності, то їх усіх і почали звати ФАНАТИКАМИ — людьми із святині. Психіатри зачисляють фанатиків до своєї клієнтелі, бо це все люди психічно хворі, параноїки, яких уперті ідеї зроджуються на ґрунті мегаломанії, егоцентризму, деспотизму чи якогось Месіянізму (див.). (о. Р. Головацький в «Світлі», 1956, IV, 17).

Фанатизм і пізніше був часто зв'язаний з релігією: фанатиками були ті жиди, що домагалися розп'яття Ісуса Христа; фанатиком був той жид, що не жалував своїх сил, бичуючи нашого Спасителя; фанатичкою була та бабуся, що підкинула й своє полінце, коли палили живцем Івана Гуса; фанатиками були, як засвідчує о. Головацький (там же ст. 18) ті католики, що навертали силою на католицитво не-католиків, а в тому й українців; фанатиками були жорстокі інквізитори, що огнем і різними тортурами навертали грішників та еретиків на путь праведний . . . І тому саме слово ФАНАТИК набрало в культурному світі неприємного посмаку.

ФАРИСЕЇ — члени жилівської релігійно-політичної секти від I полов. II ст. до Хр., завзяті вороги поганських культур. З великою точністю хоч часто лиш поверховно й лицемірно, заховували вони обрядовий Мойсейв закон пояснюючи його та доповнюючи «переказами батьків». Себе уважали з найкращих, а на інших дивилися з погордою. Навіть Бога вони не прославляли, лише себе намагалися звеличувати. Фарисеї були саме такі, як той євангельський фарисей, що говорив у святині: «Боже, дякую Тобі, що я не такий, як інші люди, або цей митар . . .» (Лук. XVIII 14). Він вихваляв себе, як побожного, а Бог відкинув його. Фарисеї очікували Месії, як могутнього царя, що поверне їм політичну свободу і запанує над усім світом. Христос дуже не любив фарисеїв за їх лицемірство, і говорив народові:

«На Мойсейовім сідалині засіли книжники й фарисеї. Все отже, що тільки скажуть вам, робіть і заховуйте; та по ліпах їх не робіть, бо говорять, а не роблять. Бо в'яжуть важкі тягарі і кладуть людям на плечі, а самі й пальцем своєїм не хочуть рушити. А всі ліпа роблять, щоб їх бачили люди. . . І люблять перші місця при бенкетах і перші сплуження в божницях і пошлювання на торговельні щоб звали їх люди, учителю . . .»

А самим фарисеям говорив Христос віпротно в речі:

«Горе вам книжники й фарисеї лицеміри, що зачинаєте царство небесне перед людьми;

бо і ви не входите, ані тих, що входять, не допускаєте звійти. Горе вам книжники й фарисеї, лицеміри, що даєте десятину з м'яти, кропу й кмину, а залишили, що важливіше в законі: суд, милосердя й віру. Це належить робити, і того не залишати. Проводирі сліпі, що проціджуєте комара, а проковтуєте верблюда. Горе вам книжники й фарисеї, що очищуєте зверху чашу й миску, а всередині повні здирства й погані. Фарисею сліпий, очисти перше середину чаші й миски, щоб і зверху стати чистими. Горе вам, книжники й фарисеї, лицеміри, подібні ви до побілених гробів, які зверху видаються людям гарними, а всередині повні мертвих костей і всякої нечистоти. Так і ви видаєтеся людям праведними, а всередині повні лицемірства й беззаконня . . . Змії, плоде гадючий, як утечете від суду пекла?» (Мат. 23, 1—35).

Фарисеїв і тепер багато в житті. Див. **ЛИЦЕМІРСТВО**. Наше прислів'я каже про дучасних фарисеїв, що все мають на устах Боже ім'я та моральні засади, а самі живуть брехнею та людською кривдою: «Дзвін до церкви скликає, а сам в ній не буває» (Франко «Привов.» Іє в. II, 549). Знає наш нарід і фарисейську молитву: «Не лай Боже нікому, як мені самому» (там же. 524).

ФАРІНА НИКОЛЬО д-р (1916 - 1943) — урядовець спеціальної служби при Голові італійського уряду, поручник, перекладач української мови при італійському Альпійському Корпусі в другій світовій війні в Україні, ентузіаст українського визвольного руху. Студював українську мову і літературу в Вишньому Східньому Інституті в Неаполі, а потім у римському університеті. З допомогою Я. Барановського тодішнього голови ПЕСУСУ, побував в 1937 р. в Галичині, щоб на місці пізнати польсько-українські відношення і був там гостем студентських гуртків ОУН. Закінчивши старшинську школу, блискуче витримав іспит на офіційного перекладача української мови і зголосився на антимосковський фронт. Поляг 21. I 1943 р. на полі бою. Залишив по собі, випуковані переклади «Інтерменцо» Конобинського та «Партизани» Крезуба.

ФАРМБОРО ФЛЬОРЕНС — англійський письменник і подорожник. У восьми томовому збірникові «Народи старих націй» (Лондон, 1822) він умістив розвідку про Україну, «історично докладну й навіть захоплюючу», як схарактеризував її Гр. Лужницький в «Америці» (8. VIII, 1959). У ній знаходимо точні пояснення термінів «Малоросія» і «Рутенія», згадується про поділ віровизнання, постійні війни з Москвою, початки Київської Держави (IX ст.), знаходимо опис Києва, «місто дистинкції, коліска пізнішої московської імперії», яке то

місто дуже далеке від «московського фаталізму чи московської мелянхолії». Автор захоплюється українськими народними піснями (шумки, думки, кобзарі), підмічує «прекрасне літо України» та «магічну красу природи». Дуже багато місця присвячує автор українській жінці, якої світлина (до речі, дуже вродливої Українки в народньому строї) започатковує розвідку. «З українського народного строю — пише автор — часто беруть зразки лондонські й паризькі салони мод». Підмічуючи «закоханість української жінки до кольорів, квітів, бинд і виши-фок» (стор. 5041) автор зве Українку «чистою Слов'янкою», представницею типової слов'янської жіночої краси».

ФАТАЛІЗМ — віра, що події відбуваються незалежно від людських бажань, змагань і діяльності людини, згідно з наперед призначеною коєжній людині ДОЛЕЮ (див.). «Гляди, не гляди, не минеш біди», — кажуть українські ФАТАЛІСТИ, що походять простою лінією від давнього фаталізму «Слова о Полку Ігор», де знаходимо характерний вираз:

«Ні хитру, ні горазду, ні птичью горазду суда Божого не минути». Сюди ж відноситься і друга приповідка: «Кому втонути, тому води не минути» (Франко, т. I, II, 344, 290).

ФЕВДАЛІЗМ — середньовічний суспільний устрій, що ґрунтувався на особистій системі землеволодіння: землевласник віддавав землю своєму ВАСАЛЕВІ в ділчне володіння, заховуючи для себе т. зв. ВЕРХОВНУ ВЛАСНІСТЬ, а за те васал повинен був бути вірним землевласникові, як своїому СУВЕРЕНОВІ. А що васал міг теж давати одержану від землевласника землю в ЛЕННЮ, себто в заміну за сповнювання певних обов'язків, головню військовсі служби, то витворилася певна система суспільного ладу, де найнижчою верствою були селяни, кріпаки, що безпосередньо обробляли землю і сиділи на ній. В Польщі та в Литовсько-Руській державі, коли рід вимирав, маєтки, одержані за ленним правом, переходили до держави, та й за свого життя землевласник не міг розпоряджатися ними вповні за своєю волею. Питання, чи в Україні був федеральний лад, залишається в науці спірним.

В нашій політичній літературі словом ФЕВДАЛ часто визначають просто пана — кріпосника.

ФЕДАК СТЕПАН (1861 - 1937) — адвокат, директор «Дністра» у Львові, в рр. 1913-18 — віцепрезидент Краєвого Банку у Львові, співосновник багатьох галицько - українських економічних установ, в 1915 р. вивезений москалями до Києва разом із іншими визначними українськими громадянами — «закладниками». Повернувся до Львова в 1916 р. В рр. 1919-23

був головою Українського Громадянського Комітету у Львові і мав спеціальне завдання допомагати українським політичним в'язням.

Його син, теж СТЕПАН, поручник УССів і УГА, був членом УВО і виконавцем замаху на Пілсудського в 1921 р. Загинув від большевиків в 1946 р. Його доня Ольга вийшла заміж за полк. Є. Коновальця, а Софія за полк. А. Мельника.

ФЕДЕЦЬКИЙ А. К. — харківський фотограф - мистець, засновник українського кіномистецтва. В 1896 р. він створив перший фільм української продукції «Джигітовка козаків». Слідували інші короткометражні фільми: «Відхід потяга від харківської станції», «Хресний хід із Куряжа у Харків». В 1897 р. він випустив естанню стрічку «Народні гуляння на Кінній площі». Увесь прибуток від демонстрації стрічок А. Федецький призначив на користь бідних м. Харкова. (Б. Берест — «Іст. у. кіна». 1962 ст. 22).

ФЕДІВ ІГОР (1896 - 1962) — культурний діяч зі Львова. Український Січовий Стрелець, попавши в бою під Конюхами 1916 р. в російський полон, в 1917 р. тікає з табору полонених і бере участь в українських визвольних змаганнях. Був стеографом української делегації в Бересті, і в такому характері включений в Делегацію на Мирову Конференцію в Парижі. Працював у видавництві «Вернигора» і пізніше переробив і випустив під своїм ім'ям пригсдницьку повість Златопольця (В. Отамановського) «Син України». Одержав у Празі докторат географії, був директором Українського В-ва в Кракові і професором Високої Економічної Школи в Мюнхені. Викладав економічну географію і статистику України на слов'янському відділі Монреальського католицького університету.

ФЕДІР КОРІЯТОВИЧ — син Коріята Гединовича, брата вел. кн. литовського Ольгерда, — литовсько - український князь. Сини Коріята дістали від Ольгерда Поділля. По смерті старших Коріятовичів, залишився князем Поділля найменший Федір. Коли ж, Вітовт почав касувати українсько - литовські князівства, прийшла черга й на Поділля. Федір пробував боронитися з допомогою волохів та угрів, але Вітовт напав на Поділля в відсутності Федора, захопив там міста і понасаджував у них своїх намісників (р. 1394). Кн. Федір удався по допомогу до угорського короля, але військової помочі не дістав. З наказу короля Сігізмунда, було прийнято його з військовою дружиною на Закарпатську Україну, де він дістав в свою державу князівство Мукачів і Маковицю, якимп і володів до смерті. Був він Бережським наджу-

паном, але не переставав називатися «князем Поділля». Тоді, завдяки кн. Федорові, переселилися, втікаючи від розрухи з причини польсько-литовської війни, за Карпати до 40.000 українців, чим значно була посилена українська людність Закарпаття. Федір Коріятович відновив монастир на Чернечій горі біля Мукачєва, подарував монастиреві села Бобовище та Лавку і дав йому постійне забезпечення, підтверджене королями; дружина ж його, княгиня Домініка заснувала жіночий монастир на горі Сороки. Поховано кн. Федора в Мукачєвському монастирі, який довго залишався в руках православних. (Ів. Власовський «Нарис історії» 1957, т. III, ст. 321).

ФЕДОРОВИЧ ВОЛОДИСЛАВ (1845 - 1917) — в рр. 1873 - 76 голова «Просвіти», потім її почесний член, в рр. 1879 - 82 посол до австрійського парламенту, член палати панів. Був меценатом — дав «Просвіті» 12.000 гульденів.

ФЕДОРОВИЧ ІВАН († 1583) — друкар, що в 1564 р. видав першу на Московщині книжку — «Апостол». В р. 1565 мусів тікати з Москви, рятуючи своє життя, після знищення його друкарні переписувачами, що боялися його конкуренції. Він знайшов притулок у гетьмана Ходкевича в Зблудові, де видрукував 1569 р. «Євангеліє учительное», а 1579 р. «Псалтир». Від 1573 р. працював у Львові («Буквар» і «Апостол» 1574 р.), від 1575 р. в Острозі («Біблія» 1581).

В. Лукомський, відомий знавець геральдики відкрив, що друкарський знак Івана Федоревича відомий у львівських і острозьких виданнях, це герб XVI ст. білоруського роду «Рагоза», і що серед представників цього роду були два київські (отже українські!) митрополити Мисаїл 1474 - 1577 р. і Михаїл 1589 - 1593 р.

ФЕДОРОВИЧ ІВАННА, ЛІНА, замуж. МАЛИЦЬКА (1893 - 1945) — донька Володислава. письменниця: псевдонім ДАРІЯ ВІКОНСЬКА. Збірка «Райська Яблінка», 1931 р., нариси «За силу й перемогу» Львів 1938 р., статті по часописах, головню про мистецтво.

ФЕДОРЧУК ЯРОСЛАВ (1878 - 1916) — емігрант із Галичини, ініціатор і секретар, а з 1912 р. і голова Української Громади в Парижі, створеної в 1909 р. Провадив дуже активну публіцистичну діяльність, друкуючи статті і брошури про Україну в французькій та англійській мовах. Видав книжку у франц. мові про «Українське національне відродження». Похований в Швайцарії, в Веє (біля Льозанни).

ФЕДЮШКА МИКОЛА (1889 - 1919) — талановитий літературний критик, що писав під псевдонімом ЄВШАН; співробітник ЛНВісника і «Укр. Хати», родом із Станиславівщини. Залишив збірку «Під прапором мистецтва» (1910), працю «Т. Шевченко» та інші. В першій світовій війні був старшиною в австрійській армії, а потім в УГА. Помер від тифу у Вінниці.

ФЕДЬКОВИЧ ЙОСИП (1834 - 87) — «буковинський соловій», пробудник буковинських українців, поет і письменник. Поезії почав писати, служачи в австрійському війську в Італії: перша «Нічліг» в 1859 р. Перша повість «Люба — згуба» в 1862 р. В 1876 р. вийшла в Києві збірка його оповідань. Він займає в українській літературі окреме становище, як співець шумливих гуцульських борів, запашних полонин, буйного зеленого Черемошу, мрійливої трембіти та кривавої гуцульської слави . . .» (В. Радзикович).

Він був одним із перших, що виступив проти московського імперіялізму, що, мовляв, прокладає собі шлях уже й на Карпати. Цю статтю видруковано в Збірнику «Буковина» 1956 р. ст. 270 - 72.

ФЕЛОНЬ — широка, спереду коротша ри за священика. Вона покриває все тіло (без рукавів) на знак Промислу Божого, який підтримує і охороняє нас. Вона символізує чистоту, святиню й сяйво Божої слави. Вона нагадує також те вретисце, що в нього був одягнений Христос під час знущань над ним (о. П. Калинович «Літургіка» 1947. ст. 25).

ФЕЛЬСКІ ЕРІКА — німецька письменниця, заарештована більшовиками в 1950 р. і заслана в Сибір після засудження її на роки примусової праці. Її обвинуватили в «антисоветській пропаганді», тому, що співпрацювала з американською радіовисильнею в Зах. Берліні. Звільнена потім із ув'язнення, вона оселилася в Мюнхені, де написала роман «Клава, дівчина з Харкова», героїнею якого зробила свою подругу Іва Воркуті Клавдію Маєвську, дочку професора Технічного Інституту в Харкові. 29. III. 1962 р. вона виступила в Мюнхені в Німецько-Українському Т-ві з доповіддю «Мої зустрічі з українками в Воркуті», в якій повідомила, що працює над другим романом із українською тематикою, з якого відчитала деякі уривки і оповіла, що найбільше в'язнів у Воркуті та інших таборах і в'язницях, де вона перебувала, походили з України. У таборі «Кірпіч 2», у Воркуті нараховувано постійно 2 000 жінок: 1.400 з них були українки, а решта належала до інших 30 націй. Українки відзначалися особливою побожністю, були незвичайно чисті і сильні фізично. Остання властивість давала їм можливість виконувати

ти найтяжчі норми, чим вони. на жаль, наражувалися на антипатію в інших в'язнів, що не могли собі дати ради з тою нормою. Також морально українські дівчата і жінки стояли найвище. Українських в'язнів давали большевики до найтяжчих команд і бригад, де вони часто мали нещасливі випадки. Найбільше привілеїв мали росіянки, хоча їх було найменше.

ФЕНІКС — казковий птах із золото-пурпуровим пір'ям і з тілом орла. Кожних 500 років він ніби прилітає зі сходу, з Аравії до Єгипту. робив собі гніздо в святині Сонця в Геліополісі, згорав на нім, як на кострищі, і опісля знову відроджувався з попелу. Для Лисяка - Рудницького Фенікс — символ України, яку двічі вже (після Люблинської унії і в XVIII - XIX ст.) вбивали, а вона знову відроджувалася з власного попелу.

В катакомбах та інших давніх християнських пам'ятках і в деяких отців Церкви Фенікс - символ нескореності. А що він на всьому світі один, то знаменує також надзвичайно рідку річ. У київських стародруках фенікс фігурує у літері П на початку тексту панеїрика А. Мігури архимандритові Єлісеєві Плетеневському «Візерунок цнот» 1618 р. на сторінці 5-тій Номоканону 1620 р. й на ст. 15 «Беседи Іоанна Златоустого на 14 посланій ап. Павла» 1623 р.: усюди тут намальований птах, а під ним полум'я. (М. Новицький в ЗНТШ. т. 144. ст. 147).

ФЕРЕЗІЯ — плащ із широкими рукавами з гудзиками й петлями, без пояса, що його зверху накидали на ЖУПАН (див.) в козацькій Україні.

ФЕРІОЛЬ, МАРКІЗ (1664 - 1729) — французький посол у Істамбулі часів Мазепи. Він розвинув був блискучу акцію, коли Москва вимагала від Порти видачі Мазепи та інших українських емігрантів - мазепинців. «Можна з певністю сказати, що коли Порта відмовила в цій домаганні, то цьому більш за все сприяв версальський кабінет, бо як писав Феріоль, «козаки не в природних підданцях царя, вони тільки піддалися ніби під його протекцію, і ніхто не може їх обвинувачувати за те, що бачучи, як нищать їх вільності, вони підняли повстання». (І. Боршак в «Нова Україна» 1923, III, ст. 135 - 36).

ФЕРРАРЕЗЕ ДЖУЗЕППЕ — італійський журналіст, що був під час другої світової війни в Україні з італійськими військами. 12. V. 1943 він написав до «Брешанського Народу»: «У нас занадто шириться русофільство. Русські, мовляв, добрі люди. Наші вояки знаходили у руського населення гостинні прийняття. Часто італійські вояки знаходили в руських родинах

таку гостинність, що вони їм відступали ліжка зовсім задурно, не приймаючи за них ніякої заплати. Крім того, руські - релігійні. Вони дуже радо приймали наші образки та релігійні медальони і завжди за них дякували. Отже, треба зазначити, що «русські» України, що з ними стикалися наші вояки, ніяк не можуть уважатися за представників большевицької Росії. Україна — частина Росії, найменше «русська». Це властиво та частина Росії, що жадає власної незалежності і складається головню з селян, що залишилися досі фізично й морально найбільш здоріві і найменш перейнялися теоріями большевицьких верховодів . . . Було б занадто односторонньо й небезпечно судити про Росію на підставі досвіду, що дала Україна . . . Бо справжня Росія залишається варварською, комуністичною, атеїстичною Росією, що має дуже мало спільного з Україною . . . »

ФЕСТЕР Й. Б. д-р — чеський композитор і голова чехо-словацької Академії Наук та Мистецтва. Він був також головою празького «Т-ва Прихильників Української Пісні», що виникло внаслідок виступів у Празі в 1922 р. славного хору Ол. Кошиця, та ентузіазму, який викликала українська пісня в його виконанні.

ФЕТИШ — обожувана нежива річ, який приписують чародійну силу. Звідси ФЕТИШИЗМ — віра в фетиші багатьох примітивних народів Африки, Америки й Австралії; АМУЛЕТІ і ТАЛІЗМАНИ (див.) цивілізованих народів, це ті ж самі фетиші, хоча і в ослабленій формі. Як тільки, який амулет, чи фетиш, втрачає свою чарівну здатність усувати небезпеки і забезпечувати успіх, він перестає бути фетишем і робиться звичайною річчю. Тому фетиші — тимчасові ідоли, всемогутні сьогодні і цілком безсилі завтра, залежно від віри, що в них вкладається. Об'єктами фетишизму в сучасному світі стають, зрештою, не тільки неживі речі, а й живі люди, що породжують «культ особи». Фетишизм завжди шукає і все знаходить нові ідоли, яких потребує обожувати. В кожному ФАНАТИЗМІ (див.) знаходиться своя частина фетишизму, себто примітивної релігійності, що трактує речі і особи, як чародійних богів.

ФЕЩЕНКО - ЧОПІВСЬКИЙ ІВАН (1884 - 1952) — міністер торгівлі за Центр. Ради і фінансів за Директорії; дійсний член НТШ, професор гірничої Академії в Кракові. В 1921 р. був головою Ради Республіки. Помер у концен-траку в советській Карелії.

ФІЛИМОНОВИЧ МАКСИМ — ніженський протопоп, На Переяславській Раді 1659 р., за Хмельницького він очолював українське духовенство

і не протестував, коли кн. А. Трубецької, що орудував на цій Раді, вставив у сфальшовану копію переяславських статей 1654 р. фразу про Українську Церкву, якою започато процес її уярмлення Москвою: «А Митрополиту Київському, також і іншим духовним Малої Росії, бути під благословенням святійшого патріярха московського і всея Великої і Малої і Білої Росії; а в права духовні святіший патріярх вступати не буде».

Протопоп Филімонович за цю важливу для Москви прислугу дістав щедру нагороду: соболів на 500 рублів і 500 золотих червоних (Ів. Власовський «Нарис історії...» 1956, I, ст. 309).

Филімоновича в Москві добре знали: він побував тут ще в 1653 р.; 23. I. 1654 р. вітав царського посла Бутурліна; 27. IX. 1654 р. тримав промову перед царем у ставці під Смоленськом і висловив тоді надію, що під крилами московського царя будуть зібрані не тільки Київ, Чернігів, але й землі львівська, подільська, покутська, підгірська і білоруська, розсіяні «злохитрієм польським»; в 1657 р. агітував за обсадження більших міст Лівобережжя московськими воеводами... Кращого прислужника Москви трудно було знайти. І тому, коли Максим Филімонович, прийняв чернечий постриг з ім'ям Методія. Його 4. V. 1661 р. було безправно висвячено в Москві на єпископа Мстиславського на Білорусі, що залежало ще правно від Царгороду. Зрештою, до своєї єпархії Филімонович так і не поїхав, а діставши від Москви призначення на блюстителя Київської митрополії, відбув на Лівобережну Україну «в характері московського політичного агента» (там же, ст. 312). За неправне висвячення Методія на нього кинув клятву не тільки Царгородський патріярх, а й патріярх Нікон, що в неділю Православія 1662 р. викляв Пітірима, митрополита Сарського, що діяв, зрештою, з наказу царя, за хиротонію в єпископи до «чужої церковної області». Анатемі патріярха Нікона в Москві не надали значення, бо він, покинувши Москву, тим самим ніби зрікся катедри, до того ж сам учинив був точнісенько те саме в р. 1657, коли, з наказу царя, висвятив в єпископи полоцького ігумена Каліста: в обох випадках і Пітірим і Нікон зневажали канони на підставі царських указів. Але перед царгородським патріярхом треба було виправдуватися. В тій цілі було вислано йому грамоту, що являє зразок того, «як політиканство в загарбницьких цілях прикривається високими релігійними ідеями, не застановляючись при цьому перед всякими наклепами і неправдою» (там же, ст. 313). «Треба тут відмітити також, що цією грамотою до патріярха Царгородського в оправдання рукоположення єп. Методія Москва біла сама себе, признаючи, що Київська митрополія —

паства Царгородського патріярха. перед яким треба оправдатися за втручання в його митрополію, а значить не мали сили й Переяславські статті 1659 р. про церковне приєднання Києва до Москви. . .» (там же, ст. 313—14). Чотири місяці не відповідав патріярх на царську грамоту, але, на друге прохання царя, пішов йому назустріч, і зняв клятву з Методія (там же, ст. 315), і той почав правити київською митрополією, не визнаючи правного митрополита Тукальського, що підтримував гетьмана П. Дорошенка в його боротьбі за незалежність України, та підтримуючи Брюховецького. Зрештою, конкуруючи один із одним в залицянні до Москви, вони почали доносити Москві один на одного. Дотого ж. щоб зменшити впливи духовества в Україні, Брюховецький почав настирливо радити Москві призначити до Києва митрополитом москаля. Проти цього повстало не тільки все київське духовенство, але й єп. Методій, що вважав себе кандидатом на митрополита. «У всьому цьому епізоді, — як завважив Ів. Власовський, — не можна не бачити різниці між мотивами виступлення Методія... і мотивами київських настоятелів, які дійсно щиро противились плянам підбити Київську митрополію під московського патріярха, тоді як Методія концепція Брюховецького заводила, видно, в його задумах здобути київську катедру для себе...» (ст. 318).

Коли, зрештою, П. Дорошенко став гетьманом обох половин України, а Митрополит Тукальський, одержавши грамоту від царгородського патріярха 6. III. 1668, митрополитом всієї України, він наказав заперестати поминати царя Олексія, як завів був місцеблюститель Методій, а поминати гетьмана Петра Дорошенка. З Методія ж він наказав зняти мантию й панатію й заточити його в уманський монастир; від ставлеників Методія митрополит відібрав ставлені грамоти і вимагав другого посвячення. З Уманського монастиря єп. Методія повезли в Москву, де його обвинуватили в зраді разом із Брюховецьким. Суд над ним відбувся в кінці 1669 р. Його присудили на постійне перебування, без позбавлення сану, в Ново-спаскому монастирі, де він і помер десь у кінці 1689 р. чи в початку 1690. (Там же, стор. 323).

ФИЛИПОВИЧ АТАНАСІЙ (†1648) — ігумен берестейський, ворог унії, убитий її прихильниками. Православна Церква зачислила його до святих. Залишив по собі «Діяріуш» (щоденник) за рр. 1638—1648, цікавий для пізнання побуту і відносин того часу.

ФИЛИПОВИЧ ІВАН († б. 1770) — львівський гравер. Перша датована його гравюра з 1742 р. Залишив портрети Атанасія і Льва

Шептицьких, ілюстрації до книжок і коло 150 гравюр.

ФЛИПОВИЧ ЛАВРЕНТІЙ (ЛАВРИШ) — львівський гравер другої полов. ХУІ в. виховав цілий ряд українських малярів і граверів, брав участь в острозьких виданнях.

ФИЛИПОВИЧ ЛАВРЕНТІЙ (ЛАВРИШ) — неокласик, літературний критик та літературознавець, професор київського ІНО. Заарештований в 1935 р. ніби за приналежність до «Терористично-націоналістичної групи М. Зерова», був присуджений, як і М. Зеров, до розстрілу, який було заступлено 10-літньою каторгою. В 1937 р. був ще живий на Соловках.

Залишив Филипович збірки поезій «Земля і бітер» 1922 та «Простір» 1925, а також збірку праць з української літератури «З новітнього українського письменства». 1929 р., крім тих, що розкидані по різних журналах. В 1957 р. в Мюнхені видруковано «Поезії» П. Филиповича під редакцією М. Ореста.

П. Филипович зробив помітний вплив на Ольжича своїм динамічним і беззастережно активним розумінням життя й творчості, а також відчуттям єдності людини з космосом: «Єдина воля володіє світом, веде в майбутнє не єдиний шлях. . . Віки летять, а в неозорім морі єдине сонце для землі горить, і всі колись з'єднуються в просторі — людина, звір, і квітка, і блакить...» Див. ФІЛІСТРИ.

Нав'язуючи до давньо-українського «плачу Ярославни» в «Слові о Полку. . .» поет зумів метафорично передати становище українця в підсоветській Україні:

Минула ніч тривожно і безславно.
І скрізь степи, і всюди вороги.
Коли ж ти вийдеш, ніжна Ярославно,
На темний вал одчаю і жаги?
Невпинний вітер мече гострі стріли,
Високе сонце п'яну спеку лле.
А я не бачу, де ті руки милі,
Що захистить могли б життя моє.
Лише Кончак дочку свою вродливу
Причарувати бранця намовля,
І чорну пристрасть, вільну і зрадливу,
В чужих піснях вже почувую я.

Про П. Филиповича, як літературознавця В. Державин писав: «Павло Филипович. . . офіційно присвятився науковому літературознавству, точніше — історії української літератури і його праці в цій галузі (зокрема ті, що об'єднані під заголовком «З новітнього українського письменства», Київ 1929 року), поза своєю високою науковою об'єктивністю й ерудицією, визначаються тією самою основною рисою, що й літературознавчі праці Зерова — трактуванням українського письменства як повноцінної європейської літератури, а не як додаткового прояву сентиментального «наро-

долубства», яким українське письменство вглядало за народницькими шаблонами Драгоманова і Єфремова».

ФІГУРИ — дерев'яні піраміди - маяки із сторожею на них в козацькій Україні, щоб задалегідь довідуватися про наближення татар. В 1723 р. Військова Колегія наказала ставити такі фігури по всій Україні на віддалі 100—150 сажнів одну від одної. Побачивши татар сторожа запалювала смоляні бочки, що давали багато диму.

ФІГУРИ — високі дерев'яні хрести, що їх українське населення всієї Правобережної України та Галичини мало звичай ставити на колах, при дорогах, переважно на роздоріжжях. На Лівобережжю цього звичаю не було. На Чернігівщині, правда, ставили хрести на роздоріжжях, а в Харківщині над колодязями та криницями, але ці хрести відрізнялися від правобережних фігур своїми розмірами, правобережні фігури височенні. В народній уяві фігура мала нагадувати справжній хрест Голготи, а голготський хрест ніби був дуже великий, адже ж в одній псалмі, що оспівує муки Христові, зазначається, що той хрест був зроблений із «слупів», які вбито в землю (ЗНТШ, т. 82, ст. 26).

Фігури з розп'яттям на ньому ставили з різних нагод, в Галичині ставили фігури на пам'ятку про знесення панщини (Драгоманов «Рзвідки. . .» т. II ст. 38). Часто вони були також пофарбовані, і за кольором хреста можна було іноді визначити, чому їх поставлено. Хрест, поставлений в наслідок якоїсь обітничі, фарбували синьою або зеленою фарбою. Хрест, пофарбований червоною або чорною фарбою, вказував, що на тому місці було когось вбито.

Тому, що фігури ставилися головно на роздоріжжях, де, за українськими віруваннями, завжди товчється нечиста сила, фігури, хоч мали форму хреста і несли на собі розп'яття і всі прилади мук Христових, оточувалися забобним страхом. Уважалося, що чорти й вільми збиралися коло фігур і намагалися шкодити людям і самим фігурам. Літом ночі короткі і теплі, і навіть чорти живуть тоді досить тихо, побігають трохи по степу та й заснуть десь на межі. Але в довгі зимові ночі і чорти зляться, вони ж звикли до пекельного вогню, і тому темер чіпляються до людей. Ніде немає такого страху, як у того хреста на розп'ятті під лісом. Ввечері невідмінно з'явиться там щось незвичайне: то сова пролетить, то пугач закричить, то заяць перебіжить дорогу. Воли на тому місці ні з того ні з цього починають ревіти, копати землю копитами, наставляти роги проти невидимого ворога. Якщо, проїхавши фігуру, озирнутися назад, побачиш, як ззаду котяться за

возом чорна копа, ніби віз сіна. Нечиста сла боїться волів і дає їм дорогу, але коням по ночах просто проходу не дає. Відьми ж знущуються над фігурами. Вони по ночах лазять на них догори ногами і висять униз головою. Подібне вірування було й у поляків, які говорили, що чарівники, щоб викликати посуху, лазили на фігури і злазили з них униз головою. (С. Сумцов в К. Ст. 1890, I, УІ, 64—66).

На Московщині нема фігур, і саму форму великих подовгастих хрестів там уважають за латинську. Коли митрополит Ісидор вертався з Фльоренції, йому в Москві поставили в особливу проєвину, що він мав із собою такого подовгастого хреста. Замість хрестів, ставили на Московщині на розпуттях каплиці Параскеви - П'ятниці, себто просто стовпи із іконою св. Параскеви. Тут дівчата вимолювали собі суджених. В Західній Європі натовість майже кожне село мало біля дороги, чи придорожньої криниці, свій хрест. В Україні цей звичай був дуже давній: маємо вістку ще з XI ст., що печерського ченця Євразія було розп'ято в степу на хресті. Цар Петро I указом 1722 р. заборонив різьбити з дерева статуї святих, а тим самим і розп'яття на хрестах, а вже вирізьблені статуї наказав усунути з церков та з розстайних шляхів України. Тому й нема фігур на Лівобережжі. Але після польського повстання 1863 р. московський уряд заборонив ставити фігури і на Правобережжі.

ФІКЦІЯ — службова ідея, незгідна з дійсністю, в якій їй нема ніякого реального відповідника. В звичайній розмові часто змішують **УЯВЛЕННЯ** і **ФІКЦІЮ**. Чорній троянді нічого не відповідає в дійсності: бачити чорну троянду ми не можемо, але все ж добре її собі уявляємо. Але саме тому, хоча в реальній дійсності чорна троянда не існує, вона все ж існує в нашій уяві, в нашій душі. Натомість фікція ніде не існує. «Людини взагалі», себто людини, яка б не була ані велика, ані малецька, ані чорнява, ані білява, ані волосата, ані лиса, ніде не існує — ні в об'єктивній дійсності, ані в нашій уяві, тому вона — фікція, а не уявлення. Наукові поняття — це фікції, не можна уявити собі «дерева взагалі», «тварини взагалі» і т. д. Що більш розвинена яка наука, то більше вона працює абстрактними поняттями, себто службовими фікціями, що їх трудно й помислити, не то що уявити. Якщо ж поняття — фікція, то й наукове речення, що тими фікціями орудує, також фікція. Коли, напр., атому ми не можемо ані бачити, ані собі уявити, то очевидно й речення: «молекула води складається з двох атомів водня й одного атома кисня» — також фікція. Наука вживає фікцій, бо має з того велику користь; фікція вживає фікцій, висловлена знаком H_2O , завжди й повсюду залишається

незмінна, тоді як вода в житті, в конкретній дійсності, має різні кольори, різний смак. Крім того, фікція дозволяє охоплювати велике число одним значком: поняття «людина взагалі» охоплює мільйони осіб.

«Якщо наукова система — це тільки штучна сітка, мапа дійсності, тоді нічого пручатися проти того, що ця мапа бліда, що вона не віддає кольорів і запаху зеленого степу, синього моря, сніжних верхів. Ділом мапи є бути корисним справочником і більш нічого. . . Нехай фізика предсталає світ, як велику машину; нехай атомістичний матеріалізм уявляє собі, що весь наш чарівний стокольоровий, співучий, запашний Божий світ — тільки купа клеєків - атомів, — нехай! Це ж тільки мапа світу, а не він сам. Матеріалізм, як метода, зовсім виправданий, настільки він корисний (службовий) (Є. О.).. Але коли він заявляє, що ця мапа, що цей образ світу — це й є дійсний світ, то це так неначе б хто показав мапу України і сказав: — Ось вам ваша Батьківщина, поза цим папером нічого іншого нема. Такий матафізичний матеріалізм, офіційна фалософія Советської Росії — велике непорозуміння. . . Світ такий, яким ми його переживаємо, а не описуєм штучними науковими поняттями. . . Атоми й їх коловорот — це тільки знаряддя науки, а не елемент дійсності. Вважати їх за дійсність це так, як сказати, що нумерик з театральної гардероби — це моє пальто». (М. Іванейко в ЛНВ, 1926, X, ст. 147).

ФІЛАРЕТ московський патріарх (1619—1633) — батько царя Михайла Романова, фактичний правитель московської держави. Ненавидів українців і не вважав їх за правдивих християн, казав про них, що вони «наріцаються убо християне», але справжньої християнської суті не мають.

ФІЛАРЕТ (у світі Дмитро ГУМІЛЕВСЬКИЙ (1805—66) — архієпископ чернігівський, визначний богослов і історик Церкви, основник «Чер. Епарх. Известій», автор «Історії руской Церкви», історико - статистичного опису Чернігівської та Харківської епархій і видрукованого в українській мові «Слова проти враждебників, хтивих до доносів».

ФІЛЕТИЗМ — плеєнна настава; так грецька (візантійська) теологія назвала намагання окремих націй мати свою національну Церкву, суворо таке намагання засуджуючи, як «сепаратизм». Посилаючись на це вчення візантійської теології, греки пізніше, під тінню Високої Порти, скасували національно - сербський патріархат в дієцезії Іпек-Печ (1766), а рік пізніше болгарський патріархат в Хріді (1767), з одночасним підпорядкуванням обох

тих національних Церков вселенському, тобто фактично грецькому царгородському патріархові. Так само діяв, по перемозі 1945 р., поновлений московський патріархат, в характері церковного виконавця ялтинських і потсдамських постанов альянтів. Отак упали першими за чергою, щоб лише показати просторість цієї амплітуди — менші Церкви східньої діаспори в Естонії, Карпатській Україні, в Харбіні; на Далекому Сході і в Празі; услід за ними пішли деякі емігрантські парафії, від Парижу до Відня, і монастир св. Валаама у Фінляндії. Потім надійшла уніфікація досі автокефальних національних Церков Сербії, Болгарії, Румунії й Альбанії. До деяких із них надіслано російських (за національністю) (себто московських. Є. О.) єпископів, інші муслили визнати нову зверхність Москви, підпорядкувавшись на письмі, або очоливши себе русофільськими ієрархами, або ж зрікшись дотогочасних церковних зв'язків із Царгородом чи вселенським рухом. (Др. Ганс Кох. Теорія III Риму»... 1953, ст. 27).

ФІЛІГРАН — мистецька прикраса з тоненьких золотих, срібних або мідяних дротиків і дрібних зернят. Техніка філіграну як засвідчує Морган («Передісторична людність» фр. вид. ст. 194), була звичайною вже за 3.000 літ до Хр. в Халдеї і в долині Нілю. З тих країн вона перейшла до єгиптян, які, через Грецію, передали її західній і центральній Європі. Що торкається України, то хоча техніка філіграну була дуже розвинена вже і в Візантії, проте, Україна стояла так близько, за виразом М. Грушевського, до орієнтальної культури. («Іст. УР.» III, 449, 451), що могла перейняти її просто зі сходу. Звуть ФІЛІГРАНОМ і водний знак на папері.

ФІЛІСТРИ — люди, що в наслідок обмеженої і ледве вистачальної кількості своїх інтелектуальних сил, не мають духових потреб і турбуються лише про свій матеріальний добробут. Шопенгауер так писав про них («Мудрість життя» італ. вид. 1923 р. ст. 57): «Філістри, позбавлені інтелектуальних потреб і обмежені лише на потреби матеріальні, шукають людей, які можуть задовольняти лише ці останні. Тому, певно, їх не приваблюють високі інтелектуальні прикмети. Навпаки, коли їм доводиться зустрічатися з подібними людьми, вони викликають у філістрах антипатію; навіть ненависть, бо в їх присутності вони відчують свою нищизну, і темну й таємну заздрість, яку пильно ховають навіть від самих себе, але яка саме тому зростає до скажености. Філістри ніколи не вимірюють своєї пошани відповідно до духових якостей, а лише відповідно до багатства, титулів, влади чи впливів — речей, що в їх очах єдино вартісні».

М. Грушевський писав у 1911 р.: «Галицьке життя вражає людину з України своїм, так би сказати, філістерським характером — дрібношанським прив'язанням до всякої, хоч би маленької матеріальної вигоди, страхом перед ризиком, відразую просто фізичною до всякого жертвування інтересами моменту для якоїсь дальшої мети, навіть своєї власної, і так само для цілі чи справ публічних або національних. Є карність (дисципліна, Є. О.) національна, якої не знає інша Україна; є певне декорум національне, виховане віками оборони свого національного існування, і воно держить у своїй власті суспільність і людину. Але разом є непереможний нахил якнайменше поступитися для своїх національних вимог із свого матеріального добра — обійтися по можливості язиком, викрутитися голосними фразами і скінчити на них». («Наша політика» ст. 101).

Як бачимо, характеристика філістрів у Шопенгауера і М. Грушевського більш-менш однакова. Натомість Д. Донцов називає філістрами немилих йому наївних ідеалістів, що «не переконуються фактами», бо «для філістрів світ фактів не існує (ставляє для їх розуму й волі затаїті вимоги), існують власні менше або більш солідні фантазії» («Вісник, 1934, VI, ст. 458, 459). І знову: «Характеристичне для філістрів: вони ніколи не дивляться на факти, лише на програмові декларації» (там же, ст. ст. 460). «Ніщо з рівноваги філістрів не виводить, окрім одної речі. А саме, коли запропонувати їм витягти для себе логічні висновки з фактичного устрою світу і відповідно до того достроїти свою етику. Тоді моралісти попадають у скаженину. Тоді зачинається бунт філістрів в обороні їх найсвятішого добра — душевного спокою...» (там же). Таким чином для філістрів, на думку Д. Донцова, «найсвятіше добро» не матеріальний добробут, позбавлений всяких духових і інтелектуальних інтересів, а «душевний спокій». А тим часом душевний спокій найдорожча річ власне для людей високої культури і великих духових і інтелектуальних інтересів, що ніяк не можуть бути задоволені, наприклад, в революційному розгардіяші, коли він до того приправлений, як в Україні під Советами, ще й кривавим терором. Тому навіть такі люди, як П. Филипович і М. Зеров, що ніяк не були філістрами, мріяли про душевний спокій. Коли хтось у присутності П. Филиповича зачитував в інтимному товаристві — з іронічним наміром, — відомий вірш Тютчева: «Блажен, хто посетил сей мір в его минути роковие. . .» то Филипович із властивою йому коректною зосередженістю попередив: «А хто це ще раз скаже, тому я дам по морді. . .» (В. Державин в «Орлик» 1948, III, ст. 16).

Зеров узяв ті самі рядки Тютчева за епіграф до свого саркастичного сонетоїда:

Як хочу я щасливих днів
Філістерства і супокою,
Квіток, і страви, і вогні,
Візитного нового строю. . .

Блажен, хто рокові часи
Не відчував на власній шкурі,
Хто бачив явища понурі
В аспекті втіхи і краси —
Знав революцію з фасаду,
Не віддав трусу, ані гладу.

ФІЛЯНСЬКИЙ МИКОЛА (н. 1873) — архітект і поет з Миргородщини, безпосередній попередник київських неокласиків. Заарештований в 1937 р. загинув десь у таборах примусової праці на московській півночі. Залишив збірки поезії «Лірика» 1906 р., «Календаріум» 1909 р., «Цілою землею» і поему «Бузковий куш».

ФІЛЬВАРОК — за козацьких часів господарство на панщизняній праці. В пізніших часах поміщицький маєток.

ФІЛЬМ — целюльодна стрічка, покрита світлочулою верствою, як негатив для фотографічних знімків, і як позитив для висвітлювання в проекційній лампі. Звуковий фільм супроводиться звуками, узгідненими з дією на екрані. Висвітлювання фільму в широких масштабах породило т. зв. КІНЕМАТОГРАФІЧНЕ МИСТЕЦТВО, або ФІЛЬМОВЕ МИСТЕЦТВО.

Початки українського фільму датують з відродженням Української Державности, коли в Києві було засновано українську фільмову державну індустрію. Але політичні події не дали змоги їй розвинутися. Пізніше, в часи «українізації», советська влада використала інсталації й приміщення на Звіринці (частина Києва, коло Лаври), де якийсь час існував «УФК». Деякий час (у двадцятих роках) український советський фільм розвивав свою діяльність і можна згадати такі фільми як «Сорочинський ярмарок» (під досвідченим оформленням В. Кричевського), «Тарас Трясило», «Проданий апетит», «Земля» Довженка і ін. Але з поступом «деукраїнізації», коли знову «на всіх язиках все замовкло», український фільм опинився цілком у московських лабетах і став одною з галузів московської пропаганди. Тому і фільми з українською тематикою (напр., про Шевченка) стали оруддям хвалення Москви, або фальшуванням постатей наших великих героїв. Москві йдеться передусім про те, щоб показати самим українцям, що їх прагнення на протязі історії були не національного, а соціального чи буштарського характеру проти «пан-

ських утисків» польських панів з часів кріпацтва, тощо.

По цей бік залізної завіси і поза досягненням московських примусових форм мистецтва, український фільм вкоротці повторив розвиток українського театру останнього століття. Як і український театр, який волею чи неволею мусів протягом минулого століття задовольнятися головно сюжетом народнього кольориту (не зважаючи на історично - героїчні п'єси) наш фільм за кордоном теж почав з віддавання побуту, так би мовити, висвітлюючи вияви нашого життя за кордоном, різні маніфестації, збори, здбиги, спортові гри тощо, зняті без сценічного оформлення, а просто з натурю.

В. Авраменко розпочав українську фільмову акцію в Америці і зреалізував п'єси «Запорожець за Дунаєм» і «Наталку Полтавку». Цим він поклав початок українському фільмові по цей бік океану. (Ю. Русов).

ФІОЛЬ ШВАЙПОЛЬТ (СВЯТОПОЛК) († к. 1525) — друкар та інженер родом із Німеччини, перший друкар кирилицьких книжок у Кракові («Октоїх», «Часослов», «Трїодь»), за які був суджений польською інквізицією в 1491 р. Звільнений, мусів підписати присягу, що більше книжок не друкуватиме, а надруковане було спалене. Від 1492 р. проживав в Левочі на Сх. Словаччині.

ФІРМІНІ МАРІО — італійський журналіст, що був в Україні з італійським військом у другій світовій війні. Він видрукував в мілянському тижневику «Іль Темпо» 20. У. 1942 р. довжелезний допис «Оце Україна. . .» аж із сорок одною світлиною, і з цікавими спостереженнями: «Українці, — писав він, — зовсім не люди, вони скорше янголи. Янгольський характер мають у них перш за все очі, прегарного барвінково - блакитного кольору, дуже ясні й чисті (по дитячому — невинно-чисті); янгольський характер мають їх голоси, що розмовляють так тихо й ніжно, що, здається, належать скоріше якомусь музичному інструментові, ніж людській мові; янгольська в них несмілива делікатність, що сполучена з отією ніжністю мови, з отим кришталевим - чистим кольором їх очей, з отою русявістю чи підкресленою чорнотою їх волосся, що врешті робить несміливим і чужинецького гостя цих янголів. До янгольських їх рис належить також ошадність їх рухів та дискретність їх відрухів, скромність та невибагливість їх бажань. І ще додамо терпелівість, що, як всі знають, належать до найбільш небесних прикмет. . .» Бо зрештою, подумайте, до чого — в більшій чи меншій мірі — звелися всі оті їх села, міста і містечка: — «До трагічної купи руїн. І по цих купах руїн блукають мешканці. І знаходять ще силу мило

усміхнутися. освітлюючи м'яким світлом кути-
ки гірких, зголоднілих уст».

І автор продовжує:

«Привітливі, догідливі, охочі допомогти,
гостинні, мов черці, несміливі, мов дівчата, во-
ни думають тільки про те, якби навчитися чо-
гось цікавого. Ви не знайдете в усьому світі; се-
лянина, що був би такий пожадливий до знан-
ня, як український селянин. Український селя-
нин хоче знати причину всіх загальних явищ.
Над ним панують вічні проблеми духа: Душа,
Бог. Потустороннє життя і подібні. Я сам ба-
чив, як ввечорі українські селяни засідають за
читання Шевченка і зворушуються до сліз в о-
чах. Всі вечори українські селяни, які б не бу-
ли жадливі їх матеріальні умовини, читають
своїх національних поетів. Це так, як би по на-
ших селах, селянин, відклавши у вечорі на бік
своє знаряддя, сідав читати сторінки з Данте!».

В їх житті, неважаючи на недавній режим,
панує патріархальний звичай. Командує лід,
баба господарює, а сини, невістки, внуки слу-
хають рухаючись в домі родини з таким мов-
чавним спокоєм, що ми просто дивуємось. Во-
ни кохаються в рослинах і як це не дивно для
людей, що живуть серед моря рослинності —
плекають хатні рослини. Вони дуже побожні.
Було б помилкою думати, що советському ре-
жимові вдалося прогнати з їх душевного світу
любов до Бога. Перше, ніж починають їсти,
вони хрестяться. Невважаючи на величезні ви-
трати, яких вимагало тут охрещення дітей
(коштувало ошадність цілого року!), україн-
ські селяни намагалися все хрестити дітей. Во-
ни дуже гарно і сумно співають, і коли б ча-
си не були такі жалібні, вони б напевно дуже
гарно й бадьоро танцювали б. Але часи тепер
не для танців. Невеселі тепер часи. Я не знаю,
яка в них національна страва, бо страв вони
тепер покищо не їдять. Якщо базуватися на о-
собистому досвіді, цією національною стравою
мало б бути соняшникове насіння, страва без-
надійників. І все ж таки в кожній українській
хаті, де мене приймали, єдиний глечик молока,
що був у хаті, призначено гостеві, і останній
шматок хліба, і останню, єдину головку цибулі.
Чи мушув говорити, що така чисто християнсь-
ка добрість викликала в моїй душі одночасно
сум і ніжність? Так, мушув це сказати: вона
викликала в мене сум і ніжність. . .»

Але якщо українці видаються італійсько-
кому журналістові янголами, то Україна — піс-
ля большевицького господарювання — нага-
дує йому тропікальну Етіопію, в якій йому по-
ходилося побувати: — «Оті солом'яні стріхи,
вкриті шаром землі, на якому ростуть трави і
квіти; оті безладні городці; оті корови, що
вільно блукають поміж хатами; оті обдрані ді-
ти, що на їх очах купи мух, ота брудна мішани-
на трави, гною й хліборобських приладів, — і

особливо ота атмосфера величезної комашні.
— всі оці елементи нагадували мені села й міс-
та тропікальної Етіопії...»

Внутрішня будова хати нагадує італійсь-
кому журналістові троглодитну печеру. В сі-
нях, порозкидано хліборобське знаряддя; в
кухні величезна піч і два чи три ліжка. Отже,
сіни, кухня і світличка, розділені тоненькими
глиняними стінами. У світлиці святі ікони.
Тут же і ліжка батьків, тут, розкладені з помі-
ною любов'ю, шкільні зшитки дітвори, і тут о-
бов'язково радієві голосники.

В кожній хаті залишали большевики після
себе ці радієві голосники. Крім того залишили-
ся ще по них величезні цвинтарища машин, ве-
личезні цвинтарища людей, (з могилками без
хрестів, але з червоними зірками) школи схо-
жі на в'язниці, незугарні будинки партійних ор-
ганізацій, та гіпсові статуї Леніна і Сталіна з
піднятою рукою, яким італійські вояки залюбки
рідтинали голову.

ФІРОВЩИНА — похресне, що його куми
та хресні батько й мати на Гуцульщині давали
хресникові під час КОЛАЧИН (див.), — були
це вівця, корова, теля, сорочка, курка, залеж-
но від того, хто що міг дати. Іноді й не давали,
а тільки заповідали, що дадуть пізніше. і да-
вали іноді, аж на весілля, але мусіли таки да-
ти. (МУЕ НТШ, V, ст. 8).

ФІШЕР ДЖОН — урядовець УННРА, що
в 1946 р. був в Україні, кореспондент «Гар-
перс Магазін». Написав низку статей і видав
в 1947 р. книжку «Чому вони поведуться, як
росіяни». Особливих симпатій до українців не
виявив, бо, як сам признав, знаходився під
впливом московської історичної науки та боль-
шевицької пропаганди. Описуючи суворе жит-
тя українського населення під Советами, він
підкреслював, що в боротьбі за життя осе-
бливий героїзм виявляли українські жінки, і
це він спостерігав на власні очі.

З приводу включення України й Білоруси
в Об'єднані Нації, Дж. Фішер писав. «Я пере-
конаний, що багато важливих причин вплину-
ли на намагання Політбюро обдарувати ці дві
північені, гордовиті й непокірні республіки
нагородою, розрахованою на ефект. Вони, ці
республіки, прийняли найголовніший удар ні-
мецького наступу. Вони зазнали найбільш
ших втрат людьми й майном. Крім того, укра-
їнці особливо протягом покоління плекають си-
льні національні почуття».

Повертаючись до цього питання, він запи-
тує: «В якій мірі кремлівський подарунок не-
залежності (себто включення в ООН, Є. О.) ви-
правдав сподіванки? Що реального дав він ук-
раїнцям?» І відповідає:

«Більшість українців, що їх я зустрічав, були горді з приводу нового державного становища своєї країни і сприймали з вдячністю та широчеречною дитячою радістю офіційний одяг суверенності. Коли, напр., наша місія УННРА прибула до Києва, серед делегації, що нас зустріла, був блискучий у сірому однострої, що туго охоплював стан, із срібними наплечними відзнаками та в шапці з сірого смушку, помічник міністра молодого українського міністерства закордонних справ. Він евфемістично вітав нас, як перших чужинецьких послів в Україні. (Ми, звичайно, мали якусь там відмітку дипломатичного статусу, але ми ледве чи були такі важливі, як він казав). Інший урядовець, що супроводив нас трохи пізніше до нашого бюро — комфортабельного, охайно перестаткованого семікімнатного приміщення — пояснив, що воно приготовлене не тільки для нашого вжитку». Після вашого приїзду, — сказав він. — багато дипломатів приїздитиме до Києва, і це приміщення, без сумніву, служитиме не одній місії».

Видно, дехто робив собі ілюзії, але дійсність скоро їх розвіяла, як констатував той же Фішер:

«Чистка 1946 р. найбільш переконливо показала дійсний ступінь незалежності України. Вона зробила ясним факт — якщо хтонебудь будь коли в цьому сумнівався — що українська республіка все ще перебуває під абсолютним політичним пануванням Москви. Одного слова Політбюро ВКП(б) досить, щоб скинути будьякого урядовця з його становища в Україні і спрямувати його до якогось малопомітного сільського тракторного управління». (Д. Соловей «Україна в системі сов. колоніалізму», 1959, ст. 118, 120).

ФІЯЛКА — мала зелеста рослина з дуже запашними квітами. У нас відвар з цвіту фіялок давали пити породіллі, щоб усунути поробовий біль та кровотечу (МУЕ НТШ, УІІ, 41).

Фіялковий кольор — кольор жалоби і покути. і католицька Церква вживає його у відповідних моментах. Греки і кельти прикрашали фіялками домовини дівчат. У нас фіялки, як символ жалоби фігурують на весіллі дівчини, якщо батько їй вже не живе. Коли така молода йшла на посад, їй співали: «Знати Марисейку, знати сиротойку, що на посад засідає; а їй віпочок все з фіялочок порошком перепадає. А їй батенько пегед милим Богом служить, ясно свічечков горить милому ся Богу служить...» (Чуб. 283).

ФЛЬОРЕС Ф. — італійський журналіст, що був за другої світової війни в Україні з італійським військом. Він умістив в 10. ХІ. 1942 р. в більонському щоденнику «Іль

Ресто дель Карліно» довгу статтю про українське народне мистецтво. Автор насамперед зазначив, що сорок років тому кожний селянин просторої України був умілим ремісником, що, працюючи переважно для своєї родини, виробляв дуже гарні речі. Комунізм, як своїм спеціальним наставленням, так і культом машини, а головово політикою спролетаризування українського селянства, спричинився до збіднення українського народнього мистецтва, але все ж не зміг убити в душі українського селянина естетичних почувань, таких характерних для людей української раси. Він тільки їх приспав, обмежуючи до нулі всякий прояв людської особистості й атрофіруючи в цього народу духову енергію. Автор не сумнівається, що зі зникненням московського панування людська особистість віднайде знову можливість вільного розвитку своїх сил, і тоді українське народне мистецтво осягне знову вершків краси.

ФЛЬОТА — всі кораблі якоїсь держави: воєнні складають воєнну флоту, а інші — торговельну. Центральна Рада в Києві ухвалила 14. І. 1918 р. тимчасовий закон про флот, у, що його було проголошено аж 1. ІІІ. 1918 р. У цьому законі стоїть:

Точка 1.: «Російська Чорноморська Флота воєнна і транспортова (себто торговельна) проголошується флотою Української Народньої Республіки і виконує обов'язки охорони побережжя і торгівлі на Чорному і Озівському морях».

Точка 4.: «Українська Народня Республіка переймає на себе всі зобов'язання російського уряду щодо Чорноморської Флоти і щодо утримання флоти та портів».

Точка 5.: «З часу проголошення цього Закону всі російські воєнні кораблі на Чорному і Озівському морі підносять український прапор».

Вся колишня російська воєнна флота в Севастополі підняла українські прапори 29. ІV. 1918 р. і законом з квітня 1919 р. Морське Міністерство встановило призначити день 29 квітня за день «Свята Української Державної Флоти». За ініціативою Свят. Шрамченка, капітан-лейтенанта флоти, українське громадянство на еміграції прийняло день 29 квітня як День Свята Українського Моря.

На чолі українських морських справ від 3. У. 1918 р. стояв контрадмірал Мик. Максимів, а від 12. ХІ. адмірал Ю. Покровський. Українська воєнна Чорноморська флота у Севастополі була під командою контрадмірала М. Остроградського, а по його уступленні 10. УІ. 1918 під командою контрадмірала В'ячеслава Ключковського. В часі організації Української Воєнної Флоти надано кол. російським ко-

раблям українські назви: крейсерам — «Гетьман Богдан Хмельницький», «Тарас Шевченко», «Гетьман Петро Дорошенко», «Гетьман Петро Сагайдачний»; ескадреним міноносцям — «Київ», «Львів», «Чигирин», «Батурич», «Гетьман Іван Виговський», «Іван Сірко», «Пилип Орлик», «Кость Гордієнко», «Іван Котляревський», «Мартин Небаба», «Іван Підкова», «Петро Мошна»; лінійному кораблеві — «Сборва Україна» і т. д.

ФОЛИС ОСИП (1862—1917) — галицький священник, від 1907 р. посол до австрійського парламенту. Записав свій маєток на українські національні цілі.

ФОЛЮШ — сукновальня, велика ступа збивати, пресувати сукно. Їх ставили звичайно при млинах і то в місцевостях, де ткали суконні (вовняні) матерії. Фолюш у Сокалі згадується вже в XV ст. (В. Січинський). Нариси з іст. укр. промисловости» 1938, ст. 61).

ФОЛКЛЬОР — поетична народня творчість, обряди, пісні, думи, казки, приповідки, тощо. Термін фолкльор, що означає в англійській мові НАРОДНЯ МУДРІСТЬ, увів 1841 р. Томс Вільям, вмістивши в лондонському «Атенеумі» під псевдонімом Амвросія Мертона заклики збирати й опубліковувати матеріяли з старовинної поезії, обряди та вірування. Оброблюванням цих матеріялів займається спеціальна наука — **ФОЛКЛЬОРИСТИКА**. Треба розрізнити фолкльористику від **ЕТНОГРАФІЇ**: етнографія студіює вірування й життя примітивних народів в усіх його виявах, а фолкльористика звертає головну увагу тільки на усну творчість нижчих верств вже цивілізованих народів, використовуючи для цього також і етнографію в порівняльних студіях. Збираючи фолкльорні матеріяли, звертається в них велику увагу на **ПЕРЕЖИТКИ** (див.) первісного світогляду, що залишає несподівані сліди в найбільш культурних суспільствах. Старі погляди й перекази відбиваються на творчості носіїв вищої культури, а з другого боку й діяльність вищих культурних чинників просякає в народну гущу і відбивається в фолкльорі. Це явище особливо помітно в мітології, де примітивну, нижчу верству буває дуже тяжко відрізнити від вищої, та в народніх піснях, де дуже часто відбиваються явища загальної культури та історії.

В романтично - народницькій фолкльористиці твори усної словесности. як писав В. Петров в ЕУ (ст. 252), «розглядалися як продукт нерозчленованої колективно - народньої творчости»; в новішій фолкльористиці цьому поглядові була протиставлена теза про індивідуальні джерела усної словесности. «Тво-

ри усної словесности так само, як і твори письменства, впливають із джерела індивідуальної творчости; наслідком усної передачі, вони вдержуються в незакріпленій, пливкій формі, дають широке поле для імпровізації та приймають подекуди ознаки збірної, колективної творчости». (Ф. Колесса «Укр. усна словесність» 1933, ст. 3).

Це завваження відноситься й до найновішого українського фолкльору, що твориться під московсько - советським пануванням. Тут народні приповідки, анекдоти, сатиричні вірші, пісні, народившись в індивідуальній творчості скремлі особи, швидко поширюються і стають всенародною власністю, виявляючи різко негативне відношення українського народу до московської советської влади.

Ось деякі зразки, записані на Криворіжжі: Бог карає холодом, Сталін нищить голодом. На хаті серп і молот, а в хаті смерть і голод. Серп і молот несуть смерть і голод.

Кремлівська зірка забрала й квочку з гнізда. Ні корови, ні свині, зате Сталін на стіні.

Спасибі Сталіну грузину, що одяг нас в парусину та резину.

Батько в СОЗ'ї (спільна обробка землі, перший етап колгоспу), мати в СОЗ'ї, діти плачуть на дорозі. Нема хліба, нема сала, бо радвллада все забрала.

Цибулини наминає — п'ятилітку «виполняє». У колгоспі жито косять, а собі хліба просять.

Жито та пшениця пішли заграницю. ячмінь та овес — на МТС (машинно-тракторні станції), а для трудящих Союзу залишили кукуруду.

Жінку від рогаців звільнили, а ломом та кайлом наділили. Були козаки з вусами, а тепер з носами.

Життя, як в автобусі: половина «сидить» (у в'язницях), а половина трясеться.

Модернізуючи старі приказки і прислів'я, народ осучаснює їх, надає злободенного змісту, пародіюючи популярні пісні, вислови «Вожнів», підкреслюючи їх брехливість і пустоту. «Про пресові органи уряду і партії говорять: «В «Правді» немає «Вістей». а в «Вістях» немає «Паавди»).

Цікаві збірки підсоветського фолкльору оголосили за кордоном Юл. Мовчан «Большевицький рай в українському фолкльорі», та особливо Гр. Сенько «Правдивий український фолкльор під Советами» та «Підсоветські анекдоти» 1956 р.

Тому, що все офіційне народом критикується, більшовики вжили протизаходів; створили стаханівськими темпами советський фолкльор, який «доводить», що народ «за сове-

тів». Советська фолклористика базується на ненаукових висловлюваннях «основоположників марксизму лєнінізму» про усну народню творчість, як знаряддя класової боротьби. Щоб довести духову єдність населення ССРСР з «генеральною лінією партії», видаються журнали, збірки народної (в дійсності протинародної) творчості, в яких платні писакки названі народними поетами, беруть участь. виступаючи від імени ворожого їм українського народу. (Ю. Семенко).

Ю. Мовчан писав: «Але значення фолкльору не тільки в тому, що за допомогою цього жанру народної творчості наступні покоління будуть пізнавати, яким то був той большевицький «рай» на землі (подібно до того, як ми тепер вивчаємо нашу давнину за допомогою стародавніх козацьких дум та ін.) Значення фолкльору полягає також в тому, що він мугути зброю в руках поневоленого народу проти окупанта. Тим більше, що в боротьбі з цією зброєю ворог абсолютно безрадий. Бо щоб «знищити фолкльор» — треба було б знищити народ. Ну, а цього сподіваємося, ворогові такї не владсться вчинити».

ФОМЕНКО МИКОЛА (1894—1961) — видатний музика, піяніст і диригент, композитор і педагог. Компонувати почав у Харкові, де здобув музичну освіту. з 1925 р. В рр. 1932—1935 був редактором вид-ва «Мистецтво». Коли столицю України перенесли з Харкова до Києва, разом із співаком - композитором Конст. Богуславським, засланим пізніше, відбував концертні поїздки по Україні, виконуючи твори свої й інших українських композиторів. В 1943 р. подався на еміграцію, в 1951 р. приїхав, разом із дружиною, співачкою Ізабеллою Орловської, до США.

Головні Твори М. Фоменка: 2 симфонії, 3 сюїти для симфонічної оркестри, смичковий квартет, марш для симфонічної оркестри, фортепіяновий концерт, багато камерних творів на фортепіяно, скрипку, віолончелю, музики для фільмів, багато обробок народних пісень та ін.

Окрім цих творів композитор написав оперу «Ганна» (незакінчена), оперу - казку «Івасик - Телесик», оперу (співгру) «Маруся Богуславка». В США написав педагогічну збірку на фортепіяно «Майн Рейнбов» («Моя Райдуга»); на голос із фортепіяном «Любіть Україну», слова В. Сосюри; баляду про Байду, терцет для жіночих голосів «Діва Марія», вокальне оформлення «Мойсея» І. Франка та інше.

Павло Маценко писав в «Нов. Шляху» в 1954 р.: «На мене «Майн Рейнбов» зробив враження джерельної води у спеку. Висока майстерність оформлення, легка до сприйняття піяністична фактура, бадьорість і одночасно українськість без «історичного» скигління,

все це вказує на автора, як визначного майстра, що схопив усією душею поклик нової української людини. Недаром згадана збірка починається бадьорим, повним віри маршем на тему української бойової пісні «Гей, нуте, хлопці до зброї». Дарма, що майстер ріс під тиском Москви — душа його брєніла в увісон із думками борців за Україну».

ФОСС КЕНДЕЛ — кореспондент американського «Інтернешонал Ньюс Сервіс». Він був в Україні в 1932 р. і повідомляв: «Голод і пограбовання большевиками селянського майна досягли свого апогею в Україні. Тому, хто цього не бачив, трудно навіть собі уявити щось подібне в історії людства. Тисячі селян, поклавши на плечі клунки, в яких складено все їх майно, голодні, холодні, обкрадені, ідуть з того місця, де вони родилися і досі жили. . . Рух цей набрав стихійного характеру. Селяни тікають з багатої колись України, щоб знайти собі шматок хліба, бо большевицький режим довів до того, що ця багата країна — шпихлір всієї Росії — обернулася в пустелю. Залізничні стації заповнені; поїзди переповнені. Багато з них по три дні валяються на тих стаціях, у надії попасти на поїзд; утікти. Куди? Байдуже, аби лише від'їхати. . . Голод в Україні досяг такого розміру, що вже було багато випадків голодової смерті. Я бачив трупи людей що розпухли від голоду; так загинули...» («Розб. Нашіі», Прага, 1932, VII—VIII, ст 214).

ФОТІЙ (к. 820—891) — грецький учений і богослов, в рр. 858 - 867 і 878 - 86 — патріярх царгородський, автор критично бібліографічної збірки «Міріобіліон»; противник Риму: це ж саме за нього виник перший розкол між Східною та Західною Церквами. За нього, в 860 р. київські «руси» напали на Царгород В якій небезпечі знайшлася тоді столиця візантійських цсарів, про те барвистими словами оповідав сам патріярх Фотій: «Чи пригадуєте ви собі той час нестерпний і важкий, коли прийшли до нас варварські когаблі, дихаючи чимсь суворим, диким, згубним; коли моге тихо і спокійно розстелювало свій хребет і давало їм приємну і легку плавбу, а на нас підіймало суворі хвилі війни; коли вони плили попри місто і виставляли моряків із мечами, погрожуючи місту смертю від меча; коли переполох і темрява опанували розум, і вухо прислухалося тільки до одної вістки: перелізла варвари мури, опанували вороги місто?»

ФРАЗЕР — людина, що кидає гарні фрази, не дбаючи за їх погодження з дійсністю, і взагалі за їх зміст, або, навпаки, щоб гарною фразою прикрити облудний зміст. Л. Андрєєв

писав: «Збери всі фрази, що їх людина виголюсила з дня свого створення, і ти скажеш: та це ж Бог! Але придивись до того, що вона наробила з перших днів свого існування, і ти скажеш з огидою: — Та це ж звірюка!» Так часю фраза далека від дійсности. Саме тому й Христос сказав: «Не кожен, хто вигукує: Господи, Господи! увійде в Царство Небесне». (Див. ФАРИСЕЇ). Д. Донцов писав у ЛНВіснику: «Мов отруйними газами туманять нас противники високими гаслами, гарними фразами — братерство народів, гуманність, мир, тощо. Їм ця наука не шкодить, бо знають, чоґ хочуть, як вовкові, що хотів з'їсти червону шапочку, не шкодив бабусин очіпок, ні солодка мова. . . Але нас ця ворожа фразеолоґія, ця чужинецька наука розкладає, зломлює, нищить всякий дух протесту. . .» (1928. VI, ст. 175). Він наводив анекдоту про дипломата, що їхав кораблем, який раптом потонув. Під водою зустрівся дипломат око-в-око з акулою і гийняв великий ніж. Але акула промовила: «Як? ви, дипломат, беретесь до риби з ножем? (Існує правило т. зв. «високого» товариства, не вживати за столом до риби ножа). Засоромлений дипломат випустив із руки ніж, і акула його проковтнула. «Скільки разів підносили ми ніж на потвора, але зараз же солодкими фразами він роззброював нас: «Як? ви воюєте шовінізмом?! Як? Ви підносите руку на братній нард, на демократію?!» І наші руки опукалися, фраза тріюмфувала, а з нею й акула, що нас пожирала...» (там же, ст. 173). «Ми вірили в Гітлера, бо його передмюнхенська ФРАЗЕОЛОґІЯ йшла по лінії наших задушевних бажань» — писала львівська «Неділя» в 1939 р. (ч. XI), але п. М. Л. на це завважив у «Віснику»: У «фразеолоґію» ніякий політик ніколи вірити не сміє, ані в антайтську, ані в большевицьку («Українізація»), ані в гітлерівську. Політик не дивиться на те, що якась сила говорить про себе, лише — в яким напрямку, кописним нам чи ні, пхають її інтереси...» (ст. 312).

В програмі виховання ОУН, опрацьованій в 1929 р. було сказано: «Невільно будувати кам'яного дому на глиняних підвалинах. Хто пгикрив внутрішню порожнечу блискучою формою слова, той обманув себе, бо життя знає хвилини нешальної бурі. Час справедливий: він зберігає тривання за правдивою вартістю, все інше пгисипує попелом забуття...» (Розб. Нації 1929. ст. 404).

ФРАНКО ІВАН (1856—1916) — найбільший після Шевченка, український поет, письменник, науковець і громадський діяч, народжений в селі Нагуєвичах, Дрогобицького повіту. Університетські студії відбув у Львові і в Відні. В рр. 1877 і 1880 сидів у в'язниці, обви-

нувачений в соціалістичній пропаганді; в рр. 1887—97 працює, як журналіст в «Кур'єрі Львовським»; у 90-х роках стає одним із основників радикальної партії в Галичині, а 10 літ пізніше — національно-демократичної; в рр. 1894—97 — редагував «Життя і Слово», в рр. 1898 - 1906 — ЛНВісник.

Йому належать збірки поезій: «З вершин і низин» 1887 і 1893 рр.: «Зів'яле листя», 1896; «Мій Ізмараґд» 1898; «Із днів журби» 1900; «Семпер тіро» 1906; поеми — «Панські жарти» 1887, «Смерть Каїна», 1889. «Поєми» 1899, «Мойсей» 1905; повісті «Захар Беркут» 1883, «Боа Констрiктор» 1884, «Основи суспільности» 1894-95, «Для домашнього огнища 1897, «Перехресні стежки» 1900; драми: «Украдене щастя», «Учитель»; численні оповідавання та новели, талановиті книжки для дітей, а серед них славний «Лис Микита», переспів з Гете, численні переклади з чужинецьких поетів; критичні розвідки по журналах про українську й чужинецькі літератури, зокрема «Нарис історії укр. літератури» і «Молода Україна». Видавав він у Збірниках НТШ пам'ятки давньої української літератури, а між ними кількатомові «Апокрифи» та кількатомові «Приповідки», з котрих чимало матеріалу використано в УМЕ.

Як письменник, Ів. Франко належав до перших реалістів в Галичині, і його повісті написані в дусі творів Золя. Московська - комуністична пропаганда намагалася поширити серед підсоветських українців вигадку, що Франко навчався писати твори із пролетарського життя у . . . Максима Горького, хоча Франкові твори з робітничого життя появились вже в 80-тих роках минулого століття, коли Горький був ще дитиною.

З приводу ювілею Ів. Франка в 1956 р. Державне Ви-во Політич. Літератури УРСР видало брошуру Зиновії Франко, поетової внучки, написаної на замовлення, а може й на наказ, московської влади. У цій своїй брошурі З. Франко намагається докзати, що її славний дід поборював «українських буржуазних націоналістів», в роді проф. Грушевського, та їх ідеолоґію, але й був великим знавцем і популяризатором московської літератури, захоплюючись зокрема Максимом Горьким(!).

«Виступи Івана Франка проти буржуазних націоналістів, писала З. Франко, не втратили своєї сили і в наш час. Вони служать і тепер острою зброєю в боротьбі з буржуазно-націоналістичними недобитками з їх отруйною ідеолоґією. Ця зброя допомагає українському народові в дружній сім'ї братніх народів Радянського Союзу, будувати соціалістичну культуру, побідоносно (?) крокувати вперед до комунізму».

От-таке безсовісне й облудне використо-

вування імені й авторитету нашого великого поета, як «зброї», на користь імперіалістичної Москви і на шкоду української визвольної справи, примушує нас притягнутися ближче до справи і вияснити справжню позицію Івана Франка, як «поета національної честі і національної гідності» (цей вираз належить С. Петлюрі в його статті з 1913 р.).

Треба відразу зазначити, що Іван Франко за свого дуже важкого й трудного життя багато чого пережив і передумав і в молодих літах дійсно заражений був і соціалізмом і навіть — до певної міри — москвофілізмом. Син простого коваля з с. Нагуевич, Ів. Франко не зразу став тим досвідченим і мудрим пророком українського відродження, яким ми його бачимо в пізніші роки, що закінчилися геніальним твором — поемою «Мойсей». Він переходив довгу, іноді дуже болочу еволюцію. Тому-то й не трудно з **ранніх юнацьких писань недозрілого ще письменника** насмикати цитат, щоб, за виразом В. Дорошенка, — «зладити відповідну саламаху й підлити її комуністичним сосом». Ми ж натомість звернемося до пізніших його писань, що в них уже відбився світогляд дорілої людини, що стала прикрасою нашої літератури, науки і громадських ідеалів. Зрештою, і ранній соціалізм Ів. Франка не мав нічого спільного з тим ненавистницьким марксизмом, що з нього виріс пізніший московський комунізм. З 1898 р. Ів. Франко зриває формально вже навіть і з тим поміркованим соціалізмом і виступає з радикальної партії, а в низці статей рішуче виступає проти комуністичних ідей, що ширилися тоді серед молоді.

Ще й до того, в 1895 р. Ів. Франко друкує в своєму журналі «Життя й Слово» простору рецензію на книжку Ю. Бачинського «Україна Ірредента», в якій висміює «готові формули» соціал - демократів, при помочі яких вони вирішують найскладніші проблеми. Він писав (використовую цитати з праці В. Дорошенка «Іван Франко — ворог комунізму»):

«За проводом Енгельса та Кавтського автор викладає матеріалістичний світогляд, в котрім знаходяться готові формули для вияснення найскладніших історичних явищ: релігія — витвір буржуазії, національність — витвір буржуазії і т. д. А все це залежить від форми продукції, є тільки її виразом. Бодай то мати такий делікатний світогляд! Кілька формулок — і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай! А що лайцнінніше, так це те, що при помочі цього світогляду вся будучина відкрита перед тобою, мов на долоні» («Життя і Слово» т. IV. кн. VI. ст. 482).

З якою відразу ставився Ів. Франко до марксистського навчання, про це можемо дові-

датися з його передмови до збірки «Мій Ізмарад». датованої 15. XI. 1897 року:

«Жорстокі наші часи! — писав він там. — Так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що — недовго ждати — будемо мати (а властиво вже маємо!) формальну релігію, основану на догмах ненависти і клясової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії, і мав відвагу серед насміхів і наруги її adeptів нести сміло свій стяг старого, щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, щиро гуманнім вихованні мас народних, розповсюдженні освіти, науки, критики, людської та національної свободи. а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проповідирів, не на бюрократичній регламентації всієї людської будучини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої «світлої будучини. . .»

Ще гостріше виступив Франко проти марксизму в 1899 р. у вступі до рецензії на брошуру А. Фаресона «Народники і марксисты» (ЛНВісник 1899 р., VI, ст. 186), де читаємо:

«Німецький соціал-демократизм, перещеплений на російський ґрунт працями Плеханова, Струве, Туган-Барановського і інш., здобув собі багато прихильників серед молоді і навіть загально серед освіченої громади, котрій він імпонує знанням будучини, простою в ставленні і розв'язанні найскладніших питань, догматичністю тез, ніби науковою фразеологією. . . Дуже сумно, що на цю доктрину ловиться в значній мірі гарячіша українська молодіж. Соціал - демократизм стає ворожо як проти всяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і проти національного українського руху, і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск — тиск фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціал - демократизм краде душі, напоює їх пустими й фальшивими доктринами і відвертає від праці на ріднім ґрунті. От тим-то й не диво, що свідоміші українці виступають проти цієї згубної доктрини, як можуть. Правда, боротьба мусить бути нерівна: соціал - демократична доктрина тішиться більшими ласками цензури, ніж український рух, вона видає багато книжок, має своїми органами деякі товстючі місячники, а українство не може боронити себе і розвивати своїх поглядів відповідними способами. . .»

На цій позиції ворожості до марксизму Ів. Франко залишається й далі. В статті «До історії соціалістичного руху» (ЛНВісник, 1904 р., III), він твердить, що здійснення ідеалу комуністичної держави було б великим лихом. Ось, що він там пише:

«Хто потрапить знайти в так організованій суспільності (як цього хоче «Комуністичний

Маніфест»), якийсь «свобідний розвій одиниці», цей докаже певно дуже великої штуки. Та й взагалі всевладність комуністичної держави, зазначена в усіх 10 точках «Комуністичного Маніфесту», в практичній переведенні означало б тріумф нової бюрократії над суспільністю, над усім її матеріальним і духовим життям» (ст. 151).

Хіба це не пророчий голос?

У праці «Що таке поступ?» друкованій в коломийському часописі «Поступ» 1903 р. а потім відбитій окремою брошурою, Ів. Франко знову дуже гостро критикував комуністичні теорії (див. особливо розділи X і XI), а в кількох висновках, присвячених пропагованій «державі Маркса - Енгельса», — писав:

«Поперед усього, всеможна сила (цієї) держави налягла б страшенним тягарем на життя кожного окремого чоловіка. Власна воля і власна думка мусіли б шезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною? Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою. Люди вирости б і жили в такій залежності. під таким доглядом держави, про який тепер в найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народня держава стала б величезною народньою тюрмою. . . ».

Хіба ж не це саме бачимо ми тепер в московській тюрмі народів?

А Ів. Франко продовжує:

«А хто були б її сторожі? Хто держав би в руках керму тої держави цього соціал-демократи виразно не говорять, та в усякім разі ці люди мали б у своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої не мали найбільші деспоти. І стара біда — нерівність — вигнана дверима, вернулась би вікном: не було б визиску робітників через капіталістів, але була б всевладність керманців, — усе одно, чи родовитих, чи вибраних, — над мільйонами членів народної держави. А маючи в руках таку необмежену владу, хоч би лише на короткй час, як легко могли б її керманічі захопити її на завсіді.» (ст. 137 - 140).

Хіба не бачимо здійснення всього цього в СССР?

Що торкається відношення Ів. Франка до московського імперіялізму, то воно визначається статтею (польською мовою) у збірці «Образкі Галіційске» в 1897 р.:

«Як син українського селянина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваюсь до обов'язку паншиною всього життя відробити ті шеляги, що їх видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту, де видко світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій русь-

кий патріотизм — то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, наложене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу стиха проклинати долю, що наложила мені на плечі це ярмо. але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням...»

У цій заяві, Ів. Франко вже ясно займає ту позицію, що її тепер визначають московські більшовики - імперіялісти, як позицію «українських буржуазних націоналістів» — «іншої батьківщини шукати не можу», хоч би який важкий тягар і неприємності накладало перебування — вже не кажемо жертвенна служба — в її лоні.

Довший час Ів. Франко вірив, що соціально й національне визволення українського народу можна здобути в співпраці з польськими й російськими соціалістами, революціонерами. Були часи, що Ів. Франко з одного боку захоплювався російською революційною літературою і в своїх сонетах з побожністю згадував імена російських революціонерів Пестеля, Каракозова, Чернишевського, Перовської, про яких читав «в дні юности, в дні щастя», а з другого боку — задля кусня хліба — працює довгих десять літ в редакції польського часопису у Львові, плекаючи в собі ілюзію інтернаціональної співпраці на базі соціалізму. Але, працюючи постійно над собою й над своїм духовим розвитком, — Ів. Франко не міг не помітити, що під фразами інтернаціонального братерства польських і московських соціалістів та революціонерів міститься у відношенні до його українського народу — той же самий зміст, що й в найгірших польських та московських реакціонерів.

І тому поволі визріває в ньому той настрій, що породив відомий наш другий гімн, що про нього постійно намагаються забувати всі ті московські підбрехачі, що протиставляють Ів. Франка «українським буржуазним націоналістам»:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві, ляхові служити . . .

У 1897 р. Ів. Франко видрукував у віденському часописі «Ді Цайт» статтю «Поет зради», у якій проводить думку, що Адам Міцкевич у своїй поемі «Конрад Валленрод» звеличує зраду, як «єдину зброю невольника». Ця стаття закінчувалася словами:

«Сумно мусить бути з нацією, що без усяких застережень уважає такого поета своїм національним героєм і пророком і все нові й нові покоління годує отруйними плодами його духа . . . ».

Ця стаття означала повний розрив не тільки з усім польським громадянством, але й повний конфлікт із тою частиною українського суспільства, що стояла — у відношенні до

Польщі — на позиціях легалізму й льояльності, або, як хтось висловився, просто «причіпки до чужого воза».

Негативне відношення до царської Росії виявилось в Ів. Франка у відомих двох сонетах ще з 1889 р., в яких він ганьбить її, як «багно гнилеє між країн Європи». Образ той залишається вірним й у пристосуванні до Росії сучасної, червоної:

Росіє. де лиш ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач народу . . .
Ти тиснеш ; кричиш: «даю свободу!»
Дреш шкуру й мовиш: «двигаю культуру . . . »

Ти, мов упир, із серця соки ссеш. . .
Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмирає в твоїм гробі . . .
. . . От-так і ти поплутала народи,
Всім давши зверхні вигляди

свободи,

Щоб одні одних гризли і душили,
І хоч всі дружньо рвуться з того

круга

Та в різні боки шарпають друг друга,

Цей колот — джерело твоєї силі . . .

Проти цієї Росії випровадив Ів. Франко свого сина Петра в лави Українських Січових Стрільців за першої світової війни здобувати волю Україні, а червона Москва, святкуючи ювілей батька. тримала того сина в концетраках Сибіру. . .

Коли по революції 1905 р., у Петербурзі почав виходити український соціал - демократичний місячник «Вільна Україна», що його видавала петербурзька група українських есеїстів — Л. Бич, Ісак Мазепа та інші, всі пізніше зачислені до «буржуазних українських націоналістів», — Ів. Франко присвятив цьому журналові чимало уваги в критичному нарисі «Огляд української літератури в 1906 р.». видрукованому в київській «Раді» 16. січня 1907 р. Тут Ів. Франко висміває «малотямучих» соціал-демократичних ідеологів, що годують своїх читачів «нешчасливою формулою клясової боротьби, майбутнім громадським ладом, якого не зовсім принадні риси малюють нам речі в роді Ерфуртської програми».

Розрив із російським соціалізмом, а значить і останні ілюзії, щодо можливості «братнього співжиття» з московським народом, прийшов рівнобіжно з загальним розчаруванням в інтернаціональному соціалізмі, про яке вже згадувано.

Франко писав:

«Мені здається, що до видання «Вільної України» українські соціал-демократи приступили невідготовані і не дівавши відповідних сил до цієї спеціальної праці. Є ще одна, гли-

бока хиба, що була джерелом їх хитання в самих основних поглядах — вони не уявили собі гаразд свого національного характеру, не відчували того, що вони наперед українці, а потім соціал - демократи. Тракували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї думки, і тому не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читача. Це ще одна наука, що і в таких інтернаціональних справах, як соціалізм, здорові органічні парості можуть у кожному краю виростати тільки з виразного національного ґрунту, і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться цвітучою дійсністю . . . ».

Розчарування в інтернаціональному «братерстві» не приходило Ів. Франкові легко. Важкі сумніви змагалися в його душі:

. . . Я боротись за правду готов,
Та з собою самим у війні
Не простояти довго мені . . .

Сидячи при вікні місячної ночі, Іван Франко розпачливо шукає відповіді на болючі питання:

Чи вірна наша, чи хибна дорога?
І чом у нас відступників так багато?
І чом для них відступство не страшне?
Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювати на рідній ниві стид?
Але не стид у наймах у чужого?
І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть і пиша пустая.

І служба ворогу . . . («Похорон»)

Ті свої сумніви, неважаючи на незвичайно важке особисте життя, Ів. Франко переміг:

Що в моїй пісні біль і жаль, і туга —
Це лиш тому, що склалось так життя,
Та є в ній, брате мій, ще нота друга:
Надія, воля, радісне чуття . . .

Так — надія, ні, більше — певність, що Україна таки вийде на шлях волі. Цю свою певність він висловив у відомому прологу до геніяльної поеми «Мойсей», що в ній символічно відображений весь життєвий шлях нашого великого Поета, як духового провідника народу:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі.
Труснеш Кавказ, вперешешся

Бескидом;

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш. ЯК ХАЗЯІН ДОМОВИТИЙ.
По своїй хаті і по своїм помі . . . »

Як хазяїн домовитий, а не як наймит, І в іншому, попередньому вірші твердив поет, висловлюючи ідеал пізніших українських націоналістів соборників:

Встане слава мати Україна

Щаслива і вільна.

Від Кубані аж до Сяну

Одна, нероздільна. («Україна»)

Тим-то вірно схарактеризував творчість Ів. Франка Мик. Зеров, наш найкращий літературознавець, замучений і знищений Москвою:

«Франко мав рацію, коли писав, що він не песиміст. Бо хоч як трудний життєвий шлях йому припає, але в кінцевім акорді його творчості не чути жалібного дренчання ослабленої струни; навпаки, вони сповнені тупотом копит і звуками сирен — музикою перемоги. . . У цім героїчнім напруженні, у цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою — і полягає величність Франка. . . » («До Джерел» Київ 1926 р.).

ФРАНСУА - ПОНСЕ АНДРЕ — визначний французький політик і дипломат, від 1953 р. член Французької Академії, після першої світової війни — посол до парламенту і член уряду (підсекретар) у різних кабінетах. В 1931 - 38 роках був амбасадором Франції в Німеччині, а потім в Італії. Арештований в 1943 році німцями, Франсуа - Понсе опинився в концентраційному домі, який німці злобно називали «приміщення для гостей спеціальної гідності». Тут зустрівся Франсуа - Понсе з головою Проводу Українських Націоналістів, полк. Мельником. Тут, під постійним німецьким наглядом, Франсуа - Понсе пише потайки свій «Щоденник ув'язненого», який появився в 1951 році друком.

Його характеристика поодиноких в'язнів — доказ його швидкого схоплення позитивів і негативів кожної, хочби як визначної людини. Ось його характеристика Полк. А. Мельника: «Людина високої культури, великої тонкості, доброго виховання».

Після повороту з неволі Андре Франсуа - Понсе пише цілий ряд праць про свою дипломатичну службу в Берліні, а далі і в Італії, подає всебічні характеристики Гітлера, графа Чяю та інших державних мужів, з якими довелося йому зустрічатися, чи співпрацювати. Коли пост міністра закордонних справ зайняв Роберт Шуман, французький уряд іменує Франсуа - Понсе високим комісаром Франції в Німеччині.

В лютому 1962 р. Франсуа - Понсе видрукував у паризькому щоденнику «Фігаро» передову статтю, під заголовком «Слабкі місця», де звертає увагу політиків «світу на необхідність підтримати змагання поневолених Москвою народів, а в першу чергу України, визволитися з московської неволі. Пригадавши, як Гітлер хотів винищити нарід України, автор спіняється над плянами Москви злити всі поневолені народи в одну советську, себто властиво в одну московську націю, але не вірить, що це може Москві вдатися, з огляду на спротив тих народів, а головню українського: «У половині XIX століття Україна була лише етнічною ма-

сою, що зберегла свої звичаї, пісні, свій фолкльор, але не мала політичної думки. Тепер вона має значну свідомість своєї окремішності. Число й рухливість груп, що репрезентують цю свідомість у вільному світі, дають повне підтвердження цього факту. Коли б було інакше, то Хрущов не мусів би з наказу Сталіна завдавати кривавих ударів нещасливій українській інтелігенції».

ФРАНЦІЯ — див. Бальзак, Вольтер, Гюго, Конде, Мазаріні, Меріме, Наполеон I, Наполеон III, Орлік Григор, Орлік Пилип, Рішельє, Сталь, Табуї, Тіссеран, Тіссо, Франсуа - Понсе, Фрейденберг.

ФРАНЦОЗ КАРЛ ЕМІЛЬ (1848 — 1904) — німецький письменник і публіцист жидівського походження. Залишив нариси й романи з життя галицьких і буковинських українців та жидів а також переклади української народної поезії. Головні його твори — збірки «З напів-Азії», «Образки культури з Галичини, Буковини, півд. Росії та Румунії», та двотомова «Від Дону до Дунаю» (1889). У цій останній видруковано його розвідку «Література малоросів», що її С. Кравченко («У. Літ. Газета», Мюнхен, 1959, ч. 1/43) вважає «чи не найкращою працею про наше красне письменство німецькою мовою. Вона, хоч не подає характеристики творчості поодиноких письменників і поетів, наскрізь правильно освітлює розвиток нашої літератури в різних умовах, писана в дуже прихильному для нас світлі...» Зокрема в розділі про українську народню пісню він виразно зазначає глибоку прірву, що існує між українцями й москалями в ділянці мови, типу й народнього характеру. Француз стверджував, що коли йдеться про звучність, українська пісня єдина в своєму роді. Українські любовні пісні відзначаються тужливим зафарбленням і моральною чистотою. Тим часом, як «пісня москалів повна цинізму і вихвалює в жінки тільки її красу, українська любовна пісня хвалить передовсім чесноти жінки: вірність, повну посвяти любов до дітей, відвагу в боротьбі, самозречення; українська жінка — супутниця чоловіка, його найліпша подруга. . . » (С. Кравченко в Укр. Літ. Газеті, 1959, УІІ, ст. 9).

Романи й новелі Францоza представляють в більшості культурні відносини в тодішній Галичині, і звідси великий вплив, що його вони мали на формування головних постатей його творів, зокрема гуцулів і «чистокровних слов'ян, «пильних, впертих, терпеливих», але та кож «занадто покірних рутенців» («Боротьба за право», стор. 7). Цей головний його роман появився 1882 р., його перекладено на українську мову. Другий його — автобіографіч-

ний — роман «Паяц» вийшов у 1905 р. Француз народився в Чорткові в родині лікаря і про свою Батьківщину писав:

«Країно моєї молодости! Назавжди незабутня верховино! Словита запахом і соняшним с'яйвом, як дивишся ти в душу мою! Хоч як дуже гнала туга мене відважитись у далечінь, я в ясні і темні дні вірним сином твоїм лишаюся!»

Ця маленька цитата виразно окреслює ставлення до України цього письменника й літературного критика, що в своїйому перегляді української історії виявляє багато симпатії до боротьби українського народу проти завойовників і окупантів. (О. Кравченко «Карл Е. Француз і Україна» в «Укр. Літ. Газета», ч. I/43, 1959).

ФРАНЧЕСКІНІ ГАСТОН — італієць, посол Зах. УНР при Св Престолі в 1920-21 рр. Зимою 1920 р. приїздив до Риму митрополит А. Шептицький. Тут зголосився до нього Франческіні, що був одружений з дуже багатою аргентинською маркізою і тому й сам називався «маркізом», і запропонував своє багате приміщення в палаті Шарра на головній вулиці Риму Корсо Умберто під українську амбасаду, а він, мовляв, зовсім безінтересовно заступатиме українську державу перед Ватиканом. Хай тільки уряд видасть йому відповідне уповноваження та призначить секретаря українця, що знав би італійську мову. Тоді було призначено на секретаря П. Карманського, що проте довго не приїздив. Франческіні, з допомогою радника Місії УНР в Італії д-ра Т. Галіпа видав в італійській мові під своїм іменем досить велику брошуру «Італія і Україна», з визначенням економічних багатств України і їх можливого значення для Італії. Ватикан тим часом не хотів акредитувати «маркіза» Франческіні, бо там знали те, чого українці не знали: що маркіза Марія Бальдес, дружина Франческіні, провадила проти свого чоловіка, — з огляду на його крайнє неморальне життя і марнування її майна, — в римському трибуналі справу про розвід, або бодай про сепарацію. Римський трибунал її прохання задовольнив і присудив Франческіні заплатити всі судові витрати «з усіма з того випливаючими наслідками».

ФРАНЦІ ЛЮЦЦАНО — італійський журналіст і політик, автор рецензії на «Українську Граматику для італійців» Є. Онацького. Рецензія особливо цікава тим, що її видруковано в такому політичному журналі, як «Іль Корієре Дипломатико е Консоляре» з 20. II. 1937, присвяченому не стільки філологічним проблемам, як проблемам політичним. Ось кілька уривків, що дають певне уявлення про характер і цілі цієї рецензії:

«Праця проф. Онацького тим цікавіша, що вона заповнює справді порожнє місце і в великій мірі сприятиме зростові культурної виміни з українським народом, що належить до середземноморської культури, але терпить під ярмом московських тиранів, які, в своїх націоналістичних та імперіялістичних цілях, ні на хвилинку не завагалися знищити його незалежність і силоміць включити його в Советський Союз. Ніхто не може не бачити важливого географічного положення України, що знаходиться між європейським Заходом і большевицькою Росією, себто азійським Сходом. Росія ніколи не знала цивілізації та права імперіального і християнського Риму і тепер вона повнить чисто антиєвропейську функцію Україна, натомість, має історію й цивілізацію цілком європейського характеру і тим ґрунтовно відрізняється від московського народу, свого традиційного ворога. Український народ завжди боровся проти азійських нападників, боронячи всіма засобами свій європейський та середземноморський характер. . .»

Переказавши коротко історію української державності та боротьби з Москвою, автор зазначає:

«У Советській Україні всі ті, що наважуються говорити про звільнення батьківщини з московського рабства, йдуть впрост до в'язниці або виселюються на острови далекої півночі, або просто розстрілюються, або — відповідно до випадків «ліквідуються» чи кінчають самогубством. Самогубство Любченка, що сприяв дружові українського словника Академії Наук у Києві, яскраво виявляє методи, що панують у советському режимі. . .» «Українська мова, завдяки ініціативі італійського уряду, ввійшла в офіційну програму навчання Східного Інституту в Неаполі, і тому була необхідна граMATика для тих італійців, що вважають потрібним учитися цієї гармонійної й гарної мови, що навіть її існування заперечували лукаві вороги. Проте, всупереч заперечуванню імперіялістів та неуків, українська мова живе і повна життя і має гідність справжньої національної мови між іншим також своїми окремими нормами, відмінними від норм інших мов спільного слов'янського пня. Ця мова випрацювала цілковито відмінну фонетичну, морфологічну та синтаксичну систему, що її ухвалила Академія Наук у Києві і Наукове Т-во ім. Шевченка у Львові. . .»

Схарактеризувавши українську мову за передмовою граMATики, автор зазначає: «Готується до друку також українсько-італійський словник, що заповнить останню недочаду і облегшить італійцям студювання цієї мови. Ці студії служитимуть не тільки для пізнання скарбів української літератури, але також і

для пізнання історії й політичного становища сучасної України... Варт відзначити, що грецьке Абатство Гроттаферрати скінчило друкувати граматику Онацького 4-го листопада, в роковині італійської перемоги. І для українців, що живуть на еміграції, надіючись на звільнення, їхньої батьківщини, неважаючи на переслідування, навіть лінгвістичні видрукування граматики Онацького — безперечно також перемога. Італійці, латинський і середземноморський нарід, гордий тим, що свого часу поніс всю тисячолітню цивілізацію на береги Чорного моря, сердечно беруть участь у цій перемозі і в радощах цього шляхетного й гідного народу та висловлюють найкращі побажання щодо його будучини, як нації вільної й незалежної, незалежної від утисків Москви та отруєння розкладового, імперіалістичного й шкідливого большевизму. » Див. ДАМ'ЯНІ РУДЖЕРО.

ФРІДРІХ ВІЛЬГЕЛЬМ, прозваний пізніше Великим, (1640—1688) — князь пруський і курфюрст брандербургський, основник сили та могутності пруської держави. В. Липинський писав про нього, що він «зміг визволитися з-під впливу і влади Річипосполитої», головню «завдяки козацькому повстанню під проводом Б. Хмельницького». «Він — в пару місяців по вибуху польсько - української війни — одержав у жовтні 1648 р. від короля Яна Казіміра в Непоренті «асекурацію» (запевнення), яка його — першого з курфюрстів — звільняла від обов'язку складати «голд» польському королеві і платити в знак залежності щорічну грошеву данину. З дальшою еманципацією України й ослабленням Польщі, яке ця еманципація за собою вела, був, очевидно, зв'язаний дальший зріст і дальше унезалеження пруської держави. Документальних слідів безпосередніх зносин курфюрста Фрідріха Вільгельма з гетьманом Хмельницьким не знайдено, але що вони мусіли бути, свідчать пізніші (в 1668 р.) переговори українських політиків з послом курфюрста Говербеком у Варшаві в справі протекторату Прусії над Україною. Свідчить також про попередні політичні й дипломатичні зносини лист гетьмана Дорошенка до того ж курфюрста Фрідріха Вільгельма, висланий 1671 р. з пропозицією дати курфюрстові ксацьку військову допомогу для зайняття польського престолу». («Україна на переломі...» 1920, ст. 46).

ФРУНЗЕ МИХАЙЛО (1885 — 1925) — большевик жидівського роду. В рр. 1920—24 командував большевицькою армією в Україні прсти Врангеля, Махна і українських повстанців. В 1925 р. був наркомом військових і морських справ та головою Революційної Військової Ради. На настирливій «поради» Сталіна та

інших, піддався операції, яка поклала кінець його життю.

ФУЗИЯ — рушниця з крем'яним замком, від друг. половини ХVII ст. витиснула МУШКЕТ. Вояки озброєні фузією, називалися ФУЗЕНЕРИ.

ХАБАР — дарунок, що його одержує урядовець від підвладних, чи підсудних, йому осіб. Вже Біблія засуджує ХАБАРНИЦТВО: «І дарунків не братимеш; дарунок бо засліплює видющих і перевертає слова справедливих». (І Мойс. XXIII, 8). 1. VII). 1903 р. Т. Рузвельт, тодішній президент США, звернувся до Генер. Прокурора США з запитом, чи може він законом приймати дарунки від Службовців. Прокурор відповів, навіши текст закону з 1870 р. який забороняє службовцям домагатися від інших службовців піднесення дарунків вищим властям; забороняє службовцям одержувати дарунки від інших службовців, менше оплачуваних, і забороняє, службовцям давати безпосередньо від себе якісь дарунки вищим властям. У випадку порушення цих заборон винні мали бути звільнені із служби. З того прокурор зробив висновок що ніякий службовець, а в тому й президент, не сміє одержувати дарунки.

Московщина славилася хабарництвом, і Катерина II 1762 р. констатувала: «Приймання дарунків, хабарів добровільних і примусових, основне лихо імперії. Майже нема судді, що, при вимірюванні справедливости, не був би заражений цією чумою...»

Заразилась цією «чумою» й Україна, коли в ній поширилась московська бюрократія. Особливо відзначалась цим т. зв. МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ, члени якої, а зокрема президент, москаль Вельямінов, були жорстокими хабарниками («Зап. НТШ. т. 159, ст. 18). Котляревський в «Енеїді» констатував:

...Ти знаєш — дурень не бере;

У нас хоть трохи хто тямущий,

Уміє жить по правді суцїй,

То той, хоть з батька, то здере. . .

Бравншвайський посол Ф. Вебер, що прожив у Московщині 5 р. (1714-19) засвідчував у св. ій книзі 1721 р.: «Московські державні урядовці неперевершені майстри в хабарництві. Способи хабарництва такі численні, що дослідити їх значило б вичерпати океан. Самі москалі признавалися мені, що із 100 рублів зібраних податків, мабуть, лише 30 доходили до державної скарбниці, а решта 70 рублів зникала по кишнях урядовців. . .

ХАВТУР — приноси, що дають люди священникам за доконані треби. Подекуди звали ХАВТУРОМ — обід на поминках, подекуди —

просто ХАБАРИ. У Шевченка згадуються хавтури в «Москалевій криниці».

ХАЛТУРА — зіпсована «культура»: недбало й невміло виконана праця, імпреза на низькому культурному та мистецькому рівні.

ХАЛЯВА — частина чобота, що вкриває ногу від щиколотки майже до коліна. «Пізнати пана по халявах» — казали в нас іронічно на панських прислужників — гайдуків, що мали на халявах кутаси, по яких пізнавали, в котрого пана служили. (Ів. Франко «Припов.» II, 205). «Сипле, як із халяви», — себто дає щедрою рукою (там же, III, 278).

Не знати чому, з халяви зробили в нас символ розпусної жінки. В «Енеїді» Котляревського: «Іди лиш ти к чортам, плюгава, невірна капосна халява...» На весіллі молодій, що виявилася «нечесною», співали: «Ти, Васильку, — калина, малина, на тебе дивитися мило. Ти, Параско, чорна халява, увесь рід покаляла...» (Хв. Вовк «Студії. . .» 305). Сюди ж відносяться й вирази: ХАЛЯВУ З ГУБИ РОБИТИ — брехати. ХАЛЯВКИ СМАЛИТИ, ПРИСМАЛЮВАТИ — залицятися до кого.

ХАМ — один із трьох синів НОЯ. — тяжко образив батька, насміявшись з нього, коли той, покуштувавши вина оп'янів. Звідци хамом звуть взагалі людину грубої поведінки, що не має належного почуття пошани до старших і заслужених людей. Автор УМЕ писав в 1935 р. в журналі «Самостійна Думка»: «Не в тому була провина Хама, що він побачив Ноя п'яньєким, у непристойному вигляді, а в тому, що ніби з обуренням, а насправді злорадісно поспішився оповісти про те всьому світові: «Дивіться на мого батька Ноя! Розхристаний, п'яний лежить у болоті. Дивіться, дивіться, — як паскудно лежить!» Але Яфет, що зробився прапращуром джентельменських європейців, прикрив батька киреєю і спокійно завважив: «Та вже лежить, як лежить, але про батька так галасувати не годиться. ..» І з того пішли дві традиції — одна хамська, спідлююча, друга — джентельменська, цивілізаційна. В традиціях українського народу нема й сліду ХАМСТВА. Він часто творить МІТИ (див.) з постатей, що, при ближчому розгляді, на таку мітичну поставу зовсім не заслуговували б. . . Ти існуєш, бо перед тобою існували твої попередники, будь їм вдячний» (ст. 137).

Але якщо в давніх українських традиціях нема сліду хамства, а, навпаки, різко позначається культ — батька - матері, і наші колядки відзначають, що одній тільки душі нема виходу з пекла, тій що «отця з матір'ю налаяла, не налаяла, а подумала. . .», то в новіших часах, з занепадом старої української культури через

деморалізацію, що її сіяла довший час московська школа та служба в московському війську, хамство поширилося значно і в Україні. В Липинський писав у «Листах до Братів - Хліборобів»:

«Від аристократизму (в розумінні більшої активності й сили) до хамства тільки один крок. Бо хам — це не та пасивна людина, що уступає, пристосовується, над якою панують, а це власне людина активна, рухлива, в своїм імперіалізмі й містицизмі нічим не обмежена. Хам — аристократ, який своєю вроджену більшу силу й активність, свою стихійну жаждобу влади і поширення не обмежує наказами громадської моралі і здержуючими формами політичної організації. Свої вроджені аристократичні прикмети він повертає тільки на своє власне вивищення й поширення а не обмежує їх громадським обов'язком виконання проводу й організації пасивних мас. Хам — анархічний, не визнаючий над собою ні закону ні влади аристократ. Це, напр., запанувавший тепер у Європі «новий багач» — той сильний, активний, посідаючий всі духові прикмети тип, який вибився на верх при пануванні свободолобною й віруючою в природну доброту людини демократію, і який своїх аристократичних провідних прикмет не обмежив ані релігією, якою він погорджує, ані монархією, яку він ненавидить, і якої боїться. . .» (ст. 368).

Також М. Гетьман писав 13. IX. 1931 р. в буенос-айреській «Україні», про «деструктивного хама»:

Він, той деструктивний хам, — «центр світу». Він альфа і омега всього знання. Приставши хвилево до якоїсь організації, має в тій завісімді якісь свої особисті пляни і комбінації, і під кутом тих особистих плянів і комбінацій проходять всі його вчинки в тій організації. Всі його поступки обраховані на захоплення найвищого місця в організації. Способами не перебирає. Для нього добрі всі способи, які наближають його до намченої цілі. Отже: дволичність, під'юджування членів проти проводу організації — державницької чи церковної. І нехай усе валиться, усе нехай іде в руїну — деструктивний хам старається знищити невинного йому члена, направляючи — проти нього свій скритий, — затроений іддю зависти і злоби — удар. Старається поставити його як не нижче себе, то бодай на той шабель, на якому стоїть він сам.

Всяка праця — хочби й найліпша — заслугове на кпини деструктивного хама, бо зробив ту працю хто інший, а не він.

Деструктивний хам має великий нахил до виставлювання себе на продаж — хто дасть більше за нього. Він піде скрізь, де будуть признавати його першим між собою. Найбільше завзято виступає проти такої установи, чи організа-

ції, яка пізнавшись на шкідливих наслідках його поступовання, «подякувала» йому за його услути.

«Деструктивний хам, це бур'ян, який треба радикально виполовувати з нашої громадської ниви, бо плоди завжди будуть затроєні. Старатися дисциплінувати деструктивного хама — справа безнадійна. Дисципліни і послуку вимагає він для себе від інших, однак сам дисципліни не признає і не признає зверхности над собою. Деструктивного хама може дисциплінувати тільки нагай чужого капраля. Явний наш ворог нам не страшний. Ми переможемо його завжди своєю дисципліною і єдністю. Однак скритого шкідника, скритого ворога, «Хатнього злодія», — остерегтись трудно. Тому треба виполовувати цей бур'ян, бо він (деструктивний хам) небезпечніший для нашої справи, ніж усі окупанти до купи взяті.»

Д-р Мир. Бур'янина в «Розбудові Нашій» писав, що хама «пізнати з його хребта, що їмать може із заокстенілого (перед маленькими людьми) обернутися в гнучку до безмежности гуму (перед «рибою», що або грішми брязкотить, або посади чи підвищення роздає). Це ті, що їх ще славної пам'яті Тарас «киригнуч кошиенками» прозивав. А скільки їх тепер розвелось! Хоч греблю гати. Через те й жити суцужно стало.» (1932, ст. 160). Не дурно приповідка каже: «Не дай, Боже, з хама пана» (Нс-мис 1264). Порода хамів має різні відмінности, але в основному їх усіх єднає одна спільна риса: грубість і брак тактовности у поведінні взагалі, погорда до нижчих від себе і вирахувана підлесливність, при браку справжньої пошани до багатших і сильніших».

ХАНААН — первісна назва Палестини в Біблії. Вживається іноді в поезії, як синонім Обітованої Землі, як от у Мосендза, де він під Ханааном розуміє звільнену від московського поневолення Україну:

Як хочеться молитись часом
Тому, хто знає біль і знає — гану:
«Не приведи загинути рабом
На спраглих межах мого Ханаану!»

ХАНЕНКО БОГДАН (1850—?) — власник великих археологічних збірок у Києві, один із організаторів археологічної виставки 1897 р. в Києві. Емігрував в 1919 р., втративши всі збірки, сконфісковані большевиками.

ХАНЕНКО МИКОЛА (1691—1760) — внук Михайла, в 1721 р. старший канцелярист ген. військ. канцелярії, в 1723 р. член делегації до Петра I, ув'язнений із Полуботком у Петербурзі і звільнений після смерті Петра I; в 1740 р. член генер. суду, в 1741 р. — ген. хорунжий, член «комісії переводу і зводу правних книг

малоросійських», що владила Український Кодекс 1743 р.; за гетьмана К. Розумовського голова ген. канцелярії, автор цінних щоденників: «Діаріуш, или журнал» та «Дневник». Він учився в Київській Академії й закінчив освіту у Львові. Залишив по собі велику й цінну бібліотеку. За давньою традицією, відсилаючи сина по науку закордон, наказав йому мови латинську, німецьку, французьку й італійську, щоб читати авторів в оригіналі, а позатим вивчити історію, поезію, реторику, логіку, фізику з метафізикою, політику, економію та юриспруденцію».

ХАНЕНКО МИХАЙЛО — гетьман на Правобережжі від 1671 р. За Б.Хмельницького був уманським полковником, пізніше підтримував Суховія проти П. Дорошенка; в 1574 р. перейшов до лівобічного гетьмана Ів. Самойловича.

ХАНЕНКО ОЛЕКСАНДЕР (1805—1895) — громадський діяч Чернігівщини, дослідник і збирач української старовини, основник музею мистецтва в Києві.

ХАРАКТЕР — своєрідні риси якогось явища, або людини, взяті в цілості. Зокрема щодо людини, то це сукупність її своєрідних психологічних прикмет. Характер відрізняється від ВДАЧІ (див.) тим, що його можна в собі виплекати, виховати, створюючи те, що зветься **ХАРАКТЕРНІСТЮ** (див.). «Характер -- не прояв інтелекту, а тим більш (не прояв) утилітаристичної категорії. Характер — психологічне явище. Характер не можна вивчити з книжок. . . ані автоматично отримати його з докторським дипломом чи графським титулом. Характер плекається, подібно як плекається його компоненти: чесність, відвагу, витривалість, лицарськість, правдомовність, солідність, особисту й національну гідність, тощо. Плекається його і під селянською стріхою, в касарні, школі, церкві, спортовім товаристві, в становій чи політичній організації; плекається всюди, де мають місце суспільні зв'язки, почавши від найменшої суспільної клітини — родини аж до найбільших суспільних скупчень. Характер мають не лише одиниці — характер мають і нації. Але характер нації — не щось одірване; характер всієї нації знаходиться в стилій залежності від характеру її членів, одиниць. . .» (В. М. в «Розб. Нації» 1934, 155).

«Характер має лише той, хто являє собою суцільну особистість із чітко визначеними рисами. Суцільність надає визначености в поведінці людини, як в особистому, так і в громадському житті. Тому значну частину людей можна назвати безхарактерними. Така назва не завжди означає наявність, а тим більше перевагу негативних рис. Безхарактерна людина може бути

доброю, лагідною, ввічливою і доброзичливою. Але ці риси не бувають органічно поєднані з іншими рисами людини, і тому в її поведінці можуть бути часті суперечності. Безхарактерна людина в одніх умовах життя може виявити нечесність, підпавши під вплив інших людей або власного тимчасового настрою. . . Навпаки, людина з характером відзначається стійкістю, хоч може бути аморальною (Скупий лицар із однойменної драми Пушкіна).

«Суцільність і гармонійність характеру, як і взагалі характер у цілому, не даються людині від природи — вони наслідок наполегливої роботи людини над собою. Кожне інстинктивне потягнення людини, кожне зовнішнє подразнення, що вона сприймає, в більшій або меншій мірі порушують у неї стан рівноваги і спрямовують її енергію в певний бік. Тому, щоб бути гармонійною й суцільною, людина мусить підкорювати своїй волі ці потягнення й враження, щоб вони стали органічними елементами особистості. Таке опанування своїм тілом і внутрішніми переживаннями можливе лише при умові, що в свідомості людини є якась ієрархія вартостей, яка дає можливість кожній рисі, кожному переживанню визначити належне йому місце. Але сама оцінка вартостей має спиратись на якийсь єдин загальний критерій. Отже, таким критерієм є розуміння людиною мети. . . Основна життєва мета, що її ставить перед собою людина, є рушійною силою в діяльності її, тим стрижнем, навколо якого концентруються сили й здібності її. Тому можна сказати, що вона, як вираз волі людини, формує її психічно і навіть фізично. Тут цілком виправдується вчення Арістотеля про ЕНТЕЛЕХІЮ (див.), себто ту формувальну силу, що властива кожній речі, кожній істоті. Різниця між людиною з одного боку, та рослиною й травою з другого, полягає в тому, що в останніх ця формувальна сила діє стихійно, несвідомо, у людини ж, принаймні на вищих ступенях розвитку, вона діє свідомо. . . » (Гр. Ващенко «Виховання волі й характеру» ч. I. Лондон, 1952, ст. 219-20). Визначний діяч і ідеолог австрійської соціал-демократії О. Бауер видрукував в 1907 р. книжку «Національне питання й соціал - демократія» в якій виставив, як основну прикмету національності, що творить її суть і відрізняє її від інших — **НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР**. Національний характер, за Бауером, не якийсь метафізичне поняття, а продукт історичного розвитку. Національний характер — «комплекс фізичних і духових ознак, який відрізняє одну націю від іншої». Як продукт історичного розвитку, національний характер змінюється в залежності від зміни обставин, в яких той чи інший народ живе. Напр., народ, що живе в постійних війнах з своїми сусідами, мусить, щоб не загинути, розвивати характери, здібні до війни. Найбільш

приспособані до такого небезпечного життя мають шанси розмножитися й передати свої властивості потомству. Слабші характери гинуть. Навпаки, той народ, що не знав такої напруженої боротьби за існування, не має войовничого характеру. Але він може його набути, коли б змінилися обставини його життя (напр., коли б замість миролюбних сусідів появились у нього сусіди хижацькі, агресивні). Характер кочових народів відрізняється від характеру народів хліборобських, хліборобські нації мають інший характер, ніж народи індустріяльні. Нація — це спільність долі, — зазначав Бауер. Спільність долі стає дійсною наслідком природної спадковості властивостей, витворених спільною долею нації; а з другого боку — через передавання з роду в рід культурних благ, створених під впливом особливостей долі народу.

Національний характер означає вольову спрямованість окремих членів нації разом із іншими, яку витворила спільна історична доля: «Раз створений, національний характер стає самостійною історичною силою. Різниця національних характерів означає різницю вольової спрямованості. Отже нація — це цілість людей, сполучених спільністю долі в одну спільноту характеру». Визначаючи за національним характером історичну силу, Бауер показує на прикладі, як ця сила діє, напр., при засвоєнні ідей, звичаїв і под., запозичених в інших народів. Як людський організм не просто вбирає в себе страву, але мусить перетравити її в своєму організмі, так і нові ідеї, що приходять до народу, не лишаються в його свідомості без змін, а перетворюються, згідно з його національним характером.

Всупереч поглядам Маркса, Енгельса, Кавтського, про неминучість і бажаність асиміляцій мов і націй у соціалістичному суспільстві. Бауер твердив, що «національні культурні спільноти» не зникнуть, а навпаки, ще виразніше розмежуються. В соціалістичному суспільстві настане «збільшена диференціація націй, різкіше виявлення їх своєрідності, гостріше відрізнєння їх характерів один від одного» (П. Феденко «Марксистські і большевицькі теорії націонал. питання» Мюнхен, 1960, ст. 27-29)..

ХАРАКТЕРНИК — ЧАРОДІЙ — людина, що володіє якоюсь таємною силою. Про запозьких характерників оповідав Ол. Стороженко в своїх спогадах про Коржа. Йому Корж оповідав і про гайдамаків - характерників, що замовляли від кулі, а на ворогів не один із них «таку ману напустить, що ніхто не почує і не побачить, як вони їх накриють. . . »

ХАРАКТЕРНІСТЬ — вірність своєму духовому «я», що примушує людину завжди й в усіх умовах керуватися власними переконаннями і не боятися боронити правду, не відступати перед жодними погрозами та труднощами.

Характерність — це велика моральна сила, що робить із людей героїв і мучеників ідеї, визнаючої за правду. Характерність ніяк не погоджується з КОНФОРМІЗМОМ (див.), що намагається робити всіх людей однаковими, щоб кожний був «як усі».

ХАРКІВ — головне місто Слобожанської України, засноване у др. половині XVII в. виходцями з Правобережної України над річкою тої ж назви. Воно дуже скоро стало важливим оборонним осередком і до 1765 р. було полковим містом. Після заняття Криму й колонізації степу зростає його торговельне значення, а з розвитком добування вугілля в Донецькому водосточищі й промислова вага. Свого часу тут був найбільший у тих часах центр освіти в Україні, і тут майже чверть століття зосереджується український літературний рух, але одночасно з цим тут же виникає й головний розсадник русифікації українського народу: сама українська інтелігенція власними коштами організує тут російський університет (від 1805 р.), російський жіночий іститут і російський театр. «Національний, або бодай льокальний елемент (у цих установах), — писав М. Грушевський в ЛНВіснику в 1901 р., — нічим виразніше не задокументовано: культура, культурне життя, яке розмірно дуже сильно розвивається в цім українськім центрі, російське...» Попри ту «справдешню» культуру російську, серйозно трактовану не тільки урядом, але й суспільністю, українська течія виглядала, як простий провінціалізм, дрібна забавка чи забаванка етнографів та антикварів. Окрім прив'язання до мови й певних форм народнього життя, вона не мала глибшого змісту». (Кост. Чехович «Олександр Потебня» 1931, ст. 137). З огляду на близькість Харкова до московських границь, тут виник у грудні 1917 р. большевицький ніби український, а справді цілком московський уряд, що розпочав, з допомогою Москви, збройну боротьбу проти уряду Української Центр. Ради і вислав до Берестя свою окрему делегацію для переговорів з центральними державами. Харків став проти Києва, і перемігши з допомогою Москви, став столицею УССР (до 24.VI. 1934 р.)

ХАСИДИЗМ, ХУСИТИЗМ — релігійний містичний рух серед жидів в Україні від 30-х років XVIII в. Його творцем був Ізраїль Бешт (1698-1760) з Меджибожа. Від нього та його учнів Бера з Межиріччя й Когена з Полонного походять родини ЦАДИКІВ (див.).

ХАТА — житло українського селянина, а потім і взагалі житло дім, кімната. **РІЗАНА ХАТА** — хата з колод, перерізаних вздовж надвоє. **ХАТА БЕЗ ШТАНІВ** — хата без сіней. **ДЯДЬКОВА ХАТА** — в'язниця. «Загально по-

ширене уявлення про українську хату, як про утульний кокетливо - біленький будинок під чистенькою пригладженою та підстриженою стріхою, що виглядає з-поміж дерев та кущів, що оточують його . . . З дуже невеликою кількістю винятків цей тип домінує на всьому просторі України, дарма, що місцеві умови та будівельний матеріял такі різноманітні, що економічний стан не всюди однаковий та, що не однакові й сусідські впливи. На західніх схилах Карпат, в Угорській Русі, на «зеленій» Буковині, в Басарабії ці біленькі українські хатки споріднено спливаються з майже цілком подібними хатами румунів, а ще далі й сербів, а далі на північ — словаків та чехів. Ще далі на північ вони не дуже різко, хоч дуже помітно, відзначаються від польських «халуп». Але вже в північній смузі, на Волині та на Чернігівщині, білу крейдяну барву заступає жовто-глиняна, а ще далі на Поліссі, як на волинському, так і на чернігівському, дерев'яний кістяк хати стає вже голий, і тільки де-не-де білі плями навколо вікон вказують на традицію, що не зовсім заникла. Темно-сірі хати поліщуків з закуреними низькими дахами в драчі нагадують уже найубогіше гуцульське житло на Карпатах та непомітно зливаються з будинками білорусів, відрізняючись від них тільки деякими подробицями. Але загалом, зостаючись вірні своєму загальному типові, характеристичні українські хати тягнуться широкою смугою через усю середню та південну Україну, од підніжжя Карпат на схід до Орловської, східних частин Курської та Вороніжської губерній, де зненацька без жадного переходу стикаються з темними брусоватими ведикоруськими хатами, з двосхилими дахами та без жадного сліду садків чи взагалі якої небудь рослинности, що оточувала б хату. Отже, зовсім однаковий на всьому просторі країни цей загальний тип української хати став одною з найголовніших та найвиразніших етнографічних ознак українського племені . . . » (Хв. Вовк «Студії . . . » ст. 91).

М. Левченко писав у Записках Юго-Западного Отдела Географ. Об-ва в 1874 р.: «Там де українці живуть помішані з іншим населенням, їх двори легко розрізнити (я говорю лише про сільське населення). Українські хати відрізняються від великоруських тим, що вони завжди затишквані (а я не помічав, що б москалі тинькували свої різані хати) і більш-менш чисто побілені. Крім того, в українців, якщо дах солом'яний, то він криється не м'ятою соломною, а околотом. Москалі майже завжди криють свої хати «внатруску» — м'якою соломною, мервою. Якщо ж хата крита драпно, то у москалів завжди ставиться фронтон, а в українців фронтон зустрічається дуже рідко . . .

«Білоруські хати відзначаються тим, що вони ніколи не тиньковані і мають квадратіві

вікна, тим часом, як в українців вікна майже завжди подовгасті. Іноді, правда, зустрічаються і квадратні вікна, але в такому разі вони зроблені на 9 шибок, по 3 в ряд. Такі вікна я бачив востанє в с. Меленях на Радомишльщині. Там же я бачив вікна, закруглені нагорі, які зустрічаються в старовинних хатах Полтавщини та Чернігівщини.

«Від молдавських хат українські відрізняються тим, що на них ви ніколи не побачите чорної (в чверть аршина завширшки) смуги над призьбою і навкруги дверей, без чого не обходиться хата молдаванина. Крім того, українці ніксли не покривають, як це часто роблять молдавани, дах глиною і не люблять, жити, як ті, в землянках. : «М'ятою солом'ю (внатруску) українці покривають лише будівлі, в яких не живуть: комори, хлів, стайні, тощо.

«Хати ставлять звичайно на вулицю фасадом, або вузькою стороною — ПРИЧІЛКОМ (див.), але обов'язково так, щоб лицева стіна була звернена на південь, або південний схід, але ні в якому разі не на північ. Дуже часто дах з тої сторони, де вікна, а іноді й навкруги всієї хати, виступає вперед приблизно на півтора аршини, а то й два. Цей виступ зветься ПІДДАШЦЯМ, і там вішають у зимку тютюн, качани кукурудзи для досягання, листя капусти, тощо. При кожній хаті обов'язково робиться ПРИЗЬБА (див.). Дерев'яні віконниці зустрічаються рідко: їх заступають звичайно солом'яні МАТКИ, привішені зовні; на день вони зортаються.

«Звичайно блять ті стіни, де вікна, а задню стіну й призьбу згори вимащують жовтою глиною». (ст. 134 - 37). Див. МАЗАНКА, КОМОРА, ХИЖА, ЗАКЛАДИНИ ХАТИ, СІНИ, СТРИХА, СВОЛОК, ПІЧ, ОСТРИШОК, ДАХ

У Т. Шевченка СВОЯ ХАТА — символ незалежної держави: «В своїй хаті, своя правда, і сила, і воля».

В народніх піснях хата часто символізує гріб. В голосіннях на Київщині за сестрою: «Сестричко моя, павочко, куди ж ти подинула? Промов до нас словечко . . . Якої ж ти хати собі забажала, смутної та невеселої! В нас хата веселая, з вікнами, видная, хорошая, а твоя темная, а така невидная . . . » (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I, 123). В Галичині в жовнярській пісні співали: «Най збудує мені мати у тім краю нову хату, тай без вікон, тай без дверей, бо тут мому життю кінець . . . » (МУЕ НТШ. V, 179). На Маріюпольщині голосили: «Та, яку ж ти хату забажав смутну та невеселу! Туди сонце не пригріє, туди вітер не завіє . . . » (РФВ. 1884, IV, 183). І приповідка збереглася: «Тут тобі й хата!» тут тобі й смерть (Номис, 273).

Увійшовши до чужої хати вітали: «Нівро-

ку ваших дітей, бодай великі росли!». Хатні відповідали: «Дай Боже! Най Бог вас і вашими потішить!» (ЗНТШ. т. 114, 130).

ХВАЛЬКО, ХВАСТУН — людина, що обіцяє більше, ніж може зробити, або й таке, що взагалі не може зробити. До таких людей наш народ виявив своє відношення у численних приповідках: «Кракала ворона, як догори летіла, а як додолу летіла, то й крила опустила»; «Пішла Гандзя по горіхи тай набрала чотири міхи: в кожнім міху по горіху! Наробила Гандзя сміху» — це співанка, що її вживають у розмові, коли хтось наперед хвалився блискучим успіхом задуманого діла, а вислід був мізерний. (Франко «Примов.» I, в. II, 262, 263, 313). «Хвалиться сова своїми дітьми: каже, що нема краших, ніж совині» (Номис, 9460). «Хвальби повні торби, а в тих торбах пусто» (Чубин. I, 282. І народня пісня співає: «Хвастун іде, земля гуде, тин розлягається, на хвастуні свити нема, а він величається . . . »

ХВИЛЬОВИЙ МИКОЛА, властиво **ФІТІЛЬОВ** (1893 - 1933) — талановитий письменник і публіцист, що вніс в українську літературу нову форму експресіоністичної новелі, перше романтичного та символічного, а пізніше більш реалістичного характеру, а своїми блискучими публіцистичними памфлетами, зібраними в збірці «Камо грядеші» та «Думки проти течії» (1926 р.), викликав в Україні пристрасну літературну дискусію, що з не меншою пристрасною відновилася на сторінках української еміграційної преси з нагоди 20-ліття смерті Хвильового. Ці памфлети спричинилися до того, що дехто почав зачисляти Хвильового до українських націоналістів, але він до самої смерті залишився комуністом, що приносить партії за свої націоналістичні ухили вірноподдані покаєнні заяви. Проблема Хвильового психологічно дуже складна, як це видно з численних різних суперечних коментарів, що їх викликала його літературна й публіцистична діяльність, і в намірі УМЕ не входить ця проблема розв'язувати, тим більше, що деякі важливі пункти біографії Хвильового досі належно не висвітлено, і те, що твердять одні, інші категорично заперечують. Це відноситься і до його національного походження та виховання, і до його участі в революції 1917-19 рр. спочатку в рядах української армії, а пізніше в загонах червоних партизанів.

Почав писати М. Хвильовий віршами в 1920 р., але дуже скоро перейшов і на оповідання. Вже в 1923 р. вийшла збірка його відомих «Синіх Етюдів», яку попередила збірка поезій «Молодість» (1921). З інших збірок новель і оповідань згадаємо збірки «Злочин» і «Осінь», що разом із «Синіми Етюдами» були перевидані.

ні в виданні 1927 - 29 рр., збірку поезій «До-світні симфонії», поему «Електричний вік», новелю «Я. Романтика», (в якій фанатичний комуніст заради своєї комуністичної фікції убиває рідну матір, що символізує Україну), сатиру «Іван Іванович», спрямовану проти комуністичного міщанства, недокінчений роман «Вальдшнепи (1927), першу частину якого сконфіскувала влада, закривши й журнал «Ва-паліте», де її було видруковано, а другу части-ну сам Хвильовий побачив себе змушеним спа-лити, принісши чергову покайну заяву. Всі ці літературні твори перейняті філософією т. зв. біологічного ВІТАЛІЗМУ (див.).

Критично - полемічні статті Хвильового, зібрані в книжках «Кома грядеши» та «Дум-ки проти течії» розпочали згадану вище літе-ратурну дискусію від 1924 по 1931 р., аж поки Москва не грюкнула рішуче кулаком. Занепокоєний Сталін, написав з її приводу листа до Л. Кагановича та інших членів Центр. Комітету КПБУ, видрукованого в московській «Правді» 26. IV. 1928 р. В ньому між іншим читаємо:

« . . . підкреслюючи характер нового руху, який помічається на Україні в користь за роз-виток культури та українського соціального життя, Шумський (тодішній міністр освіти в У-країні (Є. О.) не помічає, однак, негативні сто-рони цього руху. Шумський не бачить, що з огляду на слабкість комуністичних кадрів кра-їни, цей рух в Україні часто очолюється інте-лектуалами не-комуністами, легко може набра-ти характеру боротьби за ізоляцію української культури та українського соціального життя советів; характеру боротьби проти «Москви» взагалі, проти росіян взагалі, проти російської культури і її найвишого вияву — лєнінізму. Не буду спроститися на доказах, що ця небезпе-ка стає на Україні чим раз то реальнішою. Хо-чу тільки сказати, що навіть деякі українські комуністи не вільні від цієї хибі. Маю на увазі всім відомий факт, яким є стаття відомого ко-муніста Хвильового, оприлюднена в українській пресі. Вимога Хвильового — «відмосковити НЕГАЙНО пролетаріат» на Україні; його думка, що «українська література мусить тікати як-найшвидше від літератури російської і її сти-лю» і його заява, що «пролетарські ідеї достат-ньо відомі без московських штучок»: його енту-зіазм щодо не знати якого месіянстичного при-значення «молодого» українського інтелекту-алізму; його наміри смішні і не марксієвські — відділити культуру від політики, всі ці факти й інші подібні звучать тепер і не можуть не звучати більш як дивно в устах українського комуніста. Тоді, як пролетарі Західньої Евро-пи і їхні комуністичні партії повні симпатій для «Москви» цього міста лєнінізму і міжна-роднього революційного руху, тоді як проле-

тарі Західньої Европи дивляться з ентузіазмом на прапор, що повіває у «Москві», український комуніст Хвильовий не має нічого, що міг би сказати в користь «Москва», а тільки закликає українських діячів тікати від «Москви», «мож-ливо, якнайшвидше». І це зветься інтернаціона-лізм! Що ж тоді говорити про інших україн-ських інтелектуалів із некомуністичного середо-вища коли комуністи починають говорити, а то не тільки говорити, а також і писати, в нашій же советській пресі, мовою Хвильового? Шумсь-кий не розуміє, що можна впоратись з новим рухом, який розвивається в Україні в користь української культури тільки поборюючи ексце-си Хвильового».

Цей лист був сигналом до кампанії проти Хвильового і ХВИЛЬОВИЗМУ (див.). Хвильо-вий створив із своїми приятелями в 1926 р. «Вільну Академію Пролетарської Літератури» — «ВАПЛІТЕ», що почала видавати двомісяч-ник тої ж назви. А коли цей журнал закрили в 1927 р. за видрукування «Вальдшнепів», зорганізував «Літературний Ярмарок», де проводив далі свої ідеї езопівською мовою, а коли й цей журнал був зліквідований, став на чолі «Про-літфронту», що проводив ті ж ідеї.

Ця т. зв. Літературна дискусія виникла з то-го, що Хвильовий із своїм колом та групою т. зв. НЕОКЛАСИКІВ, очолених поетом і критиком М. Зеровим, змагалися увесь час за те, щоб ук-раїнська література рівнялася на найвищі до-сягя літератури світової, всупереч намаганням партії, яка рада була якомога відвернути укра-їнську літературу від західно - європейської (яку вони поспіль називали «фашистською») і скерувати її орієнтацію на «центр всесвітньої революції» (який Хвильовий називав «центром усесвітнього міщанства») — на Москву. До ць-го партійні кола проголосили «масовізм» літа-ратурій, наказали літературним організаціям приймати в члени й селянських та робітничих кореспондентів та взагалі початківців, чим сприяли графоманії та так званій «чеовоній халтурі»; досить було написати щось, витри-мане з лінії партії, щоб така річ знайшла се-бі місце на сторінках літературних журналів. Хвильовий у своїх Листах до молоді вимагав не надуживати іменем мистця, бо «одна справа ліквідація неписьменности, а друга — мистец-тво». Підпавши під вплив критиків, що тій збі-тій з дороги молоді потурають, молодь —, пи-сав Хвильовий, — робиться не «кваліфікова-ними письменниками», а «червоними графома-нами». Молодь мусить вчитись і вчитись, му-сить поважати мистецьку літературу і добре знати старе мистецтво. Масове ж мистецтво постане тільки як продукт упертої роботи ба-гатьох поколінь. Нове мистецтво творять робіт-ники й селяни, — але з умовою, що вони му-сять бути інтелектуально розвиненими, тала-

новитими, геніальними людьми. Хто цього не розуміє — дурень. Хто розуміє і мовчить — той спекулянт, — так писав Хвильовий.

Але ж де і в кого та молодь мала вчитися? і тут Хвильовий ставить рішуче точку над і. пишучи:

«Росія ж самостійна держава? Самостійна! — Ну так і ми самостійні. Отже оскільки Україна стає нарешті на свій власний шлях розвитку, оскільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур мусить взяти курс? — У всякому разі не на російську. Від російської літератури, від її стихій українська поезія мусить, яко мога швидше тікати... Справа в тому, що російська література тяжить над нами у віках, як господар становища, який привчав психіку до рабського наслідування. Отже вигодувати на ній наше молоде мистецтво — це значить затримати його розвиток». (М. Хвильовий: «Культура і Побут»).

Хвильовий нещадно розкриває імперіалістично - колоніальну суть більшовицької «національної політики» в Україні і бичує непослідовність і крутість більшовицької партії в національному питанні. У статті «Україна чи Малоросія» він писав: «Коли якась нація виявляє свою волю на протязі віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати природний процес, вносять елемент хаосу у світовий загально - історичний процес». «Оскільки українська нація кілька століть шукала свого визволення, остільки ми розцінюємо це, як непереможне її бажання виявити й вичерпати своє національне офарблення». А звертаючись до партії Хвильовий писав: «Треба бути послідовним: або ми визнаємо національне відродження, або ні. Коли визнаємо, то й робимо відповідні висновки».

«Українське суспільство, зміцнівши, не помириться зі своїм фактичним, якщо не деюре декретованим гегемоном — російським конкурентом. Ми мусимо негайно стати по боці активного молодого українського суспільства, яке представляє не лише селянина, але й робітника і тим назавжди покінчити з контрреволюційною ідеєю будувати в Україні російську культуру». («Україна чи Малоросія?»).

Хвильовий рішуче виступив проти спроб «змазувати» самостійність України порожнім псевдо-марксизмом, а також відзначав школу культурного епігонства, яке поширене в Україні. З цього приводу він писав: «Без російського диригента наш культурник не мислить за себе. Він здібний тільки малпувати. Він ніяк не може зрозуміти, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли знайде їй одній властивий шлях розвитку».

Не можна признати рації П. Голубенкові, який у «Свободі» відзначив, що Хвильо-

вий перший під московсько - советнським окупаційним режимом став на боротьбу «з московсько - большевицьким мракобіссям і реакцією тоталітарного режиму... Перший ствердив (відкрито) під Совегами ворожість большевизму національному відродженню поневоєних народів і великодержавний імперіалістичний характер політики кремлівських володарів. В його творах уперше занотовано антинародний характер большевицького режиму, у якому наступив новий клясовий поділ на панівну упривілейовану касту партійних бюрократів з одного боку і на пригноблену терором безправну народну масу. . .»

«Творчість Миколи Хвильового і його трагічна смерть відбивають велику трагедію українського народу під владою большевицької кліки з московського Кремля. Самогубство Хвильового сталося в рік страшного голоду в Україні, коли, внаслідок злочинної антинародної політики большевицької диктатури, вимерли цілі села і гинули мільйони селян. На цей же рік припадає ще більше посилення терору проти української інтелігенції. Відбуваються численні арешти діячів української культури і українських письменників. Серед арештованих і засланих були також і друзі Хвильового. Було ясно, що й його не мине подібна ж доля. Микола Хвильовий не бачив іншого виходу, як покінчити своє життя самогубством. Замість того, щоб безслідно зникнути в концентраційних таборах Советського Союзу чи бути знишеним в підвалах НКВД Хвильовий вкоротив життя своїм пострілом. І цей постріл голосною луною прокотився по Україні. Він пролунав як демонстративний протест проти антинародної і антиукраїнської політики большевицького Кремля в Україні». (П. Голубенко).

Але проте не можна не признати рації й тим, які як Р. Задеснянський в ґрунтовній розвідці «Що нам дав М. Хвильовий?» виявляють, що М. Хвильовий, після свого другого каяття, цілковито змінив фронт і почав навіть цькувати тих, що виявляли московський імперіалізм та колоніальне становище України, і доносити на них владі в статтях у «Пролетфронті». Див. ШКУРУПІЙ ГЕО.

ХВИЛЬОВИЗМ — рух, викликаний серед українських комуністів - ПРИСТОСУВАНІВ намаганням відстояти культурну незалежність України від московської централіційно - асиміляційної політики. В ділянці політики хвильовизмові відповідав ШУМСКІЗМ, а в економіці ВОЛОБУЄВЩИНА. Всі ці течії національного комунізму з їх ідеологами знищено засобами фізичного й морального терору, але в широких масах безпартійної інтелігенції вони залишили сліди, і О. Корнійчук, промовляючи на з'їзді письменників УССР в 1947 р.

(надруковано в «Правді» 4. VII, 1947) зазначив:

«Борьба з буржуазним націоналізмом в українській літературі має велику і повчальну історію. Під керівництвом ЦК ВКП(б) і товариша Сталіна більшовики України на чолі з товаришем Л. М. Кагановичем 1926—1927 рр. розгромили хвилювизм — агентуру фашизму в літературі... Бацилі хвилювизму і тепер живуть у середовищі деяких українських літераторів і шкодять успішному зростові нашої літератури. Борьба з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології залишається і сьогодні одним із найважливіших завдань української літератури».

В «Радянській Україні» ч. 276 за 1952 р. було вміщено статтю Бугайова «Знаменна сторінка з історії Комуністичної партії України», де читаємо:

«Двадцять п'ять років тому, в кінці листопада 1927 року, відбувся X з'їзд комуністичної партії (більшовиків) України...» «В той час в Україні особливо активну ворожбу підпривну роботу вели українські буржуазні націоналісти і націонал-ухильники на чолі з Шумським, Хвилювим, Волобуєвим та іншими найлютішими ворогами нашого народу... Всі ці агенти міжнародного імперіялізму намагалися відірвати Радянську Україну від СРСР, надіти українському народові ярмо капіталістичного рабства. «Десятий з'їзд КПБУ завдав нищівного удару українсько-буржуазним націоналістам». «В рішеннях X з'їзду КПБУ не раз підкреслювалося, що успіхи в галузі промисловості, сільського господарства досягнуто в боротьбі з троцькізмом і українським буржуазним націоналізмом. Виходячи з цього, з'їзд вимагав дальшої нещадної боротьби проти буржуазної ідеології, проти українського буржуазного націоналізму. Презрентні наймити імперіялізму, агенти іноземних розвідок Хвилювий і Шумський на догоду своїм капіталістичним хазяям проповідували «безбуржуазність» «української нації». Ці прилужники імперіялістичної буржуазії з метою реставрації капіталізму в Україні... боролися проти лєнінсько-сталінської національної політики. Вони, плазуючи перед буржуазною культурою Заходу, орієнтували на капіталістичний Захід розвиток української культури. Це був курс на цілковитий відрив української культури від братньої соціалістичної культури російського народу, великої культури, до якої тяжіло все передове людство. Ці ворогівні українські буржуазно-націоналістичні виротки намагалися відірвати Радянську Україну від Радянського Союзу і запродати її іноземним імперіялістам».

ХВОЙКА ВІКЕНТІЙ (1850—1914) — значний археолог, що виявив в 1893 р. в Києві

на Кирилівській вул. стоянку палеолітичної людини, яка жила там приблизно 25.000 років тому. Пізніші розкопи ствердили важливість знахідки Хвойки, що виказала, за словом Я. Пастернака, що «наш Київ куди скорше заслугує на назву «вічного міста», ніж Рим, початок заселення якого сягають багато пізнішого часу» («Терем» ч. I Жовтень 1962, ст. 8).

Під кінець 1890 рр. В. Хвойка зробив друге, вже світового значення відкриття, а саме — виявив на терені с. Трипілля біля Києва сліди праісторичного селища з невідомою доти культурою, що від місця свого першого знайдення дістала назву **ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ** (див.). — культури найдавніших предків українського народу. Хвойка ж виявив невідомі до того часу **ПОЛЯ ПОХОВАНЬ** (див.), що їх тепер приписують **АНТАМ**, предкам українських літописних племен.

ХВОРОБА — всяке ушкодження здоров'я. На народню думку хвороби бувають із двох причин — від Бога і від злих духів, себто нечистої сили. На хвороби, післані від Бога в кагу за якісь гріхи, нема ліку: мусить людина своє відпокутувати. Проте, найчастіше хвороба буває від нечистої сили — від підвіяння, від зурочення, від насланя, від натхи (заклятої води), від дання, від перестрахи, або і від якої поганої звірини (Етн. Зб. НТШ. V. 189). Крім того, бувають ще хвороби, що «самі ходять», а людина стрічає їх собі на лихо, особливо якщо виходить вночі, «в лиху годину». (МУЕ НТШ. VI, ст. 101).

Щоб звільнитися від «нечистої» хвороби, існує дуже багато засобів, які відмінюються відповідно до окремої особи. Але існують і спільні для всіх хвороб магичні засоби. Народня медицина всіх часів і народів знає, що хворобу можна комусь передати, перенести з себе на дерево, чи на яку рослину, закопати в землю або сховати в якесь неприступне місце, пустити за водою, і т. п. Підкидати свою хворобу треба десь на роздоріжжі: хто її пілніме, той і перебере хворобу. Для передачі хвороби служить будьяка річ, що належить недужому. Тому в нас довгий час був забобонний страх щодо знайдених речей. Найчастіше в нас підкидали хворобу за границями свого села, щоб не шкодити своїм людям (З. Кузеля в ЗНТШ. т. 80, ст. 121).

Загально хвороби по всіх усядах вважалися демонічними істотами, які треба виганяти з тіла або ріжними мехавічними засобами (витискання, висисання), або прийманням все рєдину неприємних людям, а значить і хворобам, ліків (див. **ПРОПАСНИЦЯ**), або «і найбільше — ріжними замовляннями, що виганяють хвороби, як і всяку нечисту силу, в ріжні «дебри» та «болота», де «людська нога не

ступає, куди спів півнів та голос дзвонів не доходить».

Цей погляд на хвороби, як на демонічні істоти, дуже давній. Вже в цегляних книгах халдеїв знаходяться замовляння від хвороб, як демонічних істот. В одному сумерійському гімні з IV тисячоліття до Хр. знаходиться звернення до бога вогню, щоб охоронив від хвороб. Вони, як демонічні істоти, мали проживати десь у темряві, в брудних, позбавлених світла місцях, по лісах, болотах, під землею. Тому й поборювати їх треба було, прикладаючи світло та вогонь.

Українці уособлювали хвороби часто в образі жінок. Іноді додавали їм, на визначення їхнього походження, товаричі ноги з ратцями. Як і про всяку нечисту силу, про хвороби не слід згадувати, не додавши попереду обережного слова («нівроку», «цур їй!», тощо). У цьому віруванні відбилосся вірування в магичну силу слова та назви, що веде за собою саму річ. (Див. ХОЛЕРА, ЧУМА).

Глибока віра в одухотвореність хвороб, віра в те, що їх можна наслати через прокляття, породила лайки на хвороби. Їх дуже багато зокрема в «Кулаку» У. Самчука: «А бодай тобі тряся!», «Сам ти короста проклята!», «Щоб холера заціпила нарешті його огидну сплювачку!» і т. д.

ХЕРУВИМИ — ангели, один із дев'яти ангельських чинів. Найважливіші після СЕРАФІМІВ. Біблія оповідає, що при вході до Раю поставлено одного херувима з полум'яним мечем у руці, яким він ввесь час крутив, щоб не допустити нікого до стежки, що веде до дерева Життя Книга Єзекіїла дає такий опис херувимів: «У кожного по чотири лиця, а в кожного по чотири крил, і щось наче людські руки були в їх під крилами.» (X, 20). Але з мистецтві представляють звичайно херувимів у вигляді дитячих голівок із крилами, і багато письменників, жидівських і християнських, виводять саму назву від жидівських «хе», що означає «як» і «руб» — дитина, молодий хлопчик. Безтілесна форма херувимів має на меті підкреслити їх духовість.

ХИЖА, ХИЖКА — відділена частина сіней, а іноді й невеличка кімнатка, прибудована до сіней, де переховуються різні харчі, грипаси, та речі. Також невеличка хатка. Іноді хижкою звуть і ХЛІВ.

ХИЛИТИСЯ — в народніх піснях символічний рух суму, жури, і то незалежно від того, що саме хилиться: трава, дуб, берега, чи кладка. «Похилилися да густі трави, де чумаки гнали; пожурилися наші чумаченьки, як хурли набрали. . .» (Драгоманов «Політ. пісні.» I, в II, ст. 167). Або: «Зелений дубочок на яр по-

хилився; молоди козаچه, чого зажуригся»: (Чуб. V, 27). Або: «Не хилися, сосно, бо й так мені тоскно; не хилися гілко, бо й так мені гірко.» (РФВ. 1885, I, 207). У «Слові о Полку...»: «Ничить трава жалошами, а древо з тугою к землі преклонилось..»

Але означає «хилення» й любов, схильність кого до кого: «Похилився дуб на дуба, гіллям на долину, ліпше тебе, любцю, люблю, як мати дитину» (Голов. II, 346, 796). «Рубай дерево, куди хилиться, — віддай дочку, куди прийдеться. . .» (Чуб. V, 565). «Туди лози хилилися. куди їм похило, — туди очі дивилися, куди серцю мило.» (там же, 340). «Хиліться, густі лози. куди вітер віє. — Дивіться, гарні очі, звідки милий їде» (Чубин. V, 324).

ХИРОТЕЗІЯ — поставлення членів кліру в давній українській Церкві. Насамперед кандидата ПОСТРИГАЛИ: це означало, що він зі світського стану переходив у духовний і визнається за правоздатного до церковної посади. В богослужбних пам'ятках грецької Церкви не знайдено чина ПОСТРИЖЕННЯ В КЛІРИКИ, який зберігався тільки в українських «чиновниках». Волосся стригли на голові кружком, а на тім'ї виголосляли ТОНСУРУ. Першим ступенем був ВРАТАР або ОСТІЯРІЙ. Цей ступінь не вдержався в грецькій Церкві, але існує в латинській. Першоджерело його — старохристиянська Церква, що видно з тієї науки яку подає вратареві при посвяченні його владика: даючи ключі від храму, єпископ повчав, що він повинен відчиняти двері вірним, а перед невірними зачиняти. Другим ступенем був ЕКЗОРЦИСТ або ЗАКЛИНАТЕЛЬ, якому давалась книга з заклинаннями. Обидва чини вишли з ужитку в ХУІ ст., — принаймні в 1808 р. згадується їх, як ті, що вже не існують. В ХУІІ ст. залишилися в українській Церкві 7 чинів: Причетник, свіченосець, чтець, піддиякон, дякон, пресвітер та єпископ. Три останні належать уже до чину ХИРОТОНІЇ. (Н. Полонська р «Укр. Зб.» Мюнхен. 1958, ст. 70—71).

ХИРОТОНІЯ — посвячення на дякона, пресвітера та єпископа. В практиці української Церкви було поставляти за Літургією по кілька дяконів та священників. Такого звичаю не було в східніх патріархів. На запит із цього приводу. Олександрійський патріарх Іоанкій пояснив, що не може вказати канонічну підставу, яка б забороняла таке висвячення. Проте, таку практику було заборонено на соборі в Москві в рр. 1666 — 67, але в Україні, не вважаючи на це, продовжували висвячувати одноразово по кілька священників та дяконів. Потім перейняла цей звичай і московська Церква.

Хиротонія єпископів відбувалась більше урочисто, ніж у Москві: в ній брали участь і миряни, і вона тривала кілька днів. Перше обирали кандидата, потім відбувалося БЛАГО-ВІСТЯ (урочисте оголошення послон митрополита про покликання кандидата на єпископа), цілування митрополита та єпископів; ісповідання віри та складання обітвиці кандидатом; «великое ізвещеніє» себто оголошення акту обрання кандидата і, нарешті, сама хиротонія, себто покладання рук єпископів на голову кандидата. (Н. Полонська в «Укр. Зб.» Мюнхен. 1958, XIV ст. 71).

ХИТАТИСЯ — в народніх піснях рух, що символізує, як і ХИЛИТИСЯ (див.) сум, журу: «Червоня калинонька без вітру хитається, — молода дівчинонька за козаком убивається» (Чуб. V. 352). «Сидить голуб над водою, читає собою: ой, чи тужиш та за мною, як я за тобою?» (Голов. II, 376).

Хитання символізує також вагання, сумнів, запит: «Ой у полі билиночка, вітрець нею хитає; іде мати до донечки, людей ся питає: — Скажіть мені, люди добрі, де моя донечка? Най піду я відвідаю, чи добрая долечка» (Голов. II. 393). «Ой у полі дві тополі, одна одну перехилює; У городі дві дівчині, одна одну переписує» (Беседа, 1872, УЩ, 31).

ХІД ПОЛОНІНСЬКИЙ — гуцульське свято, що триває коло двох тижнів, вигону худоби на літні пасовиська в гори. Під час цього ходу співають спеціальні пісні, що звуться ПОЛОНІНКИ. в яких гсловні мотиви — розлука дівчат із парубками, що всі ідуть в гори, залишаючи села спустілими. Ось одна така полонинка: «Ой, коби я, молоденька, свої крильця мала, Я би в оту полонинку що-днини літала. Ой коби я крильця мала, я би полетіла. Я би свому миленькому вівці подоїла. Ой коби я крильця мала, я би полинула, Я би свому миленькому вівці завернула».

Обряд вигону худоби на пасовисько заохлав у собі всі форми очищення. Все, що робиться на том місці де буде пастися худоба, робиться з перестороги, щоб до неї не пристаа яка нечисть. Але треба переконатися також, чи сама худоба часом уже не зіпсована: для цього переганяють її через огонь (головешка біля воріт до стаї). б'ють свяченою вербою. пропускають біля себе з молитвою і т. п.

ХІРА ОЛЕКСАНДЕР (1895 — 1958) — професор морального й пастирського Богословія, а з 1934 р. ректор Духовної Семінарії в Ужгороді, сам родом із Пересниці в Карп. Україні. Єпископ Т. Р о м ж а тайно висвятив його в 1947 р. на єпископа. Після вбивства єп. Ромжі більшовики заарештували в 1948 р.

і єп. Хіру, і він відбув 10 літ заслання. Після його повороту з Сибіру до Ужгороду, його було підступно вбито.

ХЛИСТИ — містична російська секта, що вірить у безперестанне перевтілення Христа. Богородиці, пророків, що ніби втілюються в їх провідників. Секта постала в XVII ст. (основник Данило Філіпов †1709 р.). У XVIII в. з неї виділилися СКОПЦІ. В XIX ст. ця секта, через москвських пересельців поширилася і в Україні, де їх на Катеринославщині й Херсонщині звали Шалапутами (див.), самі ж вони себе звали ЛЮДЬМИ БОЖИМИ. Визначалися вони суворим аскетизмом, проповідували про необхідність боротися з природними потягами тіла стримуванням від подружжя, сугерим пошенням, відмовленням від усяких забав, крім обрядових співів і танців, крайнім вичерпуванням фізичних сил всякими ЕПІТІМІЯМИ — карами за переступи правил і особливо РОБОТОЮ БОГОВІ — обрядовими танцями — РАДІННЯМИ, що приводили учасників не тільки до екстази, але й до повного фізичного вичерпання. Тяжкий аскетизм хлестів, особливо безглядний і нелюдський щодо подружніх і сексуальних відносин, привів до сформування більш поміркованої секти СКАКУНІВ.

ХЛІБ — печене тісто головно з житньої або пшеничної муки. В єгипетських гробах із перед 6.000 літ знайдено побіч покійників хліби з проса, ячменю, пшениці. Далі печено хліби з жита, вівса і кукурудзи. Уже за княжої доби, тодішній хліб мало чим відрізнявся від теперішнього: це був справжній хліб, а не якісь спірєнки. Муку замішували на теплій воді, додавали дріжджей, місили і пекли в печі, більш подібній до теперішньої варистої печі, ніж до примітивного вогнища. Хліб мав бути великих розмірів, судячи з того, що його мало стати на день двом чоловікам. Але були й менші, що звалися КОВРИЖОК. КОВРИЖКА (М Груш. «Іст. УР.» I, ст. 268).

У такого хліборобського народу, як український, хліб користується великою пошаною, а в минулому був справжній культ хліба, що вважався «святим», «даром Божим» і т. п.

Вже саме печення хліба обставлялося обрядовістю, на яку можна дивитися, як на релігійно-магічну. Насамперед, як розчиняють хліб, то хрестять діжу (Етн. Зб. НТШ, V, 89). Як саджали хліб у піч, господарі цмокали, щоб хліб добре ріс, та щоб хто не зурочив. Так само дбали, щоб хто не зурочив тіста, як воно на печі доростало, а якщо хто хотів сказати тоді щось брідке, мусів ужити сакраментальну формулу: «Шануючи хліб святий у печі...» (Ів. Франко «Припов.» II, 332). Як хліб уже саджали до печі, не можна було його збризкувати

тією водою, «що нею хліб примашує», бо «ся тими бризками біда закропить». (там же, III. 267). Всадивши хліб у піч, господиня не повинна була сидати, бо інакше хліб не ріс би: «А інша дурна не знає, сяде, а потім дивується: — Гей, не знати, що таке- І замісила добре. і посадила добре, а такий хліб, як колодята.» (Етн. Зб. НТШ. V, 89).

Всадивши хліб у піч, господиня ще й «штурхала» лопатою в челюсті — «щоб ся підсіпка на грань зсипала тай щоб хліб тим загнітила, бо не годиться підсіпку дебудь зчїтати» (там же. 88).

На Полтавщині, господиня, посадивши хліб у піч, шепотїла якесь замовляння та, симулюючи виганяння нечистої сили, шугала навхрест хлібною лопатою в кути хати, під стелю і в двері Присутні в хаті, після посалження хліба в піч, мусїли на хвилину сісти й замовкнути — «щоб старости й квочки садовилися»: У хату в цьому моменті нікого не впускали. (Горд. Мироненко).

Раз виявивши хліб із печі, не можна його, якщо він недопечений, дівці назад у піч саджати, бо «старости від неї будуть вертатися назад» (Франко, «Припов.» III, 265). Але це правило тільки потвердження більш загального, що «коли виймуть хліб із печі, хоч буде недопечений не можна завертати його назад, бо будуть рої вертатися. . .» (там же).

На Полтавщині господиня, виявивши першу хлібину, ламала її на голові дитини підростка або хворого (Г. Мироненко), очевидно, щоб вони набралися від неї сили й здоров'я.

Коли хліб винято з печі — «гола піч стояти не повинна: хоч трїску одну треба зкинути, аби не порожньо, бо, як умре господиня, то буде ся потому тої трїски тримати» (Франко Прип. III, 89). Див. ПОЛІНО.

Окремі правила існують щодо печення весільного хліба КОРОВАЮ (див.) та великоднього — ПАСКИ (див.).

Їдження хліба, як справжньої святощі, теж обставляється чималою обрядовістю. Перше, ніж почати крїяти хліб, роблять зі споду знак хреста ножем (МУЕ НТШ. XVІІІ, 29), а верхню скоринку після цього цілують (Етн. Зб. НТШ. V, 195). «Борони Боже, крїяти хліб над мискою з молоком, бо корові цїцьки попукають, та й не буде молока давати». (Франко, II, 306).

Крїшки з хліба не годиться кидати на долівку, як і взагалі викидати недоїдене: «Що не зїси, то дай псові або кнїз у вогонь» (Етн. Зб. НТШ. V, 195). Якщо хліб впаде на землю його підносять і цілують. (МУЕ НТШ. XVІІІ, 29). «Хлібець святий під ноги кидати не можна» (Етн. Зб. НТШ. V, 90). Не годиться їсти хліба над розгорненою книгою: «забудеш те,

що читаєш, — хліб покарає, якщо його їсти без належної уваги, (Там же 195).

Не годиться їсти хліб за плечима: «йому силу відбереш» (там же). Не годиться класти хліб сподом догори (там же). Щодо цього забобону, то з ним в'яжеться й ворожіння: «На Невий Рїк господиня йде по воду зі снопом покутним (ДІДОМ) і хлібом, Вертаючись додому, вона від порога пускає хліб, щоб котився до стола, а хтось інший пускає хліб від стола до порога. Коли хліб перестане котитися і впаде лицем догори, то все буде добре зестися, а як упаде сподом вгору, то буде в хаті мертвець» (Зубрицький в МУЕ НТШ. III, 37).

«Не можна їсти хліба над колодязем: «буде нечисть у колодязі» (Ястребов в Летоп. III. 117). Не можна залишати під час обїду шматок хліба недоїденим («буде бігати за шматком хліба на тїм світі» (там же). Але «Хто візьме кусок хліба надїдений, той буде кусатися на тїм світі з тим, хто їв перше». Але в другому варіанті більш логічно пояснюється: «. . . то сила від першого перейде до другого» (там же). І це пояснення з'ясовує також, чому не можна залишати шматок хліба недоїденим: бо хтось може, з'ївши його, відібрати силу того, хто недоїв.

«Не можна хліб руками лупити (треба ножем крїяти), а то на пальцях задїрки поробляться» (Франко, III, 261)

Ця заборона має на меті уникнути зайве крошіння хліба. На Херсонщині їли нвїлий хліб — «щоб плавати» (Ястребов, III, 117). По всій Україні хлопці їдять цілушки — «щоб дівчата цілували» (там же, також Етн. Зб. НТШ. V, 195). Дівчата ж вмивалися тою водою, якою вони обмивали перший хліб, допіру винятий з печі, а потім ікону, примовляючи: «Як без цього хліба ніхто не обїдеться, так і без мене, щоб не обїйшлися, і як люблять цей святий хліб, щоб і мене так любили» (Ястребов, III, 118).

Хліб, як подавець життя, як головний продукт хліборобського господарства, як хатня найбільша святощ, супроводив українця в його родинній обрядовості від народження до самої смерті. Із хлібом ішли відвідувати породїллу і подивитися на новонароджену дитину. З хлібом просили на хрестини кумів і гостей. Із хлібом ішли на хрестини, відправляючи новонароджену дитину до хреста і зустрічали від хреста. На Дрогобиччині баба-повитуха, перше, ніж їти з дитиною до хреста, хлібом її освячувала: «Кладе на стїл по боках два хліби, а всередину між ними дитину, яку кропить свяченою водою» (МУЕ НТШ. XVІІІ, 18). З хлібом ішли свати сватати з хлібом робили заповідни, змовлялися, і з хлібом зустрічали й проводили молодих. На весїллі, крім того, відігравали значну роль спеціальні весільні обрядові хлі-

би. Обмін хлібом між родами молодого й молоді був власне підставою весільного догвору. Він вирішував усю справу, все інше було лише додатковою церемонією (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I, 142). Литвинова наводила з цього приводу цікаве оповідання з Сіверщини: Жінка, яка прожила кілька літ із чоловіком без вінчання тому, що попередній чоловік пропав без вісти, не хотіла вінчатися й тоді, як ця формальна перешкода до церковного шлюбу відпала: на її думку, вінчання не могло їй чітко додати до правосильності її подружжя, заключеного хлібами та зарукою: «Шла я за Саву, не як небудь, а як слід: Сава приходив із хлібом і геріткою, і з старостою; узяв мене від батька, і могович пили, і руки давали . . . » (МУЕ НТШ, III, 172). Також і Ястребов в естудії про весільний хліб переказував спогади старожилів колишньої Лівонії, що весільний обряд у трудних умовах переселенського життя зводився до того, що молоду пару обводили навкруги діжі, на якій лежав хліб. Там же цитуються спогади й бурлаків - заробітчан про те, що по економіях брали шлюб в отамана своєї ватаги через протест благословення хлібом (К. Ст. 1897, VI).

В оповіданні «Із прошлого наших степей», розміщенім в одеськім журналі «По морю і суше» (ч. XII, 1895 р.) п. І. Л. подав цікаві відомості про те, як у часі кріпантва бурлаки самі вінчалися: «Під праздник іде хтось з наших, отаман або старший літами до економа і просить уліба, цілого хліба: «Нашо тобі?» — «От знаєте, треба вінчати». Та й бере цей хліб устромляє зверху грудочку соли, до нього підходять чоловіди з молодію. Вибирають посалженних батька й матір молоді вклоняються їм, а вони благословляють і повчають, як повинні жити. Потім молоді підходять до того, хто тримає хліб, цілують той хліб і обіщують Богом і хлібом подружнє життя» (Дикарев ст. 168). І в нормальних умовах життя на хліб часто прицягали, урочисто його цілуючи.

Хліб вітогравав велику волю і в різдвяних і в великодніх обсядах У Великий Піст на Полтащині олич хліб із грудочкою соли постійно лежав, протягом семи тижнів на застеленому скатертиную столі Це т. зв. МОЛИТОВНИЙ ХЛІБ. Частина його святити разом із Паскою, а потім, обділивши ним при святковому столі годину, роздавали решту худобі. (Г. Мпроненко).

Пекти хліби й роздавали й при похороні.

Багатство на хліб означало господарську незалежність: «Хто свій хліб має, той їсти не просить» «Хліб собі пан». «Чий хліб їси, того й пісню співай». (І. Франко «Припов.» III, 267). «Він уже на своїм хлібі» — кажуть про людину, що вже загосподарилася. «Він собі гесюди хліб знайде». — кажуть про людину, що вміє на життя заробити. «Бодай тебе мій хліб

гобив!» клянуть когось, хто змарнував чесь майно.

ХЛІБОРОБСТВО — мистецтво обробляти землю, щоб вона давала якнайбільше й найкраще збіжжя. В. Липинський писав: «Хліборобство, як слушно каже Сорель, це мистецтво, і цим характером індивідуального артизму воно різниться засадничо від сучасної промисловости. Наймана праця в хліборобстві, це тільки поширення індивідуальної, мистецької здатности хлібороба. І найманий робітник у хліборобстві — помішник хазяїна, а не — як в індустрії — додаток до машини, якого іноді можна теж замінити машиною . . . Тільки знищення приватної власности на землю може розвалити хліборобську клясу, вийнявши з хліборобства його душу, усунувши момент творчости з праці хлібороба, що цю своєю індивідуальною працею перетворює, культивує свій власний шматок землі . . . » («Хліборобська Україна» 1920-21 т. II-IV, ст. II).

Саме тому й Г. Кайзерлінг писав: «Професія хліборобства вважається в нас, по праву, найшляхетнішою з усіх практичних професій: вона дає особі більшу глибину, ніж усі інші; хоча вкорінює її сильніше. Але саме тому в Америці ця професія вважається лише промисловістю, такою, як інші: коли хліборобство — лише засіб до роблення грошей, воно й не може мати іншого зміслу . . . Американська агрикультура збагаче, але вона робить людей порохотними і грубими; китайська агрикультура тримає часи в мізерії, але вона витворює вичих людей . . . » («Подорож філософа . . . » II, ст. 392, 393).

Із введенням в СССР та в Китаї колгоспів, хліборобство перестало бути мистецтвом і перетворилося в рід рабської праці в системі державного капіталізму.

ХЛІВ — приміщення для худоби. Коли в господарстві не велеться скотина, то це приписується поганому місцю, або матеріялові, з якого зроблено хлів, або злим впливам. Тому при будівлі вживають різних застережливих засобів проти нечистої сили, а в новий хлів затикають під стріху різні свячені речі, свячене зілля, «щоб вільма не приступила». Як заганяють поросят у новий хлів, то зав'язують дверця вінком від цибулі, щоб були плодотиві, а в ксгиті для їжі свиням у всякого «доброго» хазяїна буде лежати стара залізьяка. Кругом хліва обсіпають шкаралупами із свячених яєць. (Л. Шевченко в «Перв. Громад.» 1926, I, ст. 92 - 93).

ХЛОП — селянин, або (із старо - українського ХОЛОП — раб). Також пізніше — мужчина. Хлопець — молодий холоп, послугач.

Пізніше походження слова призабулося. і воно почало означати взагалі підростка, парубка. В «Енеїді» Котляревського: «Еней був парубок моторний, і хлопець — хоть куди козак».

ХЛОПОМАНИ — студенти в 60-х роках XIX ст., київського університету з шляхетських родин Правобережжя, які, усвідомивши свій обов'язок «служити тому народові, серед якого живеш», стали українцями й народолюбцями, згуртувавшись коло 1859 р. навкруги Вол. Антоновича в межах польських студентських земляцтв («Гмін»). В 1860 р. вони вийшли з них і створили окрему українську громаду. Крім В. Антоновича, були там Т. Рильський, В. Беренштам, Т. Панченко, Б. Познанський.

ХМАРА — маса згущеної водної пари. на деякій висоті над землею, скупчення дрібнеспінних кульочок води, змішаних із повітрям. В народних піснях символ горя, суму: «Та наступала чорная хмара, а другая синя. — породила бідна вдова хорошого сина» — себто, було горе (удовство), а прийшло ще й друге, як гідно з дальшого тексту: записали сина в солдати. — «Смутно та сумно мені, мов я в чорну хмару ввійшла . . . » «Любилися, кохалися, морголубків пара. не дай Боже розійтися, як чорная хмара . . . » (Етн. Зб. НТШ, XI, 95). І в Шеченка: «Встає хмара зза Лиману, а другая з поля: зажурилась Україна — така її доля».

Буває хмара й символом загрози: «З великої хмари малий дош». — себто з великої погрози малі наслідки (Франко, III, 274). «Броби його — як дві чорні хмари» — себто насулені, грізні, виявляють неприязне почуття.

У весільних піснях хмари — свашки: «Ясні зірочки — то світильочки (бо вони з свічками), чорні хмарочки — то свашечки» (бо вони — молодичі, і тому покриті наміткою).

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ БОГДАН - ЗИНОВІЙ (б. 1595 - 1657) — великий гетьман України, родом із покозаченої шляхти, від 1638 р. сотник чигиринський, відомий також, як писар Війська Запорозького. Після марних зусиль відібрати загарбаний у нього хутір Суботів втік у січні 1648 р. на Запорожжя і, з допомогою татарського війська, розпочав війну з Польщею. як запорозький гетьман в 1648 р. Перемоги над Жовтими Водами, під Корсунем та під Пилявою дали йому змогу опанувати майже всю Україну, визволивши її від польського панування. Але не задовольнившись цим, він поставив собі мету визволити весь український народ аж по Вислу. Та в 1649 р. через татарську зраду піз Зборовом мусів прийняти договір із Польщею, який обмежував кількість реєстрованого козацького війська до 40.000. Програна битва під Берестечком в 1651 р. ще погіршила умови миру між Україною й Польщею. Тому

Хмельницький прийняв був опіку турецького султана, але не дїждавшись від нього допомоги, підписав у Переяславі в 1654 р. нещасливий договір із Москвою, що привів до ступневого поневолення України. Зрозумівши свою трагічну помилку, Б. Хмельницький намагався її на правити, нав'язуючи тісні союзні відносини з Семигородом та Швецією і з ними разом хотів розділити Польщу і зірвати договір із Москвою. та несподівана смерть не дала йому часу здійснити ці пляни, що були яскраво виявлені в тексті українсько - шведського договору з жовтня 1657 р: «Військо Запорозьке з підлеглими його владі землями має бути визнане й проклямоване за вільний і нікому не підлеглий народ».

Польський історик Л. Кубала, протестуючи в своїй книжці «Война московска» проти спотворення образу Б. Хмельницького в польській літературі, дав портрет нашого великого гетьмана, цінний зокрема тим, що походить власне від польського історика:

«Чужинці порівнювали його з Кромвелем. — пише Кубала. — таке порівнювання насупало само по собі. коли вони оба звертали на себе майже виключну увагу Західньої і Східньої Європи. Обидва заяснили і згасли майже одночасно. Обидва вороги панівної Церкви й устрою своєї батьківщини, в пізніших роках свого життя залишили плуг, стали в проводі повстання і здобули успіхи, які глузували з науки і досвіду найвидатніших полководців і державних мужів. Обидва створили могутнє військо і з його допомогою майже одночасно здобули найвищу владу . . .

«Але Хмельницький мав трудніше завдання в багатьох відношеннях. Терен його панування мав з усіх сторін відкриті границі. Він не диспонував, як це було у випадку Кромвеля, вишколеною інтелігенцією, ані засобами старої могутньої держави; війни, фінанси, публічне господарство, адміністрація, васини з сусідніми державами -- все це треба було створити, все було на його голові. Мусів учити людей, мусів заглядати в найменші подробиці; коли його військо не вмирало з голоду, коли мав зброю, гармати, амуніцію, добрих шпигунів і зручних дипломатів, коли йому ніколи не бракувало грошей, то це його особиста заслуга, якої йому можна було позавидувати, і то не тільки в нас у Польщі. . .

«Це була людина надзвичайних вимірів під кожним оглядом, він переростав людей високо-талановитих до тієї міри, що входив у сфери недосяжні. Можна про нього сказати, що вродився на володаря: умів приховувати свої наміри, не вагався в рішальних хвилинах — всюди могла бля воля і залізна рука. Така його детермінація, поєднана з вродженою бистротою, вправлена і випробувана в тяжких досвідах і надзвичайних пригодах життя дала йому змогу — в найбіль-

ших труднощах зберегти спокійну голову і вільне вслодіння розумом. Не було такої важкої ситуації, з якої не міг би вив'язатись з користю для себе». Див. БЕРЕСТЕЧКО, ДЮНКЕРК, ЗОРКА, КРОМВЕЛЬ, ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР, СУБОТІВ.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІВАН (1742 - 1794) — філософ гетьманського роду, скінчив київську Академію, був д-ром філософії кенігсберського університету і оберсекретарем російського сенату, власником законодавчої Комісії Катерини II. Був автором дисертації «Міркування про філософічні основи» 1767 р. та інші.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ МИХАЙЛО († 1620) — батько Богдана, сотник Чигиринський підстароста, власник хутора Суботова. Згинув на Волощині біля Цецори в бою з турками.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ТИМІШ († 1653) — син Богдана, від 1648 р. сотник чигиринський, сдружений з Роксаною, дочкою молдавського господаря Вас. Лупула, загинув під Сучавою на чолі українського війська, що прийшло боронити В. Лупула від ворогів.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЮРІЙ (в чернецтві ГЕДЕОН) († 1681) — син Богдана, обраний на його заступника ще за життя батька, булавник зрікся і вчився в Києві. В 1659 р. прилучився до Сірка й запорожців і був обраний знову на гетьмана. Москва його підтвердила на гетьманстві, але при цьому сфальшувала попередній Переяславський договір і підсунула Юрієві сфальшований текст договору з великими обмеженнями в порівнянні з попереднім договором. В 1660 р. Юрій подався до Польщі, але вже в 1663 р. склав булаву й постригся в ченці. В рр. 1672 - 77 перебував у турецькій неволі, а після уступлення П. Дорошенка, з наказу султана, знову був проголошений гетьманом, чито КНЯЗЕМ САРМАТІЙ і висланий з військом в Україну. Він оселився в спустошеному Немирові і почав універсалами скликати народ до себе та пробував опанувати батьківський Чигирин, де сидів Самойлович. Але в 1678 р. з наказу московського воєводи Ромодановського, Чигирин було підміновано, і коли турки Хмельниченка ввірвалися в місто, стався страшний вибух, — Чигирин був цілком зруйнований і під його руїнами знайшли смерть 4.000 турків. Пізніше Самойлович вислав на Правобережжя сина свого Семена, який, руйнуючи міста й села, переганяв українське населення на Лівобережжя. Це був т. зв. ВЕЛИКИЙ ЗГІН. Опустіла південьна Київщина, занепало й Поділля. Юрій впав в глибоку депресію і став нестерпним та жорстким супроти своїх підвладних. А коли почав відгрожуватися і туркам, ті його схопили і скарали на смерть у Кам'яниці.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ - ЯНЕНКО ПАВЛО — родич Богдана Хмельницького. Був при ньому київським полковником, а потім і при Виговському та Юрієві Хмельницькому. Їздив послом від Юрія Хмельницького до польського короля, і до Москви в 1676 р. від Петра Дорошенка. Був тестем останнього.

ХМІЛЬ — рослина, споріднена з коноплями, витка з долонистим листям, до 5 метрів заввишки. Вивар із цвіту хмелю додають до пива для смаку, запаху й витривалості. Тому хміль робиться в нас символом п'яних трунків: «Хміль не вода: чоловікові біда». (Номис, 11454). А одночасно символом веселого безжурного життя а також і весілля: «Котиться хміль із підгорода та підкотився під ворота. — Стелись, стелись, хмеленьку, по тину, грайте, музики по двору, сипте золото по столу . . . » (Чуб. IV, 355). «Ой хміль же луками, пшениця ланами: А вже тобі Марусенько, не гуляти з нами, говорити з жінками» (там же). Сюди ж відноситься й загадка про хміль: «Ноги на морозі, кишки на дорозі, і голова на весіллі».

В Московщині молодих осипали хмелем. примовляли: «Як хміль легкий і веселий, так будьте й ви легкі та веселі» (Соболевський, III, 748).

Часто символізує хміль козака, вояка. «Ой і хмелю, хмелю, хмелю, зелененький, чом же ти по тичю не в'єшся? Гей чом же ти, Палю Семене, із турком, із шведом не б'єшся?». Але вже Драгоманів завважив, що всі порівняння Палія з хмелем, що зустрічаються в багатьох піснях, взяті з пісень про Б. Хмельницького, що його в народі звали просто Хмелем. Це порівняння вояка до хмеля прикладалося і до Нечая. (Драгоманів «Політичні пісні . . . » т. I, в. II, ст. 17 - 18). «Рости, хмелю, над водою рівню з тичиною! Чути, чути — козак горла, як іде з ксбзиною» (Чуб. IV, 280). «Рівню з тичиною» теж символічне: щоб було здалека видно й чути. (Потебня в РФВ, 1886, IV, 580-81).

Але далеко частіше хміль, чи ХМЕЛИНА, символізує дівчину, бо як хмелина в'ється по тичині, так звичайно дівчина обпирається на козака: «Ой тонка хмелиночка на тин повилася, молодая дівчинонька в козака вдалася: які руки, такі ноги, така й головонька, і зійшлися, обнялися, люба розмовонька» (Чуб. †, 309). Витися — любити. На Чернігівщині гильце прикрашається калиною з хмелем: як хміль в'ється на калину, щоб так парубок любився із дівчиною (МУЕ НТШ, III, 87). «Ой що хміль по дереві в'ється, жовте стебелечко; Що мовить Іван: — Марусенько, мое сердечко.» (Чуб. IV, 350). Але така згода не все буває: «В огороді хмелиночка, грядки устиляє, проміж людьми дівчинюлька, ой гірко ридає, Що ж хмелина зелена, чом не в'ється вгору? Що ж дівчина молодая

прокинає долю? Як хмеліні вгору виться — тичини немає. Як дівчині не журиться, козак покидає». (Чуб. V, 280).

Тому, мабуть, що хміль «вгору в'ється». фігурує він в одній повісті XVII в. як «високоумний», себто пихатий, гордовитий. Те саме знаходимо в народній пісні: «Ой ти, хмельенку, буйное житце, много розуму маеш, ой і п'яного й тверезого з розуму спроводжаеш. Ой ти, дівчино перебірнице, много всь перебрала, усім молодцям догану дала, удовцеві дісталась . . . ». Хоча тут хмелеві й приписується багато розуму, але «буйное житце», як завважував Потебня, служить за символ гордовитої, перебірливої дівчини, згідно з старослав'янським «буєсть» — гордість, пиха.

Легкість хмелю відзначено вже в Лаврентєвському літописі, де читаємо: «Оле (коли) камень начнеть плавати, а хмель почнеть грязнути», себто тонути, — в значенні — ніколи. На Мозирщині, в Білорусі, при виносі покійника з хати уважалося обов'язковим посипати його хмелем: «бо інакше покійник сердитиметься і покличе когось на другий світ із собою». (Шейн. I, ч. II, ст. 541). Може бути, що посипання хмелем до рівнювалося побажанню: «Щоб земля була тобі легка!» і тому покійник сердився, коли йому такого побажання не виявляли.

ХОДАКІВСЬКИЙ - ДОЛЕНГА ЗОРЯН, виставно **ЧАРНОЦЬКИЙ АДАМ** (1784 - 1825) — польський етнограф, один із піонерів української етнографії і слов'янської археології. Залишив цінні записи із всієї української території, розвідки і статті. Частина історичних пісень, що записав Ходаківський, видав М. Максимович. Його захоплення народ. творчістю впливало з ентузіастичного бажання пізнати народню душу, відшукати ту вищу красу й правду що переховувалася в лоні народу. У своїйому шоденику він писав: «„Є ще на земчі щастя — тиняться поміж народом, жити поетичним життям селянства. Який же я щасливий у своїй святині, з моєю вбогою стравою, коли мені оповідають люди свої згадки й бажання. Сегод на гсду живе чеснота, серед народу живе п'езія. Лихе ж має серце той, хто не кохає братерської любови. . . »

ХОДЗЬКО ОЛЕКСАНДЕР (1804—1891) — білорус. професор слов'янських мов і літератури в «Колеж де Франс» у Парижі в рр. 1856-84. Його праця у французькій мові «Історичні пісні України», що з'явилася в 1879 р., як і статті та переклади, які він друкував у французьких виданнях, починаючи з 1864 р. зустрічали прихильну оцінку в Україні.

ХОДИТИ КОЛО ВОДИ — в народніх піснях залицятися. «Ой не ходи коло води, бо з

берега втонеш, ой не люби багатой, убогую гозьмеш. . . » (Чуб. V, 38), тому, очевидно, що багата за тебе однаково не піде. «Ой не ходи понад воду, бо в полонку впадеш, — ой не люби чужих жінок. бо кайдан не ввійдеш». (Голов. IV, 517). «Ой не ходи коло води білими ногами, не вривай мого серця чорними бровами. Ой не ходи коло води, нехай тя забуду, нехай тебе інший любить, я тебе не буду» (Глєв. II, 271). «Ой не ходи коло води, жовгоногий кобче, — єсть у мене краший тебе, доріженьку топче. Ой не ходи коло води жовтими ногами. єсть у мене краший тебе з чсрними бровами» (Кубань).

На підставі попередніх цитат можна зрозуміти й більш віддалену символіку: «Кули хожу, туди хожу, а все понад воду, гей не прийде мій миленький на мою незгоду» (Голов. II, 40), — себто я все думаю про милого, а він не прихсдить. «Ходить милий над водою, сітков рибу ловить (а між тим), шось до мене, пане брате, дівча не говорить» (Голов. III, 136). Або ще: «Ти на тім боці, я на цім боці, обоє над водою, — не суди ж ти мене, серденько мєє, стоячи з другою» (Чуб. III, 175), — себто, хоч ми і в розлуці, але любимося обоє, тому не треба скаржитися на мене своїй подрузі.

ХОЗ — шкура за княжих часів: У кн. Данила були «сапоги зеленого хоза, шиті золотом» (Іпат. 541. М. Груш. «Іст. УР», ?, ст. 262, 270).

ХОЗАРИ — тюркський нарід, що в VII ст. творив між пониззям Волги і Дону свою багатоплемінну державу. Соціально верхівка хозар прийняла жидівську віру (без Талмуду), але серед купців та простого люду було багато християн та мусульман. В Хозарії панувала повна віротерпимість, що завдячує різноплеменному складові її населення та великій торгівлі, яку вела Хозарія зі сходом та заходом. Арабські письменники Масуді та Ібн-Завкаль писали, що в столиці Хозарії, «було 7 суддів: двох для мусульман, двох для хозарів, як' судять по закону Тори, двох для тамошніх християн, які судять по закону Євангелії. Один же з суддів — для слов'ян, русів та інших поган, судить по закону поганства, себто за законом розуму». (М. Міллер у «Визв. Шлях» 1959, УІІ, ст. 751, 753). Хозарам платили деякий час данину сіверяни, в'ятичі, радимичі і поляни. Від початку IX ст. хозарське царство (КАГАНАТ) почало підупадати, а з кінцем X в його підірвали походи Олега, який в 884 р. відвоював сіверян, а 885 р. радимичів. Святослав знищив твердиню Саркел (Білу Вежу), що її були побудували греки на прохання хозарів проти русичів, а потім і столицю Італь, не за-

лишивши в ньому каменя на камені. Сповнилося давнє хозарське пророцтво, що поляни з обсіченими мечами переможуть хозар, що мають лише одностічні шаблі.

ХОЛЕРА — дуже небезпечна інфекційна (заразлива) хвороба шлунка й кишок. Смерть приходить іноді вже по кількох годинах. В Україні особливо сильна пошесть холери була в 1831 р., коли на селах люди масово мерли. Забобонні вірування про холеру, що поширилися з того часу особливо цікаві, як неволітер народної демонології. Звичайно, всяку людську хворобу, як пропасницю, чи й пошесть, як чума, народ уявляв собі як живку. І холеру наші люди теж уособили в образі жінки, що ходить по полях і селах, від хати до хати, лишаючи по собі заразу. Іноді надавали їй коров'ячі ноги. Коли б хто її зустрів, не повинен із нею говорити, а то помер би. На Херсонщині казали: «Ходить жінка із сьома дітьми і розпускає дітей по вулицях, а сама йде по головній вулиці і душить людей». (Ястребов «Летоп.» III, 117). Численність дітей холери пояснюється, як і в пропасниці, великим числом симптомів. Створивши з холери демонічну постать, народ наш уживав проти неї і засобів, почерпнутих з багатой аптеки народної магії та демонології.

Під час холери 1831 р. в Галичині деякі священники, щоб відвернути пошесть від своїх сел, обходили з процесією свої парафії та наказували закопувати осикові хрести в чотирьох місцях за селом. (Д. Щербаківський в Наук. Зб. 1914 р. т. XIX, ст. 209). Один священник наказав, крім того, обороти село (К. Ст. 1884, I, 169). На Херсонщині теж обкопували село канавою, а в канаві палили будь що: «вона боїться диму і ходить». (Ястребов, «Летоп.» III, 117). Ясно, що ми маємо тут справу з утворенням ЧАРІВНОГО КОЛА (див.). Іншу форму чарівного кола утворили були баби з м. Сутче, обперезавши церкву намітками. Тут церква як найбільш істотна частина села править за все село. Жиди в Галичині під час холери 1831-го року утворювали чарівне коло в той спосіб, що викрадали дерев'яний хрест, палили його, а вуглем та попелом обциркульовували свої хати (В. Гнатюк «Знадобн.» II, 555). В с. Подосах на Бердичівщині під час тої ж холери 1831 р., коли в селі вмирало денно по 8 осіб, святили воду на чотирьох коловоротах та примушували баб оббігати голими навкрузи села, витворюючи магичне коло, в якому оберогову силу мало голетіло. Крім того, пробили осиковими колами прмерлого паламаря та його покійну жінку, бо вважали їх упирями, одрубали їм голови і спалили. (К. Ст. 1885, 879).

Смерть від холери вважалася дуже страш-

ною не тільки тому, що вона дуже страдна, але головню тому, що вона «безчесна», бо вмерлих ховали без звичайних обрядів: «Дай Боже смерть», кажуть у нас люди, — але й щоб люди до того руку приложили, а то поховують без попа і без кадила, бо так душа заслужила». (МУЕ НТШ. VI, 104).

А. Давній пригадував холеру 1808—09 рр. Тоді в Будапешті Міжнародний Конгрес для боротьби з пошесними хворобами, на пропозицію д-ра Немоловського з Хотина, ухвалив потребу влаштувати систематичні виклади загальноприступною для населення мовою, — отже в Україні — мовою українською, Але Херсонське земство наказало перекласти українські брошури про холеру на московську мову і заборонило українські популярні брошури по сільських читальнях. . . Виявилось, що українська мова небезпечніша від холери». («Визвол. Шлях» 1959, V, ст. 525).

ХОЛМЩИНА — східня прибужанська частина Люблинської території, заселена українцями; головні міста: Томашів, Замостя, Грубешів, Холм, Володава. Найстаршим центром Забужжя був Червень над Гучвою, що його в 981 р. Володимир В. приєднав до Київської держави, пізніше — Холм, що його основав Данило Галицький к. 1237 р. Галицько-волинські князі поширили межі Холмщини до Люблина. В рр. 1340—77 Холмщина належала до Литви; в рр. 1377—87 — до Угорщини, в рр. 1387—1795 — до Польщі, в рр. 1795—1809 до Австрії, в р. 1809 перейшла до Варшавського князівства, і в р. 1815 до польського королівства, полученого з Росією. В першій половині XIX в. Холмщина підлягла полонізації, особливо підлягла їй уніятська Церква, що там запанувала була після 1596 р. і мала в Холмі своє єпископство. Після польського повстання 1863 р. російський уряд розпочав тут русифікаційну політику, що особливо посилилася після 1875 р., коли відбулося славнозвісне «возсоединєніє» уніятів. Як воно відбувалося, про це писав С. Єфремов в київській «Раді» ч. 102 за 1912 р.: «Багато «упорствуючих» вислано з рідного краю в далекі сторони, православні священники забирали військову команду й під цим почесним ескортом ходили по своїх парафіях, щоб охрестити дітей, похорати померлих; поліція не пускала людей до католицьких церков, забороняла колядувати й інші «неправославні» обряди справляти. Колись, ще в покійній «Київс. Стариші» я наводив слова наочного свідка тих часів, одного священника, що змалював яскраву картину того, як усе це робилося. «Як узаялися, — писав той священник, — за церкви, то много покасували (такого), що й тепер є в церквах на Волині й на Поділлі. Народ виполошили з цер-

ков, і багато вже тоді пішло на польські костьолы. Та опісля задумали всім накинати православ'я, та так по дурному, що не жалували нагайок, київ, у тюрми сажали, висилали до Оренбургу. Одно слово, «енергічні мери» пушено з звичайним у нас розмахом, і в результаті за рік од приєднання знайшлося в Холмщині вже 120.000 чоловік «упорствующих» (С. Єфремов «За рік 1912», ст. 103). На адміністратора Холмської православної єпархії було призначено уніятського священника з Галичини, що прийняв православ'я Маркіяна Попеля. Але хоч він був москвофілом, все ж обстоював українську вимову в богослуженнях, і за це його незабаром з адміністрації єпархії усунули і перевели до Петербургу. Сам Попель писав з цього приводу Б. Дідушицькому, провідникові галицьких москвофілів: «Мурин виконав свій обов'язок, — мурин може відійти. . .» В 1905 р., коли в Росії проголошено свободу віровизнання, к. 120.000 колишніх уніятів відмовилися від накиненого їм православ'я і повернулися. . . але вже не до уніятських церков, яких вже не було, але до польських костьолів, і тим самим остаточно спольщилися. . . Другу частину холмського українського населення російська адміністрація продовжувала в тісній співпраці з холмським єпископом Євлогієм, русифікувати. Чому населення ставило опір, засновуючи від 1905 рр. «Просвіти» (у Сідльцях, Грубешові, Кобилянках). За Центральної Ради на Холмщині був помітний сильний рух українського населення включитися в загальне національне й політичне відродження. Але в 1919 р. Холмщину приєднано до Польщі. Спочатку українське населення одержало ніби повні права: при перших виборах до варшавського сейму в 1922 р. обрано було з Холмщини 6 послів, засновано багато «Просвіт» і шкіл з українською мовою навчання. Але пізніше розпочалася знову пагінка на все українське. школи й читальні розв'язано, багато церков позамикано, аж поки не прийшов 1938 р., коли поляки розпочали драстичну акцію ополячення українського населення та нищення православних церков. Мертві були протести й навіть іюді збройний спротив населення; марний був і протестний лист митроп. А. Шептицького, який, єдиний з церковної ієрархії в Польщі — підніс свій голос проти нечуваного варварства: дві сотні православних святинь з усіма культурними й релігійними скарбами, що там від віків переходилися були цілком знищені новітніми вандалами. І все це, як і під час московського «возсоединенія» творилося з іменем Христа, во славу й поширення християнства. . . але тільки такого, яке кому служить

Федерація Українських емігрантів з Європі номінально, а фактично ОУН видала в

Брюсселі книжку у французькій мові «Церковна унія і польські переслідування в Польщі», з якій подано з численними документами і світлинами до відома цивілізованого світу фактичаргарського нищення православних церков на Холмщині в 1938 р. Тут же наведено в перекладі і пастирський лист з цього приводу митроп. А. Шептицького (див.).

ХОЛОДНИЙ ГРИГОРІЙ (нар. 1886) — математик і астроном, науковий співробітник УВАН, професор київського ІНО, з 1926 р. керівник Інституту Української Наукової Мови, який протягом двох - трьох років видав під його керівництвом десятки термінологічних словників з різних галузей науки й техніки. Був у числі 45 суджених на процесі СВУ. Засуджений на 8 років суворой ізоляції, на волю невийшов, і не знати, що з ним сталося.

ХОЛОДНИЙ ПЕТРО (1876 — 1930) — первісно фізик і хемік, народжений в Переяславі, від 1898 р. асистент і викладач фізики в київській політехніці; напередодні 1-шої світової війни — директор приватної комерційної гімназії в Києві; за Центр. Ради, за гетьмана і за Директорії — тов. міністра нар. освіти. Від 1920 р. мусів податися на еміграцію, і від 1921 р. осів у Львові, де виявив себе першорядним мистцем малярем.

Його архитвори: «Ой у полі жито. . .», «Вїїзд князя з дружиною з города», а особливо розпис церкви при греко - католицькій духовній семінарії, це «справжнє чудо релігійного малярства» (В. Дорошенко), де П. Холодний тільки для іконостасу виконав 54 ікони, причому кожна ікона, цілком оригінального задуму, витримана в давніх українсько - візантійських традиціях і кожна зосібна являє собою чудовий мистецький твір. П. Холодний оживляв візантійські суворі постаті елементами українського народного мистецтва: брав характеристичні українські типи, одягав їх у гудульські пояси, прикрашував їх одяг вишивками, чіпляв до них козацькі шаблі, оздоблював тлс українськими килимами, а орнаменту терсрив із українських квітів та доспілого котосся з рідних піль, і тому його ікони чисто українські» (Р. Лисовський). Йому ж належить розпис каплиці Успенської (Волоської) церкви з вітражами, що в них застосовано цілком нову техніку праці з різнокольоровими склами. Був П. Холодний і графіком та ілюстратором книжок, талановитим портретистом і пейзажистом. Завдяки йому постав у Львові в 1922 р. «Гурток діячів українського мистецтва», якого душею все був П. Холодний. Під його головуванням відбулися у Львові 4 виставки українських мистців, в яких твори П. Холодного займали чільне місце.

ХОЛОШНІ — теплі штани з грубого білого сукна у селян. На Сянїччині — з червоною або чорною випусткою по боках («Рідна Мова» 1938 ст. 13). **ХОЛОША** — штанна, одна половина штанів. В «Енеїді» Котляревського: «Мав без матні одні холоші, і тільки слава, що в штанах».

ХОМЕВКА, ХОМІВКА, ХОМЛЯ — кусея дерева, що його носили колись жінки, замотуючи на нього своє волосся, щоб чіпець лобре тримався. («Рідна Мова» 1938, ст. 137). Дир. КИБАЛКА.

ХОМИШИН ГРИГОРІЙ (1876 — 1948) — від 1904 р. єпископ станіславівський, ревний латинізатор української греко-католицької Церкви; від 1921 р. завів у своїй єпархії обов'язковий целібат священників. Був фундатором української католицької преси («Нова Зоря» і «Правда»). У своїй брошурі «Українська проблема» 1933 р. він виступив гостро проти українського націоналізму та зокрема проти ОУН та Т. Шевченка, що, на його думку, «з його розумінням націоналізму прищепилися до нас і його звихнені та шкідливі напрями, які з часом витворили в нас ту затроєну атмосферу, яку маємо тепер». (ст. 15). З його ініціативи постала в 1930-их роках Українська Католицька Партія, як противага до політично-світоглядових угруповань націоналістів (ОУН) радикалів і комуністів. Осуджуючи український націоналізм, єп. Хомишин писав: «Демон націоналізму, який в останніх часах захопив під свій вплив майже весь світ, не пощадив також і українського народу і то тим більше, що український націоналізм не вийшов з віри і любові до Бога і ближнього, прагом Божим приказаної, бо зріс на ґрунті, де ще не всякнув, як слід, дух католицької Церкви. І тому вже на самім початку у корені український націоналізм був звихнений . . . » Бо, мовляв, батьком його був Т. Шевченко Арештований П. IV. 1945 р. більшовиками. був засуджений на 10 років примусових робіт і помер у Київській в'язниці.

ХОМУТ — прилад, звичайно з дерева, оббитого тканиною, що закладається на шию коням, щоб тягли воза з допомогою приладоканих до хомута ПОСТОРОНКІВ, прив'язаних до голобель.

Хомут був символом ганьби: коли виявлялося на весіллі, що молода «нечесна», дружки й свашки брали од молодого хомут і несли до матері молодой, якій надівали його на шию, батька ж підперезували крутнем соломи і сажали за стіл (Полтавщина МУЕ НТШ, XIX 96).

Вагітній заборонялося переступати через

хомут, як і взагалі всяку частину упряжі, під загрозою, що в дитині пупець заплутається навкрузи шиї дитини й задушить її. На Харківщині, де, як видно первісна асоціація думок, що едгала пуповину з усякого роду мотузами, призабувалася, казали, що вагітна не сміє переступити через хомут, бо коневі було б тяжко. В народі також вірили, що зачарованому вовкулаці можна привернути його попередній вигляд людини, перевівши його через хомут (Б. Грінченко «Із уст народу» 205. Етн. Зб. НТШ, XXXIV, ст. XIV.).

ХОМЯКОВ АЛЕКСЕЙ (1804 - 60) — московський філософ, один із головних представників московського слов'янофільства. В статті «З приводу малоросійських проповідей» (О. Гречулевича) висловився за доцільністю уживання в проповідях на Україні української мови. Проте, як і інші, був московським імперіалістом і мріяв про панування Москви над усім світом. Т. Шевченко висміяв його в сатиричній вірші «На смерть Григорія, митрополита петербурського», де він називає Хомякова «Русі ревнителем, Москви отечества любителем . . . »

ХОР — первісно врочистий танок зі співами, влаштовуваний при святочних нагодах на шанування богів, особливо на шану Діоніса, навколо його жертovníка. Пізніше — гурт людей, що разом співають, звичайно під кермою ДИРИГЕНТА. Хор, що співає без супроводу музичних інструментів, зветься КАПЕЛІЄЮ. Найбільший наш мистець хорového співу, Ол. Кошиць писав свого часу в «Свободі» (ч. 122) з приводу концерту в Карнегі Гол в Нью-Йорку:

Мистецтво хорového співу в Україні має своє коріння в народній поліфонії, отже з хорového співанні народньої пісні самим народом. Початок же народньої поліфонії в Україні крїється в далеких сутінках історії і сходить до тих часів, коли суспільне життя подніпрянських слов'ян тільки що почало набирати організованого вигляду та потребувати й утворювати масові вокальні акти релігійного культу. Цілком зрозуміле, що масовий спів, культовий чи світський, міг розвиватися гільки природнім шляхом **гетерофонії**, тобто через утворення кількох з часом точно зафіксованих народною пам'яттю варіантів мелодії. Вони при спільному звучанні дають своєрідну гармонію, по технічній структурі близьку до знамого нам контрапункту, але далеку від прийнятої тепер європейської гармонії. Ріжниця полягає не тільки в самому звучанні, але й у відмінному способі музичного ділання. Коли в європейській гармонії звукова тканина складається й утворюється через підставлення під

мелодію, яку веде верхній голос, звукових стовпів — «акордів» — прямовисно, то в гетерофонії ця тканина виростає, як нові галузі, з одного й того ж самого пня основної мелодії через її зміни, себто утворюванням способом рівнобіжним — «паралельним». — Це блискуче підтверджується аналізом української народної поліфонічної пісні та многоголосного способу її співання.

Найкращий вираз найстаршої народної поліфонії це колосальна ділянка українських **обрядових пісень** - колядок. — Вони представляють собою фрагменти передісторичного культового співу слов'ян та перші гетерофонічні спроби народної музичної творчості. На велике щастя мистців та вчених, пам'ять українського народу донесла до наших часів ці скарби в повній їх свіжості як мелодійні, так і поліфонічного звучання.

Цілком зрозуміло, що рівень розвитку релігійного культу йшов поруч із рівнем культового співу. Коли в X столітті (988 р. по Хр.) урядово заведено в Україні християнство, християнський спів, принесений греками, звстрів у давньому культувному співі вже добре зорганізовану музичну силу, що мала свої певні художні форми та свою історичну традицію. Ясно, що тут повинно було прийти до конфлікту. До нововідкритої князем Володимиром (помер в 1015 р.) школи хорового співу в Києві набрано співаків з того, недавно ще поганського народу. Вони приносили з собою свої звички, свої музичні традиції, свій уже утронений спосіб погансько - культового, народного співання. А через те, що наука нового християнського співу провадилася способом навчання «з голосу», то цілком зрозуміло, що на рещті мусіла була утворитися мішанина двох співів. У ній мусів узяти верх той елемент, що мав більше сили в традиції, звичках і самій природі співаків - учнів. Таким був український народний елемент.

Церковні потні книжки вже з початком XII століття, тобто яких сто років після заведення християнства, показують ще цілковиту оригінальність нашого християнського співу. З новопринесеного грецького співу не зісталося й сліду, а утворився цілком своєрідний, суте український мелодійний скарб, що те його коріння знаходимо як в отих колядках та веснівках, так і взагалі в народній пісні.

Коли говорити про церковний хоровий спів як мистецтво, то факт заснування князем Володимиром у Києві музичної хорової школи, а також і загальний стан християнського співу в X ст., каже нам про ті високі вимоги, які ставлено тоді до співу. Цей факт треба вважати початком організованого хорового мистецтва й музично - вокальної культури в Україні.

Культура українського хорового мистецтва

ва знайшла собі постійне місце і свою школу в Києво - Печерській Лаврі. Спів цієї Лаври й хорова редакція того церковного співу уформувались і устійнились остаточно в початках XII ст. Записаний особливими значками (КРЮКАМИ), цей спів мав назву «ЗНАМЕННОГО» і цією назвою його відрізняли від співу незаписаного, який традиційно передавався співацькими поколіннями «з уст в уста». Отже коли записаний — «знаменний» — спів зостався менш - більш непорушним і переживав еволюцію помалу, то спів традиційний еволюціонував більш-менш швидко й у різних напрямках, та набрав різних місцевих особливостей: як: Київський, Галицький, Закарпатський (Угорський). Коли записаний — «знаменний» — спів остався наче пнем, то спів неписаний був тими галузями, які виростили з нього. Найкращою галуззю його був «київський напів», який остаточно склався на кінець XV і на початок XVI ст. Це художнє завершення могутнього процесу музичного творення, який ніколи не переставав діяти в глибині народної стихії від непам'ятних часів аж до наших днів. У співі Києво - Печерської Лаври можна чути звучання хорової маси з XV. — XVI. вв., яке вражає неймовірною оригінальністю й свіжістю, а для сучасного духа цілком нове й незвичке, починаючи від структури самого хору: два баси, два тенори й альт, при чому мелодія велася другим тенором.

Разом з іншими формами релігійної, але не церковної музики, «Кантати» й «Псалми» (пісні духовного моралістичного характеру) лаврський спів свідчить про рано розвинуту надзвичайно високу українську хорову культуру, яка вже в XVII столітті дала в сфері штучної композиції такі зразки поліфонії, як «на 4, 5, 6, 8, 12, а навіть і на 24 голоси», що вражають до цього часу».

В другій статті «Хорова штучна музика в Україні», Ол. Кошиць писав:

«Особливого розквіту набирає хорове мистецтво України в XVI. — XVII. вв. У тих часах являються нові огнища музичної культури й хорового співу, а це школи при церковних організаціях, так званих «Братствах» у Львові, Києві, Вильні, Луцьку, Острозі і в інших місцях. Тут не тільки утворюються хори із студентів шкіл, але вводиться спеціальна вокальна підготовка співаків хорових, теоретичні класи, композиційні студії. З'являється низка нових співаків, хорових диригентів, вихованих на довголітній практиці, старих хорових традицій і новій науці штучної композиції по теорії Ділецького. На їх чолі стоять такі імена, як Н. П. Ділецький, Ф. Тарнопільський, Йосиф Загвойський, Олександр Мезинець, Пальчевський і ін. Ці музики поруч з «напівами» (взір'янтами) старих мелодій творять цілком нові

композиції на масу голосових партій, від 4 до 24. Очевидно, що такі складні твори потребували для свого виконання висококультурних хорів та співаків, і ми знаємо, що так було. Відомий європейський подорожний, візень Гербінїї (див.), побувавши на Службі Божій в церкві Київського Братства, писав так (переклад з латинської мови):

«Господь Бог в далеко вищим і кращім почитанні у греко-русинів (українців) ніж у римлян (римо - католиків). Псалми і деякі святі гімни Отців співає простий наряд старяною мовою артистичним співом, у якому виразно чути сопран, альт, тенор і бас у найбільш оригінальній і звучній гармонії. Звичайний наряд між ними розуміє все що духовенство співає або молиться слов'янською мовою. Коли так здучаться з голосами священиків і заспівають гармонійно та з набожністю, то я, слухаючи цього, попав в екстазу. Мені здавалося що я в Єрусалимі серед першої християнської громади та бачу її лица і відчуваю їхнього духа. Я почувся приневоленим в імені Божого Сина у простоті українських святих серед сліз, по символі божественних Амвросія й Августина закликати: «Повні небо й земля Твоєї величі». (Гербінїус, «Релігіоза Кіовензіс Криптісіве Кіовія Субтеранеа». Єна, 1675).

Найбільшою висоти досяг хоровий спів у братській київській школі (потім Духовна Академія). Ця остання була наук.-культ. огнищем, з якого йшло світло не тільки в Україну, але й у Московію, після її з'єднання з Україною в 1654 р. Всі перші діячі науки та мистецтва в Московії були українці, вихованці київської Академії. Разом з наукою перенесли вони в Москву й музику та хорове мистецтво. Починаючи від Ділецького, Тарнопольського, Загройського, Пальчевського, Мезинія, ікінчюки Бортнявським (помер 1825. р.), як композитори так і виконавці включно до полорини XIX . ст. були в більшості українці. Хорова культура ґрунтувалася на українських зразках, розвивалася по типу київської і живилася українськими силами. Досить сказати, що царська хорова капеля складалася майже виключно із українських співаків до останніх днів. Свого часу в Глухові були навіть спеціальні школи для підготовки співаків у цю капелю. Першим директором капелі був українець Марко Полторацький (1729 — 1795), а її (другий — Є. О.) директор, українець Дм. Бортнявський, впорядкував і систематизував увесь церковний спів Східної Церкви. В тій же капелі працювали такі видатні композиторські сили, як: Березовський Турчанинов, Азіїв і інші українці, що поставили її на небувалу висоту.

Найвищого ступня досягнула хорова композиція й справа в Україні, коли українські

музики почали їздити в Італію по музичну освіту і привозили з собою європейський дух. Імена наших композиторів - українців: В. С. Березовського, (1745 — 1777), Д. Бортнявського (1751 — 1825), А. Л. Веделя (1767 — 1806) та Турчанинова (1779 — 1856) вписали чудові сторінки в історію не тільки нашої, але й загально - європейської музики. Опері Бортнявського й Березовського обійшли всі сцени Італії, а ім'я Березовського можна ще й тепер побачити вигравіроване золотом на мармуровій плиті в Музичній Академії в Болонії. Ведель перевищив вчителя італійця Сарті.

Цей великий рух упадав ступнево вкупі з занепадом національного життя України під московським ярмом, бо Москва забирала найліпші сили з України. Щойно на схилку XIX р. українська музика віджила знову під впливом таких талантів, як: Маркович, Гулак - Артемовський, Заремба, Ніщинський, Кошіпінський, Лисенко, Стеценко, Сениця, Степовий, Леонтович, Козицький, Вериківський, Гайдай, Демуцький, Яціневич, Ревуцький і інші. Почесне місце серед цієї праці припало теж і Кошицеві.

На Зах. Україні під Австрією знаходимо в тому часі теж імена визначних музик, як ось: Матюк, Вербицький, Воробкевич, Кипріян, Нижанківський, Січинський, Барвінський, Людкевич, Ярославенко й інші.

Після вибуху світової війни і з утворенням Української Держави український уряд відразу зацікавився українською музикою і з ініціативи гол. отамана Петлюри створено Українську Республіканську Капелю, якої провід віддано Ол. Кошицеві. Вона перетворилася згодом в Український Національний Хор і виїхала в світ добувати признання для новоствореної Української Держави. В рр. 1922 — 1924 вона об'їхала світ, між іншим і Америку, й принесла небувалі прихильні рецензії світової преси 12 мовами. Відновлений Український Хор відбув подорож по східних американських містах з нагоди 200-ліття народин Вашингтона в 1932 р.

Велику роль відіграла українська хорова пісня для українського народу, а в тому вирішальну роль в житті американських українців. Хор — був підставою громадського життя. Якщо в громаді був хор, було народне життя, були українські імпрези, був український дух, і українці мали популярність та респект серед свого довкілля. Де був хор, там збереглись українці. Хор був ядром українського життя. Переважно в хорах народжені в Америці діти українських батьків навчилися української мови і зберегли свою українську душу. Хорова пісня і хорове товариство їх притягало і вдержувало більше, ніж будь-що інше.

і ці хори успішно змагались і перемагали всі безчисленні атракції американського міста.

ХОРВАТИ БІЛІ — слов'янське плем'я. Їх уже Шахматов (1911 р.) уважав за предків карпатських українців, а В. Пачовський класифікував їх державу під володінням кн. Ляборця, між ріки Нітру та Тису («Історія Закарпаття», 1946 ст. 21).

ХОРОБІСТЬ — цінна прикмета людини, готової зустрічати й переборювати небезпеки. Див. МУЖНІСТЬ, СМЛИВІСТЬ, ВІДВАГА. Гр. Вашенко писав: «Хоробрість і мужність — чисто людські риси. Це, як вірно зазначив Платон, чеснота волі, властива тільки людині. Тварині властиві лише рефлекси, імпульси, і тому їй не може бути властива хоробрість. Коли ми називаємо хоробрим лева, або орла, то це тільки образний вираз, своєрідний антропоморфізм. Хоробра людина не губить голови й владі своїми афектами. Вона тримає в своїй свідомості поставлену перед нею мету й добирає відповідні засоби до її досягнення. Хоробрий воює жертвує своїм життям, коли це потрібно, і коли нема можливості уникнути смерті. Але він не буде наосліп пертисся на багнет або підставляти голову під кулю; він не буде без потреби ризикувати життям. Але в той же час він не буде ховатися за кущами, або за товаришами, коли треба йти в бій. . . Інакше кажучи, хоробрій людині властиве панування над інстинктами і афектами». («Виховання волі й характеру» ч. I, 1952, ст. 112 — 13).

ХОРОВОДИ — найстарша форма народних ігор з перевагою танцювальних ритмів. Хороводи ілюструють зміст пісні рухами. Хоча ці танці масові, все ж фігурують в них головні провідні особи. Більшість теперішніх відомих хороводів носять назву птиць — горобейко, перепілочка, гайка, ворон, шуляк, журавель — і походять від доби зооморфізму, що її пережитки зберігаються в основі теперішньої символіки птиць. де одна птиця виступає, як символ величчя й сили, друга — любові, третя — як вісник якоїсь біди. В весінніх хороводах: і веснянках виступають тільки ті птиці, що так чи інакше знаменують добробут, щастя рідниці, чи, навпаки, її нещастя, втрату дітей, тощо. Парування птиць символізує парування молодих. Вже М. Костомаров указував, що давні ігрища «межи селами», згадувані в літописах, були властиво хороводами, що були для простолюду тим, чим пізніше балі були для вищих класів суспільства — засобом для зближення молодих людей обох статей, місцем зародження взаємних схильностей і будучих еднань Див. ТАНКИ, ГАГІЛКИ, ВЕСНЯНКИ.

ХОРС — бог сонця наших предків. Його

ідол стояв біля палати в кн. Володимира В. в Києві. Про нього згадувано в «Слові о Полюкві Ігорові».

ХОРТ — великий стрункий собака, вживаний для ловів. В весільних піснях хорги символізують сватів, старостів, що полюють на дівчину: «Коні сідлайте, хорти скликайте. та поїдемо в чисте поле на полювання: ой, там я назвав куну в дереві. куну в дереві, дівчину в теремі» (Чубин. III, 283). «Не тоді хорту годують, як на лови йдуть», — кажуть про людину, що запізно хапається за якісь засоби, що їх треба було скорше взяти (Фрапко, III, 280). «Гониться, як хорт», — кажуть про людину, що бігає замість ходити. (там же).

ХОРТИЦЯ — найбільший острів на Дніпрі нижче Кічкахського перевозу, тісно зв'язаний низкою спогадів та пам'яток із нашою історією. На ньому знаходився ще в XIX ст. величезний дуб — поганське жертвище, якому вклонялися та приносили жертви слов'яни. На Хортиці з'їздилися в 1223 р. українські князі перед походом на ріку Калку на зустріч татарам. В XVI ст. тут знаходилася перша Січ Запорозька з отаманом Байдою, себто кн. Дмитром Вишневецьким на чолі: він гобудував тут в 1552 р. твердиню проти татар. З початку XVIII ст. московський уряд побудував тут фортецю ніби проти турків, а справді проти Запорозжців, що боролися тоді волю і незалежність України. На острові Хортиці знайдено силу археологічних матеріалів. Від Хортиці починався та простягався на низ по Дніпрі до самого гирла — Великий Луг запорозжців.

ХОРУНЖИЙ — носій військової хоругви, прапорносець. В литовсько-руській державі існував земський урядовець у кожному повіті, з обов'язком берегти хоругву повіту, під якою збиралася дрібна шляхта на випадок загального ополчення. На зразок лпт. — руської держави утворено хоругви і в козацькій державі: при кожному полку був ПОЛКОВИЙ ХОРУНЖИЙ, а при гетьмані ГЕНЕРАЛЬНИЙ ХОРУНЖИЙ, опікун гетьманської хоругви. До Ів. Скоропадського в кожному полку було тільки по одному хорунжому, але при Скоропадському створено і другого хорунжого. В XVIII ст. фігурують отже СТАРШИЙ ХОРУНЖИЙ, що оберігав великий полковий прапор — КОРОГВУ, і МОЛОДШИЙ, що оберігав малий полковий прапор, або ЗНАЧОК, чи ПРАПОР, тому він називався ПРАПОРЩИК. Коли в полку був тільки один хорунжий, то і прапор полку називався не КОРОГВОЮ (назва, що належала загально-військовому прапорові), а ЗНАЧКОМ, і навкруги нього, для його охорони, зби-

ралися найкращі й найбільш заслужені козаки, т. зв. **ЗНАЧКОВІ ТОВАРИШІ**, що ними командував хорунжий. (Слабченко «Малор. Полк», 1909 ст. 84 — 85). В армії УНР — хорунжий був першим старшинським ступнем.

ХОТИН — місто на Басарабщині з руїнами замку XIV—XV вв. і турецької кріпости. Тут у 1621 р. відбулася битва польсько — українського війська з турками, в якій козаки побили турків, але це була остання перемога гетьм. Сагайдачного, що був в цій битві ранений, і скоро після того помер, а поляки відкинули домагання козаків щодо припинення переслідувань православної Церкви, а король Сігізмунд заявив, що, як досі не було українській Церкві кривди, так і далі не буде. «Одночасно наказав обмежити кількість реєстрованого козацтва до 2—3 тисяч (до Хотина їх мало бути 20.000, а під Хотин прийшло 41.500.). Так відплатилися поляки козакам, які, подолавши під Хотином 150.000 армію турків під командою самого султана Османа, фактично порятували Польщу.

При кінці січня (від 19 до 31) 1919 р. тут було повстання українського населення проти румунів. Згинуло тоді коло 11.000 людей.

ХОТКЕВИЧ ГНАТ — (1877 — 1942) — інженер, талановитий письменник (псевдонім ГНАТ ГАЛАЙДА), літературний критик а бандурист. Г. Хоткевич виступив, як письменник, на початку 1900-х років у Харкові, написавши драму «Вони» («Лихоліття»). В 1902 році в Харкові була видана його збірка «Поезія в прозі». Десь після подій 1905 року Г. Хоткевич мусів утікати з під-російської України і прибув до Галичини. Особливо уподобав Гуцульщину, zorganizував гуцульський театр, вивчав старовинні вірування гуцулів. Видав книжки: «Гірські акварелі» та «Камінна душа». Остання була надрукована 1911 року в Чернівцях (про Довбуша). Написав велику повість про Т. Шевченка, яка не була видана також повість «Авірон» і роман «Богдан Хмельницький». Хоткевич був ініціатором з'єднання бандур в ансамбль і був організатором першої капелі бандуристів, частина якої потім опинилась в США. Хоткевич багато зробив для відродження мистецтва бандури, зокрема він працював над її удосконаленням, щоб на ній можна було виконувати складніші музичні твори. Він сам, наприклад, грав на бандурі твори Моцарта. У конструкції бандури Хоткевич зробив деякі винаходи. Хоткевич був композитором, істориком народної творчости і музико - виконавцем. Великий його талант, його ерудиція в галузі української народної музики і різнобічна ініція-

тива аж ніяк не були використані. Навпаки, композитора в УССР переслідували і десь з кінцем 30-тих років його в Україні не було чути. Він залишив цінну працю, видану в 20-х роках «Музичні інструменти українського народу» з багатьма ілюстраціями. Крім того, «Підручник гри на бандурі».

ХОХОЛ — приzirлива назва, якою москалі вшановують українців. Костомаров писав: «Назва хохол, що її москалі дали козакам за їх оселедці стала синонімом дурака». Цитовано О. Мицюком в «Розбудові Нації» 1930, ст. 68), і яку все ж українці, а властиво **МАЛОРОСИ** (див.), з подивугідною відсутністю відчуття власної гідности самі до себе прикладають. М. Гоголь писав в листі до московки А. О. Смірної у відповідь на її запит, яка в нього душа: «Скажу вам одне слово з приводу того, яка в мене душа, хохлацька чи руська. Я сам не знаю, яка в мене душа . . .» Див. також **ЧЕХОВ**, **ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ** (цар).

ХРАБР ЧОРНОРИЗЕЦЬ — болгарський письменник, що жив на переломі IX — X вв., чернець, автор «Сказанія о письменех словенських» про походження слов'янської абетки та початки письменства у слов'ян. Тут він писав, що слов'яни не мали перше письмен, тільки якісь різні та карби («чертами і різими чихаху і галаху, погане суще»), і аж Константин - філософ (св Кирило) вигадав їм азбуку на зразок грецької з 38 літер. З цього приводу С. Єфремов зауважував, що «тільки християнська зневага до поганства не дала Храброві сті «черти» уважати за справжні письмена, коли з них слов'яни таки читали . . .»

ХРАМ — церква, а також свято — **ПРАЗНИК** — на вшанування того святого, в ім'я якого збудовано церкву. Звістки про **ХРАМ** — **ПРАЗНИК** маємо вже в літописі, де говориться про храм церкви Преображення в Василеві (Василькові), що її побудував Володимир В. на згадку про те як він порятувався від печенігів, пересидівши під мостом. На храм варили 300 перевар меду і розлавали 300 гривн бідним (М. Груш. «Іст. УР.» III, 280). У день Храмового Свята вірні сповідалися і причащалися, а після Богослуження засідали до спільного з духовенством обіду. Якщо святий, якому була присвячена церква, був широко знаний, і священник у ній популярний, поважний, то з'їздилося на храм багато людей навіть із далеких сел. Вони частували один одного, слухали лірників та бандуристів, що користувалися з нагоди, щоб підробити. Іноді під час храму відбувалися навіть і ярмарки. Були такі любителі храмів, що відвідували їх, де тільки вони не відбувалися, бо там все траплялася добра нагода випити й закурити і з

людьми погостити. Звідти й поговорка: «Де храм, то і я там». (Франко, III, 282). Людина ж, що приїздила на храм, як гість, звалася ХРАМНИК.

ХРАПЛИВИЙ ЄВГЕН (1898 - 1949) — кооператор, і агроном, економіст. дійсний член НТШ з 1935 р., організатор і член фахових об'єднань інженерів, техніків і агрономів («Т-во Укр. Агрономів» у Львові 1936 р., «Об'єднання праці Укр. Агрономів» 1943 г., «Українське Технічне Т-во» в Львові); постійний співробітник «Нового Життя» (1922), «Діла» (1928), «Нової Хати» (1928), «Життя і Знання» (1931), «Львівських Вістей» (1941), «Краківських Вістей» (1942) і «Холмської Землі» (1942). Був співробітником Укр. Заг. Енциклопедії (УЗЕ) та Енциклопедії Українознавства (ЕУ). Від 20. I. 1928 до 31. XII 1939 очолював «Сільського Господаря» і був редактором його видань. За його часів «Сільський Господар» нараховував 2.040 гуртків, 60 філій, понад 160.000 членів і 167 фіхівців - агрономів.

ХРАПОВИЦЬКИЙ АНТОНІЙ див. **АНТОНІЙ ХРАПОВ.** — «На Волині ще й досі пам'ятають, як був архієпископ Ант. Храповицький, під час візитації парафій, викидав із церков ікони західнього письма та особливо різьблені статуї: скільки тоді безповоротно згинуло цінних археологічних пам'яток! Так само він не терпів т. зв. ПАРТЕСНОГО (див.) співу — Бортнянського, Веделя та інших українських композиторів, які давнім методом знаменного, кийського, болгарського, грецького та інших напівів надавали західню (поліфонічну) гармонізацію, або вносили в церковну музику народні українські мотиви . . . » (див. ХОР) (А. Річинський «Проблеми . . . » 1933 ст. 99). «Одного разу обергсюрис (синоду) Саблер домагався висвяти малограмотного Варнаву на єпископа; в синоді постало замішання. Саблер був страшенно обурений на «такий непослух». «Те митр Ант Храповицький в тій хвилі цинічно заявив: «Пошто хвилюватися. Ваше Високоспревосходительство! Як схочете, ми вам і чорного борово (кнуга) висвятимо на єпископа». Цей самий владика на заяву 32 петербурзьких священників про лопущення мисрян і нижчого духовенства на Собор, відповів: «Я думаю, що коли б до участі в Соборі запросити в повному складі якусь каторжну в'язницю, то вона б не могла такою мірою аганьбити нашу св. віру і прогнівити Бога, як подібні кандидати в члени помісного Собору» (Щерк Веломості» 1906. VI. ст. 269. Цитовано в Річинського ст. 92).

ХРЕСНИЙ ШЛЯХ — шлях, що його Христос пройшов на Голготу. В Католицькій

Церкві він матеріально символізується в вигляді 14 образів того трагічного ходу. Проте, деякі з цих моментів — зовсім апокрифічні, як напр. третій, сьомий і дев'ятий, що представляють три падіння Христа під хрестом, той, що представляє зустріч Христа з Богородицею, та шостий, що представляє св. Вероніку, як вона витирає обличчя Христа: все це факти, невідомі Св. Письму і породжені побожними легендами. Зокрема, легенда, ніби Христос сам ніс свій хрест і тричі під ним падав, суперечить історичній правді: призначені до смерти на хресті мали нести на місце своєї страдної смерти не цілий хрест, а тільки попередню палку, т. зв. ПАТІБУЛЛОМ, а стопочка його частина т. зв. КРУКС. була вже тоді вкопана в землю на місці кари. (Кайєс, ст. 97). Проте ця легенда відбилася в наших приповідках: «Кожний свій хрест несе» — кажуть, натякаючи на той важкий хрест, що ніби його ніс Христос на Голготу.

Звичай влаштування Хресного Шляху виник десь у XV ст. серед францисканів і ввійшов в загальний вжиток католицької Церкви в XVIII в., коли папи дозволили влаштувати його всім церквам. Проте право встановлення Хресного Шляху довгий час було зарезервовано францисканам, і лише за їх відсутністю в даній місцевості міг єпископ делегувати на відкриття Хресного Шляху якогось іншого священика. Обряд Хресного Шляху полягає в тому, що особа чи церковний похід, спинається перед кожним із 14 образів і відчитує певні молитви, отримуючи таким чином великі розрешення гріхів (індульгенції), рівні тим, які одержують, відвідуючи святі місця в Палестині. Цей обряд відбувається звичайно під час Великого Посту

ХРЕСТ — орнаментальна форма, яку творять дві лінії (два палички), положені одна поперек другої. Гадають, що вже первісна людина, поклавши поліно на поліно, щоб мати добродійний огонь, почала асоціювати форму хреста з тим земним огнем, а пізніше поширила цю асоціацію й на небесний вогонь — сонце. В усякому разі можемо ствердити, що знак хреста, як символ вогню і сонця, пліричний з найдавніших часів в усьому світі. Його знаходимо на монетах Нінівії, що перебувають в Британському музеї, в Китаї, в Персії, в Тибеті, в Асирії, в Фінікії, Єгипті, на Криті в Коносському палаці, в Трої, Греції, Сканлінавії, в руїнах давнього Мехіка та Перу. Не всі ці хрести однакової форми: з геральдики нараховуються понад 400 відмін хреста, а етнологи та історики культури з тих форм особливо виділяють СВАСТИКУ (див.), або санскритський, або гамматський хрест, потім КЛЮЧ НІЛА, єгипетський хрест, що в ньому верхня частина від перекла-

дини роздута в ручку з діркою, чи дужку, хрест ТАУ або наложений, без верхньої частини, триконечний, що дуже часто зустрічається в скандинавських орнаментах, як згадка про молоток Тора, а також в браманських та буддійських орнаментах Індії. Називають його також ХРЕСТОМ св. АНТОНІЯ. На такому хресті нарисовано карикатуру Христа в ідо-мому графіті, знайденому на Цалатинському горбі в Римі — першій пам'ятці цього роду до того ж зробленій руками поганина, бо християни почали рисувати хрест лише після того, як Константин Вел. урочисто освятив хрест як славу емблему Христової перемоги в 312 р. Далі треба згадати окремо ХРЕСТ св. АНДРІЯ — скісний хрест, знаряддя мук і смерті св. Андрія, сформований з двох рівних паліць з однаковим нахилом до землі, так що він торкається землі не одним а двома кінцями фогмуючи ніби літеру Х. І нарешті — звичайний чотириконечний християнський хрест, що був знаряддям мук Христа і зробився то-ччю головним символом християнства. Християнський хрест теж має багато відмін. Головні з них ГРЕЦЬКИЙ ХРЕСТ — Чотириконечний з однаковими (рівними) всіма чотирма раменами, і ЛАТИНСЬКИЙ ХРЕСТ — з відомо-женою нижньою (від поперечки) частиною. Крім того, християнські хрести різняться кількістю поперечок: бувають і дві і три поперечки, що звуться РАМЕНАМИ. В залежності від кількості рамен існують хрести ОДНОРАМЕННІ, ДВОРАМЕННІ і ТРИРА-МЕННІ. Двораменні хрести постали з огля-ду на вказівку Св. Письма, що над головою Христа було прибито написа: «Ісус Назарян цар Юдейський» (Матв. XXVII, 37). Це так званий ПАТРІАРШИЙ або КАРДИНАЛЬСЬ-КИЙ ХРЕСТ. Трираменні хрести постали з того, що під ноги Розп'ятого почали приби-вати дощечку, на яку могли б спиратися його ноги. Але й тут виникла відмінність; у всьому християнському світі, а в тому і в Україні, в трираменних хрестах підніжка рівнобіжна іншим раменам хреста, — у москалів підніж-ка скісна. Єпископ Перемиський Пелеш та деякі галицькі історики, а за ними й митроп. Іларіон Огієнко, твердили, ніби трираменний хрест із скісним підніжжям — це український хрест, але В. Шербаківський документально виказав, що цей хрест — тільки московський і в Україні зустрічається дуже рідко (а на церквах ніколи!), а коли зустрічається, то тільки під московським впливом. У москалів він з'явився вже в XV в. і увінчує в них усі церкви, а в Україні почав з'являтися тільки в XVII-XVIII вв., (на дереворізах і ніколи на церквах) (« Визв Шлях» ч. II/62, ст. 33 - 34). Московський історик Шмурло, що видрукував по іта-лійськи «Історію Росії», писав у цій своїй пра-

ці: «Греки, (а за ними й українці, Є. О.), до-пускали, що св. Хрест може бути представлю-ваний однаково в одній з трьох форм: на чоти-ри, на шість і на вісім рамен. В Москві нато-мість допускали тільки цю останню форму». (т. I, ст. 97). І те, додамо, найнижче рамено мало бути обов'язково скісне, мотивуючи цю свою вимогу такою символікою: «косе пере-хрестя з опущеним вниз лівим кінцем і підня-тим вгору правим кінцем має нагадувати, що розкаяний розбійник, правий, пішов до не-ба, а злий, лівий розбійник, пішов до пекла. І від тоді цей хрест став символом виключно московської Церкви. Київська православна Церква не прийняла цього хреста, а вживала інших традиційних форм і ми ні на одній ки-ївській і взагалі українській церкві не бачимо цього хреста. (В Шербаківський в Філяд. «Шлях» 13 VII. 1950.) Пишучи в лондонській «Укр. Думці» рецензію на книжку «Україн-ське Мистецтво», що вийшло в 1952 р. в Нью-Йорку в англ. мові В. Шербаківський ще раз зазначив:

З лібних орнаментів показаних авторкою на маргінесах скажу що більшість їх прарил-ча, один тільки трираменний хрест з косою підніжкою, тобто з косим нижнім рам'ям на ст. 107, не народний мотив. Це хрест не укра-їнський, а московський, і уведений в Москві ще в XV віці умисне з політичною ціллю. В Га-личині він був пропагований москвофілами. У греків такого хреста не було. Його не варт було відносити до українського орнаменту, і у Східній Україні він ніколи не вживався в на-родному орнаменті».

Вже в X, в. хрест у нас, як і в греків, які принесли нам християнство, був у загальному вжитку: його носили на тілі, клали на межах, ставили на роздоріжжях, прикрашали ним церк-кви та інші будинки, більш - менш зв'язані з Церквою. Десь у X - XII вв. почали класти хрест на домовину, яку ховали в землю, і на плитку, що вкривала землю над гробом. Поки надгробний хрест вийшов з-над домовини на поверхню землі, проминуло чимало часу, і тільки в XIV ст. бачимо його вже завжди на гроб-ках. На Московщині надгробний хрест з'явився ще пізніше — десь у XVI ст. До того часу над-гробний хрест був тісно пов'язаний з плитою,

Значення надгробного хреста ясне: з одно-го боку він нагадує про хрест, на якому Спа-ситель приніс себе за нас в жертву, а з друго-го боку він засвічує нашу надію на небесну радість і воскресення для будучого життя. Прикраси з рослинних орнаментів на надгроб-них хрестах символізують небесний рай, що його лавніші християни малювали на гробни-цях. Рослина на хресті — теж символ вічного життя, яке в рослинах усе відроджується. Та-

ке значення вона мала в нас уже в перших християн, і в такому значенні збереглася до наших часів (К. Широцький в ЗНТШ т. 82, ст. 12-14, 28 - 29).

З огляду на вживання хреста над гробками, зробився він і символом смерті в приповідках: «Вже йому лиш хрест та лопата допоможуть» — кажуть про людину, безнадійно хвору. Таке ж значення має й вислів: «Вже нас тільки хрест та мотика розлучать». (Франко, III, 282).

Як символ Христової віри, має хрест проганяти всяку нечисту силу й охороняти вірного не тільки по смерті, але й в усякі моменти його щоденного й святкового життя: саме тому маленькі хрестики люди носять на собі, як амулети, вимальовують їх на дверях хлівів, на вікнах та стінах хат. Злякавшись, наші люди теж кладуть на себе знак хреста, себто ХРЕСТЯТЬСЯ (див.), вірячи, що сам цей знак хреста має прогнати ту нечисту силу, що той страх викликала. Таке ж оберегове значення має й благословення хрестом.

Віра в силу хреста проти нечистої сили виявляється і в проклятті: «Хрест би тебе Божий побив!» На хресті, як і на Євангелії звичайно присягали. Звідти й вираз: «Коли б ти і хрест гриз, то я тобі не вірю». ГРИЗТИ ХРЕСТ — рід найтвердішої присяги. (Ів. Франко, III, 282).

На Йордані ставили звичайно величезний хрест із льоду. на Хрестопоклонному тижні пекли спеціальні печива в формі хреста, що так і звалися — ХРЕСТИ, і т. д. Зрештою, кожний знає, яку величезну роль відіграє хрест в християнській релігії, і тому залишаємо інші подробиці. «Він випровадить тебе поза хрест» — себто, він одурить тебе, казали в нас, остерегаючи людину. (Франко, I, 183). Тут маємо натяк на придорожний хрест. — що зимою в степу був єдиним орієнтаційним знаком, з допомогою якого можна було знайти дорогу. Тому ВИПРОВАДИТИ ЗА ХРЕСТ — збити з шляху, вивести на манівці. (Див. ФІГУРИ.).

ХРЕСТ НАГРУДНИЙ — хрест, що його носить єпископ на грудях, поверх усіх одягів, як пригладку, що він має проповідувати й визнавати Христа без страху перед усіма людьми. Його звуть по грецьки СТАВРОС. Його символізм виявлений в молитві, яку відмовляє єпископ, коли той хрест одягає: «Коли хто хоче йти вслід за мною, нехай відречеться себе, візьме свій хрест і йде вслід за мною». Цю молитву оснований на Євангелії — Мтв. XVI, 24, X, 38 і Марк. VIII, 34).

ХРЕСТИТИСЯ — покладати на себе знак хреста. Хоча апостоли мали велику шану до хреста, як знаряддя мук і смерті Ісуса Христа, як то видно зі слів ап. Павла: «Не хочу нічим хвалитися, хіба лише хрестом Господа нашого

Ісуса Христа, через який мені розп'ятий світ, а я світові». (Гал. VI, 14), то все ж апостоли ще самі не хрестилися, і не навчали хреститися. Перша згадка про звичай християн класти на собі знак хреста знаходиться в церковного письменника з поч. III стол. — Тертуліяна: «Знак хреста робимо на чолі». Хрестячись, один християнин виказував другому християнинові, що він теж вірить у Христа. Отже, в часі переслідувань, знак хреста був ніби виказкою християнина. В початках V ст. св. Єронім уже писав: «Нехай рука креслить знак хреста при кожній нашій праці».

Спочатку знак хреста роблено тільки одним (великим) пальцем на чолі, потім на чолі, устах і грудях, а накінець трьома пальцями на чолі, грудях і раменах. Звичай робити знак хреста великим пальцем на чолі, устах і грудях зберігся до нині в латинській Церкві під назвою «німецького знаку св. хреста». Так хрестяться в церкві вірні латинського обряду перед читанням св. Євангелії. Довший час хрестилися також двома пальцями, і, хоча в зв'язку з боротьбою проти еретиків, що заперечували св. Трійцю, встановився і на Сході і на Заході звичай хреститися трьома пальцями, Іван IV, московський відновив звичай хреститися двома пальцями, і після реформи патріарха Нікона, що повернувся до триперстия, ДВОПЕРСТІЄ стало характерною ознакою т. зв. СТАРООБРЯДЦІВ, РОСКОЛЬНИКІВ. Звичай ТРИПЕРСТІЯ з'явився десь у VIII ст. Значно пізніше з'явився Латинський звичай хреститися всіма пальцями (на пошану п'яти ран Христових) з покладенням їх на чолі, на грудях, лівому і правому плечі. У всій східній Церкві затримався натомість звичай хреститися трьома пальцями з покладенням їх на чолі, на грудях, на правому і потім на лівому плечі. У протестантських церквах нема звичаю хреститися.

ХРЕЩЕННЯ — найперше Таїнство, яке звершується над людьми, що вступають до Христової Церкви. Про його значення Христос сказав Никодимові: «Істинно кажу тобі: хто не нагодиться від води й Духа, той не може увійти в Царство Боже...» (Ів. III, 5). Сам Ісус Христос хрестився від Івана в Йордані. Кого хрестять тричі занурюють в воду (в католиків, а довший час і в українців, замість занурювання тричі поливають водою, див. ОБЛИВАННЯ); занурення означає духовне умирання для гріховного життя і зняття первородного гріха Адамового. А виринання з води — духовне народження від води й Духа в нове християнське життя.

Хрещеник мусить бути вимитий, переодягнений в чисту одежу. До нього ставлять КУМА і КУМУ (див.), які, як духовні батьки приймуть його від купелі хрещення і мають навчати його жити по християнському. Ставиться купіль

із водою, запалюються свічі. На аналої лежать св. Хрест і Євангеліє. Священик в епітрахлі (іноді в ризі) починає **ОГОЛОШЕННЯ** відповідними молитвами за хрещеника і заклинанням, себто призиванням імени Божого на прогнання від хрещеника всіх диявольських підступів. Хрещеник тричі відрікається від сатани, від демонів його і від усіх діл його, тричі висловлюючи приєднання до Христа. Коли хрестять малих дітей, то хрестять їх по вірі їх батьків та кумів, а все потрібне промовляють за дитину куми.

Після того хрещеника помазують св. оливою на знак того, що він прищиплюється до дерева — Церкви Христової. Освячується вода, і хрещеника занурюють тричі в воду. Людина після виходу з купелі стає очищеною від гріхів. На знак того, на новоохрещеного одягається чиста біла одежина, а на шию надівають хрестик на знак того, що новоохрещений вже християнин. Таїнство св. Хрещення, якщо воно виконано правильно, себто «во ім'я Отця і Сина і св. Духа» і з трьома зануреннями, не сміє повторюватися над тією ж людиною, бо духовне народження, як і тілесне, буває тільки раз. Тому й в Символі Віри говориться: «Визнаю **одно Хрещення** на відпущення гріхів».

ХРИСТИНИ — народній обряд, зв'язаний з християнським **ХРЕЩЕННЯМ**. Він розпадається на дві частини: 1. частина, зв'язана безпосередньо з Хрещенням, — її в Галичині і на Правобережжі називали просто **ХРЕСТОМ**, і 2. Уча після охрещення, на вшанування погділля та охрещеної дитини.

1. Після того, як баба сходить до священика «за молитвою» (див. **МОЛИТВИНИ**), чоловік, а то й баба-повитуха, іде запрошувати в **КУМИ**. Коли куми приходять, приносять із собою хліб, а кума — **КРИЖМО** (див.). Тоді простилали кожух і клали на нього дитину. Пелекуди клали на кожух ще й батьківські штани (якщо то був хлопець), або матірну сорочку (якщо була дівчина). Тоді куми й баба, без батька та гостей тричі підносили кожух із дитиною вгору, примовляючи: «На многі літа, на многі літа, на многі літа!» (МУЕ, НТШ, VIII, 191) Потім баба брала дитину й передавала її кумі. Кума обгортала в чисту батькову чи матірну сорочку, а баба всовувала непомітно в гукав сорочки **ЦІЛУШКУ**, відрізану від кумового хліба. Другу цілушку хліба брала кума собі за пазуху, а кум отримував від баби вузлик із печиною та вуглям. На Київщині баба, лаючи той вузлик стиха примовляла: «Вугілля та печина лихим очам, сокира в спину, хто буде завидувати нашу дитину» (там же ст. 192). Як тільки кум виходив за ворота, мусів вузлик кинути собі за плечі чи назад через голову: «Щоб не наврочило ніщо дитині, бо воно впер-

ве ще йде на очі людські». На Уманщині кум кидав той вузлик за плечі дець на першому перехрестку (К. Ст. 1898. V. 165). На Волині га на Поділлі клали ще й на порозі хати сокиру й кілька вугликів, і куми, виходячи з хати з дитиною, мусіли обов'язково наступити ногами на сокиру та на вугілля: це все служило, як охорона від нечистої сили та зурочення.

До церкви дитину несла кума. Кум кугував у церкві хрестика для дитини. Священик у церкві перше простригав на голові в дитини хреста, потім давав її в руки кумові, мирував дитину, а потім зливав її на голову воду. В православних же дитину й цілком занурювали в хрестильницю. Перше і в католиків дитину занурювали в воду, і цей звичай був у повній силі ще в XIII ст., як свідчить Тома Аквінський, що визнавав занурювання більш згідним із правдивим переданням, ніж поливання. І тому навіть ще в XV в. зустрічаємо в іконах католицьких мистців обряд занурювання, а не поливання. З **ХРЕСТОМ** в'язалися в народі численні вірування та забобони. Насамперед уважали, щоб куми трималися пристойно й побожно (зрештою, цього вимагала й Церква), бо — «який кум, така й дитина» (МУЕ НТШ, VIII, 50). Поведінка кумів може відбитися на будучому житті хрещеника. Навіть і до священика наші люди мали такі самі застереження, як то видно з відомої приповідки: «Дурний тебе піп хрестив», тому й у тебе розуму небагато».

Звертали увагу і на те, як заховувалася дитина під час хрещення: Якщо дитина вмочить ся, то вважали, що й все її життя буде «запаскуджене». (К. Ст. 1893, кн. 42, ст. 78). На Поділлі навпаки вважали, що життя такої дитини буде щасливе (там же). Якщо дитина корцюбилася, коли її поливали водою, то думали, що це віщує її скору смерть (Чуб, I, 9). На Гуцульщині ворожили дитині довгий чи короткий вік в залежності від того, чи легко, чи трудно гаситься при хрещенні свічка. (там же). Чхання дитини під час Хресту віщувало їй довге життя. Плач віщував здоров'я. Натомість за недобрий знак приймали, коли дитина без плачу кривилася (там же). З Хрестом в'язеться й надання імени. (див. **ІМ'Я**).

Охрещену дитину несли додому якнайшвидше і звичайно тою самою дорогою, що й до церкви. Приходячи до хати, якщо попередні діти в родині вмирили, новоохрещену дитину подавали через вікно. На Бойківщині сам господар мав прийняти її через вікно від баби і покласти її на **ПОМЕЛО**, яким замітають у печі, біля порога. Тоді баба входила, брала дитину й передавала її поліжниці. (ЗНТШ, т. 114 ст. 131). Куми тим часом поздоровляли з сином чи дочкою, називаючи дитину іменем, яке було дитині надано, і проголошували давню формулу: «Хай вам Бог зростить! Від вас бра-

ли народжене, а вам приносимо охрещене». (Перв. Громад. 1926, I, 79).

Одночасно вживано нових засобів проти зурочення. У гуцулів кума рубала волосок дитини срібним грошем, примовляючи: «Аби було таке щасливе, як щасливе срібло!» (МУЕ НТШ. VIII, 53. Шухевич «Гуцульщина» ст. 5). На Придніпрянщині принесену дитину клали знову на кожух, а також обносили навкруги стола — «щоб приготувати їй рай» (МУЕ НТШ. VIII, 53). Також об'язували «полоскунами», щоби, вирісши, дитина була плідна (Чуб. IV, 6).

2. Учту звичайно влаштовували зараз же після охрещення. Куми, віддавши дитину матері, засідали за стіл, а батько йшов до сусідів кликати на христини. Тим часом кум пив до поліжниць: «Кумо, дай Боже здоров'я!» — «Пий те здорові». — «Як мені легко тоту порцію горілки випити, так би вам легко з пологу встали!» (ЗНТШ. т. 114, ст. 131).

Коли починали сходитися гості, вішали десь коло дитини червоного пояса, або окрайку з китайки: на випадок, коли б яка жінка прийшла з МІСЯЧКОЮ (див.) від чого у дитині могли б виспатися чиряки, та і взагалі від зурочливого ока. (МУЕ НТШ. VIII, ст. 79).

Кожний гість приносив звичайно дарунок. У гуцулів жінки приносили перемітки, полотно, хліба, кидали васильки в купіль; чоловіки давали звичайно гроші у купіль. На Поділлі дарували переважно муку, горох, сушню, і яйця. На Ніжинщині жінки несли гречані вареники з сиром, з капустою або з сушеними грибами і примовляли: «Як вареник повний, щоб така була породілля: що вийшло з неї, так щоб наповнилось!» Подекуди давали паляниці, примовляючи: «На тобі паляницю, та затули бочки, де були сини й дочки!» Або: «На, кумо, кусочок, та закладай куточок, де був синочок!». (там же ст. 56).

Що до страв, які готувалися на христини, то по всіх усядах був на те приписаний порядок. Пекли спеціально на цей день призначені печива, паляниці тощо. У гуцулів це були спеціальні колачки, тому й весь цей обряд називався КОЛАЧИНИ (див.). З інших страв мусіла все бути якась каша, що взагалі належить до обрядових страв. У стародавнім «Цвітнику» згадується, що «баби каші варять на зібрані роженцям». і таке саме згадується в одному збірнику XV в. (там же. ст. 57).

Коли гості вже посходилися, баба-повитуха всіх вітала: роздавала «квітки», зроблені зимою — з колосків жита чи пшениці, а літом — із барвінку, калини та васильків, примовляючи: «Просить породілля на колач і на горілочку, а похресник на квіточку». Гості отримавши квіточку давали по змозі бабі на горілочку, а дитині «на повивач». Ту «квітку» кож

ний мусів нести з собою додому, інакше з ним могло б трапитися якась нещастя. (там же. ст. 58).

З квіткою баба підносила й чарку варенухи, чи-якої іншої горілки. Пили звичайно по повній, бризкаючи лишки до стелі й примовляючи: «Оттакий рости! Оттака будь! Оттаке щастя хай Бог дає!». Або й ширше: «Дай же Боже, щоб кума одужала тай сама годувала та доглядала, а син великий ріс та щасливий був, та щоб і жєнить діждала, собі поміч мала! Та щоб її, стару, доглядали діти, як і їх тепер доглядаємо!» (там же, ст. 193).

Того дня дитини не купали: «щоб не змити святої води». А купали на другий день в тих квітках, що позалишалися (що їх гостям не роздали). І пізніше ніколи не купали того дня, в який христини були. (там же). Мати на другий день мусіла з'їсти ту цілушку хліба, що її баба усунула була в першу пелюшку, як несли «до хресту»: це — «щоб покорм був». (К. Ст. 1898. V. 266).

По закінченні учти, баба запрошувала часто гостей ще й «до чопа», себто до коршми, де всі гості ще довго гуляли.

ХРИСТИАНСТВО — релігія Ісуса Христа, що визнає Його за Сина Божого, що прийшов на землю, щоб морально оновити людство й спасти його від гріха, і приймає Його навчання, виложене в Євангелії, за норму життя.

Назва «християнин» зустрічається вперше в Апостольських Діянях (XI, 26), з нагоди перебування св. Павла з Варнавою в Антіохії. Другий Вселенський Собор у посланні до західних Дамаса, Амвросія й інш. писав: «Старіша й по-правді Апостольська Церква в Антіохії, і там уперше прийняте було великошаповне ім'я християн». (Митр. Іларіон «Поділ...» 32). Св. Павло вжив цю назву, як почесну, в I, посланні до Коринтян (III, 23). «Ви Христові, а Христос Божий». Апостол Петро також писав в своєму I посланні: «Коли ж як християнин, хай не соромиться, а хай прославляє Бога в тім імені». (IV, 16).

Перший ужив слово «християнство» св. Ігнатій антіохійський (†107) в листі до Магnezіян: «Адже не християнство повірило в юдаїзм, але юдаїзм у християнство».

Жидівський історик Йосиф Флявій (37— бл. 100) теж писав у своїй «Жидівській старовині»: «В тому часі жив Ісус, людина мудра, наскільки його можна назвати людиною, бо творив надзвичайні діла, учитель людей, які з радістю слухали правди. Мав він багато учнів, які йшли за ним (між жидами і греками). Був це Христос (Месія). Пилат, на підставі обвинувачень старшин нашого народу, казав його розп'яти. Та це не перешкоджувало його учням любити його так, як і перед тим. Він явив-

ся їм живим в три дні по своїй смерті, бо Божі пророки це і багато інших речей предсказали. Від його імени назване плем'я християн досі існує. » (ХУІІІ, 3—5).

Головна й найбільша заповідь християнства — любов до Бога і до ближнього.

Християнство мало б бути найбільш альтруїстичною релігією світу. Але люди протягом майже двох тисячоліть намагалися зробити її найбільш егоїстичною; намагалися «спастися» своєю душою, ненавидячи своїх близьких, прикриваючись, як фарисеї, любов'ю до Бога, щоб винищувати вогнем і мечем усіх, хто думав і вірив у Бога не так, як цим новітнім фарисеям хотілося, що добре знали букву закону, але любови в своїйому серці не мали.

Люїс Ружіє писав у праці «Гелленізм і християнство»: «Здавалось би, що християнство, відриваючи людину від зв'язків цього світу, проголошуючи безумовне право свідомості, повинно б було закінчити звільнення людського духу, але в дійсності було навпаки. Християнство (себто люди, що навчання Христа викривили, Є. О.) розлило в світі форму нетерпимості, (див.) якої грецько-римська класична давнина не знала. — власне, найгіршу її форму, форму релігійної нетерпимості. Поганська суспільність вже одним тим, що допускала існування багатьох богів, допускала законність усіх культів в межах пристійності. Віднині, сама думка, що відходить від суворого правдивості, стає вже гріхом, неможливим гріхом. Оригінальна думка необхідно еретична, а еретик мусить бути виключений зі спільності з вірними, себто з громади вірних (фарисеї закидали Христові, що він обідав з грішниками - митарями, Є. О.), коли вся суспільність робиться християнською. Певно, що Єгова самітний Бог Синаю Бог Арабських степів був деспотичним Богом, виключним і ревнивим, що наказував своїм вірним побивати камінням своїх дітей і братів винних в обожуванні інших богів. Але цей ФАНАТИЗМ (див.) довгий час залишався в межах одного народу. . . Відкриваючи двері Царства Божого всім — як юдеям, так і неюдеям, варварам і гелленам, християнство взяло на себе завдання наведати всі народи без різниці раси й національності. Таким чином воно ввійшло в конфлікт із всіма релігіями із всіма культурами і місцевіями, і поширило на весь світ ту нетерпимість, що отримало від юдеїв. . . » застосовуючи закони Єгови, а не Христа. («Меркюр де Франс» 1925 УІІІ, ст. 578—91).

Лжемс Фрезер славний англійський етнолог теж писав: «Суспільство в Греції і Римі базувалося на концепції підбиття індивіда громаді, громалянина — тежжяві: вона ставила забезпечення республіки за головну ціль поведження людини, понад забезпеченням ін-

дивіда як у цьому світі, так і в світі будучому. Громадяни, виховані з дитинства в цьому альтруїстичному ідеалі, присвячували їх життя служінню державі (себто суспільству) і були готові жертвувати його для загального добра. Коли б вони відступили від вищої жертви (віддати «душу за друзів своїх» Є. О.), вони знали дуже добре, що вони поступили б підло, ставлячи свої особисті інтереси понад інтереси нації. Поширення східних релігій змінило це все; воно прищепило ідею, що єднання душі з Богом і її вічне врятування — були єдиною ціллю, що задля неї було варто жити (А Христос навчав: «Хто бо хоче душу свою спасти, погубить її» Є. О.), — ціль, в порівнянні з якою добробут і навіть саме існування держави видавалося байдужим. Неминучий наслідок цієї егоїстичної доктрини був той, що вірні все більше відходили від служення громадському добру і концентрували свої думки над своїми власними духовними емоціями, і що в них зароджувалася все більше нехоть до сучасного життя, на яке вони дивилися лише, як на підготовку до будучого. Святі і пустельники що нехтували землею і поринали в естатичне споглядання неба, почали представляти в народній думці найвищий ідеал людства і все більше заступали давній ідеал патріотів і героїв, що, багаті на власне життя, готові були офірувати його для загального добра. . . Люди відмовлялися боронити свою батьківщину і навіть поширяти свою природу (див. АСКЕТИЗМ). У своїй пількуванні про врятування душі, вони були б раді бачити загибель навкруги їх усього матеріяльного світу, який вони ототожнювали з принципом зла. Така манія тривала 1000 років. Повернення до римського права, до філософії Арістотеля, до мистецтва й літератури класицизму, що відбулися при кінці середньовіччя, були одночасно поворотом Європи до природних ідеалів життя і поволження до більш здорової й мужньої концепції світу. . . » («Людина, Бог і нестерпимість» 1928, ст. 246 фр. вид.).

Ів. Франко теж констатував у «Святоєврейній казці»:

Ось вісімдесят сот вісімдесят три літа,
Як Той полився що став учитель, світло світа,
Що за слова любви умер на хреснім дереві,
За прагду завіщав усім вінці терневі
І спавлжується Твій завіт болющий Христе:
Чи в світі виродило любви насіння чисте,
Що сіяв Ти, чи став щасливий, коханий він,
Не знаю: тільки те осталося без змін,
Що за кохавий труд заплакою єсть голод,
Що волю й до тепер б'є самоволі молот,
Що гонять за любов, за правду висмівають,
Що втішні сумних, голодних ситі лають.

Інтерпретуючи на різні лади вчення Хрис-

та, підпадаючи, як у царській Росії, деспотичному керуванню дуже далеких від християнського духу урядів, християнство поділилося на різні Церкви і секти, що зовсім не в дусі Христового вчення про любов до ближніх жорстоко поборювали одна одну, допускаючись не тільки палення живими таких «еретиків», як Жанна д'Арк, Джордано Бруно, Іван Гус і тисячі й тисячі жертв інквізиції, а навіть у недалекому минулму (див. ХОЛМЩИНА) і систематичного нищення християнських же церков іншого віровизнання. Величезний, упрост революційний поступ у розумінні суті справжнього християнства виявив П Ватиканський Собор, визнавши свободу віри, себто, що кожний має вірити в Бога згідно з власним сумлінням, і ніхто не сміє накидати іншим свою віру, хоча б і визнавану ним за єдину правдиву: не з ненавистю і не зі злобою має ставитися кожний християнин до інаковірнующих, а з любов'ю, як навчав Христос.

ХРИСТОС — помазаник. У Старому завіті до помазаників належали пророки, царі і первосвященики. Через помазання вони одержували від Бога силу і поміч Св. Духа. В Новому Завіті кожний християнин дістає помазання при Св. Тайнах хрещення, миропомазання та елеопомазання. Проте ім'я Христос стало другим ім'ям ІСУСА, хоча він і не мав зовнішнього помазання, але став помазаником через внутрішню злуку Божої природи з людською. Тому сам Ісус свідчив про себе, покликаючись на пророцтво Ісаї: «Дух Господній на мені; бо помазав він мене; благовістити всьогім післяв мене; сціляти розбитих серцем; проповідувати полоненим визволення і незрячим прозріння; випустити на волю замучених; проповідувати рік Господнього змилювання» (Лук. 4, 18 — 19). Див. ІСУС ХРИСТОС.

ХРИСТОФОР ФІЛАРЕТ, властиво **БРОНЕВСЬКИЙ МАРТИН** — шляхтич протестант, приятьель кн. К. Острозького, автор «Апокриписа», полемічного твору, що боронив православну Церкву від уніятів (вид. 1597 по польськи, 1598 по українськи) і «Опису Тартарії» 1595 р. по латині.

ХРИСТЮК ПАВЛО (1890 — ?) — кооператор, вкв. соц. революціонер, член Центр. Ради, в 1917 р. писар Ген. Секретаріату, в 1918 р. міністер внутрішніх справ УНР; в рр. 1920-24 на еміграції в Відні; потім вернувся в Україну де був зліквідований. Залишив «Замітки й матеріяли до історії української революції! 1917—20 рр. Відень 1921 в трьох томах, і «Насис історії класової боротьби та соціалізму».

ХРІН — зелеста рослина з грубим коренем, який має в собі дуже пекучий олієць. У-

живають його як приправи до страв та в домашньому лікуванні замість гірчичних пластирів. На Великдень у нас святити й хрін, тому й склалася загадка: «На городі, чи на полі росту, лише раз у році до церкви йду..» себто власне на Великдень. Коли ж свячений хрін їли, то примовляли: «Щоб хрін перегриз усе, і щоб черево не боліло!» Свячений хрін споживали звичайно з яйцем і м'ясом (Дрогобиччина, МУБ, НТШ, XVIII, 17). На Буковині святити хрін — «щоб бути сильним, як хрін» (Зап. ЮЗОтд., II, 347). Є також звістка, що хрін і моркву святити від курячої сліпоти. (Чубин. III, 257), а що куряча сліпота приходить звичайно від фізичного виснаження, то й тут маємо вірування в оздоровну силу хрону.

Проте хрін надто гіркий, його їсти можна тільки, як приправу до якоїсь іншої трави, тому кажуть про того, хто щось зробив на власну шкоду, (натякаючи на дурня, що накупив собі багато хрону і намагався його з'їсти): «Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте!» «Вже мені в носі хріном став», (або в горлі) — кажуть про людину, що комусь сприкрилася. Загалом хрін часто служить символом чогось прикрого, неприємного: «Чуже лихо за ласощі, а своє за хрін». Тому вживається в усяких виразах незадоволення, замість чорта! «Хрін його батька знає!». «Хрін його не гзая!». «Нехай йому хрін!», «Що за хрінова мати!», «До хріна! — себто так багато, що аж наприкрюється. «Живу, як хробак у хріні», — себто дуже гірко (Франко. III, 285).

ХРІН СТЕПАН (1914 — 1949) — командир відтинку УПА — Захід «Маківка — 24», нагороджений золотим хрестом бойової заслуги І класу, член ОУН, політ'язень польських та німецьких тюрем, командир сотні УПА на Лемківщині в 1946 — 47 рр. Загинув в Карпатах в бою з московськими окупантами. Залишив дві книжки спогадів «Зимою в бункрі», і «Крізь сміх заліза».

ХРОБАК, ЧЕРВЯК — безхребетна тварина, м'яка, з бузловою нервовою системою на черевній стороні тіла. Існує понад 8.000 всякого роду хробаків . . . «Заліз хробак у хрін та й гадає, що нема нічого ліпшого», — жартують з людини, що живе в біді і не шукає чогось кращого. «Кожний має свого хробака», — себто кожний має свою турботу, своє горе, що його гризе, як хробак яблуко. «І квасницю хробак гризе», — себто біда докучає кожному. «Наступи на червяка, і той звивається», — і найслабша людина борониться, коли бачить, що її життя zagrożене (Франко. III, 285).

ХРУЦЬКИЙ СЕРГІЙ (н. 1885) — галицький політичний діяч, член УНДО, з Холмщини.

в рр. 1922 — 35 — член польського союму. Пізніше співробітник о. Костельника в організуванні Львівського собору 1946 р. для приєднання греко-католицької Церкви до московського патріархату. Хрущюго з дружиною і сином було арештовано і всіх вивезено до концентраційних таборів примусової праці в Казахстані (кожного до іншого). Дальша доля невідома.

ХРУЩ — жук коло 2 ½ снт. завбільшки, з бурими покривами й ногами; самичка складає яечка в землю, де й розвиваються личинки (БОРОЗНЯКИ) 3 — 4 роки, відживляючися коріннями рослин. Після піврічного зауклення, вилуплюються хрущі. звичайно в квітні і живуть до кінця травня, об'їдаючи листя і квіт' головню обочевих дерев. Сушених хрущів уживають на оноево й на поживу курам. У Галичині хрущів подекуди шанували: «Хто маєвого хруща витягне з води, того він потім витягне з пекла». (Етн. Зб. НТШ, V.251). З хрущами в'язалися й деякі прикмети: «Коли у мавєвих хрущів мохнаті ноги, то зародять кукурудзи» (там же.». «Як купа хрущів на весні, то будуть проса рясні». (Франко, III,286).

ХУДОБА — домашній скот, а що худоба була свого часу головною частиною майна, то й майно. «От як умер батько, осталась їм худоба: млин і хлів, і кіт». (Сл. Грінченко). «Хто ся худоби позбуває, той ся хліба позбуває». «Пощануй худобу раз, а вона тебе десять раз пощанує» (Франко, III,287) І все ж часто слово «худоба» вживається у нас як лайка в значенні нерозумної, безвідповідальної істоти: «От іпе худоба!». В «Енеїді» Котляревського: «І очі видеру з лоба тобі, диявольська худоба».

ХУКАТИ — обрядозий магічний акт. Після ЗЛИВОК (див.) і відповідних замовлянь на сербу та на залізо, баба «візьме та й похукає за плечі: «не мій дух, Божий Дух, баба з річчю, Бог із поміччю». (Перв. Громад. 1926. I.81). Цей звичай, мабуть, взятий із церковної обрядовости, де священник, під час хрещення, також хукає на дитину. (там же, 1928, I.32). Див. ОБДМУХУВАННЯ.

ХУЛІГАН — вуличний бешкетник, що щірічно порушує норми суспільної етики й доброго виховання. Московський письменник Есеєвн сам казав про себе: «Я і в песнях своїх хуліган!» Другий письменник, П. Романов питався, звідки в московській літературі і в житті така нехїть до чистого й гарного? Через що там «заслуживает похвали только тон грубости, цинічної розвязности, с попраніем всяких сдерживающих правил?» (Цитовано в ЛНВ, 1929,

І.ст. 64, 71). Література такого роду мусіла сприяти розвитку хуліганства, що процвітало в Ресії, особливого розвитку набрало під час і після большевицької революції. Назва походить від прізвища одної англійської родини XVIII в., відомої своїми бешкетами та злочинствами.

ХУРА — віз з поклажею. СТАТИ ПІД ХУРУ — домовитися везти поклажу. Тому в розмовній мові хура визначає іноді і поклажу, і віз. Хв. Вовк писав: «На Правобережжі ХУРИ, чи ФУРМАНКИ, звичайно бувають довші та глибші за полтавські вози, а на Волині, а особливо на півночі, де дороги, чи краще сказати, прорізи в лісі дуже неширокі, вози досить довгі та незвичайно вузькі, так що іноді в них двоє поруч поміститися не можуть і мусять сідати, як гуси, один за одним. («Студії . . .» ст. 76).

ХУСТИНА — чотирикутний вирізок кольорою тканини, якою дівчата вкривають собі голову. «На Лівобережжі хустину складають навскіс, обмотують її круг голови, поверх кіс, але таким спобом, щоб тїм'я було відкрите та було видко волосся (замужні жінки навпаки мусять так покривати голову, щоб волосся не було видно, Є. О.). На Правобережжі хустину вбирають звичайним спобом, а кінці зав'язують під підборіддям.: (Хв. Вовк «Студії. . .» ст. 128).

ХУСТИНА, ХУСТОЧКА — вишитий білий чотирикутний вирізок тканини, важливий атрибут весілля й похорону в Україні. Після прийнятого сватовства, дівчина приносила рушники і прикрашала ними старостів на кшалт шарфу, переязуючи через плече, а женихові давала вишивану хустку, яку вона затикала йому за пояс. Іноді, перед тим, як заткнути хустку за пояс, молода тричі протягала її під поясом згори вниз. (Хв. Вовк «Студії . . .» ст. 229). Звідти й пісня: «Ой мала я закохання лиш півтора року, я ж гадала, що присило хусточку до боку» (Етн. Зб. НТШ. XI.144).

Хустка й далі відіграла на весіллі важну роллю: молоду й молодого, як виводили з-за столу, або виводили за стіл, чи як обводили їх навкруги стола чи діжі, то все тримали їх не просто рукою, а за хустку. На Снятинщині пояснювали, що голою рукою тому не годиться брати, щоб «не були голі все життя». (МУЕ НТШ, XIX, ст. 182). Хв. Вовк убачав у цьому звичаї пережиток шлюбу умичкою. На погляд астора УМЕ, в цьому обряді відбився давній погляд, який забороняв торкатися речей ТАБУ (див.) голою рукою, а власне такими «табу» ставали на весь час весілля молоді, посвячені один одному і сповнені, завдяки різним магічним актам, що над ними постійно поповнювали-

ся, тої особливої магічної сили, що мала допомогти їм перепровадити щасливо найважливіший акт їхнього життя. Зрозуміло, що та сила не повинна була бути спрофанована, ані марно виладована, дотиком голої руки інших учасників весілля.

Як атрибут чи символ весілля, хустка відгравала один час дуже важливу роль у рятуванні від смерті засуджених: коли дівчина, чи вдова, здійснювала з себе хустку і накидала на голову засудженого на смерть, його звільняли від кари, якщо він згоджувався одружитися з тією дівчиною чи вдовою. Німецький дослідник С. Естрайдер тлумачив цей звичай, як перебрання під свою опіку чи владу. М. Слабченко в «Опитах по історії права Малоросії XVII і XVIII вв» (1911) також згадував, що набуття на власність якоїсь речі, а між іншим і жінки, відбувалося при допомозі якоїсь речі, прим., нитки або шнурочка. Отже кидання хустки можна було б пояснити набуттям на власність, або переходом у власність. Та при визволенні дівчиною, чи взагалі жінкою, засудженого на смерть хустка ледве чи могла мати таке значення. Тому Слабченко висунув іншу теорію: цей звичай мав би бути римського походження: коли в Римі весталка зустрічала засудженого на смерть, могла врятувати йому життя, накинувши на нього частину свого одягу, або бинду з головного убору. Про вінчання тут не могло бути мови: звичай, мабуть, містив у своїй основі думку, що чисте освячує нечисте, а святе святить чи очищає грішне.

Та, як вірно завважив свого часу В. Гнатюк (МУЕ НТШ, XIX, ст. 383), це пояснення Слабченка зовсім не стійке. Коли б кидання хустки мало щось спільне з римським звичаєм, то кидати хустку могли б не тільки жінки, а й чоловіки, а цього в дійсності ніколи не було. О. Левицький в Києві, старині за січень 1905 р. (ст. 89 — 97) влучно вказав на походження звичаю з аналогії з присилуванням хустки женихові на ЗМОВИНАХ, що означало згоду на весілля. Цей звичай занесли в Україну, на думку В. Гнатюка, мабуть, німецькі та чеські колоністи в XVI ст. В Литовському Статуті про нього нема згадки. Не знали цього звичаю ані москалі, ані серби й болгары, у яких німецька колонізація не грала ролі. Останній випадок звільнення хусткою засудженого на смерть заереєстровано в Швейцарії в 1725 р.

Відома хустка важливу роль й при похороні. У бойків помілому парубкові давали білу хустку, яку «обсипляли коло рюки», а двугу червону, давали йому в рюку (ЗНТШ, т. 122 с. 162) На Буковині прив'язували хустку або ширинку з боку замужній жінці та жонатому чоловікові. Прому останньому прив'язували саме ту хустку яку він ще пепел весіллям лістав на змовинах молодой. По цій хустці по-

дружені, що розлучилися, могли пізнати одне одного на тім світі. (там же ст. 147). Зрештою, це саме бачимо в усій Україні. «Вишита хустина, як атрибут похоронного культу, загально поширена в Україні: її вкладали в домовину близьким померлим; це виявила, між іншим, відкрита могила Данила Апостола (с. Сорочинці): лице гетьмана було вкрите такою полотняною хусткою» (ЕУ, ст. 294).

За козаччини був добрий звичай у дівчат — коли козаки вирушали з військом у похід, то кожна дівчина своєму нареченому дарувала вишиту хустину, як символ вірності в коханні. І в Шевченка дівчина - сирота, провожаючи в похід свого любого нареченого, «Дарувала шиту шовком хустину, щоб згадував на чужині . . . »

Коли ж козака зустрічала смерть у дорозі, або він гинув у бою. — хусткою від дівчини бкривали обличчя козаке — «Щоб хижі птахи очей не довбали, козацької крові не випивали . . . » І в пісні про це співається: «Дай же дівчино хустину, може в бою де загину — Накриють очі темної ночі, легше в могилі спочину . . . »

Якщо козака ховали з військовими почестями, то тіло його клали в домовину, накривали червоною китайкою, а вишиту хустину клали на осідланого коня, якого вели за домовиною —: «Ведуть коня вороного, розбиті копита . . . А на ньому сіделечко, хустиною вкрите.»

Так про цей звичай писав Тарас Шевченко у своїй поемі «Хустина». (Див. ПРАПІРОК)

Крім того, в нас в'язали хустки на похороні до хреста та хоругов. Їх забирали ті, хто їх ніс. Хустки, причеплені до труни, також забирали ті, хто її ніс. (ЗТШ, т. 122, с. 158). На Придніпрянщині до хреста й хоругов прив'язували, замість хусток, з аналогічною метою, рушники. Зрештою, як засвідчував Дикарев, на Валуїщині полотняний, або перкалевий рушник, часто вишиваний, називали по давньому хусткою: «Такі хустки звичайно стелять під ноги молодим під час шлюбу та й роздають під час похоронів тим, що несуть на цвинтар хрести, себто хоругви, та духовенству». («По смертні писання» ст. 129).

Чіпляли хустки і до хрестів на могилках. Про цей звичай згадував Т. Шевченко в «Гайдамаках»: «Над козаками хусточки. Одно добро, одна слава — біліє хустина . . . »

Колись хустки в Україні вишивали шовком, сріблом та золотом. Якщо вишивали шовком, то найбільше вживали червоних, синіх, зелених, жовтих та рожевих ниток. Зрідка траплявся і чорний колір. Сині нитки окремо ніколи не вживалися — тільки в поєднанні з червоними. Орнамент на хустках був колись переважно геометричний, а починаючи з XVIII сто-

ліття — навпаки: для хусток, як і для рушників, увійшов у моду рослинний орнамент — стилізовані квіти рожі, васильків, гвоздик . . . Дуже рідко на старих українських хустках можна зустріти зображення птахів — півників, голубів . . . Вишиті визерунки, як колись так і тепер, розташовуються на хустках — по чотирьох кутах та по середині. Інколи по кутах розміщуються головні фігури, а по всьому полі хустки, у гарних комбінаціях, розкидаються дрібніші деталі орнаменту.

Вишиті хустки в Україні завжди були білого кольору. Ця особливість звертала увагу чужинців, що мандрували по Україні. Навіть така «персона грата», як член шведського посольства, що в 1657-му році їздив до гетьмана Хмельницького, у своїх спогадах записав, — що бачив скрізь тільки «білі хустки з бавовни». Архаїчний і національний характер української хустки, як думає більшість дослідників, полягає саме в білому кольорі. Барвисті хустки, що тепер стали модними на півдні України, запозичені від південних слов'ян — болгарів, сербів . . . А ті в свою чергу перейняли той звичай від турків та персів (Олексій Іванович в Лондонській «Укр. Думці»). Див. ШИРИНКА.

ЦАЛЬ — міра довжини; 1 цаль — 2,4 см.; 12 цалів — 1 стопа, 24 цалів — один лікоть.

ЦАМВЛАК ГРИГОРІЙ († 1419 р. ?) — київсько-литовський митрополит з 1415 р. обраний на соборі єпископів проти волі і без затвердження царгородського патріарха, голлом болгарин, учасник Констанцького Собору, на якому з'явився в 1418 р. з 300 членною делегацією, з доручення кв. Вітовта та короля Ягайла перепроводити справу унії з західною Церквою. На аудієнції в папи Мартіна V, митр. Цамвлак виголосив латинською мовою довгу промову, в якій подав умовини до зав'язання унії. Проте, як відзначив М. Грушевський, ці умовини, а зокрема програма загального собору в цій справі, що її ставив Цамвлак, як найкращі, були папі не сприйнятливі, і «Цамвлак таким чином вийшов щасливо з усієї історії. Він нічим не скомпромітував себе перед православними . . . а Ягайло й Вітовт залишилися при переконанні, що їх митрополит робив у цій справі, що лише міг, і не з його вини справа не дійшла до кінця». («Іст. УР.» т. V, ст. 517). Від нього залишилося 27 писем. Писав також і проти латинників.

ЦАР — зілля, **ЦАРСЬКЕ ЗІЛЛЯ** — лікувальна рослина. На Чигиринщині записано: «Є таке цар-зілля, його усяка баба знає. Його треба одварити і 9 разів по трішки давати їсти дитині, що ще не розвинулася. Часом то од

того, що впаде, або кричить дуже, то видуть животу, то тоді цим і лічать». (МУЕ НТШ. IX. 50). «Рвуть його на Вороніжчині в лісі 10 травня (ст. ст.), а потім уживають на миття голови — від вошей та щоб коса росла». (там же, VI. 124)

Це — «рослина з гарними квітами, її плекають у нас по квітниках. Це про нього співається: «Ой, є в мене таке зілля біля перелазу, як дам тобі напитися, забудеш одразу». Воно таке отруйне. що в старовину його корінням труїли вовків. (О. Воропай в «Визв. Шлях». 1960. VI, ст. 662).

ЦАРИННИЙ ДІД — дід, що доглядав в'їзду до села. Подекуди при в'їзді до села робили особливі ворота, що одчинялися на обидва боки, т. зв. КОЛОВОРОТ (див.), а при них і будку, чи курінь, для старшої людини. У тих місцевостях, де цариною називали огорожене поле, ЦАРИННИКОМ був дід, що доглядав того поля. ЦАРИННІ ПІСНІ — пісні, що їх співали на Зелені Свята, обходячи поля.

ЦАРСТВО БОЖЕ — стан щастя й радості найбільшого духового задоволення, викликаний добрими ділами на користь своїх ближніх і на славу Божу. «Царство Боже не приходить, — казав Христос, — так, щоб його можна було спостерегти. Бо ось Царство Боже всередині вас» (Лук. XVII, 20 - 21). І ще навчав Він: «Шукайте перше Царства Божого та правди його, і те усе (матеріальне) доложиться вам» (Матв. VI, 33). І ап. Павло теж писав: «Царство Боже не їжа й пиття, але правда і мир і радість у Святому Дусі» (Римл. XIV, 17). Тяжкими моральними зусиллями й упорюванням своїх егоїстичних інстинктів досягається Царство Боже, чому й сказано: «Царство Боже силою береться, і хто силкується, той здобуває його» (Матв. XI, 12; (Луки XVI, 16). Царство Боже не має нічого спільного з ТЕОКРАТІЄЮ (див.), себто з владою на землі духовенства, що свого часу заходжувалося заводити на землі силою Царство Боже, переслідуючи, тортуруючи й палячи живими всяких грішників та еретиків «Царство Мое не від світу цього» (Івана XVII, 36). — сказав Христос Пилатові.

ЦАРЯ - ГРАДА день — 11 травня ст. ст. На Вороніжчині святкували цей день: «боятися, щоб хліб не побито градом. Перше у церкві не служили, казали духовні, що празника нема. Тепер стали служити, бо це день Кирила і Методія» (МУЕ НТШ. VI, 125). М. Грушевський писав: «Церковне свято ОНЮВЛЕННЯ ЦАРГОРОДА, в слов'янській вимові — Царєграда або ЦАРЯ - ГРАДУ, дало привід до цікавої мітологічної творчості. Цього дня сїравають обходини поля або стримуються

від роботи, щоб не розгнівити «царя града». Так з'явилася на ґрунті церковного календаря цілком нова мітична особа «цар града», що мститься, вибиваючи градом ниви тих, які не святкують його дня. . .» (Груш. «Іст. у. літ.» IV, 363).

ЦВІРКУН — простокрила комаха коло 2 смт. завдовжки, що сильно цвіркає, потираючи твердими крильцями. **ПОЛЬОВИЙ ЦВІРКУН**, чорний, живе в норах по полях; **ХАТНІЙ ЦВІРКУН** — бурій, живе по хатах. На Переяславщині, коли переходили до нової хати, ловили цвіркуна, якщо такий жив у старій хаті, закутували його в ганчірку і кидали в новій хаті у запічок, на щастя (Перв. Громад. 1926. I, 91). Цвіркун в усій Європі вважається за вісника щастя, якщо оселюється де в хаті. «Якщо ж хто хоче, щоб свірщики в хаті не водилися, кличе: «Свірщики - молодці, ходіть сюди, кличе вас місяць на новоження. . .» (Чуб. I, 68).

ЦВІСТИ — в народніх піснях любити: «Ой еден мак на городі зацвів по волоськи, та того хлопця люблю, що дзюбатий трошки. . .» (Голов. II, 826). «Ой зацвіла маківочка, зачала брентіти, іде козак од дівчини, починає дніти» (Чуб V, 53): пізно йде, бо була любов. **ЦВІТ ОПАДА** — милий покидає, любов гине. (Потебня в РМВ. 1884, II, 106).

ЦВІТ — див. **КВІТКА**. «Є того цвіту по всьому світу» — кажуть про дівчат - відданиць. У Шевченка: «Доню моя, доню моя, цвіте мій рожевий. . .». «Це тільки цвіт, а ягідок пождіть» — кажуть, зазначаючи, що справа тільки-но починається. «Це ще тільки цвіт, а ягоди будуть. . .» «Єдиний цвіт не робить вінка» — себто одна добра прикмета не творить всього характеру людини. «На добрий цвіт бджола летить», — до доброї людини горнуть-ся люди (Франко. 288, 289). **НА ЦВІТУ ПРИБИТИЙ** — безплідний, недорозвинений, дурнуватий.

ЦВІТНА НЕДІЛЯ — **ВЕРБНИЦЯ** на Карп. Україні. «На Карп. Україні біла челядь (жінки) найліпше (найохотніше) сповідаються на івітну неділю, а мужчини на **ЖИВНИЙ ЧЕТВЕР** (див.) і на великодню суботу, а то тому, щоб біла челядь цвіла у здоров'ї весь рік, а мужчини, щоб з чистим серцем могли їсти паску (Живний Четвер — Чистий Четвер) (Жаткович в Етн. Зб. НТШ. II, 5).

ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ ЛЬОНГІН (1875 - 1950) — визначний діяч гал. націонал - демократичної партії, редактор «Діла» і «Свободи», від 1907 р. посол до австрійського парламенту та

від 1913 р. до галицького союму, член Заг. Укр. Ради, співробітник Союзу Визв. України (СВУ)), державний секретар внутр. справ Зах. УНР 1918-20 рр., опісля на еміграції в США, де працював у редакції «Америку». Залишив популярну історію «Русь - Україна та Московщина», та цінні, але дуже суб'єктивні спогади.

ЦЕГЛА — будівельний матеріал, вироблюваний на **ЦЕГЕЛЬНІ** із глини з різними домішками піску, вапна, тощо. Сформована в подовгасті чотирикутники, висушується й випаюється в особливих печах. В розвитку **ЦЕГЛЯРСТВА** в Київській Русі відіграло значну роль впровадження християнства, коли виникла потреба в монументальних церквах. Найдавніша київська цегла, вжита на будову Десятинної церкви, була квадратовою і дуже тонкою. Пізніше, в XI - XII вв. вона стала грубша і довгаста. Цеглу на київській будові виробляли з київської глини, в якій багато заліза, і тому після випалу вона жовта. В Галичині натомість ставили кам'яні храми та вежі, і тому цегли не виробляли (Пастернак «Археологія. . .» ст. 568).

ЦЕЗАРОПАПІЗМ — приналежність вищої влади над Церквою світській владі, властиво — імператорові. «Імператор римський здавна, ще до Христа, був Понтіфекс Максимус, себто Верховний Жрець, який керував церквою. Цю свою владу римські імператори традиційно вдержували й за християнства, особливо тому, що Новий Заповіт виразно навчає про льюальність до світської влади. Хто носій вищої церковної влади, це довго вирішувалось однаково як на Заході, так і на Сході. — таким є імператор, який часто сам видавав церковні закони. Імператор Константин Великий звав себе «зовнішнім єпископом», у відміну від єпископів внутрішніх, церковних. Церковний історик Євсевій звав імператора «загальним єпископом», поставленим Богом, — це твердження ясно відбиває стародавні погляди на церковну владу імператора і глибоко звійшло в світогляд народу.

«Імператора вважали в Церкві особою духовною, яка одержувала для цього збільшене миропомазання, через що кожний імператор мав право вільного вступу до вівтаря через Райські (Царські) Двері, він кадив у церкві, він же йшов із лампадою у Великому Вхіді. Імператор мав перший духовий ступінь — чтеця, і це вже давало йому право бути особою духовною. Причащався він у вівтарі, як духовний.

«Ось через усе це імператор традиційно став центром церковної влади як на Заході, так і на Сході. Цій владі корилися і її визна-

вали однаково і папи, і патріярхи. Ідея визволення Церкви від імператорської влади (цезаропапізму) появилася значно пізніше — перше на Заході, а потім і на Сході. . .

«За час єдності Христової Церкви, до 1054 р., церковну владу візантійських імператорів завжди повно визнавали й папи. Перший імператор на Заході, Карло Вел. (800—814), стояв на чолі й Католицької Церкви, і цю владу виконував чи сам, чи через єпископів. Так само і в галліканців (у Франції) король був центром і церковної влади. Імператори, (особливо Юстиніян) часто видавали церковні закони, і Вселенська Церква льояльно приймала їх як на Заході, так і на Сході. . . По упадку Константинополя 1453 р. вищі церковні права візантійського імператора переймають царі московські. . .» (Митр. Іларіон Огієнко, «Підл. . .» 39—41).

Проф. Г. Ващенко писав у «Шляху Перемоги» 11/VIII 1951 р.:

«Згідно з легендою про Москву, як III-ій Рим, Москва в особі її володарів ставала все-світньою захисницею християнства, в першу чергу захисницею православія. Здавалося б, що в московській державі Церква та її духовництво, передусім ієрархи мусіли б посідати високе становище і великі права. Але в дійсності в жодній християнській країні Церква не була так пригноблена й позбавлена прав, як в Московії. Ще в XVI столітті московські володарі самовільно позбавляли ієрархів їхнього становища і навіть ув'язнювали їх. З пригоду цього московський учений Г. Федотов пише: «Коли згадаємо дев'ять ієрархів, що посідали московську катедру за часів Василя III-го та Івана IV-го, то побачимо, що з них лише троє померли у своєму сані. Останні були позбавлені його насильно, або «добровільно» зреклися. Один із них, Пилип, залишив не тільки катедру, але й саме життя». («Святой Філіп, Мітрополіт московській», стор. 35, Париж, 1938 г.).

Зневагу до прав Церкви і самовільне втручання в її життя виявив московський цар Олексій Михайлович, що увійшов в історію з ім'ям «тішайший», або лагідний. Цей «Тішайший» цар позбавив патріяршого сану й ув'язнив московського патріярха Нікона, що раніш був його найближчим дорадником і другом. Процес підризу авторитету Церкви і обернення її на знаряддя державної влади офіційно був оформлений при Петрові I-му. При ньому був організований «святий правительственный синод», як найвищий орган керівництва Церкви. Згідно з регламентом, виробленим Теофаном Прокоповичем, сам синод підлягав керівництву світської особи, оберпрокурора, що був «оком государевим», себто в імені московського імператора наглядав за тим, щоб си-

нод у своїй діяльності йшов шляхами, що їх визначала державна влада. Таким чином московський імператор ставав не тільки володарем світським, державним, але й володарем Церкви. Утворювався так званий цезаропапізм. Петро I дико знущався з Церкви. Він утворив богоухольну організацію, що звалася «Всер'янейшая, всешутейшая ієрархія». яку він очолював особисто. Збори цієї організації були дикими п'яними оргіями, що разом з тим мали характер пародій на церковні обряди. Синод керував церковним життям імперії. На місцях йому відповідали т. зв. духовні консисторії, що в їх руках лежало керівництво церковним життям в єпархіях. Подібно до того, як в синоді головним керівником був світський урядовець оберпрокурор, так в єпархіях такими керівниками були урядовці, що мали титул секретарів консисторії. Все це знижувало роль Церкви і сприяло занепадові релігії».

Підкорення православної Церкви державі зафіксовано в 1885 р., коли в офіційному документі оголошено про відмовлення православної Церкви від своїх прав та передачі їх в руки царя. Це викликало протест лише одного чоловіка, і ним був В. Соловйов («Русь», 1885, IX «Государст. філософія .»). Але найбільш виразними були слова «Свода Законів Російської Імперії; «В управленні церковному влада діє за посередництвом Св. Синоду, що вона його заснувала» ст. 43). (Проф. Н. Нат. Василенко - Полонська «Теорія III Риму. . .» 1952, ст. 31—32).

Протоєрей о. Губаржевський у статті «Колі крива замикається в коло» («Укр. Вісті») писав:

«Якщо накази цісарів, диктаторів, урядів і будь-кого іншого протирічать (суперечать, Е. О.) Христовій науці, то вони не повинні мати для Церкви ніякого значення. Церква застерігає від рабського виконання таких наказів, ідучи за апостольською думкою: «Хіба належить слухати людей більше, ніж Бога?» Таке безвольне підпорядкування явно антихристиянським наказам смертельна небезпека для Церкви. Цікаве, в зв'язку з цим, таке зауваження одного історика Церкви: «Коли була проголошена співпраця між Церквою й імперією (Візантія у IV сторіччі), колишня єднотність серед вірних і їхня безкорисна допомога одне одному стали більше винятком ніж правилом. Трапези любови, на яких усі християни обмірковували церковні питання, зникли з ужитку. Нові багаті храми поклати початок урочистим і пишним богослуженням, але колишня ширість молитви й єдність серед вірних почали зникати. Щоденне св. Причастя було забуте, сувора покаїнна дисципліна залишена. Кількість християн зросла, але їхнє моральне життя впало майже до рівня поган

Імперія стала християнською, але ціною послаблення духового життя Церкви».

Тут мова йде про офіційний контакт з християнською державною верхівкою, про залежність Церкви від християнського імператора, а що ж можна сказати про офіційний контакт Церкви з не тільки безбожницькою, а й богоборчеською державною верхівкою і про залежність від останньої, як це трапилося з легальною Церквою в СРСР!? Але це трапилося, і в наслідок цього крива руху російської легальної церковної організації в СРСР замкнулася в коло, а Христова Церква лишилася поза цим колом».

ЦЕЛІБАТ — безженність. У східній Церкві целібат обов'язковий тільки для єпископів. У західній Церкві від папи Григорія VII (1073—85) обов'язковий він для всіх духовних, починаючи від піддиякона. (Ватиканський Собор скасував 1965 р. целібат для дияконів). У греко-католицькій Церкві целібат священників заведено в Станиславівській єпархії (еп. Хомишина) від 1920 р., а в Перемиській дієцезії (еп. Коциловського) від 1925 р. («оба єпископи постановили висвячувати тільки тих кандидатів духовного стану, які рішаються остати в стані безженнім». Єп. Гр. Хомишин «Українська проблема. . .» 1932, ст. 95), — це був дальший шлях до латинізації української греко-католицької Церкви, що вже й досить далеко зайшла тим шляхом, зокрема в єпархії єп. Гр. Хомишина.

На Соборі Української Автокефальної Церкви в Києві 1921 р., осуджено примусовий целібат священства: «Походження й шлюбний стан не може бути перешкодою до набуття всіх ступнів духовного стану до єпископського включно, особам гідним того, як з морального, так і освітнього боку». «В справі набуття єпископського сану ченці не повинні мати ніяких привілеїв». (Канони УАПЦ, 1921, Розд. XI—Б, п 16, 17). В апостольських часах шлюб духовенства вважався явищем нормальним, і апост. Павло писав до Тимотея: «Треба єпископу бути непорочним, однієї жінки чоловіком. . .» (III, 2). Більше того: целібат священників був заборонений 5 і 51 Апостольським правилом та 4-м правилом Тенгського собору 340 р. Східна Церква, за 6-м Апостольським правилом вимагає від священників та дияконів одноподружжя. (Митроп. Іларіон «Поділ. . .» ст. 91).

Коли б латинізатори української Церкви в Галичині ввели там целібат років на 80 скорше, було б це катастрофально для українського національного відродження, бо майже вся свідома українська інтелігенція, що зробила можливим те відродження, вийшла з родин жонатих священників.

ЦЕНзуРА — догляд за друківаним словом та за видовищами, щоб не допускати шкідливих, з точки погляду уряду, ідей. Цензуру завело папство. Вона перше була привілеєм університетів, але папа Олександр VI передав їй 1494 р. особливий установі, а папа Лев X в 1515 р. поширив її компетенції. (Див. ІНДЕКС). Цензура буває ПОПЕРЕДНЯ, ПРЕНЕНЦІЯ, коли твір розглядають перед відданням його до друку, і КАРНА, коли твір конфіскують за висловлені в ньому ідеї.

Вперше цензуру на Українські книжки завів Петро I, в 1720 р., забороняючи церковні книги, відмінні від московських. 1863 р. вийшов обіжчик Валуєва, що забороняв українську дитячу й популярну літературу, а 1876 р. т. зв. «закон Юзефовича», що заборонив усю українську пресу. Виняток роблено лише для історичних документів, але з тим, щоб при їх друкуванні «безумовно затримувано право красного письменства, але з тим, щоб «не було ніяких ухилів від загально - прийнятого руського правопису, і щоб дозвіл на їх друк було давано не інакше, як по розгляді їх в головному управлінні по справах друку». Заборонялось наомисть «різні сценічні вистави і читання «на малоруском язикє», а також друк українських текстів до музичних нот. «У виконанні цього закону не допускалось ніяких українських видань ізза кордону; не дозволялося перекладів на українську мову з інших мов навіть і творів «красного письменства». При виконанні українських пісень на концертах приходилось їх текст перекладати на московську, або навіть і на французьку мову. (М. Грушевський «Освобождение Росії. . .» 1907, ст. 23—24).

В 1881 р. застосовування цього закону трохі послабили: були дозволені вистави й концерти в українській мові, хоча цей дозвіл було обставлено великими обмеженнями: українські п'єси мали переходити сувору цензуру і мали бути виставлені не інакше, як з одною московською п'єсою того ж самого вечора: причому московська п'єса своїм розміром мала бути не коротшою від української: українська трупа, щоб виставити українську п'єсу в п'яти актах мусила перше, того ж самого вечора, виставити московську п'ятиактову п'єсу. А в 1884 р. українські вистави знову були цілковито заборонені в губерніях Київській, Чернігівській і Полтавській, і ця заборона тривала ще 10 літ. Дозволялося потім вистави з персонажами лише із народу, і заборонено п'єси з інтелігентями.

Щодо творів красного письменства, ніби «дозволенних», то їм приходилося проходити подвійну цензуру — в місцевому цензурному комітеті, а потім ще в Головному Управлінні

в справах друку. В 1892 р. вийшов наказ цензорам піддавати українські твори особливо суворій цензурі і забороняти не тільки все те, що «суперечить загальним цензурним вимогам», але й взагалі «обмежувати число» українських творів — «в цілях чисто державних», «при найменшій до того нагоді». В 1895 дано цензури наказ не дозволяти книжок і збірників, призначених дітям», хоча б змістом вони й виявлялися добре наставленими . . . » В 1877 р. один із київських учених представив в цензуру свою працю «Опыт грамматики малорусского языка», але одержав відповідь: «Не можна дозволити до друку граматику мови, призначеної на небуття» (там же, ст. 24, 27).

У 1887 р. Мик. Лисенко писав із Києва Ів. Франкові: «Якби Ви знали, що робить цензура з українською продукцією, то аж гидко згадувати! Що є де талановитішого в творах, все те забороняється, що є найслабшого — геть у світ пускають». Цю останню методу, запровадили в своїй жорстокій цензурній практиці в Україні і червоні московські окупанти, що, зрештою, запровадили неймовірну цензуру не тільки в Україні, а й в усьому «СССР». Французький письменник Андре Жід, що один час був великим комуністом, повернувшись в 30-х роках із Росії, писав: «Там хочуть і вимагають безумовного схвалювання всього, що робиться в ССРСР. Вимагають там не лише того, щоб те схвалення було пасивне, упокорене, але навпаки щире, більше того — ентузіастичне. І цього досягають! З другого боку найменший протест, найменша критика підлягають найжорстокішим і то негайним карам. Мені здається, що ніде в світі дух людський так не пригноблений, менш вільний, більш застрашений, як саме в ССРСР».

В. Чапленко теж писав: « . . . Лютішої за большевицьку цензуру історія цивілізованого людства, мабуть, не знала. Насамперед треба сказати, що «попередньо цензурувала» геть чисто все сама тоталітарна большевицька дійсність. Чи могло впасти будькому на думку в цих умовах подавати на розгляд видавництва чи редакцій виразно «антирадянський» твір»? «Проте й формально в ССРСР були й є установи, що їхні функції відповідують цензурним установам царської Росії». Вперше ці установи створено 1922 р. під назвою Головліт, (в Україні — Укрголовліт) без дозволу яких не може вийти ні одна книжка в ССРСР. У періодичних виданнях — газетах, журналах роллю цензорів виконували відповідальні редактори що ними могли бути тільки члени партії. Але, з огляду на оту «попередню цензуру», що її робила сама дійсність, цензорам — редакторам доводилося мати діло переважно з різними деталями, часом навіть із окремими висловами, в гіршому разі з явищем т. зв.

ЕЗОПІВЩИНИ, що траплялася в опозиційних письменників . . . » («Пропащі сили» 1960 ст. 23 — 24).

Московська червона цензура не обмежувалася цензуруванням сучасної їй творчості письменників: не уникнув її ані Т. Шевченко, що в його ніби «повне видання творів», призначене на широке розповсюдження, не ввійшла ціла низка творів, як «Великий Лях». «Розрита могила», «Якби то ти, Богдане п'яний . . . » та інші, що в них надто виразно виявилось відношення Шевченка до імперіялістичної Росії; ані М. Лисенко, що в повне видання його музичних творів не допущено творів на слова Шевченка «Гетьмани, гетьмани . . . » «Ой Дніпре, мій Дніпре . . . », «Думи мої . . . », ані навіть Карло Маркс (що ж уже казати про менших), що був ненависником Росії, і з його творів, що часто видаються в ССРСР, старанно викреслюється все те, що він писав про Росію, і що читачі знайдуть в скороченні в УМЕ під гаслом МАРКС. Див. ФРАНКО ІВ.

ЦЕНТАВРИ — мітичні потвори з напівлюдським, напівкінським тілом. Гомер знав лише дикий нарід Центаврів, що ніби жив у Тесалії, в лісах Пелія. Вони у нього виступають, як сильні, великі люди, порослі волоссям, уосібнення давнього варварства й некультурності. Відповідно до цього існував і міт про війну центаврів із Лапітами, що символізувала боротьбу грецької культури з недобитками первісного пеласгічного варварства. Пізніші міти змальовують центаврів уже культурнішими: тут вони виступають у почоті Діоніза, оточуючи колісницю бога та розважаючи його грою на лірі та на рогах. Між цими модернішими центаврами виділявся Хірон, син Кроноса й Океаніди Філіри. Його, зрештою, згадував уже і Гомер, як виховника Ахілла, якого він навчив медицини та гімнастики. Пізніше він виступав і як виховник Ескулала, Кастора, Полідекта, Тезея, Нестора, Мелеагра та інших славіх грецьких героїв. Поранений отруйною стрілою свого приятеля Геракла, він відмовився, на користь Прометея, від нестерпності і, замість нього зійшов у підземне царство.

На давніших пам'ятниках центаври фігурують з обличчям та передніми ногами людськими, а задніми кінськими. Від часів Фідія почали представляти центаврів із головою і грудьми людей, а тілом і всіма чотирма ногами кінськими.

Макіявеллі, коментуючи міт про роллю Хірона, як виховника Ахілла та інших грецьких князів - героїв, зазначив, що факт призначення на виховника центавра, себто напівлюдина і напівзвірина, означав необхідність для панівної касты вміти використовувати обидві

ці природи — людську й звірячу, бути також напівлюдьми і напівзвірми. Пансько - мужицьким центавром назвав українську націю П. Куліш, підкреслюючи, що те дивне порізнення між вищими й нижчими верствами нашого народу, що помічається в усій нашій історії.

ЦЕНТРАЛІЗМ — зосереджування влади, чи взагалі керівництва, в одному центрі, в одній установі. В політиці централізм протиставляється федералізму, як намагання витворення влади, розподіленої між меншими політичними центрами.

Ленін у жовтні 1917 р. у статті «До перегляду партійної програми» висловив бажання мати «якнайбільшу державу», яка мала б складатися із «найтіснішого союзу», «якнайбільшого числа націй». При чому, як дізнаємося з ніших місць його писань, ця «якнайбільша держава» мала б бути абсолютно централізованою державою. Прямуювання Леніна до великої держави, багатонаціональної, централізованої і підпорядкованої диктаторському урядові Російської комуністичної партії само по собі виключало право націй на самовизначення, робило це право всіх «союзних» народів цілковитою фікцією. Саме тому Ленін не завагався збройно підкорити всі національні республіки, що були сформувалися на руїнах російської імперії. Перша фаза підкорення національних республік червоною імперіалістичній Москві закінчилася формально підписанням військових союзів 1918 - 1921 р. Причому самі московські партійні історики визнають, що «об'єднавчим рухом національних республік ідейно й організаційно керувала партія комуністів». (Д. Чугаєв «Коммунистическая партия — организатор советского многонационального государства» Москва, 1954. ст. 61). Про наслідки ж цього об'єднання Д. Чугаєв так писав: «Українська РСР об'єднала свої збройні сили з РСФСР, провадила єдину з РСФСР економічну політику. УСРР і РСФСР встановили загальний виробничий плян, об'єднали банки і товарні фонди. Пересування продуктів із однієї республіки до іншої встановлювалося не на основі товарообміну, а в порядку єдиного пляну постачання (себто шляхом колоніального визиску, Є. О.). Були об'єднані російські й українські залізничні під керівництвом РСФСР» (там же, 36). Підпорядкувавши все внутрішнє життя України московському центрові, московська комуністична партія примусила національні республіки відмовитися й від усіх зовнішніх виявів власної незалежності та суверенності. «П'ять советських соціалістичних республік — Українська, Білоруська, Азербайджанська, Грузинська, Вірменська, народні советські республіки — Хорезмська й Бахарська, а також Далекосхідня республіка склали угоду, якою

передали Російській Федерації (себто Москві, Є. О.) право заступати їхні інтереси на загальноєвропейській конференції в Генуї. Делегати РСФСР могли складати й підписувати від імені всіх дев'яти республік вироблені конференцією акти, а також окремі державні договори і погодження так із репрезентованими на конференції, як і зо всіма іншими державами. . . » (там же ст. 58 Цитовано в Д. Соловоя «Україна в системі сов. колоніалізму». 1959 ст. 77).

На бажання Москви, Комінтерн ухвалив таку резолюцію: «Федерація є переходною формою до цілковитої єдності трудящих різних націй» (Чугаєв, ст. 44), Д. Соловей ст.91) Під цілковитою єдністю цей абсолютний московський централізм розумів і мовну та культурну централізацію та уніфікацію, що виявилось найяскравіше в постановах ХХІІ Конгресу комуністичної партії за Хрущова. Але вже й перед тим, ці уніфікаційні наміри Москви виявилися напр., у тому, що всі найважливіші національні московські наукові центри (Академія Наук, Академія Медичних Наук, Академія Мистецтв, Академія Архітектури тщо) були проголошені «всеросійськими і взяті на утримання й кошти усіх республік» (Д. Соловей, ст. 91). Див. ЮРКЕВИЧ.

ЦЕРКВА — духовна спільнота християн, об'єднана однаковими догмами та обрядами, побудована на вченні Христа і на вірі в Його бічну в ній присутність, згідно з висловом Євангелії: «Хто в мені пробує, а Я в ньому, той ясно зароджує, бо без Мене нічого чинити не можете» (Ів. XV, 5).

Головне в християнській Церкві — присутність в ній Христа й духа Христового навчання про любов до Бога і до ближніх. Де немає цього, там може бути тільки мертва форма, а не правдива Церква Христова, не Боже суспільство.

ЦЕРКВА — Господній Дім, будинок, присвячений церемоніям релігійного культу -- Богослужбам і проповіді. Церкви були в нас предметом найпильнішої уваги кожної української громади. Ця обставина, вкупі з браком у давній Україні каменю та цегли, спричинилась до битворення оригінальної української церковної архітектури, головню дерев'яної «з трьома верхами». До найкращих осягів нашого дерев'яного будівництва належать хрещаті церкви з п'ятьма банями Вони дуже оригінальні. Немає подібних в інших народів. Найбільший осяг нашого мистецького дерев'яного будівництва — Запорізький дерев'яний Собор у Новоселиці над рікою Самарою. Збудував його архітект Погребняк у рр. 1773-75

Англієць Д. Р. Бакстон писав про наше народне будівництво: «Дерев'яні церкви оригінальний вклад української нації в світову

архітектуру. Це дерев'яне будівництво має довгу історію. Хоч теперішні українські дерев'яні церкви недавні, походять вони від примітивних будівель передхристиянської доби».

Наша стара сільська дерев'яна церква, осілана в старовинній колядці, «із трьома верхами, з трьома вікнами», прекрасно відбиває в собі нашу вдачу, нашу вікову культуру. Поперше, будівничі в ній, як ніде в інших країнах просто й уміло розв'язали проблему висоти. Наша церква виглядала з середини далеко вищою, ніж вона є насправді. Отже наша церква ніколи не пригнічувала душі людини так як присадкувата, часто похмура московська церква, і не давила людину монументальністю форм, як великі римські храми. Вона спрощувала душу людини у високості, пориваючи її від буденщини, з тою простотою і сердечністю, яких бракує холодній витонченій готичі.

Дм. Антонович так характеризував різниці між українськими та московськими дерев'яними церквами: «Українська дерев'яна церква, виростає з свого поземного пляну вгору, як зумовлена тим пляном органічна цілість. Вона може бути трьохдільна, п'ятидільна й дев'ятидільна, але симетрія й рівновага має, накреслена в її поземному пляні, проходить з непохитною логікою в елевачію її кондиґнації. Зі зрубів церкви виростають ніби самостійні, але підпорядковані загальному ансамблеві вежі, що повужуючися уступами вгору, утворюють гармонійну піраміду цілості. Конструкція української церкви позначена в зовнішніх формах її стін, заломів, барабанів, маківок і т. д., з однаковою прозорістю витримана й у її нутрі. Вся ідея конструкції висловлена в нестримному леті вгору, при чому її легкість не суперечить ні в чому вимогам сили й монументальності. Українська церква, без огляду на свою складність і розміри, збудована на непохитних основах симетрії й гармонії її частин творить завжди суцільний організм, пройнятий непохитною логікою своєї конструкції. Тому то й її декорація незвичайно скромна й завжди зі смаком і мірою підпорядкована цілості.

Про московську церкву можна сказати, що вона в цілому й подробицях є наглядним протилежним української. Її поземний плян не обоснований ніякою керівною ідеєю. Він розривається по землі химерним неспаєним узором, в якому можна переводити довільні зміни без повнішення цілості. Властива московська церква, це низька камера, покрита плоскою стелею, а все, що підіймається понад нею, не впливає вже ні з пляну, ні з конструкції, а сповнює суто декоративні функції. Це може бути високе шатро, може бути двохспальний дах, але може бути й ліс химерних бань

з цпбулястими маківками, розміщеними довільно без стислого обмеження щодо числа і взаємного відношення форм і розмірів. Декорація й мальовничість ворожа строгій логіці конструкції доводить до того, що навіть найбільші розмірами московські церкви не викликають враження сили й монументальності. Оце ті основні різниці поміж українською й московською архітектурою, що в рівній мірі розтягаються на всі ділянки матеріальної й духовної культури двох чужих і довіку ворожих собі народів».

Питання походження української церковної дерев'яної архітектури досі не розв'язане. Хв. Вовк спочатку виводив українські церкви з простої однозрубної каплички, пізніше вбачав можливість виводити всі українські церкви з хрестових п'ятибанних церков. Дехто шукає перводжерело українських дерев'яних церков в східній архітектурі, дехто в західній Дан. Щербаківський вважав natomiast, що «не можна виводити всі типи українських церков з якого будь одного перводжерела». («Укр. Мистецтво», в. II, 1926 р. ст. V).

В 1801 р імператор Павло I заборонив будувати церкви в українському стилі, і П. Куліш писав з жалем: «Церква старосвітська, що ще ті люди будували, котрі в підлашнях та в ганках та в баласах кохалися Тепер тобі збудує церкву або дзвіницю, стоїть, як шпиль, мов швайкою в хмару коле; а що старосвітські наші церкви то й лобо поглянути. Віконця скрізь обмережені та позакруглювані, а як де, то наче квітку тобі на писанці виведе, аж жаль бере, що те стареньке дерево мохом проросло, вітром та дощем обкрушується та трухне. Під віконцями гонтовий дах навкруги церкви, і навкруги мережані, вирізування підлашніх . . . » (Твори, т. V. 1910 ст. 268 - 69).

В «Ізборнику Святослава» знаходимо ориґинальну рамку виключної краси: бачимо тут трибанну церкву з золотими банями, оточену фантастичними тваринами та птицями: це той широкий світ що оточує Церкву Цікаво, як сприймав цей світ майстер: для нього це не безольна порока і зла, як уявляти цей світ середньовічній аскеті; ні, не світ радості, блиск, соняшних променів: яскраві павичі з їх хвостами, райські птахи невідомі квіти, — все це, наче в чуловому ювелірному виробі, блищить і сяє тисячами яскравих життєрадісних фарб.

І пізніше в наповній творчості українського народу церква — символ раю або неба. В колядках дуже часто українська церковця виступає в такому вигляді: «Ой там церковця з трьома хрестами, з трьома хрестами, з двома вікнами Олхим вічорцем зогіють зорі, лугим гікорцем ісходить сонце Райськими дверми Свс Христос ходить службоньку служити все

сборную молодчикові заздоровную . . . ». (Етн. Зб. НТШ. XXXV, ст. 191).

Або: «Ой що то було з початку світа? Сивії моря, ясні зорі. Три янголоньки церкву будують з трьома верхами, з трьома верхами — з трьома дверима: еден вершечок на схід соненька, другий вершечок на полудньенько, третій вершечок на захід соненька. В першій вершечку дзвоненьки дзвонять, в другім вершечку служба ся править, в третім вершечку світлонько горить . . . » (там же ст. 188) Або ще: «Сивенька зозуленька та й всі луги облітала, а в одному не бувала. А в тім лузі церковця, в тій церкві три віконці: а в їднєму ясний місяць, а в другому ясне сонце, а в третьому ясні зірки. То не місяць — сам господар, то не сонце — господиня, то не зірки — то їх дітки.» (там же, ст. 193).

ЦЕРКОВНІ ЛЮДИ — всі люди, що дєкінця ХУІІ в. підпадали під правосуддя Церкви, себто єпископа. Належали сюди не лише духовні, але й усі люди, що були залежні. перєдовсім матеріально, від Церкви. В ріжних державах і в ріжних часах кількість їх була ріжна. В старій Україні, крім духовних і чечнів, до церковних людей зачисляли рідню священника, церковну прислугу та всіх, що жили при цер:ві або користали з її добродійства — ізгої, банкроти - купці, визволенці, церковні селяни і под.

ЦЕРТЕЛЕВ кн. МИКОЛА (1790 - 1869) — етнограф, директор народніх шкіл на Полтавщині, в рр. 1823—33 інспектор жіночого інституту в Полтаві, в рр. 1838—59 помічник опсечителя харківської шкільної округи; перший збирач українських дум («Опит собранія старинних малорусских песен» 1819 р.), автор ентузіастичних статей про українську народню творчість. Він писав, що «українська народня поезія виявляє високопоетичний геній українського народу й зокрема чисту мораль, яку українці зберегли, як єдиний спадок по предках, що його не забрала в них захланність ловколишніх народів».

ЦЕСУС — Центральний Союз Українського Студентства, заснований 1921 р. на ІІІ Конгресі українського студентства у Празі. Був довголітнім членом міжнародньої студентської організації СІЕ і видавав свій орган — «Студентський Вісник». Відділ Міжнародніх Зв'язків ЦЕСУС-у перед другою світовою війною виявляв дуже корисну й активну діяльність, беручи участь в усіх міжнародніх з'їздах світового студентства поруч і нарівні з делегаціями державних народів. Представники ЦЕСУС-у мали змогу бути запрошеними до вєзначних державних мужів, до Єрію, англійсько-

го короля (1930 р. у Лондоні), Муссоліні в Римі, кілька разів до міністра Бенеша (Прага), до голови мадярської держави — адмірала Гоґті, президента Литви проф. Сметони, шефа генерального штабу швайцарської армії (1927 р., побіч великодержавних представників була заступлена лише Україна та Польща та багатьох інших).

В 1927 р. були москалі дуже незадоволені тим, що під час привітання міжнароднього з'їзду в Женеві, тодішній швайцарський президент д-р Мотта згадав Україну перед Росією, хоч буква «р» приходить в абетці скорше, ніж «у». Вони протестували також проти того, що прєлсідник міжнароднього з'їзду у Жєксі (біля Женєви) — японський представник у колішньому Союзі Народів і профєсор токійського університету Аюсава (1927 р.), носив увєсь час на грудях український тризуб. Під час зложення делеґатами ЦЕСУС-у вінка на вогили невідомого вояка у Парижі (1928 р.) лотримувала офіційна Франція того самого церемоніялу, що й під час зложення таких вінків з боку представників держав: міністрів королів (прияєність прєси, фільму, урядових чинників топо) Це саме практикували урядові чинники і в Римі та в інших містах Європи. З приводу цього безперечно великого впливу українського студентства серед чужинців помістив був найстарший український шодєник «Діло» в весєні 1928 р. пєредовицю. в я-ій було підкрєслєно, що Відділ Міжнародніх Зносин ЦЕСУС-у, — це «теперішне українське міністерство закордонних справ».

Після другої світової війни праця ЦЕСУС-у значно послабла в наслідок виїзду багатьох кєрманичів за океан.

ЦЕХ — середньовічна фахова організація ремісників та близьких їм вільних профєсій для охорони монополії їх ремєсла та для самопомочі. З німецьким правом цєхова організація дісталася до Польщі, а звідти поширилась по всій Україні. Московщина цєхів не знала. На чолі цєха стояв ЦЕХМАЙСТЕР, йому допомагав КЛЮЧНИК; крім того були старші й молодші БРАТИ, ПИСАР і ПІДСКАРБИ або ШАФАР. Цєхи занєпали на Лівобережжі в другій половині ХУІІ ст., перше з проголошенням закону 1745 р., що підкоряв їх правлінню міста і ставив в залежність від ратуш та магістратів, а потім особливо з повільним позбавленням всяких привілеїв: в 1763 р. цєховики вже платять ПОДУШНЕ і приходять до повної руїни. На західно - українських землях православне населєння зазнавало господарських трудношів та цілковитого нехтування їх духово-реліґійних потреб: це було одною з причин постановня західно - українських БРАТСТВ. подібних до цєхів, але відмінних у

своїх цілях. Головна ріжниця між цехами й братствами полягала в тому, що цехи складалися виключно з ремісників даного фаху, а в склад братства входили представники всіх верств суспільства. На Правобережжі цеховикам було заборонено носити зброю, на Лівобережжі заборонялося їм приходити озброєними тільки на збори. Див. ПАРТАЧ.

ЦИБУЛЯ — зелеста рослина з довгим соковитим листям та з ЦИБУЛИНОЮ — круглою підставою гону рослини, відзначається солодково-пекучим смаком, задля якого цибулю здавна плекають, як городину. Згадки про цибулю починаються від 1400 р. до Хр. Батьківщина її невідома. За Мойсея її вже культивували в Єгипті і в Палестині. З найдавніших часів вона була символом місяця, бо, розрізана посередині, показує всі фази місяця. А може й тому, що, як писав Плутарх, цибуля росте й набирається соку, коли місяць меншає, і навпаки сохне, коли місяць росте (Ронкетті, 580). У нас під Новий Рік здимали з цибулі 12 кожущин і давали кожній назву іншого місяця. Потім кляли до кожної кожущини грудочку соли й залишали так на ніч: де сіль змокріє, той місяць відповідно буде більш або менш мокрий, а де залишиться суха, то й той місяць має бути сухий (Бінковський в К. Ст. 1896. I, 5; Крамаренко в Етн. Збч НТШ. I, 19). Цибуля в нас належала до жіночої господарки: «Цибулю може садити тільки жінка» (Перв. Громад. 1927. I, 35). На Валуйщині «цибулю садять, коли ше жаби не кричали, щоб у головки зав'язалась; а як жаби закричать, то вже не буде в голівки в'язатися. Жаби починають кричати, як (перший) грім заgrimить» (Дикарев «Посмертні твори» ст. 192).

Садження цибулі на могилі, як і поминання покійника гіркою редькою, замість солодко-го меду, вважалося за наругу над покійником: «Ой умер мій Давидко, поховали — ноги видно. Рученьками загрибала, і сама ся дивувала; цибулькою позначила, петрушкою притрусила, редькою споминала, бо гірке життя мала.» (Чуб. V. 797).

Уважали проте, що цибуля сприяє плідності. «Як заганяють поросят у новий хлів, то зав'язують двері валющим вінком від цибулі, щоб були плодовиці. . .» (Перв. Громад. 1926, I, 93).

Цибулю вживали у нас від різних хвороб. На Херсонщині від сухіт пили горілку, настоянчу на цибулі й дрібній кропиві. (Ястребов «Летоп.». III. 117). А від жовтяниці їли накрапану цибулю з хлібом (там же, 106).

Цибуля своїм гострим запахом, а тим більше соком, викликає сльози. Тому в нас вона стала символом лицеміря: «Натерла очі цибу-

лею» — казали про жінок, що удають ніби плачуть, аби тільки досягнути свого.

ЦИГАНИ — нарід, що з невідомих причин покинув десь у IX в. свою батьківщину Індію і почав мандрувати світами. Першу певну вістку про циган подають візантійські літописи від 835 р., коли вони появились в Малій Азії. Протягом наступних століть розсипалися цигани по Близькому Сході, північній Африці та Балканському півострові.

Заховалась грамота з 1348 р., якою сербський цар Стефан Душан дарував групу циганів одному монастиреві й наложив на них обов'язок достачати цьому монастиреві означену кількість підків. Із цього виходить, що вже тоді цигани були добрими ковалями. Від 1370 р. перебувають цигани на Волощині, цебто у південній Румунії. Волоський господар Мірча Великий дарував в 1378 р. сорок циганських родин монастиреві у Тісмана. З Волощини перейшли цигани на Мадярщину, до Семигороду й Молдавії, а далше до нас в Україну. Тому наші цигани мають у своїй мові крім вірменських і грецьких, багато румунських та малярських елементів.

В західній Європі прийнято циган майже всюди прихильно. Володарі давали їм різні привілеї і до кінця XV. століття находились цигани під охороною папи. Але згодом відокремлений дивний спосіб життя, ворожбитство й інші таємні штуки циган, почали викликати у місцевого населення підозру, що вони чарівники та утримують зв'язки з нечистою силою. Закидувано їм також крадіж дітей на криваві жертви й людодіство. Наслідком того почались в XVI. віці переслідування циган майже у всіх європейських країнах. Багато засуджених інквізицією погибло на шибеницях і в вогні. Нерідкі були спроби пілковитої ліквідації циганського племені. І так в 1561 р. французький парламент вирішив винищити циган вогнем і мечем. Німецький Цісар Леопольд I. поставив їх поза правом (1701). а ше в 1762 р. приказав цісар Карло VI. повбивати усіх циган — чоловіків вище 18 років, а циганкам і дітям відтяти одно вухо.

Від другої половини XVIII. століття цигани дістають назад права людини й зрівняння з іншими мешканцями, хоч у деяких країнах, як у Німеччині, віддано їх під контролю спеціальних урядів. Хвиля переслідувань повернула ше раз в часах нацистівського режиму в Німеччині, коли поставлено циганів нарівні з жидами, призначеними на винищення. Понад 20.000 циган загинуло в німецьких кацетах.

В Україні цигани появились в початку XVI ст. У Венетпній лрамії, появу якої треба віднести на кінець XVI ст. циганові вже відведено чимало місця. Цигани згадуються і у вій-

ську-Б. Хмельницького. В 1557 р. була постановою варшавського сейму про вигнання циган із Польщі. Її повторювано в рр. 1565, 1578, 1607 і 1619, але ці постанови привели хіба до того, що цигани більше мандрували по Україні, ніж по центр. Польщі. В 1671 р. польський уряд спробував зробити їх осілими і надав їм адміністративний лад: вони мали вибирати свого короля, що його мав затверджувати польський король. Установа циганського короля вже не торкалася лівобережної України, але мала силу на Правобережжі. Циган лівобережної України натомість розділено, як і все населення на 10 полків, і на чолі кожного стояв **ЦИГАНСЬКИЙ ОТАМАН** (див.).

В «Малоросійських правах» цигани tworили клясу населення, що вважалась нижчою від посполитих. За покалічення, ранення чи вбивство цигана накладалася грошева кара, на половину менша від кари за посполитого. За свої злочини цигани йшли під звичайний суд парівні з іншими. В 1757 р. Розумовський видав ордер Ющенку, циганському отаманові, щоб сварки межі циганами судили циганські отамани, а межі циганами й українцями звичайний суд.

Цигани в Україні XVIII в. були формально християнами, але не надавали релігії великого значення: тому постала й приповідка: «Цигане, якої ти віри? — А якої тобі треба?» Литовська назва циган «байстрюкос» — байстрюк указує, що литовці не визнавали шлюбу циган, що полягав хіба тільки в розбитті горщика, за дійсний шлюб. Цигани жили головно з виміни та купівлі - продажу коней, а також зв'язаними з цим майстерствами — ковальством і коновальством. До хліборобства цигани не надаються і навіть у тих випадках, коли вони осідали на стало, вони не ставали хліборобами, а продовжували ковалити та ворожити. Ворожба — все була правдивим фахом циганок, яким приписувано здатність ясновидіння. Але, зрештою, заробітки українських циган були нужденні, і народні приповідки досить яскраво це відбили: «Обійдеться циганське весілля без марципанів». Про тих, хто лягав спати, не вечерявши, казали: «Цигани будуть снитись». З причини свого злиденного життя, цигани часто пускалися на злодійство. Українські приповідки фіксують це з гумором: «На вовка помовка, а поросся циган рхопив». Нагод наш не мав поваги до циган: «Не приходиться цигана дядьком звати», і, хоч ставився до них без ворожнечі, але все ж не ждав від них особливого добра для себе: «Такої ласки я і в цигана добуду». Вони жили серед народу, і поміж усіх чужоземців, що оселилися в лоні українського народу, тільки циган не перся в пани і звичайно говорив українською, а не московською, чи польською,

мовою, і вдягався і їв, як звичайний наш селянин. Тому й відношення українського народу до циган було краще, ніж до москалів, поляків чи жидів. (Плохінський в «Трудах XII Арх. с'езда» т. II, ст. 367—382. С. Наріжний в ЛНВ. 1930. ст. 809—11).

ЦИГАНСЬКИЙ ОТАМАН — призначуваний на Лівобережжі в XVIII в. в кожному полку представник циганського населення, а також деякий час, до знесення відкупу, збирач цього відкупу. Головного циганського отамана призначала Військова Генеральна Канцелярія, причому цигани мали право просити про призначення того чи іншого цигана на цю посаду, а він уже призначав полкових отаманів. Як урядові треба було розшукати якогось цигана, то він звертався до циганського отамана. Після скасування відкупів в 1737 р. отаманам було дано право суда й розправи межі циганами, і на його обов'язку лежало стримувати циган від поповнення «непристойностей». В 1755 р., коли було знесено збір із циган у Військової Скарб, їм призначено платити по 20 коп. на користь своїх полкових отаманів. В 1765 р. посаду циганських отаманів було скасовано, і цигани знайшлися в залежності від сотенних канцелярій і зрівняні з іншим населенням.

ЦИМБАЛИ — дуже поширений колісь в Україні музичний інструмент у вигляді плоскої резонансової скриньки зі струнами; грають на них двома молоточками. Із цимбалів чегез сподуку з клявіатурою вийшли КЛАВІЦИМБАЛИ, попередник фортепіяну. Той, хто грав на цимбалах, називався ЦИМБАЛИСТИМ.

ЦИНІКИ — люди, що відкрито зневажають моральні вартості. ЦИНІЗМ цих людей виявляє їхню духову порожнечу, іноді гірк: розчарування, що відмінюють слова й почування любови у вирази ненависти й зневаги. Теперішніх циніків треба відрізнити від давніших, що походили від Антістена, Сократового учня, та від Діогена, учня Антістенового. Тоді це були люди, що шукали вищої моралі і їх не дурно порівнювали з пізнішими францисканами, що проповідували бідність. На думку давніх грецьких циніків, щастя людини могла досягнути лише шляхом моральної чесноти та відречення від усяких матеріальних благ, що їх вже встигла витворити сучасна їм грецька цивілізація, і що, на думку Діогена та інших, лише в'язала людину, накидаючи їй тягар зайвих потреб. Людина повинна бути самовистачална, панувати над своїми інстинктами й тілесними жаданнями. Вони дуже гостро виступали проти тих, що віддавалися всяким тілесним утіхам, а особливо утіхам кохання, що розслаблюють людську душу. Антістеп

казав, що, коли б він зустрів Афродиту, богиню кохання, то він сам задушив би її своїми руками.

В сучасних і давніх циніків знаходиться спільність тільки в тому, що як одні, так і другі висміювали й поборювали здобутки культури й цивілізації, але тим часом, як давні греки робили це в ім'я вищих ідеалів, і тому з їхнього вчення черпали стоїки і навіть християни в перших віках своєї доби, сучасні циніки не мають жадних ідеалів і висміюють все чисте й високе, щоб стягнути його в болото вульгарності. Сучасні циніки зневажають жінок не тому, що вони, даючи людям втіхи кохання, примушують їх забувати громадські обов'язки, а тому, що «всі жінки зрадливі». Сучасні циніки не ставлять презирливо до багатства і не прославляють бідність, а навпаки твердять, що «гроші не пахнуть...» і т. под. Оскар Вайльд казав, що циніки знають цінну кожної речі, але не знають моральної вартості жадної з них. Це люди без моралі. Цинізм розвивається особливо в тих країнах, де заперечується християнська етика, а особливо, розуміється, в СРСР. Московський письменник Амфітеатров оповів про розмову італійського письменника Мірка Ардеманьї з одним із високих советських бюрократів, що його більшовицька революція осиротила, позбавивши батьків, як уламків «старого буржуазного режиму». Мірко Ардеманьї запитав його: «Як це ви можете служити владі, що розстріляла вашого батька?» Відповідь: «А коли б вашого батька розчавив трамвай, то чи ви зареклися б на все життя їздити трамваем?» Коментуючи цю відповідь, Ардеманьї написав: «В деяких випадках поведінка байдужість росіян ототожнюється з цинізмом європейців». Але Амфітеатров з цим не погоджується: «Такого в Європі не почнеш! Тут бери вгору. «Цинізм твій доходить до грації» — проголосив колись Некрасов максимальну мірку. Проте порівнювати розстріл батька з «трамвайним випадком» це вже зовсім не «почепхова байдужість», але цинізм що всячу максимальну мірку грації перевищує».

ЦІКАВІСТЬ — вроджене жадання пізнати причину й походження всякої науки і техніки, але також вада влади, що примушує розпитувати й довідуватися про речі, про які знати не потрібно, а в відношенні до інших — нечелікатно, нетактовно.

Наші селяни казали: «Глутому все байдуже», і в протиставленні до байдужості глупого, називали талановитого та розумного — цікавим. (Ів. Франко «Прип». т. I. в. II. ст. 341) Але цікавість, цінна в людині, що присвячує себе поважним студіям, у людини поверховної

легко може виродитися в форму своєрідної хвороби. Люди на неї хворі, хочуть усе знати, і кількість дітей у вашої матірньої тітки, і ціну, яку ви дали за вашу хатню обстановку, і скільки ви разів буваєте у церкві, і скільки у вас буває гостей і т. д. і т. д. Натомість, як писав Дюгамель, справді цікаві люди здаються дивно не цікавими до всього того, що викликає балакучість мізерних душ. Таку плитку й поверхову цікавість, що непереможно панує над деякими людьми, що не вміють панувати над собою і зосереджувати думку на поставленій ясно цілі, гостро засудила вже Біблія в оповіданні про знищення Содоми і Гомори: Лотові було наказано вийти з цих двох міст, призначених на знищення, і йти до визначеного їм місця, не оглядаючись. Але жінка Лотова не змогла перебороти своєї цікавості, озирнулася і — перемінилася в статую соли. І в грецьких мітах покарано зайву цікавість Псіхеї, що, не вважаючи на заборону свого небесного кохання Купідона, захотіла все ж глянути на нього і втратила його на віки. Та і це нещастя її не навчило, і коли ворожа їй Венера присудила їй домагатися від Прозерпіни скриньку втраченої нею частини своєї краси, попереджаючи її проте, що вона не повинна відкрити подорозі тої скриньки, Псіхея знову не змогла перебороти своєї цікавості, відкрила скриньку, але з неї вихопився жакхливий дим, що спалив їй обличчя й перетворив його в обридливу машкару.

ЦІЛУШКА — слід на хлібі від другого хліба, що пікся разом із ним у печі; як натяк на цілунок межі двома хлібами, мав символічне значення: світилка на весіллі часто тримала, крім меча та запаленої свічки, ще й цілушку (ХВ. Вовк, «Студії...» 261). В родині давали цілушку звичайно молодшим дітям, примовляючи: «Ось тобі цілушка, щоб тебе хлопці (дівчата) цілували» (там же, 262). Див. ЗЛІПОК. Але ЦІЛУШКОЮ звуть також окраєць хліба, до якого були окремі забобони. Цілушку, себто окраєць, із святовечірнього хліба — ВАСИЛЯ — засушували й брали з собою, як ішли вперше сіяти (Етн. 36. НТШ. V. 91). На Скалатчині і на Великийдень зрізували три цілушки і потім давали їх до пійла отеленій корові (МУЕ НТШ. XVIII, 81).

ЦІРЦ ГАЙНРІХ (1872 - 1920) — генерал - четар УГА, родом із Закарпаття. З вибухом I світової війни був шефом ген. штабу 43-ої австрійської дивізії, далі 29-ої дивізії, потім корпусу УГА і товариш державного секретаря військових справ Зах. УНР. Вивезений москалями до Москви, був там розстріляний.

ЦЛО — мито з товарів, ввезених і виво-

жених до чужих держав. Цю з привожуваних товарів, називалося ІНДУКТОЮ (див.). Його заведено в Україні в 1643 р., як надзвичайний податок, але 1647 р. його вже числено між звичайними доходами. Висота ця була — 2% вартости краму. Платили його і чужинці і коронні громадяни. Цю підлягали дорожчійності, золото, срібло, люксусові й модні вироби, сукно, полотно, металеві товари, зброя, коріння, футра, шкури, коври, худоба, напитки (Крип'якевич в ЗНТШ. т. 130, ст. 89).

Від товарів, вивожуваних із Польщі, побирали цю, що звалося ЕВЕКТОЮ. Чужинці платили спершу 4% вартости краму, згодом 2%; коронні купці половину цього, спершу 2%, потім 1%. Це цю платили в граничних коморах, або в містах, що з них вивожувано крам. Побирали його не просто до скарбу, а віддавано в аренду дорогою ліцитації. В конституції 1643 р. зазначено, що евекти приносять Річпосполитій малий дохід. В 1647 р. їх означено між звичайними доходами. (там же).

Іноді зустрічаємося і з внутрішнім цюм. В 1629 р. ухвалено надзвичайний податок «від купців і перекупців»; цьому податкові підлягали продаж соли, сода, заліза, салітри, вина, оселдців, воску, лоя, коріння, шовків, дорожчійностей та інші.

Єдиний документ про українське цю — універсал Б. Хмельницького з 1654 р. про введення цю на чужоземні товари. Потребу цього цю мотивується тим, що «великий розхід на чужоземних людей, а приходів мало на ті розходи». «Тому, розглянувши це, як здавна перед тим бувало, дали ми екзакцію скарбову від купців чужоземних, себто від греків, вірмен і турків, Евстахіїві Стамачаєнкові, котру повинен виробити і віддати до скарбу нашого військового. Оплати підлягали товари «московські» і «турецькі», і ті, що привожено з чужих земель, і ті що з України вивожено»... Від оплати цю не були вільні також купці, що їхали з чужоземними послами. Українські купці, що під своїм іменем перевозили б чужоземні товари, підлягали карі: їх товар конфісковано, половину діставав військовий скарб, половина побороєць цю. Всякі найдавніші звільнення від оплат з заведенням цю скасовано — «щоб і найменша шкода скарбові нашому військовому не була . . . » (там же).

ЦУКОР — кристалічний, солодкий вуглеводан, що розпускається в воді і виготовляється з цукрової трощі, а в нас із буряків. Першу згадку про цукор із трощі, спроваджуваний із Китаю та Індії, знаходимо в римського письменника Плінія в I. в. по Хр. Коло 300 р. вивикли арабські плянтації трощі в Азії, в Африці й півд. Європі. Перша рафінерія цукру вивикла в Венеції в XV в.: готувала цукор у по-

рош-у, а перед тим цукор мав вигляд густого сиропу. Перша ЦУКРОВАРНЯ на українських землях з'явилася в Галичині в 1823 р. в Пуш-виках товмацького пов., потім в 1826 р. на Правобережжі в Трощині на Поділлі, в 1843 на Київщині, де виробові цукру присвятився СИМИРЕНКО. До поширення цукру вживано в нас меду для підсолоджування страв.

В народніх приповідках цукор символ облесливости: «Він має цукор на язичі», — кажуть у нас про облесливу людину (Франко «Припов.» III. 297).

ЦУР — формула релігійної заборони, що пізніше перетворилася в формулу власности. В її основі лежить віра в силу слова і в магичну силу, що сповнює кожну людину і переходить в її слово. Цур — типова формула ТАБУ (див.). Ця влада накладати заборони, робити речі недотикальними, вважається тим більшою, чим святішою, авторитетнішою вважається та особа, що ту заборону накладає; вона осягає свого вершка у провідників племені, у жерців, що користуються цією магичною силою й релігійним страхом, який вона викликає, щоб створити (в значній мірі не-свідомо, а часто і свідомо) право власности. Пережитки цієї релігійної заборони, цього накладання табу на якусь річ, ще досі збереглися в нас у дитячих іграх. Коли хто з дівчорі має вийти з гри по якійсь справі, замовляє, щоб йому не відібрали його місця: «Цур моя ямка!». «Цур мое місце!» або й «Цур мене!» — щоб його не торкалися, напр., в гри в квача. «Цур мене!» виголошують і злякані люди, коли вони думають що мають до діла з нечистою силою, і накреслюють навкруги себе чарівне коло, за яке нечиста сила не може дістатися. Коли декілька людей знаходили разом якусь знахідку, то вона належала тому, хто перший вспів вигукнути: «Цур мені одному!» тим часом як інші поспішалися вигукнути «Цур разом» або «Цур пополам», якщо той, хто знайшов, не здогадався зараз же ЗАЦУРАТИ знайдену річ.

Так само можна зацурати й місце, яке таким чином робиться недотикальним для інших. В давнину на межах ставили власне отакі ЦУРИ в вигляді кругляка, чи просто якого окупка з знаками власників. Невважаючи на примітивність оброблення й не коштовність матеріялу, ці цури були недотикальні. Коли б хто випадково вирвав їх із землі, мусів би негайно поставити їх на місце, а то б його руку скорчило, чи висушило. У Білорусі ще досі називають ЦУРАМИ невеличкі горбки чи могилки, навмисне насипані на межах і негідко обнесени ЦУРОЧКАМИ, себто короткими цурками. «Чурочками клянусь, що цього більше не буду робити!» — божаться в Білорусі. Звідти та-

кож і вираз: «Не ступай за цур!» — себто за межу (Максимов «Крилатія слова», 1890, ст. 268 - 80).

В Галичині замість «цур» кажуть ЦУРА-ХА, але в тому самому значенні: «Цураха поганим очам!» (Номис, 8358) себто, щоб погані, зурочливі очі не могли доторжнутися, перейти за подуману межу.

В дальшій еволюції значення слова воно набрало значення «не можна», що зрештою, не далеко відбігає від формули заборони: в «Енеїді» Котляревського: «Таке робили, що цур йому вже казати!»

ЦУРА, ЦУРКА — паличка, що вживається для різних потреб: у неписьмених людей нарізок для пам'яті; для міцнішого зав'язування цурку вкладається в мотуз і кожне прикручування цуркою затягає тугіше мотуз; подібний спосіб закручування цуркою вживали колись і для кази на смерть удушуванням. Звідти й вираз: «Як цуркою крутить . . .» означає великий біль, чи то фізичний, чи то моральний: у Ганні Барвінок: «У серці мор цуркою крутить». Відома також гра в ЦУРКУ. В якій беруть участь кілька хлопців. Докладний її опис дав Ю. Лісовий в «Укр. Думці». Лондон, І. ГГ. 1962 р.

ЦУРКАНКА — літній кожушок, безрукавка, прикрашена червоними й зеленими шнурочками, що її парубки на Буковині одягають поверх білої сорочки з широкими рукавами. Називають її також ГУЦУЛЯЧКОЮ (Зап. ЮЗОлд. 1874, II, ст. 346). Див. КЕПТАР.

ЧАЙКА — птиця — бродун, до 35 снт. завдовжки, згори сива, сподом біла. В «Сл. о Полку Ігор.» чайку названо ЗІГЗИЦЕЮ. Див. КИГИЦЯ. В пісні, що приписується Ів. Мазепі, «Ой біда, бада тій чайці небозі, що вивела чаеняток при битій дорозі», в образі чайки символізується Україна. Бита дорога — це степи України, якими різні мандрівні народи — угри, печеніги, половці, татари — намагалися перейти з Азії в Європу, грабуючи та вишачи українське населення, руйнуючи її господарське та культурне життя і добробут: «чаечку зогнали, чаенят забрали . . .»

Про чайок оповідали, що, коли хто ховається в комишах, то чайка літає й кигиче над тим місцем. Таким чином, за татар, чайки зраджували наших людей, що ховалися по комишах і тому в нас прозивали чайок ТАТАРСЬКИМИ ДУШАМИ. (Франко в ЗНТШ т. 56. ст. 62). Тому і в пісні, що описує татарський напад на село і полон його населення, додається: «А я бідний з діточками піду лісом, стежечками. Нехай йому із водою — ось-ось чайка надо мною . . .»

Проте, в нас ніколи чайкам нічого злого не робили і оповідали про них зворушливі історії, ніби чайка походить від молоді жінки, чоловіка якої вбили татари, голову його закопали в лозах над Дніпром, а тіло поділи не знати де. Тому молода вдова все шукає тіло свого чоловіка та кигиче з тяжкою жалю (Д. Лепкий в «Зоря» X, ст. 118). Оповідали також ніби чайка й зозуля з дівчат, що хотіли налякати Спасителя, і за те пороблено їх птицями. (Сумцов в К. Ст. 1890 IV, 85-86).

ЧАЙКА — запорозький човен. Боплян описував ті чайки: «Вони мають коло 60 стіп довгости, 10 - 12 широкости і 12 стіп глибини. Чайка не має кіля, а основою його служить човен вербовий або липовий, коло 45 стіп довжини, і на нім набиваються борти (боки) з дошок 10—12 стіп довжини, одну на одну, як будують річні баржи, поки не дійдуть висоти 12 стіп, а довжини 60 стіп, а ширина прибуває відповідно до того, як підноситься висота. Обвідка з очерету, груба як бочілка, окружає весь корабель від краю до краю; в'язки, міцно прив'язані вужівками липовими або черешневими, щільно притикають одна до одної. Середину виробляють, як наші телі звичайно роблять, з перегородками і поперечними брусками, потім смолять. Мають дві керми, з кожного кінця, бо при великій довжині корабля вони багато тратили б часу на обертання, коли треба, тікаючи, повернути назад. З кожного боку дають звичайно 10 - 12 весел, і їдуть скорше, ніж турецькі галери веслами. Мають і шоглу, і на ній вішають вітрило, досить зле зроблене, але уживають його тільки в добру погоду, а під сильний вітер ліпше люблять веслувати. Помосту ці чайки не мають, але як і повно наливаються водою, то счесет, прич'язаний навколо всього човна, не дає йому потонути». (Цитовано в М. Грушевського «Іст. УР.» VII, 298)

По зруйнуванні Січі, запорожці продовжували будувати чайки в Туреччині. Але р. 1828 прийшов і там кінець козацьким чайкам, після того, як кошовий Йосип Гладкий піддався Москві Він перехопив усю запорозьку флоту, поплив нею вгору по Дунаї, тримаючись північного берегу, і висадився в Ізмаїлі, де з'єднався з москалями. Відтоді про козацькі чайки в Туреччині нічого не чути.

ЧАЙКОВСЬКИЙ АНДРІЙ (1857 - 1935) — адвокат у Бережанах, громадський діяч і письменник, почесний член (від 1926 р.) «Просвіти». Перший його твір «Спомини з-перед десяти літ», що друкувалися в 1892 - 93 роках в «Ділі», ставлять його зразу в ряди признаних письменників. Слідують численні оповідання та повісті. З перших його оповідань такі: «Вуйко», «Бразілійський гаразд», а з по-

бутових повістей «Олюнька», «Своїми силами», «З ласки родини» і ін. Вже по війні появилися повісті «Панич» та «Четверта заповідь».

Та вже, чи не найбільша заслуга Чайковського на полі історичної повісти. До нього українська історична повість майже не існувала. Українська молодь виховувалася переважно на польській літературі, і не диво, що наша бувальщина мусіла їй представлятися в дуже фальшивім світлі. Чайковський — як сам каже — кладе за ціль «свогого життя, достарчити головню нашої молоді духової поживи, подати їй нашу історію в найприсутнішій формі, тобто в формі історичної повісти. Багато з них дочекалися і двох, трьох накладів. З них такі як: «Козацька помста», «За сестрою». «На уходах», «Побратими», «Корнієнко», а з новіших «Сонце заходить», «Полковник Кричевський», «Сагайдачний». В його історичних повістях пробивається велика любов до всього, що рідне, та національна гордість. і в цім велика виховна вартість творів Чайковського.

ЧАЙКОВСЬКИЙ МИХАЙЛО (1808-1886) (син внучки гетьмана Брюховецького) учасник польського повстання 1831 р. Емігрував до Парижу, де створив концепцію відродження Польщі через національно - політичне поодження поляків і українців. Він почав писати й публікувати поетичні твори й повісті, в яких представляв історичну минувшину Польщі й України і взаємовідносини їхніх народів, як якусь вимріяну ідилію. Його твори — Козацькі повісті, Вернигора у 1858 р., Українки, Гетьман України та інші, друковані в Парижі, широко розходилися серед польської інтелігенції в Галичині, а нелегально і в Правобережній Україні. В 1848 р. М. Чайковський виїхав до Царгороду, де прийняв турецьке підданство й іслам і одержав нове прізвище САДИК - ПАШІ. Йому вдалося переконати турецький уряд, що для більшого успіху военных операцій на майбутньому военному театрі — Україні було б добре позискати прихильність українців створенням у складі турецької армії українських козацьких формацій з проголошенням відновлення в Україні козаччини. Такі козацькі частини було дійсно створено з добровольців з-поміж українських осельників у Добруджі та емігрантів з Росії ріжного походження на чолі з Садик - Пашею. (Див. МІЦКЕВИЧ). У Кримській війні 1854 р. взяв участь і один полк СУЛТАНСЬКИХ КОЗАКІВ натомисть інші полки опинилися на Балканському фронті, що мав бути посунений на Україну. Але цього не сталося і по війні Султанських Козаків було почасті демобілізовано, а почасті перенесено до Македонії на пограничну службу проти арнаутів (альбанців).

У надії на скору нову війну з Росією Садик - Паша залишився на чолі Султанських Козаків, яких ще в 1861 р. було два регулярних полки і одна нерегулярна сотня кубанських козаків - старовірів. Зрештою, розчарований в провідниках польської еміграції і знеохочений конфліктами з турецькою адміністрацією, М. Чайковський добув амністію в Олександра II, повернувся в Україну, на призначену йому Чернігівщину, прийняв православ'я і присвятився писанню спогадів, в яких нещадно бичував провідників польської еміграційної політики. Закінчив життя самогубством

ЧАЙКОВСЬКИЙ ПЕТРО (1840 - 1893) — російський композитор напів українського роду, що часто приїздив в Україну і подовго в ній бував, захоплюючись, у листах до знайомих, красою її природи і зокрема українською народньою піснею, яку широко використовував у своїх композиціях, зокрема в другій т. зв. Малоросійській симфонії, що фактично вся складається з українських мелодій, та в четвертій симфонії, де використано пісню «Ой, чоботи, чоботи ви мої, наробили клопоту ви мені». Диригент Микола Малько написав в «Новому Шляху» (вересень 1950 р.):

«Чайковського не спокушали типово російські сюжети. На російський історичний сюжет ним написана тільки одна опера «Опрічник», «Онегін» і «Пікова Діва» (Виноза краля) взяті, коли можна так висловитись, в загально людському розрізі . . . В «Чародійці . . .» «Юліанті» і «Орлеанській діві» — навіть не російські сюжети. Це відноситься і до його балетів і до оркестрових творів програмового характеру . . .»

«Випадково чи не випадково українські сюжети в музиці Чайковського мають виняткове місце. До них композитор звертається при всіх родах його творчості . . . Темою загально знаного «Анданте кантабіле» (2-а част. I-го квартету) є українська пісня «Ой, піду я лугом, лугом» . . . тема першої частини (перехідна) фортепіянового концерту є ніщо інше, як опрацьована пісня українського сліпого лірника . . . «Наскрізь просякнута українським духом опера «Коваль Вакула» (потім переназвана на «Черезички») і написана ця опера в Україні, в Низах над річкою Псьом. Це саме відноситься й до музики опери «Мазепа». . . Досить пригадати теми увертюри «Коваль Вакули», колялки дівчат і парубків, сумну пісню українська пісня «Ой, не пугай, пугаченьку» Є О.) теми Мазепа, гопак, коліскову Марії, щоб переконатись у глибоко - національному українському характері цієї музики. Про його «Другу симфонію» немає чого й говорити, це.

здається, єдиний поважний симфонічний твір, що по праву носить національну назву.

«... серед шістьох симфоній Чайковського є ще одна, хоч вона й не має спеціальної назви, яка у великій мірі відбиває українські настрої композитора. Я тут говорю про Четверту симфонію... Якби там воно не було, але в цій симфонії більше ніж в якій іншій (окрім Другої) відбився в музиці національний характер і характер цей — український. Простежити його можна в окремих епізодах I-ої частини в мелянхолійній мелодії — пісні 2-ої частини, і в жартівливому Скерцо, а особливо у фіналі, де головна тема пісня, «Во поле березонька стояла», яка веде своє походження з України, з популярної української пісні «Ой, чоботи, чоботи ви мої, Наробили клопоту ви мені». Додам ще, що відомий романс Чайковського «Я лі в поле да не травушка біла» і змістом і характером музики нагадує українську народну пісню про гірку жіночу долю — «Чия в лузі не калина була». В «Євгенію Онегіні» пісня «Та балят маї рученькі со работушки» перероблена на московський лад з нашої «Гей, ой по морю, по морю синьому».

Але що з того? Деякі, особливо галицькі історики музики (писав В. Щербаківський) люблять приписувати Чайковському якусь українськість, але наші схід.-українські дослідники це заперечують. Лисенко говорив, що при приїзді Чайковського в Київ, він запросив його до себе на обід. Там Лисенко, як добрий господар, частував його якнайліпше. Але до музики Лисенка, до його музичних ідей він ставився гірше, ніж холодно. «Все повинно бути переварено в одному катлі. І тому мав рацію відомий наш диригент Мир. Антонович, коли писав; «Для нас не було б шкідливим і болючим, коли б Чайковський брав до своєї музики тільки тему з укр. музики, як це робили й деякі інші композитори — чужинці (між ними і Бетховен (див.)). У Чайковського це інакше. Він брав з української музики не тільки музичну тему до своїх творів. Він брав частину української душі, української крові, частину родючої чорної української землі і блакитного неба, частину запаху українських піль і красу української природи і ніс їх у чужу скарбницю. Він брав частину українського творчого духу і творив ним чужу культуру».

ЧАЛИЙ САВА — український козак, що 1736 р. перейшов на бік поляків і активно поборював гайдамацький рух, за що козаки його гбили в 1771 р. Про цю подію чимало народних пісень.

ЧАМПОЛІ ДОМЕНІКО (1852 - 1929) — один із перших італійських славистів, що видав в 1889 р. в Мілані книжку «Слов'янські літератури», де на всіх 141 сторінках тексту

30 сторінок присвячено українській літературі. Українців він називає «югорусами», — але точно визначає, кого саме він розуміє під тією незвичайною назвою, яку він запозичив у М. Костомарова: «Під югорусами, чи південними русами, ми розуміємо населення, що його називають малоросами, українцями, черкасами, запорожцями в Росії, а рутенами, галиціянами, руснаками, карпатськими рутенами в Галичині, гуцулами та бойками в гірській Галичині, а також тих, що займають на західних кордонах Росії частину Гродненської та Мінської губерній, усю Волинь і Поділля, а на південь — Херсонщину, Київщину, Полтавщину, Харківщину і Чернігівщину, частину Курщини, Вороніжчини та Катеринославщини (незрозуміло, чому тільки частину Катеринославщини, Є. О.), третину Таврії та території Кубанських Козаків на Чорноморщині, а в Польщі тих, що займають частину Люблинщини, в Австрії більшу частину Галичини, та мають більші чи менші колонії в Угорщині, Буковині та далі на південь, змішані з елементами великоруськими, німецькими, болгарськими та жидівськими.

«Ще донедавна літературу цього народу змішувалося з літературою великоросів. Отже тепер глибокі студії історичні, етнографічні та філологічні примушують нас розглядати її окремо так само, як і всі інші етнічні групи в загальному явищі слов'янського відродження.»

Чамполі, виявляючи незвичайну самостійність думання, вже в цій книжці рішуче відкидає звичайну схему російської історії та літератури, що з нею звів пізніше генеральний бій М. Грушевський: він ділить українську літературу на ті самі три періоди, що і ми тепер робимо. Відповідно до цього, Чамполі і подає свій огляд української літератури, від Нестора Літописця почавши і на Максимовичеві, Шашкевичеві та Федьковичеві закінчивши. Найбільше місця відводить Шевченкові.

ЧАПЛІНСЬКИЙ ДАНИЛО — шляхтич із брацлавського воевідства, підстароста чигиринський, ворог Б. Хмельницького: забрав у нього воли, забрав улюбленого коня, яким він їздив у дикі поля, побив малого сина так, що той потім помер, наклепав на нього перед владою, що він ніби безправно держить хутір Суботів, дістав дозвіл відібрати у нього ґрунти, уладив збройний напад на його дім, забрав збіжжя й всяке добро, Хмельницький шукав справедливості у суді, в соймі, навіть у короля, але нічого не міг добути. Тоді, зійшовся з іншими покритвдженими, почав готувати повстання і, звільнившись із в'язниці, до якої всадив його Конецпольський, протектор Чаплинського, виїхав на Запоріжжя. Так Чаплинський був одною з безпосередніх причин ХМЕЛЬНИЧЧИНИ.

ЧАПЛЯ — птах бродун, споріднений із БУЗЬКОМ (див.), до 1'10 м: заввишки, живиться рибою. У нас чапля була символом розважності: «Нехай вас чапля розсудить» (Номис 4130). І в західній Європі була вона символом розважності, бо своїм швидким і високим летом вона «прорізає хмару, так що донч не може її захопити» (Каїро, 8).

ЧАРДИНІН ПЕТРО († 1932) — талановитий режисер українського кіна з Одеси. Спочатку автор українського пересувного театру, в якому виконував ролі Хмельницького, Карася, героїв Гоголя. В 1919 р. він емігрував, але, піддавшись нашептам большевицьких агентів, повернувся в Україну і в одеській кіностудії поставив 16 повнометражних фільмів найрізноманітнішого жанру, а всіх — понад 200. З поміж них треба особливо відзначити революційно - детективну «Укразію» та історичні «Тарас Шевченко» та «Тарас Трясило». Обвинувачений в українському націоналізмі, Чардинін зник в підвалах ГПУ.

ЧАРНЕЦЬКИЙ МИКОЛА (1884 - 1959) — священик від 1909 р., чернець редемпторист (від 1919), від 1931 р. єпископ і апостольський візитатор для «католиків візантійського обряду» на Волині, Підляшші і Холмщині. Зарештований П. ІV. 1945 р. був засуджений до таборів примусової праці у Боркуті, повернувшись звідти, скоро помер у Львові.

ЧАРНЕЦЬКИЙ СТЕПАН (1881 - 1944) — український письменник із Галичини, член «Молодої Музи», театральний референт, в 1913 р. директор театру «Руської Бесіди». Залишив збірки ліричних поезій: «В годині сумерку», «В годині задуми», фейлетони (псевдонім ТИБЕРІЙ ГОРОБЕЦЬ) «Дикий виноград», статті про укр. театр.

ЧАРНЕЦЬКИЙ СТЕФАН (1599 - 1665) — польський гетьман, учасник воєн із шведами, москалями і козаками; один із найлютіших ворогів українського народу під час походу 1664 року нищив цілі села і, здобувши Суботів, звелів викинути із домовини кості Б. Хмельницького.

ЧАРНИШ ІВАН († 1729) — гадацький полковник в рр. 1709 - 15, потім генер. суддя. В 1723 р. був арештований разом із П. Полуботком і помер в Московщині.

ЧАСНИК — всім відома рослина з цибулюватих, при чому її цибулина складається з окремих частин — ЗУБКІВ, тому й назва її була раніше частник. Походить часник з Китаю, де його плекали, як і в півд. Азії з незапам'ятних часів. Перший історичний запис про

часник походить із XXVIII століття до Хр. на Хеопсовій піраміді в Єгипті, де зазначено, що на редьку, цибулю й часник для рабів, що працювали над будовою піраміди, витрачено 1600 талантів сріблом. В Єгипті навчилися їсти часник і стародавні жиди, що зберегли смак до часнику аж до наших часів. Тому на Карпатській Україні часник називають ЖИДІВСЬКОЮ СОЛОНІНОЮ. В Україні часник був відомий ще за скитських часів, бо Геродот свідчить, що скити серед інших культурних рослин садили й часник. Як свідчив кременський єпископ Люїтпранд, що відвідав в 968 р. візантійського імператора, цей відживлявся часником і цибулею. Та з часом, внаслідок свого неприємного запаху та урїжноманїтнєня поживи, часник зник із меню вищих верств суспільства, залишаючись улюбленою поживою селян та робітників, які констатували, що часник не тільки додає смаку до страв, а й забиває неприємні запахи ріжних тваринних продуктів. Не дурно ж його й тепер уживають в ковбасному виробництві!

А вже від цього не трудно було прийти до думки, що запах часнику проганяє не тільки інший поганий запах, але й поганих духів. Сам запах, зокрема спожитого часнику нікому, навіть і найбільшому споживачеві часнику, ніколи не був приємний. А відоме загальне правило: неприємне людям, неприємне й духам. Звідти поширене всюди вірування в оборонні властивості часнику, — вірування, що знаходили ствердження і в спостереженнях, які тепер ствердила й наука: часник вбиває численні бактерії ріжних хвороб і тим дійсно охороняє людський організм від хвороб, що їх в давнину ототожнювали з злими духами. У нас, як і в інших країнах, вживали часник від зурсчивого ока. В цій цілі носили його на шні, або в кишені, або й зашивали в одяг. Клади його в коликску дитині, вплїтали в вінок молодій. мазали ним одвірки й порїг (М. Сумцов в К. Ст. 1889, V, 505; МУЕ НТШ, VIII, 34-35). Гуцули на Свят-Вечір клади часник на чотирьох ріжках стола, що на ньому мала відбуватися святовечірня вечеря (МУЕ НТШ, III, 39). Якщо той святовечірній часник взяти спід скатертини й посадити в черепок, щоб ріс аж до Великодня, а на Великдень покласти його собі під язик, то можна бачити відьми (В. Гнатюк, «Знадоби...» II, 782—83). При замовлянні від ріжних хвороб також вживалося часник. Якщо кого вкусила гадюка, вкушене місце мазали часником (Етн. 36, V, 46). При замовлянні від стріли, клади в воду, над якою замовляли, три зубці часнику, і те саме при замовлянні від корчу (там же, ст. 55, 56). Від відьми, що відбирає молоко коровам, господині мазали часником корові між рогами й між дїяками (там же, 61). Як кого вкусив скажений собака, то

ркушеного годували часником (Етн. Зб. НТШ ХХХІV, ст. 253).

Часник зробився символом здоров'я: «Зуби здорові, як часник» (Франко, II, 213). На другий Святий Вечір, себто 5 січня, господар в Галичині брав паляницю, з якої кожний з челяді вкусив був на перший Святий Вечір перед порогом хати, і головки часнику, і йшов до стайні, де кожній худобині давав по шматочку паляниці та по зубцю часнику. (Зубрицький в МУЕ НТШ, III, ст. 39). Цей обряд мав охоронити худобу від хвороб і від усякої нечисти «Часник каже людині: не лупи мене до живого, то вибавлю тебе від усього злого», і старі люди дійсно кусали часник невитереблений, гитискаючи зубами ядро з твердої лушпини, яку потім випльовували (Франко, III, 307). Вже давні римляни вважали, що досить проковтнути трохи часнику на тще-серце, щоб забезпечитися від усього злого, а зокрема від зурочення, що спричинює всі лиха.

Невважаючи на те, що часник все був символом здоров'я і оберегом від нечистої сили, з ним усе ж в'яжеться думка про смерть. У Галичині казали, що часник у вінок молодій вкладають не завжди, а тільки тоді, коли котре з молодих не має батька чи матері (Етн. Зб. НТШ, XI, 172). В Орельці казали: «Озимий часник не можна садити в суботу, бо хтось із родини умре» (там же, V, 247). «Котра жіпка садить часник по св. Дмитрі, та умре» (там же). Коли худобина хворіє, то на Придніпрянщині казали: «Уже на неї вовки давно часник товчуть. . .» — себто, що та худобина незабаром здохне. Казали також, що «часник сон призволяє», а сон — символ смерті (Дикарев, 40). «ЧАСНИК НА КОГО ГРИЗТИ — замишляти на когось лихе (там же).

«Щоб ти була така люта, як часник», примовляла баба, вкладаючи часник у шкалигочку новонародженої дитини» (МУЕ НТШ, V, ст. 3). «Щоб був пес недобрый, дають йому часнику з хлібом» (Етн. Зб. НТШ, V, 82). Оповідали також, що, коли гуцул хоче, щоб часник був лютий, міцний, убивав гадюку, рубав її і тою кров'ю підливав молодий часник (там же, 170).

На Буковині, на Великдень, їли часник, щоб «бути славним», — очевидно, тому, що запах часнику «далеко чути». На Буковині, зрештою, ні одне свято не обходилося без часнику. (Зап. ЮЗОтд, II, 348).

ЧАСОСЛОВ — богослужбна книжка, призначена для вжитку читців і співаків. В ній подано незмінні молитвословія церковних служб — утрени, північної відправи, часів, вечірні й повечір'я. Назву свою часослов одержав від ЧАСІВ, коротких богослужб на кожний день у році, що колись були його головним

змістом. Часослов, як і службник містить також чини й молитви, які додаються до зазначених служб денного кола. Додаються також короткі змінні піснопіння, які повторюються в багатьох службах певного дня: тропарі, кондаки, богородичні, прокимни й причасні. До XIX р. часослов був першим шкільним підручником.

ЧАСТУВАННЯ — запрошування гостей до їжі і пиття: «Яке частування, таке й дякування» (Номис, 7121). «Сидять пани рядами, частуються медами» (Чуб, V, 978). «Частуючи, молода (чи молодий) підносить склянку горілки й говорить: «Дай Боже здоров'я!» на що одержує відповідь: «Пийте здорові!» Тоді молода одпиває трохи, доливає і тоді вже подає в руки того, кого частує (Купчанко в З. ЮЗОтд, 1874, II, ст. 478).

ЧАСТКА, ЧАСТОЧКА — частиця св. Дарів: «Як причащає хворого батюшка, так дивиться на часточку: як потоне часточка, то хворий умре». (Сл-в Грінченка, ст. 936). **ДАТИ НА ЧАСТОЧКУ** — замовити службу Божу за здоров'я кого, чи за упокій. «Як сниться хто з мерлих, то треба на часточку дати, щоб очей не дерло» (Номис, ч. 287).

ЧАТА — відділ вояків, призначених на вартову службу. **СТОЯТИ НА ЧАТАХ** — вартувати.

ЧАША — посудина для пиття, на візці. звичайно широка й неглибока. Вона грає велику роль в християнській символіці, пригадуючи ту чашу, що з неї пив Христос на Тайній Вечері, і ту чашу страждань, що про неї згадував Христос, молячись у Гетсиманському саді, щоб минула Його та визначена Йому чаша. (Матв. ХХVI, 39,42).

Щодо чаші Тайної Вечері, то вона була темою багатьох легенд (див. ГРААЛЬ) і літературних творів, але ніби була знайдена в 1910 р. в Антіохії, в Сирії. і перед початком першої світової війни опинилася в Нью Йорку, де її власник д-р Фагім Кучалжі, переконаний в її великій вартості, заангажував до праці над нею відомого шведського історика християнського мистецтва д-ра Густава Августа Айзена, який, після 9-літніх дослідів, оголосив їх наслідки в двотомовому творі «Велика чаша з Антіохії», признаючи, що вона може бути саме тою, що нею користувався Христос. В 1950 р. цю чашу в золотім футлярі придбав Дж. Рокфеллер для Метрополітального Музею в Нью Йорку.

Крім чаші Тайної Вечері та чаші Гетсиманського саду в християнській символіці та іконографії фігурує ще й третя чаша — чаша Голготи, в яку стікає кров із ран Хрис-

тових. На одній візантійській емалі X - XII вв. кров із ребра Христового стікає в чашу, яку ніхто не тримає; на іншій емалі чашу підтримує жіноча постать, що, мабуть, символізує Церкву. На північній стіні Хіландрського собору на Атоні кров збирає в чашу теж постать, що символізує Церкву, яку підтримує янгол. (Новицький в ЗНТШ. т. 144. ст. 143).

ЧВАНСТВО. ЧВАНЬ, ЧВАНЛИВІСТЬ — рід ЗАРОЗУМЛОСТИ й ПИХИ (див.), що виявляється назовні в непомірному самовихвалянні. Чванство завжди викликає насміх, бо не хочючи, творить карикатуру з поєднання великого з малим, правдивого з фальшивим. Але одночасно породжує й обурення людей, що розуміють шкідливість чванства, яке не рахується з дійсним станом речей і може приводити до катастроф, як славнозвісне московське «Ми їх шапками закидаємо» при вибуху війни з Японією, що, як відомо, закінчилася величезною поразкою Росії, дарма, що вона кількістю населення дійсно могла Японію «шапками закидати . . . » У свій час Крилов, висміваючи московське чванство, написав байку про гусей, що Рим урятували. Закінчив він її словами, зверненими до інших гусей, що чванилися такими своїми предками: «Тим гусям була й честь, а ви годитеся лиш на печеню . . . »

Т. Шевченко теж реагував на чванство своїх земляків: «Чого ж ви чванитесь, ви, сини сердешної України? Що добре ходите в ярмі, ще краще, ніж батьки ходили? Не чваньтесь! З вас деруть ремінь, а з їх, було, й лій топили. Може чванитесь, що братство віру заступило? Що Синопом, Трапезунтом галушки варило? Правда ваша: наїдались, а вам тепер вадить, а на Січі мудрий німець картопельку садить . . . А чванитесь, що ми Польщу колись завалили? Правда ваша! Польща впала та й вас роздавила . . . »

В «Енеїді» Котляревського «Еней не милує чванливих . . . » І українська народня пісня глузує: «Ой чия то парубчина, ой чия то чванька? Закрасила мама штани, — він каже: китайка . . . » (Чуб. IV. 180).

ЧЕБРЕЦЬ, ЧЕБРИК — зелеста рослина з дрібним круглявим листям та губастим цвітом, дуже запашна, символ дівочої чепурности: «Знати Марусю, знати, у котрій вона хаті: чебриком осипана, калиною утикана». Меч світилки на весіллі прикрашали і чебрецем (Вовк «Студії . . . » 252). Чебрець сьятили на Маковія; потім мили ним голову — від болю голови (К. Ст. 1889, VIII, 52 - 27).

У лугових селах, долівки в хатах часто посипали пахучою лепехою, але в селах лісо-

ступу, долівки завше посипали пахучим чебрецем, який дівора вже за 2-3 дні до свят радісно рвала у зелених гаях і зносила до дому. Чебрець також клали в черевики і так ходили протягом свят. (Г. Мироненко в «Своб.» 11. VII. 52 р.). Чебрець настоювали в кип'ячій воді і давали пити дітям від кашлю (Визв. Шлях. 1960, VI, 657).

ЧЕКА — «Всеросійська Чрезвичайна Комісія при Раді Народніх Комісарів для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією і саботажом», яку створив В. Ленін декретом з 6.XII.1917 р., легалізуючи той терористичний апарат, що його розпочав розбудовувати Ф. Дзержинський, як тільки в листопаді 1917 р., большевицька партія перебрала владу, в Смольному Інституті для благородних дівчат. Першим легальним катом і керівником Чеки, як скорочено називалася ця ЧРЕЗВИЧАЙНА КОМІСІЯ, був власне Фелікс Дзержинський а членами її Г. К. Орджонікідзе, Я. Х. Петерс, І. К. Ксенофонов та інші. Дзержинський заповнив Чека людьми психічно - хворими, садистами (він і сам був страшним садистом) та бандитами, які перше, ніж ліквідувати свої жертви, всіляко над ними знущалися. Крім психічно - хворих та кримінальних типів, були в Чека й люди з кол. царської ОХРАНИ (див.) та просто з вулиці. Останні, переважно неграмотні, провадили ліквідацію людей без жадних доказів і причин. 12. березня 1918 р., большевицький уряд із централею Чека переїхав до Москви. Уряд розмістився в Кремлі, а Чека зайняла будинок кол. асекураційного товариства на площі Луб'янки ч. 2. Будинок перебудовано відповідно до потреб Чека та долучено до нього цілий ряд бльоків, і всю вулицю охороняли чекісти. Щоб пройти нею, треба було мати спеціальну перепустку.

Апарат Чеко Дзержинський поділив на чотири відділи: 1. Оборона від саботажу (сам Дзержинський) 2. Відділ оперативний (Другов), 3. Відділ боротьби з контрреволюцією (змосковщений жид Фомін). Відділ господарський (Петерс і Ксенофонов).

Ці перші відділи Чека швидко розрослися в великий апарат, що поширював свою мережу на терени захоплених національних держав. (С. М. Мечник в «Визв. Шлях» 1961. I — II ст. 41 - 43).

Після окупації українських земель, Дзержинський вислав в Україну ЛАЦІСА та спеціальні відділи Чека, сформовані з московських большевиків, лотишів і китайців. Крім Лаціса в той час в Україні «прославили себе» чекісти Кон, Фукс, Португеліс, Фельдман та розташований у Харкові сильний відділ Чека, що складався переважно з лотишів, т.

зв. ЛІСОВИХ БРАТІВ. В Харкові були відомі чекісти Психопат - Саєнко, Якимович, Любарський, Мірошниченко і Манкін, що відзначалися страшним садизмом — стискали голови в'язнів залізними обручами та здирали шкіру з живих людей.

Лаціс прибув в Україну і очолив Чека в Києві 10.IV. 1919 р. Йому допомагали Елянґрін та Грінштайн. В Одесі начальником Чека був Калініченко, розстріли виконував негр, що невідомо, як опинився в Одесі, та Віра Врабенкова, відома під кличкою ДОРА. В Криму роботою Чека керував Арон Кочі, відомий, як БЕЛЯ КУН. 6.II. 1922 р. Чека перейменовано на Об'єднане Государственное Політическое Управление — ОГПУ. (див.)

ЧЕЛЯДЬ — в давніших часах молода дівоча прислуга. «Стрічаються в моралістичній літературі (України княжих часів) апострофи проти надужиття в відносинах «господина» до челяді . . . В них поручається поводитися з челяддю, як з своїми власними дітьми, учинити їх побожності й моральності, не обтяжувати роботою, давати все потрібне для прожиття . . . » (М. Грушевський «Іст. УР.» III, 392). Невільники за часів литовських звалися ЧЕЛЯДДЮ НЕВІЛЬНОЮ, або й просто ЧЕЛЯДДЮ. Становище її найліпше вияснює устава дворам виленського й троцького воеводств з р. 1529. З неї бачимо, що челядь призначалася передовсім для хліборобської роботи. Окрім того, жінки були обов'язані виробити з двірського матеріалу на рік постав полотно. Частина челяді — «которі обиходу і домов своїх не мають» — жила, на повнім удержанню двора, дістаючи т. зв. МІСЯЧИНУ (там же, V, ст. 110).

В пізніших часах ЧЕЛЯДЬ — молоді дівчата й парубки. ХОДИТИ МІЖ ЧЕЛЯДЬ — бувати на зборах молоді. На весіллі челядь так само парубки й дівчата. Іноді вживалася назва ЧЕЛЯДЬ і для визначення тільки жіноцтва, як дівчат, так і молодниць. Але в цьому значенні частіше вживався вираз БІЛА ЧЕЛЯДЬ: «Коли турки воювали, білу челядь забірали». Натомість ЧЕЛЯДНИК, ЧЕЛЯДНИЦЯ — наймит, наймичка.

ЧЕМБЕРЛЕН — кореспондент бостонського щоденника «Крістіен Сайянс Монітор», що прожив у Москві 12 років і вивчив добре московську мову (жінка родом із України). Восени 1933 р., вже після жнив, мав нагоду сглянути в Удраїні терени, де навесні і вліті мотував голод. Звідомлення зі своєї подорожі почав надсилати до Бостону тільки від осені 1934 р., коли покинув назавжди ССРСР і став дописувачем з Далекого Сходу. Восени

1934 р., вийшла друком його книжка «Залізна доба Росії», в якій є окремий розділ про голодове лихоліття України. Чемберлен стверджує з усією рішучістю історичну відповідальність советського уряду за Великий Голод. «Голод був інструментом національної політики Большевиків, — пише Чемберлен, — вжитим свідомо як останній засіб зломити опір українського селянства проти системи». Чемберленові належить авторство вислову «зorganizований голод», що прийнявся в українському громадянстві, і другого не менш влучного вислову «політичний голод». Подорож по Україні в жовтні 1933 року він називає «найсувнішою і найінтереснішою з усіх своїх подорожей». «Невимовна трагедія і маєстат старовинного епосу були в цьому виміранні мільйонів людей». «Останній акт трагедії індивідуального селянського господарства сповнений був жаху, що його збільшував факт, що жертви гинули так пасивно, так зрезигновано, не викликаючи жадного співчуття в зовнішньому світі». Чемберлен присядив під час подорожі щоденник, і уривки з цього щоденника надруковані у згаданій книжці. Там знаходимо таку картину. На шляху до Черкас придорожня ікона. З неї большевики здерли обличчя Христа, — залишився тільки терновий вінець. Відповідний символ того, що витерпів український народ, — каже Чемберлен. (Див. ГОЛОД).

ЧЕМЕРИНСЬКИЙ ОРЕСТ († 1942) — журналіст, писав під псевдом Я. ОРШАН, співробітник париського «Укр. Слова», канадського «Нов. Шляху» та інших націоналістичних видань, автор брошури «Відродження української політичної думки» та розвідок про «Німецьку політику супроти України» та «Закарпаття». Розстріляний, разом із дружиною Дарією уродж. Гузар, німцями в Києві при ліквідації націоналістичної провідної інтелігенції (Ол. Теліга, її чоловік, Ів. Рогач та інші).

ЧЕМЕРИЦЯ — зелеста рослина, що має в собі, головню в корені, пекучі, трійливі алькальоїди: «Якщо розсипати чемерицю там, де кури сплять, кури подохнуть» (К. Ст. 1891, XII, 423). В давній Греції чемерицю вважали сильним ліком проти божевілля. Коли її викопували з землі, виголошували особливі заклячення, закликаючи Ескулапа та Аполлона. Говорили, що Іпократ вилікував чемерицею Демостена від того, що ми б тепер назвали нервовим виснаженням. У нас із чемериці робили міцну горілку — ЧЕМЕРІВКУ.

ЧЕМЕРКА, ЧЕМЛІТ, ЧУМАРКА, ЧИНАРКА — свита з білого полотна з комірком та вилогами, оздобленими чорним оксамитом та

сукном, іноді вишитими барвистими вовняними нитками. Відривається вона від звичайної свити тим, що її шикють не з сукна, а саме з легкої тканини, так що має зборки навкруги всього стану; крім того буває завше одностороння та застібнується посеред грудей на гаплички. Іноді піддягали її під звичайну свиту: «Ой скинув чумақ свитку ще й чемліт, припадає к сирій землі, бо болить живіт...» Але ЧЕМЛІТОМ звали також і сукно з козячої, а може з верблюжої шерсти, що його виробляли в Малій Азії. З нього робили ЧАМЛЕТИ — камізьелки. (М. Грушевський, VI ст. 16).

ЧЕМНІСТЬ — необхідна прикмета добре вихованої і культурної людини. Вона виявляється в тактовному поводженні з іншими людьми, в униканні всього, що могло б обривити почуття і гідність іншої людини. Див. ПЛАСТ.

ЧЕПЕЦЬ — оболонка, що іноді лишається на голові дитини з ячного міхура. «Котра дитина учиниться в чепці, то кажуть, що дуже щаслива» (МУЕ НТШ, XVІІІ, 103). «У чепці родився, а на посторонку згинув», — кажуть про людину, що змарнувала своє щастя (Франко, III, 303). На Харківщині вшивали цей чепець в одяг дитини і надіялися, що вона буде архиереєм. Часто чепець називають також СОРОЧКОЮ. Вірування, що чепець приносить щастя, поширене в усій Європі.

ЧЕРВОНА БАРВА — символ крові та вогню.

Як символ пролитої крові, червона барва зробилася в нас символом вояцької смерті та жалоби. В народній пісні співається: «.. Козаченька вбито. Ой убито, вбито, затягнуто в жито, червоною китайкою личенько покрито.» Як ховали козаків, то їх тіло, на знак жалоби, хоча б вони вмерли і не в бою, без пролиття крові, все вкривали червоною китайкою. Пізніше в нас, як ховали й кого з визначніших українців, вкривали труну червоною китайкою. Подекуди червона барва при похороні затрималася і в народі. У бойків, коли ховали парубків, білою хусткою «обсилають коло руки», а другу, червону, він «держить у руці». Подушка під головою в труні зладжена теж з червоної хустки, в якій завинене сіно, чи отава (З НТШ, т. 122, ст. 162). Фон Дуун в «Рот унд Тот», в «Архів фон Релігіонсвіссенсафт» (1906. IX) зібрав багато матеріалу, щоб вказати, що червону барву від найдавніших часів зв'язувано з смертю. Домовини в багатьох народів мальовано на червоне, мерців покривано червоними покривалами, а навіть вкривано й шаром червоної ОХРИ (див.) Вбрання кардина-

лів червоної барви на спогад про кров Христову. Червоним був одяг мученика за віру, і тому були все червоні прапори тих земель, що мали якогось мученика за свого патрона. В прапорі Італії червоний кольор — символізує любов і кров мучеників та героїв (Кардуччі). Як барва, що підносить дух і обурює, червона барва залила і прапори революції.

Бартош Папроцький, польський геральдик XVI ст., описуючи в своїх гербовниках деякі герби волинської шляхти, твердив, що їхні шитові поля мають бути червоні, бо родя, до яких вони належать, завжди хоробро боронили своєю кров'ю батьківщину.

Наш український геральдик Роман Кликевич теж стверджував, що червона барва має в геральдиці саме таку символіку. Вона означає «гаряче бажання прислужитися по лицарськи батьківщині пролотою кров'ю, вона барва ранньої заграви й тому означає переможну міць, тріумф і владу, а крім того має виразисту релігійну символіку — любов до Творця і готовість пролити кров за Бога. В католицькій літургії, це символ крові й вогню. В античних писаннях, а саме в Діогена, це барва відваги...» («Музейні Вісті» 1958, IX, ст. 9

Пролита кров веде до смерті, але кров у тілі необхідна приналежність здоров'я, що виявляється червоним рум'янцем. КРОВ З МОЛОКОМ — кажуть у нас про гарну здорову дівчину. В весільній пісні співається: «Під гору, пропойці, під гору, під червону ю корогву: яка вона червона, така молода здорова» (МУЕ НТШ V. 43).

Червона барва домінує в нашому весіллі, символізуючи і тут пролиту кров, але в цьому разі дівочу, що веде не до смерті, а до помноження життя. Після ЗВОДИН, коли молоді вийдуть з комори, і виявиться, що молода була «чесна», викидали на дах хати червону корогву. себто червону запаску, молодий частував усіх бояр горілкою, а молода пришивала до їх шапок червоні бинди. Починаючи з цього моменту, всі пляшки, що в них подавано трюнки, оздоблювалися червоними китицями калини та перев'язувано червоними нитками. Червоні стрічки маяли не тільки на шапках бояр, але й на хустках свях, снідальниць, та взагалі всіх жінок, присутніх на весіллі. Старший боярин робив із свого червоного пояса собі шарф через плече, бояри підперезувалися патоміст'ю червоними поясами: червона барва панувала по всіх усюдах. Червона барва веселить і посилює чуття. Шлюбний серпанок у римлян був червоний і такий він затримався в Болгарії, Греції, Буковині (Хв. Вовк «Студії.» ст. 304—05).

Але не тільки з кров'ю в'яжеться в асоціація думки червона барва, але і з вогнем та сонцем. У нас яскраві жовті та червоні барви

часто й звать «гарячими», і тому й деякі квіти отримують відповідні назви, як — Горизвіт, Вогник, тощо. Про пожежу в нас кажуть, як про ЧЕРВОНОГО ПВНЯ.

Вогонь — найкращий оберек проти нечистої сили. Мабуть, тому й червоні пов'язки та биндочки все служили в Україні оберегами для людей та худоби. «Від уроків та злого духа помагають бинди, хустки і взагалі подібні речі червоної краски» (МУЕ НТШ, VIII, 35). «Проти пристрїту, вроків береже худобу червона стрїчка, пов'язана на шиї» (там же, ХУІІ, 61). На хрестинах коло дівчини все вивішувало щось червоне, на випадок, коли б прийшла яка «нечиста» жінка, себто з МІСЯЧКОЮ (там же ХУІІ, 79). Те саме бачимо і в інших країнах. В Китаї прив'язували до руки щось червоне і привчали дивитися на червону барву, як на найкращий засіб проти злих духів. У Німеччині обв'язували худобі роги і шию червоними биндочками, щоб забезпечити від хвороб і всїляких пригод. В Шотляндії жінки для охорони кїд чарів обмотували пальці червоним шовком, а весною, при вигонї худоби в поле, обв'язували хвости корів червоними нитками. . (М. Сумцов в К. Ст. 1890, X, 55—57).

Що червона барва, як оберек, в'яжеться власне з вогнем, це видно з звичаю, записаному в селі Перехреснім у Галичині, відвертати чари від корів, здобуваючи ЖИВИЙ ОГОНЬ і примовляючи: «Зза високої гори вийшов черлений чоловік в черленім сардаці, в черленім ковпаці, в черлених гачах, в черлених постїпнях, з черленими руками, з черленими скоїрами до черленого лісу рубати черлені кайдани; крутить черлені вужви, закладає черлені загороди, загонить черлені корови в черлені загороди, доїть черленими руками, цїдить черленими цїлидами, гляджить черленими глягами. збирає черлену сметану в черлені берберині. сїдлає черлені коні черленими сїдлами, убирає черленими вуздами, несе черленою дорогою на черлений ярмарок. . .» Далі йшло закляття проти відьом. Коли ж огонь розгориться, примівниця гасить його в мисочці, до якої перел тим, відмовляючи 9 раз цю примівку, за кожним разом всипала ложку води. Вгасивши живий огонь у тій воді, вона мила нею дійки й усе вим'я корови, а з патичка обшкрябувала вугіль і, домішавши соли, давала його корові злизати. (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 63—64). Тут асоціяція червоної барви з вогнем, як оберегом, виступає дуже яскраво.

ЧЕРЕВАТЕНКО ІВАН (1855 - 93) — український меценат: на записані ним гроші Б. Грінченко видав в рр. 1894—99 кількадесять книжок для народу, а решту, 400 карбованців, передав Т-ву «Просвіта» у Львові. Був також автором водевілю «Чорноморець».

ЧЕРДАК, ЧАРДАК — горище в хаті. Це

слово походить від угорського ЧАРДА (варта) і раніш означало сторожу, що її ставили на даху, де замість того пізніше робили голубники або димниці (маленькі віконця). Таку саму назву має й керма човна, де також колись стояла варта. (Хв. Вовк «Студії . . » 98).

ЧЕРЕМШИНА МАРКО, власнїво **ІВАН СЕМАНЮК** (1874 - 1927) — талановитий письменник, співець карпатської Верховини, чи не найкращий. поруч Вас. Стефаніка знавець і поет селянської душі й побуту, вірувань та символіки гуцулів, в яких діалекті й написав багато майстерних оповідань. Перше своє оповідання «Керманіч» видрукував в р. 1896, в чернівецькому журналі «Буковина», коли мав 22 роки життя. Потім друкував свої твори в ЛНВіснику. Перша збірка вийшла в 1901 р. під назвою «Карби». Повоєнні оповідання зібрані в збірці «Село вигибає». В 1937 р. вийшла у Львові повна збірка його творів у трьох томах. Його оповідання характеризують велика ніжність відчуття й ліричне прикрашування подій і постатей. Описи часто здіймаються до висот чудової поезії.

ЧЕРЕС — шкуряний широкий пояс, зроблений з двох сшитих ремешів, — в ньому носили гроші. В народній пісні співається: «Посадили Морозенка на тисовім стільці, зняли, зняли з Морозенка з чересом червінці . . »

ЧЕРКАВСЬКИЙ МИХАЙЛО (1879 — 1929) — директор учительської семінарії в Дермані в 1918 р., комісар освіти на Волизі за укр. влади, заступник голови УНДО, в 1922 р. польський сенатор і голова Укр. Парлямент. Репрезентації; голова «Просвіти» в Крем'янци та редактор «Укр. Громади» в Луцьку.

ЧЕРКАСЕНКО СПИРИДОН (1876—1940) — поет, повістяр і драматург, що писав під псевдонімами ПЕТРО СТАХ, ПРОВІНЦІЯЛ, ВЕРХОВИНСЬКИЙ і під власним прїзвищем. З перших творів С. Черкасенка писаних в Україні, найбільше відомі оповідання «Вони перемгли» та три томи поезій, а з драматичних творів «В старім гнізді» 1907; «Хуртовина» 1908, «Земля», «Жарт життя» 1909, «Казка старого млина» 1914, «Про що тирса шелестіла» 1918. До останнього твору К. Стеценко написав музику. Ці п'єси не сходили з репертуару українських театрів у Києві та інших містах України. З приходом до влади большевиків всі ці твори були заборонені. Ще відомий С. Черкасенко, як упорядник української граматики та кількох читанок, що були видруковані за української державности у Відні накладом по 100 і 150 тисяч примірників. Однак, всі ці книжки, на жаль, не встигли виконати свого зар-

дання з огляду на окупацію України московськими більшовиками.

Ще більшу творчість проявив С. Черкасенко на еміграції. Перебуваючи після першої світової війни в Ужгороді, дописував він до різних місцевих газет і журналів, чим у великій мірі спричинився до культурного й національного освідомлення Закарпаття.

Та чи не найбільше попрацював С. Черкасенко для дітей та молоді. Співробітничав у дитячих журналах і писав твори, які вийшли окремими книжками. Також перекладав на українську мову твори чужих авторів. Особливо багато написав він п'єс для молоді. («Бідний Лесько», «Вечірній гість», «Нехай живе жеття», «Лісові чари», «Сміх», «До світла і волі» та інші), які виставлялися по найдальших закутках краю. Це були перші ластівки, що несли освідомлення українському народові на Закарпатті після віковичного його поневолення. Ці п'єси були друковані видавництвом для молоді «Пчілка» та пластовим видавництвом «Ватра» в Ужгороді. С. Черкасенкові треба завдячувати, що український Пласт збагатився театральною пластовою літературою. Крім цього, він автор пластового гімну.

Як сама творчість письменника, так і його участь в громадському житті на Закарпатті не подобалась чеській владі, що провадила в краю політику послідовної чехізації. Наслідком того письменник примушений був назавжди залишити Закарпаття і виїхати до Чехії. Опинившись в Чехії в купелевому містечку Горні Черношиці біля Праги, С. Черкасенко невтомно працює, дописуючи до української преси. Крім того пише нові твори, з котрих треба відмітити тритомовий роман для молоді з козацьких часів «Пригоди молодого лицаря». У цьому ж періоді життя письменника вийшли його драматичні твори: «Еспанський кабальєро Дон-Хуан і Розіта», «Северин Наливайко» 1934. «Ціна крові» та ін.

Помер С. Черкасенко несподівано, під час праці, з пером у руці — не встигнувши докінчити останнього свого твору. На півслові урвалося творче життя письменника, яке він присвятив Україні. (П. Кукуруза).

ЧЕРКАСИ — місто на Київщині над Дніпром, засноване при кінці XIII ст., що відіграло значну ролу в колонізації степів і було до Б. Хмельницького головним осередком козаччини.

ЧЕРКАСИ — московська назва українських козаків; взагалі українців, зв'язувана з назвою кавказьких черкесів і підтримувана московськими істориками (Карамзиним, Соловйовим), що, на підставі Воскресенського літопису, виводили українську козаччину від

чорноклобуцької лодности, хоч вона, під час колонізаційних переворотів XIII ст. мусіла розсіятися й зникнути без останку. (М. Грушевський «Іст. УР.» VII, 71).

ЧЕРНЕЦЬ, МОНАХ — людина, що посвятилася аскетичному життю, щоб досягнути вищої релігійної досконалости. Первісний тип ченця — АНАХОРЕТ (див.), але пізніше переважив тип ченців КІНОВІТІВ — спільножильців, що живуть по МАНАСТИРЯХ (див.). Колискою християнського чернецтва був Єгипет. Але ідея професійного чернецтва, що ізолюється від людей і спеціально і технічно присвячує себе Богові, запозичена з Старого завіту з книги Чисел, що встановила була інститут НАЗОРЕЙСТВА (див.) зі спеціальними зарокми, постригами, обмеженнями в виборі їстівного, тощо. Український Кодекс 1743 р. дивився на ченців, або ЧОРНЕ ДУХОВЕНСТВО (у відміню від світського БІЛОГО) як на людей «вмерлих для зовнішнього світу», що в правному житті народу, як суб'єкти права, не беруть участі (ЗНТШ. т. 158, ст. 116). Див. ОРДЕН, ХРИСТИАНСТВО.

ЧЕРНЕЦЬ — в поемі Т. Шевченка «Гамалія» гетьман Петро Конашевич - Сагайдачний: «(Візантія) боїться, щоб Чернець не засвітив Галату знову . . . » Галата — передмістя Царгороду, яке спалив був Сагайдачний в одному зі своїх славних морських походів. Про нього розповідали, що він ніби ще за свого життя постригся в ченці, але в дійсності він ченцем не був, а тільки після смерті був похований в Братському монастирі на Подолі в Києві.

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ НІКОЛАЙ (1828 — 89) — московський письменник і журналіст, попередник, чи предтеча. більшовизму, засланий в 1862 р. на каторгу, де був до 1871 р., а потім оселений в Сибірі, де був до 1883 р. Відома його повість «Що робити?», «Нариси гоголівської доби російськ. літератури», «Естетичне відношення мистецтва до дійсності». Большевики, стверджуючи, що Чернишевський був знайомий з Т. Шевченком, запевняють також, що він був навіть його приятелем, і навіть — учителем! А тим часом, коли Шевченко видав свого «Кобзаря», Чернишевському було лише 12 років; коли Шевченко видав свою поему «Гайдамаки», Чернишевському було 13 років; коли Шевченко написав поему «Сон», Чернишевському було 16 років. Але ця хронологія не сплиняє московських большевиків, що обов'язково хочуть виказати «впливи» Чернишевського на Шевченка, і коли Чернишевський у проклямації (перед арештуванням у 1862 р.) кликав — «К табору завіте Русь!», а Шевченко кількома роками спор

ше в поезії «Я не нездужаю, нівроку» (з листопада 1858 р.) казав: «щоб збудить хиренну волю, треба миром, громадою обух стальть. та добре вигострить сокиру», то це не Чернишевський ішов за Шевченком, а навпаки! . . (В. Дорошенко «Предтеча большевизму»).

ЧЕРНІВЦІ — столиця Буковини над Прутом. Вперше згадується 1407 р., але розкопи біля Чернівців встановили, що тут існувало місто вже в XII ст., коли Буковина входила в склад Галицько - Волинського князівства. Тут на перехресті важливих торговельних доріг із Львова до Яс та Білгороду було побудовано фортецю, а під її стінами виник торговельно-ремісничий посад. Все це цілковито зруйнували в XIII ст. татари, а мешканці заснували на протилежному березі Прута серед непрохідних лісів нове місто — Чернівці.

ЧЕРНІГІВ — місто над Десною, дуже давнє. Особливо процвітало за Ярославичів і XI в., але з кінцем цього віку його спалили половці, а в XIII ст. татари. Після того Чернігів прилучено до Володимирського князівства, в XIV ст. до Литви, в XV в. — до Москви, від 1618 р. знову до Литви. Від Б. Хмельницького був у складі козацької держави. Від 1801 р. — губернське місто. Чернігів славився цінними пам'ятниками мистецтва — собором Спаса (1024 - 51), Успенською церквою Єлецького монастиря (1060 р.), церквою Бориса й Гліба (1120-23), П'ятницькою церквою XII ст.; церквою Троїцького монастиря (1679 - 95), т. зв. Домом Мазепи, Катеринською церквою 1715 р. і незвичайно цінним музеєм із збірками В. Тарнавського, знищеними за другої світової війни. В Чернігові знаходяться могили Л. Глібова, Марковича та М. Коцюбинського.

ЧЕРНЯВСЬКИЙ ДМИТРО — полковник прилуцький за Брюховецького та П. Дорошенка. В 1669 р. Москва схопила його й заслала на Сибір. Але він звідти повернувся і був ген. суддею в П. Дорошенка та послом України в Туреччині.

ЧЕРНЯВСЬКИЙ МИКОЛА (1868 - 1937) — поет і повістяр з Катеринославщини. Кілька разів вчителював, а від 1901 р. служив спершу в Чернігівськiм, а потім у Херсонськiм земстві. З приходом большевиків відійшов від активної участі в літературному житті, але це не перешкодило большевикам заарештувати його десь у середині 1930 - тих років, а його твори були вилучені з ужитку. Мав збірки поезій «Пісні кохання», 1895, «Донецькі сонети» 1898, «Зорі» 1903, «Молодість» і повісті «Горе переможеним», «Весняна повідь . . .» В рр. 1927 - 31 були видані його «Твори» в десяти томах.

ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1869 - 1940) — лікар, професор гістології київських медичного та ветеринарного інститутів, дійсний член НТШ. засуджений на процесі СВУ на 5 років важкого ув'язнення, але до сить скоро звільнений.

ЧЕРНЬ — порошок із срібла, цини, міді, сірки, поташу, бури та соли, розведений водою, яким виповнювали за князівських часів заглиблені частини рисунку на срібних речах. Коли їх клали на жар, чернь міцно сполучалася зі сріблом.

ЧЕРНЬ — неорганізоване простолюддя, що під час козацьких воєн приставало до козацтва, але не мало його лицарських прикмет і тому, легко піддаючись панічним настроям, видавало своїх провідників ворогові. Один польський історик подивляючись козацьку лицарськість казав В. Будзиновському, що все ж на козацтві лежить одна велика пляма: козаки, коли бували в скруті, коли їх притискало польське військо, купували собі помилування, видаючи провідників на люту смерть. Тим вони знівечили не одне повстання, що мало вигляди на успіх. І Хмельницького хотіли видати раз перед Пилявою, а другий раз під Берестечком. Але В. Будзиновський з ним не погодився: козаки ніколи не видавали своїх провідників. «Почавши від Наливайка, всіх козацьких отаманів видала і Хмельницького хотіла видати темна чернь, якої в козачих таборах все була велика сила. Та чернь видавала ляхам козацьких отаманів, прощаючи жертву свого хамства словами: «Прощай господине! Нехай твоя голова за всі наші». І Хмельницькому та і його полковникам чернь не раз хотіла сказати «Прощай, господине, нехай твоя голова за всі наші»: Під Пилявою Хмельницькому, ні козакам змова черні не пошкодила. Під Берестечком старшина врятувала гетьмана, кажучи ханові силою забрати його зі собою. За свою зраду під Берестечком чернь заплатила своїм життям, але через неї погинула також велика сила козацтва». (В. Будзиновський «Ішли діди на муки».

ЧЕРЯЧУКІН ОЛЕКСАНДЕР († 1944) — генерал, представник Всеукраїнського Війська Донського при українському уряді в 1918 р. Він 9. VIII 1918 р. підписав договір приязні між українцями й донцями. Залишив дуже цікаві спогади («Донская Летопись» ч. 8) представниче в Україні в 1918 р. Див. Скоропадський.

ЧЕСНІСТЬ — витривалість супроти спокус зрадити прийняті на себе зобов'язання, особливо супроти восьмої заповіді: «Не укради!» І хоча, здавалось би, бути чесним — еле-

ментарний обов'язок всіх і кожного. тим не менше не така це легка справа; не дурно Пірандольо завважив був свого часу, що легше бути героєм, ніж справді чесною людиною, бо героїчний вчинок може бути виконаний протягом кількох хвилин, і потім все життя людини залишається німб Героя, а щоб прожити життя чесною людиною, треба бути нею постійно і досить тільки один раз спробувати не заплатити квиток у трамваї, як ти вже перстаєш бути чесною людиною.

Під час сецесії українських студентів із Львівського університету Галичина зложила була досить великий фонд на підмогу студентам на чужині. На пораду М. Грушевського було ухвалено давати студентам позички, а не допомоги, з тим, щоб ті студенти, прийшовши до свого хліба, звернули ті позички. Думка видалася дуже гарною. але, як писав Окуневський в ЛНВіснику (1925, VII - VIII, ст. 30), «інакше склалось, як гадалось. Гроші ті студенти побрали, але щоб «позички» повернулися, і той народний фонд наново постав і служив поміччю для другої й десятої генерації бідних студентів, про це не чувати. «Піддурили земляки». Почуття суспільної моралі, почуття обов'язку супроти суспільності у нас, на жаль, дуже мало. Зате у нас розвинене почуття недовіря й підозріння», що завжди панують там, де бракує чесноти. Людина ж чесна це та, що на її слово можна рахувати до смерті.

Людина на відповідальному громадському становищі часто підпадає спокусі використовувати своє становище для власної користи. Не маємо на увазі тут такого явного порушення чесноти, як підкупство, чи хабарництво, але менш помітне, та далеко більш відчутне й спокусливе використання свого високого становища на урядових постах людей, що беруть участь в різних комерційних та промислових підприємствах. «Це вже в нас традиційна практика, — говорив канадський прем'єр Фрост, — що коли член муніципальної ради або комітету заінтересований особисто в розгляданій справі, то він повинен це заявити й згодом не голосувати, а навіть повинен залишити залю, в якій дискутується ця справа. Якщо член уряду знайдеться будь - коли в ситуації, що розглядатиметься справа, в якій він особисто заінтересований, він повинен одверто виявити оті свої заінтересування. Як-що вони того роду, що він мусить їх позбутися, то він це повинен зробити якстій, а ні — то зрезигнувати з урядового становища. . .»

Прем'єр Фрост навів слова Черчила: «Міністри повинні дбайливо уникати спекулятивних інвестицій у підприємствах, про які вони посідали — дійсно або ймовірно — раніші чи довірочні інформації, що могли б

впливати на вартість цих уділів». «Ці засади», — додав п. Фрост, — засади честі, приналежності до громадського життя. Чесноти неможливо тепер і ніколи не можна буде заступити нічим іншим». Див. ХАБАРНИЦТВО.

ЧЕСНОГО ХРЕСТА — день 14 вересня ст. ст. За віруваннями українського народу. на Чесного Хреста все гаддя ховається в землю, або в воду, Тому по Чеснім Хресті вже не вільно купатися, бо вода «нечиста». Тільки та гадина, що вліті вкусила кого, і тому зробилася «грішна», не ховається, бо її земля не приймає, і вона мусить гинути «на верх землі» (Етн. Зб. НТШ, У, 210.) «На Чесного Хреста не годиться, щоб і коноплі в воді могли». (Франко, III, 307).

ЧЕСНОТА — добра прикмета, доведена до довершенності, а також їх сукупність. Милосердність — добра прикмета, що виявляється в любови до бідних, що того милосердя заслуговують, але ця милосердність стає справжньою чеснотою, коли вона звертається й до людей, що тої любови не заслуговують, бо, за думкою Честертона, милосердя до бідних, що її заслуговують, зовсім не любов, а тільки справедливість. Бо і любов, як християнська прикмета, означає прощення того, що в звичайному житті вважається непростим. І віра тільки тоді стає чеснотою, коли вона виявляється в вірі в те, що неспрогне розумом і звичайним людям видається неймовірним. І третя християнська чеснота — надія. це не та надія, що сповнює нас радісним чеканням, коли все промовляє за тим, що наша надія сповниться. — ні, надія, як чеснота, це та надія, що про неї писала Леся Українка, закликаючи «без надії таки сподіватись». себто бути в радісному чеканні і в обставинах, що звичайним людям видаються безнадійними. «Саме тоді, коли надія перестає бути раціональною, вона починає бути корисною» (Честертон, у «В. Шлях» 1961, VII, 721).

Італійський філософ Кантоне теж писав, що чеснотливість не повинна в'язатися, як то було в Середньовіччі з понурим аскетизмом, з відмовою від радості й задоволення. Бо така відмова означає відсутність віри в те, що добро можна робити радісно й весело, і що й все приємне й радісне має бути віднесено в сферу забороненого. Моральний розгартіаш, що запанував у наших часах, походить у великій мірі від того, що люди розучилися розрізняти здорову й природну приємність від приємності гріховної й недозволеної. Приємність ніколи не може бути гріховна, коли вона йде на задоволення здорових інстинктів не тільки духа, але й тіла. Люди — не духи, і наша тілесна частина має знаходити в житті своє природне задоволення, бо тільки в такому разі досягається гармонія між духом і тілом. Ця гармонія порушується, коли фізич-

логічні вимоги робляться надто тиранічні і забивають вимоги нашої духовости, але не може бути гармонії в нашій істоті, і тоді, коли ми починаємо дивитися на наше власне тіло, як на щось нам вороже. Приємність робиться цілковито законною, коли вона задовольняє вимоги тіла, не приносячи йому в жертву вимоги духа. Саме тому Арістотель мав рацію, коли виголошував, що справжня чеснотливість полягає в умінні знаходити середину між крайностями — сміливість, наприклад, як гарна прикмета, знаходиться посередині між ВІДВАГОЮ (див.) і трусливістю; щедрість — між марнотравством і скупістю; великодушність — між зарозумілістю, пихою і підлістю і т. д.

ЧЕСТАХІВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1820 - 1893) — мистець - маляр, приятель Т. Шевченка. Йому належить думка поховати поета на горі під Каневом, і петербургський комітет для похорону Шевченка доручив йому й Ол. Лазаревському супроводити труну Шевченка з Петербургу до Києва, а потім до Канева. Після похорону Шевченка на Чернечій горі, Честахівський насипав та впорядкував могилу. Місія Честахівського закінчилася тим, що внаслідок доносів на нього, як на агітатора - бунтівника, його посадили під домашній арешт, а потім вислали до Петербургу. Подорож із труною Шевченка та події з нею зв'язані Честахівський описав у зворушливих «Листах з України», що були видруковані в Києві. Старині 1896 р. кн. II-а, пізніше у В. Шляху 1963, III. Проф. Зайцев видрукував його спогади в 1918 р. в журналі «Наше Минувле» в Києві. У тих спогадах знаходимо цікаву згадку про те, як пояснював йому Т. Шевченко зміст однієї своєї ілюстрації до поеми Рилєєва «Войнаровський». Коли мазепинці ввіймали були кількох прихильних Москві козаків. «Старий гетьман і питає їх: що там діється в нашій неньці Україні? Чи ви й ксацтво хоч трохи подумались, що москалі ведуть усіх нас до згуби?» І коли на це полонений козак відповідає Мазепі, що в Україні ніби-то ремствують, що він, гетьман, звів таке горе на весь люд козачий, Войнаровський хапається за пістоль і каже:

«Ах клятї душі! Я вам приткну язика кулею до горла, щоб ніхто не почув вашої поганої мови. . . Самі підставляєте москалевї ноги, щоб надівав вам важкі пута, залізні кайдани і гнете шиї, щоб запрягав вас у віковичну лугу. Ось підождїть трошки, тільки дайте москалевї запрягти вас у шори та вбори, а тоді вже, поки світу сонця, він буде вашим погоничем, а ви — повозарі чужого тягла».

В 1958 р. в Києві перевидано спогади Честахівського в збірці «Біографія Т. Шев-

ченка за спогадами сучасників», але вищенаведеного уривка в них не знайти, бо він не відповідає тій пропаганді, яку провадять москалі в Україні щодо Т. Шевченка і гетьмана Ів. Мазепи. Див. ПОЛОНСЬКИЙ Яків та СЕЛЕЦЬКИЙ Д.

ЧЕСТЬ — сильне відчуття власної гідности, що не терпить зневаги. В «Руській Правді» були визначені спеціальні кари за покривдження чести, при чому за вчинки, що ображали честь людини, треба було платити більше, ніж за каліцтво: за відрубаний палець платилося покривдженному 3 гривні, а за урваний вус чи бороду та за удар батогом, або якою іншою річчю (але не мечем!) платилося 12 гривен. В пізніших редакціях «Руської Правди» ця різниця між покаліченням, що не вражало чести, і зневагою чести ще більше було підкреслено: за відтятий палець і взагалі за легку рану вже треба було платити тільки одну гривну, але за урваний вус і за удар батогом — далі 12 гривен. До цього прилучилося й вибиття зуба, що, очевидно, тажкош уважалося образою чести. (М. Грушевський «Іст. УР.» III, 363 - 64).

Проте, якщо в давніх часах зверталася увага головнo на втримання зовнішньої поваги й гідности, то в пізніших часах до почуття чести все більше почало примішуватися внутрішнє почуття самоповаги: гідність людини почала залежати не від урваного вуса чи вибитого зуба, але від більш чи менш вірного дотримання даного кому слова, або взятого на себе обов'язку і тут виявилось, що люди чести готові були для втримання гідности у гласних очах жертвувати скорше власне життя, ніж наражатися на втрату чести. Це почуття чести не дозволяло капітанові корабля залізшати його в небезпеці скорше, ніж останній з пасажирів чи членів залоги; це почуття чести не дозволяло воякові складати свою зброю перед ворогом, це почуття чести примушувало колись уряди дотримувати міжнародні договори. Рішельє писав у своїй «Політичному Заповіті»: «Королі мають бути дуже обережні перше, ніж підписувати трактати, але, коли вони вже підписані, треба їх релігійно дотримувати. Я добре знаю, що багато політиків навчають зовсім іншого, але, навіть без огляду на ті вказівки, що їх нам може дати з цього приводу християнська віра, я тверджу, що втрата чести тяжча від утрати життя, і великий монарх повинен скорше заризикувати своєю особою і навіть інтересами держави, аніж недотримати слова, бо він не може його порушити, не гублячи своєї репутації і значить, найбільшої сили суверена» (в Бенда «Зрада клерків» фр. вид. с. 136).

Як це далеке від практики московських

урядів, а особливо большевицької Москви!

Сильне відчуття чести — це ідеалізація обов'язку, або, як казав А. де Він'ї — «поезія обов'язку», поезія вірності взятим на себе зобов'язанням. Цієї поезії було дуже багато в середньовіччі, коли панувала, як і в нас на козацькій Україні «військова лицарська честь». що її головною чеснотою була вірність даному слову до загину, до смерті. Величезну вагу надавано й жіночій та дівочій честі, якто видно й з весільних обрядів, що дотрималися були в Україні до останніх часів. (див. КОМОРА, ПЕРЕЗВА).

Французький академік Анрі Бордо писав: «Найвищий час реагувати проти звичаїв, в яких починає затрачуватися повага до жінки і почуття чести, яким французьке суспільство завдячує свою утонченість і цивілізованість. За твердої доби середньовіччя, Церква зуміла запобігти цьому своїм культом Пречистої Діви, який прихилив суворих воєнків до опіки над слабшими, до милосердя й ніжності у відношенні до жінки. В цій культурі Діви була чеснота уважності й пошанівку... Ця відданість культурі Богородиці, без сумніву, сприяла виробленню почуття чести. Вона ублагороднила суворість тих лицарів, воєнків, тих людей війни і плуга. Вони були змушені дивитися на жінку з більшою ніжністю і ставитися до неї з більшою уважністю. Честь — це ж певна галлянтність душі, що змушує нас до оборони слабших, до забуття власних інтересів, до великодушності. до дотримання власного слова, незалежно від наслідків. Це щось більше і рівночасно менше за обов'язок. бо честь черпає свої зобов'язання з внутрішнього культу і переростає межі необхідного. З особистої чести народжується ЧЕСТЬ НАЦІОНАЛЬНА, яка не задовольняється обороною своєї землі, і громадянин почуває себе діткненим, як лише хтось образить його батьківщину...» («Нові лицарі» у «Віснику» 1935, III).

Італійський філософ Бенедетто Кроче на- томість завважував: «Воєнка має свою воєнську честь, — чому людина думки не повинна мати своєї (інтелектуальної) чести? У першій світовій війні (а ще більше в другій. Є. О.) всі ми досвідчилися, з якою легкістю вчені всіх націй дозволяли собі підтримувати речі, брехливості яких вони не могли не знати, опрацьовувати теорії, що вони їх самі визнавали штучними й софістичними, і заперечувати без сорому правду, яку вони протягом довгих років самі стверджували і виявляли; і уявляли собі, що таким чином вони ніби виконували свій обов'язок добрих патріотів, так ніби батьківщина може мати якусь користь із безчестя своїх синів, з моральної розпусти, яку вони вносять в свої душі?... Щодо мене, то я

... завжди ставлюся до таких інтелектуалів з недовір'ям. Якщо вони раз зрадили правду, чому б не мали її ще раз і ще раз не зраджувати? Може тому, що тоді вони зраджували з любови до батьківщини? Але правду не можна зраджувати ні за що і ні задля кого в світі. А якщо допускається, що її можна зраджувати задля батьківщини, чому не можна було б її зраджувати задля сина, чи задля приятеля, чи, нарешті, задля себе самого, що теж зрештою чогось вартий? Бо справа чести — бути вірним правді, бути правдомовним. І одним із найбільших злочинів московського большевизму було й залишається те, що він примушував і примушує мільйони людей на кожному кроці говорити неправду і тим топтати в болото свою честь.

ЧЕТВЕР — четвертий день у тижні. У багатьох народів четвер був присвячений боготу грому, що так чи інакше в'язався з долею, із щастям. Тому ще й досі четвер часто вважається легким щасливим днем. У нас на четвер відкладали сватання, якто зареєстрував вже Котляревський в «Енеїді»: «Як пахло сватанням в Латина, і ждали тільки четверга. . .» (IV, 27). Казали в нас також, що в четвер родяться багаті (МУЕ, МТШ, VIII, 29). Надія, яка не справджується в інші дні, в четвер може здійснитися: «Не тепер, так у четвер» (Номис, 4802). «У четвер прийшла, то й гриби наїшла» (Номис 13188), бо й щоб гриби знаходити, треба щастя мати.

Із четвертів особливе значення мають СТРАСНИЙ ЧЕТВЕР та ВЕЛИКОДНІЙ ЧЕТВЕР. Увечорі на Страсний Четвер усі поспішали до церкви — «на страсті», де читано 12 уривків із евангелій про страсті (страждання) Господні. Кожний купував свічку і засвічував її при кожному читанні евангелія, а потім намагався принести засвічену свічку додому. Господар випалював своєю свічкою на дверях та на сволюку хрест, віруючи, що нечистий ніколи не ввійде до хати, де випалено хрест страсною свічкою. Ту ж страсну свічку брали знову до церкви на виніс плащаниці та на великодню Службу Божу, а потім бережено її, як найбільшу святош, що відогравала чималу роль в селянському житті (див. ГРОМНИЦЯ). Подекуди на Ковельщині зберігався звичай, що вся родина, повернувшись із церкви додому, засідала при світлі страсної свічки перел образами за вечерю, багатшу й кращу, ніж в інші дні, і з обов'язковою рибною стравою: це робилося на спогад про Тайну Вечерю Спасителя. Деякі старі люди, повечерявши у страсний четвер, не їли вже нічого аж до самих розговин на Великдень (Ів. Біньковський в К. Ст. 1895, У, 71 - 72).

СТРАСНИЙ ЧЕТВЕР називався ще й **ЧИСТИМ**, бо того дня звичайно все чистилося в підготовці до Великодня, й самі люди теж милися й купалися: «В чистий четвер, до схід сонця, як ще нічого не рушено, як ще ворондітей не купав, ходять купатися у річку, у копанки, а то коло колодязя обливаються, а хто й в хаті теплої води наведе та в шаплику купаються від усякого лиха: од поганки, од корости, в кого що болить..» (Дикарев «Посм. писання» ст. 100—101).

На Буковині й подекуди інде, цей четвер звали також **ЖИВНИМ** (див.), а на Волині та на Поділлі **БЛИМ**, бо тоді хати білили. На Волині цього дня також «чистили», себто валили жеребців та свиней. Звали цей Чистий четвер іноді також **НАВСЬКИМ**, але властиво ця назва належить Великодньому Четвергові: це перше весняне свято мерців (друге припадає на літній четвер, на Зелені свята — «коли жито цвіте», а третє — на Спаса» (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I, 180). Четвер на Зеленому Тижні, коли ніби водили русалок, звали на Борзенщині **СУХИМ ЧЕТВЕРГОМ** (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 398).

У четверги Великого Посту робили в лісі осикові ворота й борони проти відьом (Чубин. III, 1189). На Волині казали: «Щоб узнати, хто на селі відьма, треба в страсний четвер принести до схід сонця воду з колодязя, налити нею горщик, покласти в нього підилку (полотнинку, що через неї селянки проціджували молоко). втикавши її, яко мога більше, голками та булавками, і поставити в піч на повільний огонь. Незабаром прибіжить відьма і почне допитуватися, що вона таке варить, і потім почне радити, умовляти, а потім і просити не варити більше підилки, бо голки й булавки, втикаві в підилку, будуть її страшно колоти..» (Ів. Бінковський в К. Ст. 1895, V, ст. 71).

Дев'ятого четверга по Великодні в Галичині плели віночки й несли їх святити — «так ся належить» (Етн. Зб. НТШ. V, 92).

ЧЕТВЕРТУВАННЯ — жорстока кара, що її давніше застосовували до злочинця: прив'язували його за руки і ноги до чотирьох коней і гнали їх в різні сторони. Ця кара ще згадується в українському кодексі 1743 р. Також відрубвання рук і ніг. Див. **ЧЕЧЕЛЬ** ДМИТРО

ЧЕХ — польський **ПУЛТОРАК** (півтора гроша), що дорівнював московській срібній копійці.

ЧЕХІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1876 — ?) — визначний громадський і церковний діяч із Київщини, син священника. Скінчив київську Духовну Академію (1900 р.) Вчений ступінь кандидата церковної історії одержав за нау-

кову працю «Київський митрополит Гавриїл Банулеско-Бодоні» (1799 - 1803). Ця його монографія була премійована Радою Професорів Академії і надрукована в її *Анналах* за 1905 рік.

В 1901 р. В. Чехівського призначено на помічника інспектора в кам'янець-подільській семінарії, і тут він розвинув велику освідомлену діяльність серед семінаристів, в яких зумів здобути величезний авторитет і любов. — На закінченні 1903 - 1904 шкільного року в фотогографованій групі семінаристів абітурієнтів уміщено в центрі її не архієрея, ректора та всіх семінарських навчителів, як це було щороку, а тільки Чехівського, і поруч з ним — Тараса Шевченка та Миколу Костомарова. Таку групу зроблено за ініціативою самих випускників (це був сотий випуск Кам'янець-Подільської семінарії, після дев'яноста дев'яти років утовкмачування в школах науки про «верность самодержавию и русской народности»). Чехівського негайно усунули із семінарії і перевели «з попередженням» на посаду помічника інспектора до київської семінарії. Але в 1905 р. і звідси звільнили і призначили вчителем духовної школи (бурси) в Черкасах, де над ним установили поліцейний нагляд. Але й тут популярність В. Чехівського швидко зросла, і в 1906 р. його обрано від Київщини до Державної Думи. Але поліція його заарештувала й заслала до Вологодської губ. Проте заходами перед урядом виборців до Державної Думи та української фракції Думи, його було в 1907 р. повернено з заслання, і він оселився в Одесі, де й залишився до 1917 р., коли переїхав до Києва. У ті роки національна робота Чехівського в Одесі широко позначилася і на громадській діяльності. Він брав активну участь в діяльності місцевого товариства «Присвіта», в Українській Громаді, читав публічні лекції в робітничих клубах. Коли в весняні дні революції 1917 року тисячі робітників Одеси демонстрували під українським прапором, то цьому великою мірою прислужилася праця Чехівського. У Києві Чехівський бере участь в праці Центр. Ради, в Фракції укр. соц. демократів. Від кінця 1918 р. і до лютого 1919 р. В. Чехівський був головою і міністром закордонних справ уряду УНР. 1-го січня 1919 р. уряд під його провідом проголосив закон про автокефалію Української Церкви. Після першого церковного Собору 1921 р. В. Чехівський стає дорадником митрополита Вас. Липківського та головою Ідеологічної Комісії УАПЦ, будучи одночасно Благовісником Всеукраїнської Православної Ради. Був організатором Пастирських Курсів у Києві. Був автором багатьох богословських і наукових праць. Заарештований 29. VII. 1929, був засуджений на процесі СВУ 19. IV. 1930 р. до розстрілу.

Розстріл замінено йому 10 роками ув'язнення з суворою ізоляцією. Відбував кару в харківському та ярославському політизоляторах. У 1933 р. відправлено його на Соловки. В 1936 р. НКВД підвоїло йому термін ув'язнення і заслало його до далекосхідних таборів особливо-го призначення без права листування.

ЧЕХІВСЬКИЙ МИКОЛА — брат Володи-мира, полковник армії УНР., пізніше священик УАПЦ. Не задовго до процесу СВУ, на якому він був в числі 45, його було вислано за межі України, і на процес привезли його з Московщини. Засуджено його на 3 роки суворої ізоляції, які він відбув в ярославській в'язниці, після того його було заслано до Сибіру, де він і помер.

ЧЕХОВ АНТОН (1860 - 1904) — визначний московський письменник українського по-ду, народжений в Таганрозі. В листі до Л. А. Авілової з 3.XI.1897 р. Чехов писав: «Ви працюєте дуже мало, ліниво. Я теж лінивий хохол, але в порівнянні з Вами я написав гори». У листі до Е. М. Шаврової з 19.I.1898 р., він теж писав: «Коли б я не був хохлом, я б писав щодня хоча б по дві години на день, і в мене була б уже власна вілля. Але я хохол, ліни-вий». В листі до Суворіна з 23.III.1895 р., він теж висловлювався: «Я говорив Вам, що Пота-пенко дуже жива людина, але Ви не вірили. В душі кожного хохла переховано багато скар-бів». (Цитовано в московській мові в «Нових Днях» 1962 р. ч. 144, ст. 7 - 9). І хоча він пи-сав також до А. Кримського: «Я люблю укра-їнський народ, що дав світові такого титана як Тарас Шевченко», — він був настільки змосковлений, що дивився і на себе, і на інших українців презирливими очима москаля, що вбачає в українцях тільки — «хаклів». Див. ХОХОЛ. СВИТОГЛЯД.

ЧЕХОВИЧ КОНСТЯНТИН (1857 - 1915) — від 1897 р. єпископ перемиський, славний промовець.

ЧЕХОВИЧ КОНСТАНТИН (1896—?) — філософ, доцент Українського Університету в Празі, професор слов'янської філології в Богословській Академії у Львові. Залишив цін-ну працю про «Олександра Потебню, україн-ського мислителя - лінгвіста» (Варшава 1931). Крім того працю про Добровського та інші.

ЧЕЧЕЛЬ ДМИТРО — сєрдюцький полков-ник за гетьмана Ів. Мазепи. Герой оборони Ба-туріна від москалів в 1708 р. Взятий в полон, був з наказу Петра I четвертований у Глухові.

ЧЕЧЕЛЬ МИКОЛА (1891 - ?) — член Центр. Комітету партії укр. соц. революціо-

нерів, секретар Центральної Ради. Виємігру-вавши до Відня, повернувся у 1924 р. в Укра-їну і через деякий час був зліквідований.

ЧЕЧУГА — риба, що водиться в україн-ських ріках, що впадають в Чорне море. Її ла-тинська назва — Асценсер Рутенус. Буває до 2/3 метра завдовжки.

ЧИГИРИН — місто на Київщині, заснова-не в кінці XVI ст., було осідком Б. Хмельниць-кого і столицею козацької держави. Від 1797 р. — повітове місто київської губ. Т. Шевчен-ко, що в поемі «Гайдамаки» називав Чигирин «святим», оплакував його колишню славу ко-зацької столиці.

ЧИЖЕВСЬКИЙ ПАВЛО (1860 - 1925) - посол до І Державної Думи від Полтавщини і один із основників у ній української громади. В 1918 р. був головою української торговель-ної делегації до Швейцарії; співпрацював у багатьох часописах.

ЧИКАЛЕНКО ЄВГЕН (1861 - 1929) — поміщик із Херсонщини, визначний українсь-кий меценат, видавав журнал «Нова Громада» (1906 р.) й щоденник «Рада» (1906 - 1914) у Києві, підпомагав іншим українським видав-ництвам та установам. Щоб заохотити відомого письменника Данила Мордовця писати більше по українському, Чикаленко сплатив тисячу рублів за Мордовцеву повість «Дві долі», яку друкував (1899) «Літературно - Науковий Вістник» у Львові. Та Мордовець зрікся цієї тисячі, і Чикаленкові гроші пішли на засну-вання у Львові при Науковому Товаристві ім. Шевченка окремого фонду ім. Д. Мордовця для допомоги українським письменникам. Ко-ли проф. М. Грушевський видав заклик про збір жертв на будівлю «Академічного Дому» у Львові, Чикаленко дав на цю справу дуже велику, як на ті часи, суму — 25.000 карбо-ранців. Щоб нав'язати більше ниток між Над-дніпрянщиною й Галичиною, Чикаленко заох-очував Наддніпрянців, щоб училися у Львові. Жертвуючи на «Академічний Дім», він умов-лявся, щоб у цьому «Домі» забезпечено по-мешкання для студентів із Наддніпрянщини. Він дуже тішився з культурно - національно-го розвитку Галичини й уважав її за Піємонт для Наддніпрянщини. В 1904 р. з почину проф. М. Грушевського у Львові зорганізовано літні університетські курси. На ці курси при-їхало й кілька десятків української молоді з Наддніпрянщини. Чикаленко вислав на них своїх старших дітей і покрив усі витрати, зв'я-зані з улаштуванням цих курсів.

У громадській діяльності Є. Чикаленка чи не найбільше значення має щоденник «Рада». З цим видаванням Чикаленко мав багато кло-

поту й видатків: — воно давало великий недо-
бір (пересічно 20.000 карбованців річно), я-
кий покривав головню сам Чикаленко, при до-
помозі декого з українських меценатів (як В.
Симиренко). Закінчив своє життя в злиднях
на еміграції в Чехо-Словаччині. Він був авто-
ром славних свого часу «Розмов про сільське
хазяйство» та інших популярних книжечок —
про українську мову, правопис, тощо, а також
луже цікавих «Спогадів» та цінного «Щоден-
ника» (за рр. 1907 - 1917). Був почесним чле-
ном львівської «Просвіти». Два його сини —
Петро та Іван загинули на советській каторзі.
третій Левко, археолог, член УВАН, помер у
США в 1965 р.

ЧИКИЛДИХА — недоброякісна горілка
У «Енеїді» Котляревського: «В сей день його
отець опрягся, як чикилдихи обіжрався —
Анхіз з горілочки умер . . . »

ЧИН ПРАВОСЛАВІЯ — спеціальна служ-
ба, яку правлять в першу неділю Вел. Посту
на спомин перемоги Церкви над ІКОНОБОР-
ЦЯМИ (див.). Уклав її царгородський патрі-
ярх Методій у 843 р., а москалі його значно
череробили й поширили. У ній проголошувало-
ся тричі «вічну пам'ять» царям — патро-
нам православної Церкви, і тричі «анатему»
гізним еретикам і відступникам від правосла-
вія. Мазепа не був ані еретиком, ані апоста-
том православія, і все ж його Москва включила
поміж виклятих еретиків, бо він був українсь-
ким патріотом.

ЧИНОВНИК — особливий служебник, що
його вживають архиєреї, коли правлять Літур-
гію та інші служби. Тут подано у викладі л-
тургії тільки ті особливості й обряди, що бу-
вають пси архиєрейській Службі Божій. В
кінці Чиновника подано чини посвячення і сту-
пені сряшенства й кліру, себто ХІРОТОНІЇ
ХІРОТЕСІЇ а також чини церковні та чини
освячення Ачтимінсів (див.)

ЧИНШ — колишня плата грошима або
натурою за спадкове користування землею,
також плата, що її платили колишні кр'пачи
авітнері під лашини. Тепер — КОМІРНІ
плати за ринчатє помешкання, будинок зем-
лю. **ЧИНШОВИКИ** — селяни, що платили
чинш.

ЧИРСЬКИЙ МИКОЛА (1903 - 1942) —
поет драматург, балетмайстер, журналіст із
Кам'яця Поліського. Не скінчивши гімна-
зії, вступив 1919 р. до української армії, щоб
допомогти визволяти Україну. У листопаді
1920 року вразом із рештками нашого війська
перейшов Збруч і перебував у таборах в Польші,

в Каліші. У таборі інтернованих скінчив
кінну старшинську школу. Від 1922 р. перебу-
вав у Чехії — спочатку в Подебрадах та
Празі. Від року 1926 інколи заїздив на рік-
півтора до Ужгороду на Закарпатті. Ще в та-
борі в Каліші почав виступати з читанням на
вечірках своїх гуморесок і там теж зрідка
друкував свої твори на сторінках літературно-
жистецького місячника «Веселка» в ЛНВісн-
ку, в «Студентському Віснику» та інших. У Поде-
брадах у рр. 1932 - 36 містив під псевдонімом
М. Бурлажа та М. Подоляк гумористичні фей-
летони в студентському журналі «Наша Грома-
да» та співробітничив у «Подебрадець», од-
ному з найкращих гумористичних органів то-
гочасної української еміграції. Під час сво-
го першого довшого побуту на Карпатській
Україні у рр. 1928 - 29 містив свої літератур-
но - критичні статті на сторінках ужгородсь-
кого тижневика християнсько - демократичної
партії «Свобода» та в місячнику для молоді
«Пчілка». Восени 1929 р., головню при його
співучасті, вийшли в Ужгороді три числа літе-
ратурного додатку до «Свободи» п. н. «Ласті-
тівка».

Від кінця 20-тих років М. Чирський роз-
починає писати речі для театру, з яких лише
частина вийшла друком, а більшість лишилась
в рукописах і, мабуть загинула. До цих остан-
ніх належить комедія «Останній Король», ревію-
альні комедії: «Три серія у 3/4 такту», «Нео-
фастіяла», «Місяць і зорі», що йшла з вели-
ким успіхом в Ужгороді а потім на галицькій
сцені під назвою «Лев Абіссинії». До надруко-
ваних його п'єс належать п'єси з доби Визволь-
ної Боротьби: «Отаман Пісня», надрукована
на сторінках «Самостійної Думки» в Чернів-
цях, «П'ятий рейд», що вийшов у Львові, та
п'єса з життя українського націоналістичного
підпілля — «Андрій Кагабут» — друкована
у Відні Помер у Кам'яниці, повернувшись із
еміграції, від сухот.

ЧИСТЕЦЬ — лікувальна рослина, яку
вживали в нас від золотухи: парили хворого
в гарячій купелі з відвару чистця (Воропай
у «Визв. Шляху» 1960. V. 660). На Херсонщи-
ні варили чистець всю ніч, а вранці до сходу
сонця обливали хворого тим відваром на місці.
«де не ходила ні людина, ні скотина» (Ястре-
бов в Літоп. III, ст. 111).

ЧИСТИЛИЩЕ — місце, де, за католиць-
кою доктриною, душі відбувають дочасні ка-
ри. Перше офіційне оголошення догми про чи-
стилище знаходиться в актах Фльорентійсько-
го Собору 1439 р. Ця католицька доктрина про
чистилище не могла не відбитися і на віруван-
нях українського народу, особливо Західньо-
України. В українських легендах часто згаду-

ється вузенька кладка до раю, що з неї грішники зриваються в безодню, або в вогняну ріку (див. КЛАДКА, ПОЛІНО). В с. Тростяниці на Сцятинщині оповідали: «В ремінь покійника не годиться оперезувати, бо кажуть, що хто йде на чистові муки, мусить якийсь час горіти в вогні і, як би був у ремені, то той ремінь довго горів би таї спарив би дуже. З тої самої причини не дають підків до постолів або чобіт. Кажуть також, що на чистових муках треба буде пролазити з вогню у рай крізь малу дірочку і, як би в ремені, то (той) забрав би багато місця, та й не міг би пролізти, а ці відси дали, то вже не можна скинути. Хто не дуже грішний, то його каже Бог св. Петро і заперти на чистові муки. Петро, заперши великі двері, розтворить малі до раю, такі малі, як кагла, таї скаже: — Хто може, хай пролазить до раю. — То хто в тоненькім шматті, пролізе борзо, то не мучитиметься. Тому й вбирають небіжчика в якнайтонше шмаття. І тому інші перед смертю якнайменше їдять, кажуть: хто тонкий, худий, той довго не мучиться, бо борзо пролізе. Котрому на цім світі було добре, що добре від'ївся таї грубий помер, то потому довго мучиться в чистових муках, поки його тіло не зсмажиться, не скапає з нього сало, то він не пролізе до раю. . . Кажуть, що як хто з жінок буде пролазити з чистилища до раю, то як св. Петро уздрить у червоних плечиках, то подасть руку та й витягне до раю, а як уздрить із чорними плечиками, то скаже: — Ти ще мучся, бо на тобі чорні плями від гріхів. Плечка, шиті низинним шиттям не годиться давати, бо їх видумав чорт. Швачка має всі свої низинні плечка на тім світі розшити. Шиття має бути поверхне.» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 309).

Ці й подібні вірування, знані й в Наддніпрянщині — відбиток найдавніших середньовічних легенд, що в них, як, напр., в видінні Альберіка, чистилище ще змішується з пеклом. Але говорі чистилище відокремлюється від пекла. В половині III ст. Мані вчив про грішні душі, що перше, ніж д'йти до неба, мусіли перебути два тижні на місці, переповненому водою, а потім ще два тижні очищатися вогнем. Але справжнім основником доктрини про чистилище вважають Григорія Вел., який в кінці VI ст. оповів низку виднь чистилища, які він мав про душу Готського короля Теодоріха, що кипіла в великому казані в середині Етні; про дякона Пасхаз'я, що мусів терпіти в сірчаных випахах Понцуолі біля Неаполю. За словами св. Григорія, в Етні містилися всі казани чистилища, і вулкан той діяв тим сильніше, чим більше попадало до нього грішних душ. . . У X в. різні легендарії, квітники золоті легенди переповнені оповіданнями про чистилище, і езуїт Росіньолі зібрав їх в книзі під заго-

ловком «Дивні діла Господні в душах Чистилища». Якийсь невідомий письменник, що сховався під ім'ям Климента Олександрійського, теж написав подібну книгу і в ній оповідав, як блаженний Єронім з'явився був якомусь Євсеві і наказав йому накласти свій одяг на трьох покійників, які зараз же воскресли, жили ще 20 літ і весь час оповідали, що вони бачили в чистилищі. (Ол. Веселозський «Сочиненія» III, ст. 76 - 78).

Згадані вище книги послужили джерелом для витворення нових легенд про душі, які побували в чистилищі і потім оповідали, що вони там бачили. Вони тим легше поширювалися в Україні, що і тут віра в чистилище фактично існувала з давніх часів, бо вже в XI ст. чернець Киріяк одержав відповідь від Новгородського єпископа, Ніфонта, що за вмерлих треба молитися. Він також згадує, що читав книгу епітим'їних Літургій, де говорилося, що за десять Літургій вмерлий одержував чотири місяці відпусту, за двадцять Літургій вісім місяців, а за тридцять Літургій відпуст цілого року. В Русі - Україні за кожного вмерлого відправлялися молебні вголовж сорока днів з дня його смерти, як також парастаси на гробах по Христовому Воскресенні. У часі переговорів між українським православним митрополитом, Петром Могилою, і українським католицьким митрополитом, Велямином Рутським, в справі Патріярхату в Києві, папа Урбан VIII, ставився дуже поважно до умовин православних, де між іншим говорилося, що вони вірять в місце, де перебувають душі померлих, але без докладного означення, чи там є вогонь.

ЧИСТОТА — гарна прикмета, безсумнівний вияв культурности людей, що не люблять ніякого бруду. Чистота, особливо українських жінок, а внаслідок того й українських хат, завжди вражала всіх чужинців, що мали нагоду побувати в Московщині і пригадувати бруд тамтешніх хат і людей. Данський посол до Московщини Юст Юль, що в 1711 р. побував в Україні, писав про українців: «Вони в усіх відношеннях чистіші й чепурніші від москалів». (Січинський «Чужинці . . .» ст. 126). Німецький лікар і природник С. Г. Гмелін у своїй чотиротомовій «Подорожі по Росії» (1770 - 1784) теж відзначив: «(українці) люблять і пильнують чистоту, для того і в найпростіших хатах у них краще, ніж у найбагатших дворах у рос'ян. Страви їх також делікатніші...» (там же ст. 139). Англійський подорожник, Едвард Даніель Клерк професор мінеалогії кембріджського університету в своїй книжці про подорож по Росії (Лондон, 1812 р.) констатував: «Ми зустріли валки українців, що різняються під кожним оглядом від інших мешканців Росії. Це дуже шкякетна раса. Вони виглядають кріп-

ше та краще від москалів і перевищують їх у всьому, де лиш може одна кляса людей перевищати другу. Вони чистіші, запопадливіші, чесніші, благородніші, ввічливіші, відважні, гостинніші, побожніші та менше забобонні» «... За столом українського селянина більша чистота, ніж за столом у московського князя.» (там же ст. 140). Російський вчений Вас. Зуєв, що подорожував по Україні доручення російської академії наук в рр. 1782 - ?, в своїх «Подорожних Записках...» 1787 р., виразно зазначив, що на Харківщині «нарід своєю мовою, одягом і звичаєм зовсім відмінний від москалів». Зокрема про оселі українців він каже, що вони дуже розлогі; «всередині хат дуже чисто...» (там же, 150). Німецький вчений Й. Г. Коль, основоположник антропогеографії, що відвідав Україну, писав також: «Я був дуже мило заскочений внутрішнім улагодженням назовні так мало обіцюючої хати. Лише жити в цій чепурненькій світлиці... Все було чисте й чепурне. Я не можу, щодо цього, нахвалити українців, якщо рівняти їх із поляками та москалями...» (там же ст. 164). Таких свідощтв про чистоту українців, у порівнянні з їх сусідами, можна було б навести дуже багато. Обмежуємося на вищенаведені, але не можемо не відзначити, що московська інтелігенція, констатуючи бруд московського народу, не тільки тим не обурювалася, а намагалася навіть його ідеологічно виправдати й — ідеалізувати. А. Гекслі писав з цього приводу:

«Толстой був противником заховування пересадної чистоти, бо пересадна чистота — прикмета вищих суспільних верств. Лише багаті можуть тратити час на часте обмивання тіла й часту зміну білизни... Робітник мусить смердіти. То — неминуча річ, а при тім слухна і справедлива. Праця — це молитва, але праця видає сморід, отже і сморід — молитва. Так менше-більше розуміє Толстой, який посувається аж до осуду багатіїв за те, що вони не смердять, і за те, що їх діти мають відразу до всяких несмачних запахів, хочби вони й були природні... На думку Толстого, відразу людини, що не смердить, до смороду, це, загалом кажучи, клясове упередження і тому заслугоує всякої догани... Можна мати мішні гуманітарні й демократичні засади, але коли хто з дитинства набрав привички до купелі, до частого зміни сорочки, хто покохав чисте повітря, той мусить перемогти певне фізичне сбридження, поки впровадить у життя свої засади настільки, щоб міг свобідно приставати з мужчинами й жінками, яких привички рижняться від його привичок. Толстой пропонує нам лік у вигляді спільного виділювання смороду. Інші реформатори бажали б, щоб економічні умовини уможливили кожному таку часту зміну сорочок і таке часте уживання гаря-

чої купелі, на які можуть собі дозволити упривілейовані люди нашої доби. Я особисто схиляюся до другої альтернативи...» (Глузуничий Пилат». Цитовано в «Віснику» 1935, VI, ст. 413). Див. ЮЛЬ ЮСТ.

ЧІЛЬЦЕ — гуцульська окраса жіночої голови. Воно складається з підвішених до дротика бузеньких металевих платівок, що мають вигляд маленьких стрючків, або пелюсток квітки. Чільце носять над чолом. Вбирає його «молода» під час весілля, а також і дівчата на урочисті свята. Це чільце — залишок староукраїнської оздоби, запозиченої із Візантії, під назвою РЯСНО (див.). Подібну оздобу жіночої голови знайшов археолог Хвойка в Броварах на Полтавщині. Вона фігурує на малюнку 1089 - 90 «Древностей Приднепров'я» Б. Ханенка. Це — діядема з березової кори, обшита дорогою тканиною, а зверху покрита золотою або срібною платівкою. Під платівкою внизу підвішувались декоративні бляшки, або намистинки. Пов'язку для голови виткану з золотих та срібних ниток, а також із намистинок знайшла п. Мельник при розкопці могили старослов'янського поховання на Харківщині.

Крім гуцулів, чільце ще зберегли балканські слов'яни. Сербське чільце під турецьким впливом складається з дрібних монет, спеціально для того роблених. Такі монети, здебільшого золоті, підвішуються до шнурочка, чи ланцюжка, і вбирають на голову повище чола.

ЧІП — дерев'яна затичка бочки. **ХОДИТИ ДО ЧОПА** — пиячити. Про п'яну людину казали в нас — «п'яний, як чіп» (Номис, II740). Але одночасно й: «дурний, як чіп». «Ой ти дурний чопе-» — кажуть недогадливому чоловікові (Франко, II, 68, 71).

ЧОБІТ, ЧОБОТИ — взуття з високими ХАЛЯВАМИ, в протилежність до ЧЕРЕВИКІВ, що халяв не мають. Німець Вердум, що побував в Україні в XVII ст., описуючи тодішній одяг і взуття українців, писав: «Чоботи їх не сягають вище колін. Збоку зшиті, а під зап'ятком підбиті підковою. Шляхта носить чоботи з червоного або жовтого САП'ЯНУ (див.), інші з чорної шкіри; багаті міщани й купці також носять червоні і жовті, але шляхта з того недоволена, бо на основі ординації держави тільки їй це прислугоує. Прості люди, хоч би мороз був найсильніший, обвивають ранком ноги віхтям союми і втягають на це чоботи, витримуючи так весь день на морозі. На селі чоловіки та жінки носять зимою й літом чоботи, міщанки ж літом взувають також черевики». (Ів. Крип'якевич «Іст. культ.» ст. 111).

Вираз — **ЗНАТИ ПАНА ПО ХАЛЯВАХ** пос-

Тав, очевидно в ті часи: пани носили вже чоботи з дуже високими халявами, часто кольоровими, а простий люд ходив у чоботях із чорної шкури з низькими халявами, а то й у личаках. Кольорові чоботи ще й вигаптовувались золотом чи срібною ниткою. В XVII в. чоботи робили з найкращого сап'яну, так званого ТЕКИНУ, червоного, чи жовтого, турецького чи волоського. За короля Августа III, замість закаблуків носили підковки на три пальці заввишки, часто посріблені. Але в його часи почали з'являтися вже й шкур'яні закаблуки. Скарпетки з'явилися лише під кінець часів Саских, до того ж часу всі вживали онучі. Ян Браницький, вел. гетьман коронний, завжди носив онучі. В середині чоботи вистелялися соломою, яку міняли по можливості щодня. Солома добре тримає тепло. (Глогер, I, 218-19).

Символіка чобіт тісно в'яжеться з весільною обрядовістю. (Див. КОМОРА). Поза роззуванням у коморі треба відмітити ворожіння з чоботами: на Буковині та й деінде дівчата під Андрія кидали чобіт на дах і потім дивилися: в котрій бік він ляже отвором, в ту сторону дівчина піде заміж (Зап. ЮЗОтд. II, 386). На Лохвичині дівчата ворожили з чоботами під Різдва: дівчина ставала на підвір'ї і роззувала один чобіт так щоб роззута нога залишилася в халяві, і тоді кидала його ногою через ворота (рукою не можна!). Тоді дивилися: якщо чобіт упав носком на дорогу, чи в який бік дороги, то та дівчина мала вийти туди заміж. Наприклад, якщо носком на село, то в своєму селі мала вийти, а як із села — то в чуже село. Але, коли чобіт падав носком до воріт, а халявою на дорогу, то мала ще сидіти вдома. (МУГ, НТШ. XVIII. 163 - 64). На Чернігівщині ворожили на чоботях і парубки і дівчата: «Дівка, або парубок, у хаті здіме з себе чоботи і наліває дріт (чужі). У свої кладе — у правий кушнік хліба, у лівий — шматок печини. Потім виходить на двір, стає спиною до воріт, ставить коло себе чоботи і, залпцювши очі, бере один чобіт і кидає його через ворота на вулицю. Потім дивиться, який чобіт і куди носком упав наперед. Коли за ворота викинеться чобіт із хлібом, то значить після одруження життя буде щасливе, а коли з печиною, то життя буде негарне. Там, куди показує носок, прийдеться парубкові женитися, або туди судилось дівці виходити зам'ж». (там же, ст. 149 - 50).

У весільну обрядовість входить особливий момент — ДАРУВАННЯ МОЛОДІЙ ЧОБІТ ВІД МОЛОДОГО. На Чернігівщині цей обряд так відбувався: У суботу перед весіллям молодий кликав до себе старшого боярина і ніс разом із ним чоботи молодій у дарунок. Матч молодого насипала в чоботи — в один жита й трохи грошей, а в другий раніше клали соли, а

потім стали класти, як гостинець, насіння, горіхи, пряники, тощо. Чоботи ніс боярин. У молодій її мати ставила на стіл порожню тарілку, а боярин клав на неї чоботи. Молодий і боярин сідали на лаву за стіл, а молода йшла скликати найближчих друзок: «Прошу йти чоботи приймати». Коли друзки приходили, молода ставала у заповок коло печі, боярин брав тарілку з чобітьми і підносив молодій, кажучи: «Кланяються вам батько й мати і молодий князь хлібом, сіллю й червоними чобітьми». Молода брала з тарілки чоботи й відказувала: «Спасибі батькові, матері й молодому князеві за хліб, за сіль і за червоні чоботи». Потім вона ставила чоботи на стіл, а на тарілку клала хустку й підносила її з поклоном молодому, а другу підносила бояринові. Жито з чобота молода висипала собі у праву полу юпки, а гостинці у ліву полу. Жито з поли вона потім перестпала у торбинку і ховала до приданої скрині, гостинці роздавала друзкам, а собі залишала тільки гроші. Потім усі сідали за стіл, і починалася учта. У цих нових чоботах молода потім йшла запрошувати на весілля (Литвинова в МУЕ НТШ. III, 88 - 89).

Ясно, що ця обрядовість мусіла відбитися і в народній символіці: пара чобіт засоціювала. ся з ідеєю парування взагалі: «Єдин чобіт на підкові, а другий на корку, а хто хоче біду знати, най сі возьме дворку» (Голов. II, 256, 376; IV, 467). Тут думка ясна: чоботи один одному не допасовують. Не рівні, а тому з такої пари добра не ждати.

Часто чобіт виступає, як символ милого. «Чобіт мі ся притоптав — хлопечь мі ся сподобав». (Голов. III, 290. IV, 472). Але частіше чобіт — мила; звідки виходять і такі паралелі, що, на перший погляд, видаються беззмістовними: «Роздерлася чоботина та у самій пришиві. — як я буду в полі орав, то ми їсти вишли» (Голов. II, 371). Ясніше ця символіка виступає в віруванні: «Хто, обуваючися, перерве це діло і ступить кілька кроків у однім чоботі, тому жінка вмре» (Етн. Зб. НТШ. V, 195), бо пара розпаровується, і чоловік залишається при одному власному чоботі. ПІДКУВАТИ ЧОБОТИ — зробити їх мішними й однаковими, напакі, означає весілля, а звідти: «Ой цупайте, чоботята, хоч некованії, любітеся, чорні очка, хоч негобранії». (Голов. II, 453). Поза весільною символікою, беручи з життєвої практики, чобіт — прикрість: «Кожний знає, де його чобіт долягає» — себто кожний знає, що в його болить (Франко. III, 310). Або: «І червоні чоботи муляють», — себто й багаті люди мають прикрість (там же). ЛІЗТИ З ЧОБІТЬМИ У ДУШУ — виявляти максимальну брутальність. Під час мадярського повстання 1956 р. проти московської большевицької окупації повстанці знищи-

ли величезну статую Сталіна в Будапешті, залишивши від неї тільки один чобіт, як символ московської БРУТАЛЬНОСТІ (див.).

ЧОВЕН — прилад до плавання з допомогою весел, або втрила. Невеличкий човен, видобаний з деревини і обшитий дошками — КАЮК; видобаний, без обшивки — ДУШОГУБКА; зроблений з дощок — БАРКАС; більший на Дніпрі і на Херсонщині — ШАЛАНДА; довгий, на Дніпрових перевозах — ДУБ; великий з щоглою — БАЙДАК; у запорожців морський — ЧАЙКА.

Я. Пастернак зазначив, що в Україні, в енеолітичну добу, ями поховань мали в деяких місцевостях форму човна, і всі покійники були звернені обличчям до ріки, до Дніпра, — «що може свідчити про існування релігійних вірувань, зв'язаних із культом могутньої ріки». («Археологія України» ст. 167).

Скандинави ховали колись своїх покійників у човнах, і київська княгиня Ольга добре це пам'ятала. Коли деревляни, вбивши кн. Ігоря, чоловіка Ольги, хотіли посватати її за свого князя Мала, Ольга, бажаючи помститися за вбивство чоловіка, ніби погодилася і поралила послам, щоб вони домагалися — на знак їх пошановання — щоб їх винесли до княжої палати на київській горі в човні. Човен же — це скандинавська труна. Деревляни не зрозуміли жорстокого дотепу, але в дворі перед палатю човен із послами кинуто в яму і засипано землею.

Беручи до уваги, що річка в народній символіці часто виступає, як перешкода до досягнення любові, човен і весельця символізують переборення цих перешкод: «Де ти, милий, пробуваєш, що за мене не гадаєш? Проби́вай край Дунаю, я за тебе все думаю: коби човен і весельце, ночував би-м в тебе, серце. Ані човна, ни порома, мушу почувати дома.» (Голов. II, 535). Або: «Ой не маю ж срібного човника, ні золотого весельця, ой поплив би я аж за море, де кохане серце» (Голов. II, 513).

Але був човен і символом розлуки, зв'язаної з горем: «Пливе човен, пливе човен, пливе і весельце, чом ти мене так не любив, як я тебе, серце?» (Чубин. V, 308). «Пливе човен, пливе човен та й ся розливає. — кожний білний, нещасливий, котрий ся кохає» (Голов. II, 752). «Пливе човен, води повен, нікому звернути (себто нема надії), ой як тяжко мому серцю о тобі забути» (там же, ст. 754). «Пливе човен, води повен, коби не схибнувся (бо тоді б його зовсім залило, розлука була б безповоротна); ой поїхав мій миленький, коби повернувся!» (там же 768). «Пливе човен, води повен, на бік не звернеться (іде все далі й далі) ой відай бо мій миленький до м'я не вернеться» (Голов. I, 302). Подібно до цього: «Пливе

човничок по річці, плаче батенько по дочці», бо відає її далеко заміж, отже й тут розлука. Так само й далі: «Дала мене мати заміж, дала мене за Дунай бистрий, дала мені да човничок плисти, дала мені й веселечко: «Пливи доню мое сердечко!» (Чуб. IV. 439).

ЧОЛО, ЛОБ — верхня частина обличчя, від оров до волосся. ДВАТИ ЧОЛОМ — вітати давни вияв пошани, що зоергався до останнього часу головно в дітей: «Старий батько сидить коло хати та вчить внука - пузанчика чолом отдавати». (Шевченко). На Чигиринщині давання чолом так відбувалося: дитина, чи сама, чи по чий указці, приїде до кого небудь і підніме ручку: тоді той до кого вона підійшла, простягає свою долоню, а дитинка вдарить її своєю долонькою, переверне чужу руку долонею вниз і поцілує. А той кого вона вдарила і поцілувала, каже «Велике рости, хороший ти синок!» і по головці погладить. Народ цей звичай речно сохрानяє і поважає (МУЕ НТШ. IX, 73). ЧОЛОМ БИТИ — вклятися до землі, просити. Звідси ЧОЛЮБИТТЯ — прохання. БИТИ ЧОЛОМ ЗА ДВОРОМ — весільний звичай добиватися пропозицією могорича пропуску поїзду молодого на подвір'я молоді (МУЕ, НТШ, III, 117).

ЧОПОВЕ — податок від пива, горілки. меду в козацькій Україні під Польщею, що потім зберігся і в українській державі.

ЧОРНА БАРВА — символ суму, жалоби. В «Слові о Полку Ігоря» кн. Святослав бачить віщій сон: його вбирають «чорною папаломою на кроваті тисовій». Засумовані люди інстинктивно уникають яскравих барв, і вбирають на себе темний одяг, тому чорна барва й стала символом жалоби. Але вона одночасно — колір темряви, колір ночі, колір безодні, і тому й представники нечистої сили, чорти, що перебувають у темряві уявлялися в нас також чорними, і навіть тварини, в яких вони перемінювалися, були звичайно чорні — чорні коти, чорні пси, і т. д. І тому навіть чорні сажотрус здавалися дітям, а то й дорослим, втіленням нечистої сили (ЗНТШ. IX, 42). Відповідно до цього ЧОРНЕ СЛОВО — лайка, ЧОРНИЙ БОГ — сатана. ЧОРНА ГОРА в гуцулів має таку саму роль, як ЛИСА ГОРА під Києвом: вона служить пристановищем відьмам, дідькам, упирам (ЗНТШ. т. 60, ст. 31. Бібліографія). ГОВОРИТИ ПО ЧОРНОМУ — згадувати час-то чорта. ЧОРНИТИ кого — обмовляти.

ЧОРНА РАДА — військово козака рада з участю не-козачої черні. Особливо відома Чорна Рада 27—28 червня 1663 р., де Ів, Брюховецького вибрано гетьманом, а двох інших кандидатів — Сомка й Золотаренка засуджено,

без всякої їх нини, на смерть. Про події, зв'язані з цією Чорною Радою. П. Куліш написав повість «Чорна Рада».

ЧОРНА РУСЬ — давня назва для волости в районі південних припливів Німану й горішньої Ясолди: до неї належали Новгородок, Несвиж, Слоним, Волковийськ; пізніше її забрали литовські князі.

ЧОРНА СЕРЕДА — серeda Великого, чи Страсного Тижня. Цього дня не можна переходити до нової хати (Див. СЕРЕДА). Не можна чіпати будьчим дерева, бо усхне, почорніє. Як є на ґрунті такі кущі (корчі), що непотрібні, то треба їх рубати в чорну середу: не відновляться. (МУЕ НТШ, XV, ст. 35).

ЧОРНИЙ ВОРОН — авто московської політичної поліції ГПУ, НКВД і т. д., що ним агенти забирали з дому свої жертовні, звичайно вночі. Ю. Клен в «Попелі Імперій» писав:

. . . Поглянь на авто чорне.
Воно шугатиме аж до зорі.
Коли глибокий сон усіх огорне,
Воно підкотить тихо до дверей,
Страшне, немов та доля необорна.
Із мирних хат хапаючи людей.
Ти пізнаєш його? от «чорний ворон».
То хижий птах недоспаних ночей.
Де він появиться, там плач і горе.
І байдуже ковтаючи життя
Чуже, він пливе у нічні простори.

ЧОРНИЙ ЛІС — ліс, що займав широку просторонь коло пізнішого Лисаветграду. Часто зустрічається в описах із козацьких часів.

ЧОРНИЙ ШЛЯХ — один із давніших важливіших шляхів через Запорозькі З е м л і ; ішов від татарських перевозів через Дніпро і простягався по вододілах так, що Сула лишалася з правого боку, а Томаківка, Солоня, Базавлук та Саксагань із лівого; від верхів'я Інгульця повертав на р. Синюху, яку перетинав біля Торговиці, ішов далі до Пиляви, звідти повертав на захід на Вишневець, а далі на Львів та Варшаву. Від Чорного Шляху відходило багато шляхів на схід до Дніпра й на захід до Бугу. Чорним Шляхом нападали й татари на Україну, тому й називався він Чорним, що татари своїми табунами вибивали траву. За іншими джерелами цей шлях звався Чорним тому, що пролягав нетрами дрімучого Чорного лісу, рештки якого були дотрималися до останніх часів коло Лисаветграду.

ЧОРНІ КЛОБУКИ — різні турецькі садники у давній Україні XI—XII вв. (берендії, бскуї, каспичі, турції та ін.). Вони мали

своїх старшин, які підлягали українським князям і діставали від них в управу городи. З приходом татар вістки про Чорних Клобуків в джерелах зникають. Вони або злилися з татарами, або ще перед тим засимілювалися з українським населенням.

ЧОРНОБИЛЬ — зелеста рослина до півтора метра заввишки, споріднена з ПОЛИНОМ (див.). Дівчата на Придніпрянщині підперезувалися чорнобилем від відьом, а жінці й косарі на галицькому Підгір'ї — щоб при роботі крижі не боліли. Чорнобель у німців так і зветься Іоганнесгюртель, себто пояс св. Івана, а у чехів пас св. Яна. Мабуть, і автор Густинського літопису мав на увазі чорнобель, коли, описуючи купальські звичаї, писав: «Звечора збирається проста чадь обоєго пола і соплетаютъ собі вінці із ядомого зелія, або коренія, препоясавшася билієм, возгнетат огонь...» (М. Сумцов в К. Ст. 1889, V, 505).

В Галичині на Івана Купала всі хати й будівлі обмаювали чорнобилем. Того дня збирали й сушили чорнобель, щоб уживати його пізніше від різних хвороб. На галицькому підгір'ї його вживали проти гарячки й сухіт (Енци. Зб. НТШ, V, 206). На Наддніпрянщині в чорнобилі купали дівчат — також від сухіт (К. Ст. 1891, XII, 422). Дівчата пили чорнобель, щоб зігнати плід (МУЕ НТШ, XIII, 12). Приписувалися чорнобилеві й деякі магічні властивості. В одній казці оповідається, що коли один пагубок навчився від песиголовців розуміти мову трав та всього світу, вони порадили йому лукаво заснути під чорнобилем. Коли він проснується, забув усе, що знав. (Ястребов в «Летоп.» III, 139)

Помело для замітання печі робилося звичайно з полину або з чорнобилю. (Перв. Громад. 1927. Т 165). У білорусинів казали, що коли чорнобель горить у печі, грім ніколи не вдарить в ту хату (Шейн. III, 493).

ЧОРНОКНИЖЖА — шукання якоїсь надприродної сили поза рамцями, вказаними релігією, що в ньому офіційна й народня демонологія тісно сплітаються з обрядовістю МАГІЇ (див.). Ця магічна практика чорнокнижжя, не обмежувана ніякими природними й суспільними рамцями, часто приводить до злочинів і тому викликає вороже до себе відношення та переслідування з боку релігійних та урядових чинників, часто й забобонних народних мас, що в моменти стихійних нещасть обвинувачують усяких «чорнокнижників», що то вони їх викликали. Значному поширенню чорнокнижжя на Заході сприяв у великій мірі той еретичний дух дуалістичного зафарблення, що перекотився був через усю Європу в XIII—XV вв. Маючи свої коріння на Сході, він приніс звідтіля, вкупі з дуалістичною догматикою

й багато елементів вульгарної містики, демонології й магії. Ці елементи переплелися з синкретичними вже елементами античного світу і в такому вигляді затопили Європу, викликаючи потім реакцію в вигляді важливого переслідування та палення живими на вогні всяких відьм і чаклунів, звичайно ні в чому неповинних людей. В Україні ми мали тільки дуже слабкі відгуки того вченого чорнокнижжя, і тому мало у нас відомі процеси проти відьм. У нас зацікавлення «таємним знанням» рідко підносилося понад звичайну примітивну магію сірої людности, — магію, що в величезній більшості випадків була «білою», себто екерованою на користь людям, а не «чорною», що мала б людям шкодити і служити нечистій силі.

ЧОРНОМОРСЬКЕ КОЗАЧЕ ВІЙСЬКО — частина козаків, що після зруйнування Січі в 1775 р., як «військо вірник козаків» за службу російському урядові в війні з турками, дістала в 1790 р. для поселення землі між Бугом і Дністром на чорноморському побережжі. 1792 р. ці козаки дістати дозвіл оселитися над р. Таманью. 1794 р. засновано Катеринодар, де й зосередилась управа Чорноморського Війська. Склад його поповнювано виселенцями з Полтавщини, Чернігівщини й Харківщини (1820 - 25, 1848 р.). В 40-х роках XIX ст. запорозькі курені поперейменовано на СТАНИЦІ, а військо розділено на 3 бригади. В 1862 р. до Чорноморського Війська приділено 6 бригад кавказького лінійного війська, і Чорноморське Військо перейменовано в Кубанське.

ЧОРТ — найбільш вживана назва представників нечистої сили, що заселює пекло, служить Сатані та з'являється на землі, щоб шкодити людям. Хоч називати чорта («чортикатися») в Україні вважається непристойним, все ж його ім'я в розмовній мові зустрічається досить часто. Інші його назви — дідько, біс, демон, ідол, ірод той, рябий, змій, чорний, проклятий, лукавий, нечистий, куций шеєвик . . .

Створив чортів Сатанаїл, якому забажалося товариства. Бог порадив йому умочити палець у воду і стріпнути його назад себе. А Сатанаїл натомість умочив усю руку та як почав нею тріпати, то й поробив їх силу-силенну. Сатанаїл створив із них 12 хорів, які потім і збунтувалися проти Бога. Бог за бунт скинув їх із неба, і вони летіли до землі аж 40 днів, поки Бог не сказав «амінь», і тоді, де хто був, там і залишився: у воді — ВОДЯНИК, у лісі — ЛІСОВИК, на полі — ПОЛЕВИК і т. д. За другим варіантом легенди, Сатанаїл наробив чортів, плюючи в мідницю. Бог казав йому

тільки раз плюнути, а він наплював стільки, що й самому не було вже де стати. Бог половину тих чортів поробив білими хортами та скинув з неба, половину залишив Сатанаїлові до послуг. (Грушевський «Іст. у. літ.» IV, 407).

За третім варіантом чортів наробив випадково Адам, коли Господь, замість жінки, якої він забажав, хотів дати йому товариша. Тоді Господь, сказав йому: «Не сумуй, Адаме! Вмочи в росу мізинний палець та стріпни позад себе, то й приятель буде!» А Адам умочив в росу всю руку та як стріпне навідвороть, то так і з'явилося п'ять чортів. Глянув Адам та — у ноги, а чортяки давай пазурі мочати та стріпувати назад себе, то такого їх намножилося, що аж небо тріщало. — Отак і тепер жиди роблять: жид нізачо не витре рук по християнськи, а непременно тріпне навідвороть мокрими руками . . . (там же).

Та розмножування чортів не скінчилося й тому первісному створенні їх при початку світу, вони й далі множаться, і то трояким способом: через шлюб із жінками, через шлюби між собою та крадіжкою людських дітей. Чорти опановують тими дітьми, що їх проклята мати (Чубинський I, 89). Можуть вони захопити дітей також, відвіявши їх вихрем. Крім того, чорти підмінують дітей (див. ВІДМІНА).

Щодо шлюбів із жінками, то народ вірив, що чорти являються до дівчат в вигляді гарних парубків і сватають їх. Одна така висватана дівчина упавши, завважила, що в її нареченого козячі ноги, і відкинулася від нього. В багатьох народніх оповіданнях згадується про чортів, що приходять до вдів, ніби їх покійний чоловік. Від таких зюсин із чортами родяться діти, які звичайно потім стають чортами. В 1743 р. баби в Києві вбили одну допіру народжену дитину на тій підставі, що вона мала бути — «бісищем» (К. Ст. 1896, У. 39).

Що чорти розмножуються і через шлюби між собою видно з вірування, що метелиця й вихор це — чортове весілля (Чубин. I, в. I. 30, 34, 35), а також із оповідання про народження чортенят (там же, ст. 190 - 93). Численні варіанти казки про чортову матір теж стверджують існування такого вірування.

Постають чорти також із дітей, що вмирають нехрещеними (Див. СТРАТЧАТА). Якщо ввіймати лилика (кажана) й закопати його живого в муравлище, і він там пролежить 9 днів, то з нього теж зробиться чорт (М. Гнатюк, Знадоби . . . П. 3).

Отже чорти родяться й женяться, як люди, але не вмирають, — хіба, що «поб'є їх Божа сила», що б'є їх громом, себто блискавкою. Чуючи грім, чорт пищить і перебігає з місця на місце. Як грім ударить у чорта, то на тому місці залишається смола, або й кров.

із нього. Знаходять і кремень з того набою, що ним Ілля стріляв у чорта. При допомозі такого кременя можна пізнавати, звідки надходить буря. Він усе теплий, ніколи не вистигає (М. Гнатюк, Знадоби, II, 13). Бояться чорти й свяченої води: вона їх хоч і не нищить, але пече. Тому перед Йорданом витягають вони свої діти з річки на берег, щоб свячена вода їх не попекла. (там же).

Окрім пекла, чорти дуже охоче живуть у болоті, в очереті, в бузині, в сухій вербі, по млинах і в воді, входячи в яку все треба примовляти: «Чорток, чорток, не ламай кісток, ти з води, я в воду». Проте, вода — тільки літня резиденція чортів, і на Йордан, коли святять воду, чорти покидають воду. Тоді не треба тримати на дворі валу, чи якихось ганчірок, бо чорти, вискочивши з води, люблять ховатися в ганчірки (Милорадович в К. Ст. 1899, IX, 380).

Крім того чорт живе в глибоких прірвах, по руїнах, на млинах. В багатьох місцевостях України вірили, що в кожному млині є свій чорт. Бувають ще й спеціальні місця, особливо любі чортам. Не дай Боже поставити на такому місці хату — не буде спокою ні вдень, ні вночі. Тому, перше ніж ставити хату, насипали на чотирьох кутках потрохи жита, і якщо на другий день виявлялося, що хтось жито те порушив, то вже на тім місці хати не ставили. (Чубин. I, 101' Новосельський, 163).

Чортам належать надри землі, де вони володіють скарбами. Близький зв'язок між чортами й скарбами видно з того, що скарби звичайно приймають вигляд тих сотворінь, що в них любить перекидатися й чорт. (К. Ст. 1899, IX, 379 — 91).

Зрештою, може чорт перебувати і в людині. Він ускакує в неї ротом і мучить її, доки не веде до смерті (М. Гнатюк «Знадоби . . .» I, 3.). Саме тому, позіхаючи, наші люди все хрестили рота, щоб не допустити чорта. Зовнішнім своїм виглядом наш чорт нагадує старогрецького ПАНА (див.) — ті ж роги, козяччі ноги і хвіст. Пальці у чорта звичайно криві. Але цей зовнішній вигляд часто змінюється, відповідно до потреб моменту. Але дуже часто чорт фігурує, як звичайна людина з цією хіба р'жницею що спина в нього відкрита, і видно всі тельбухи через неї, але чорт ходить звичайно вбраний за пана, і тому цього не помічається. Вбраний він найчастіше в німецький фрак. Бувають у чорта й крила, як у кажана.

Український чорт, як це видно і з його зовнішнього вигляду, сотворіння не стільки могутнє й страшне, як капосне та шкідливе народ з нього rado кепкує і представляє в кумедно-карикатурному вигляді. Чорти використовують найменшу нагоду, щоб заподіяти людині якусь шкоду — збити її зо шляху, за-

тягти в болото, посварити з родичами та з приятелями, дати їй якийсь непотрібний та шкідливий винахід, як от курення тютюну чи пиття горілки і т. д.

І все ж у відношенні до чортів наш народ не признає засади абсолютного зла: для нього й чорти бувають не тільки злі та пакосні, але й добродійні та справедливі, не тільки дурні, але й мудрі. Трапляються чорти, що наказують своїм підслужним направляти заподіяну шкоду. І якщо чорти вигадали тютюн та горілку то вони ж вигадали, як кувати залізо та молоти муку в млині, або користуватися вогнем. Але й тут наш народ вносить свою частку гумору, закидаючи чортові, — очевидно, як «панові», — абстрактне знання, що не переходить у практичну вмілість: чорти вигадали воза, але не вміли вивести його з возовні; вигадали млина, але не вміли пустити його в рух і т. д. Оповідання про дурнюватість чортів безчисленні. Вступити в зносини з чортом дуже легко: досить вийти вночі на перехрестя доріг, тричі свиснути та гукнути: «Грицю без п'ят!» як чорт негайно з'явиться в вигляді «панича», і з ним можна скласти умову про продаж йому своєї душі. Договір цей мусить бути підписаний кров'ю того, хто договориється: беруть ту кров із мізинного пальця. Для цього ніж та перо завжди наготові в чорта. За людську душу чорт згоден йти й на доживотну службу, але той, хто його купує, мусить до кінця життя дотримуватися певних умовин — ніколи не хреститися та не солити чортової страви, а то він утече й хату спустошить. Зате по смерті свого господаря, чорт зараз же хапає його душу і тягне до пекла. Але й тут часто трапляються несподіванки, що виникають із «непрактичності» чорта. Чорт, напр., погоджується взяти душу тільки тоді, як на дереві все листя осиплется, а тим часом на дереві все залишається бодай один листок, і чортова служба виходить задурно (Грінченко «Матеріяли...» I, 75). Або швець записує йому «свою душу», себто шевський квартух, той обсипає його багатством, а потім, як приходить час розрахунку, мусить задовольнитися власне квартухом, бо у шевця душа не своя, а Божа. (М. Гнатюк «Знадоби . . .» I, 16). Особливо зле виходять чорти у своїх залицаннях до українських жінок: вони й б'ють чортів, щипають їх обварюють окропом, тощо. Але молоді дівчата, менш досвідчені та хитрі, падають жертвою чортячих хитрощів: чорти приходять у вигляді парубків на вечерниці, лягають із дівчатами спати, а потім залоскочують їх до смерті. (там же, II, 127). Див. ЛІТАВЕЦЬ.

ЧОРТИВ ПАЛЕЦЬ — белемніт, скам'яний вимерлий скоруп'як. Див. ГРОМОВА СТІЛКА.

ЧОРТОМЛИК — ліва притока р. Бузулука на Запоріжжі. Тут був осідок Січі — т. зв. **ЧОРТОМЛИЦЬКА СІЧ**, яку зруйнувала Москва в 1709 р.

ЧОРТОМЛИЦЬКА МОГИЛА — могила б. Нікополя, розкопана в 1862 р. Вона містила в собі гроби скитських вельмож із II ст. до Хр. з численними речами з золота, срібла, бронзи і слоневої кости, а в тому була й славна срібна ваза грецької роботи із сценами скигського побуту. Все це, замість до українських музеїв, пішло на Московщину.

ЧУБ — передня частина волосся на голові в чоловіка; іноді загалом усе волосся на голіві. **НАГРІТИ ЧУБА** — напрацюватися. **НАМ'ЯТИ КОМУ ЧУБА** — побити кого.

Старі люди на Кубані запевняли, що в тім сні, що його на Різдво клали на покуті, неодмінно знаходилися волосинки, що віщували добро в господарстві. «То вонз й не диво, бо нім ставити кутю з узваром, на покуті садвлять хлопця, або дівчину, і скубуть за чуба — «щоб чубаті кури були». (М. Крамаренко в Етн. Зб. НТШ. I, ст. 3).

Треба розрізнити **ЧУБ** і **ЧУПРИНУ**. «Чуб» підстригався так: над лобом, на висках і на потилиці волосся голилося, чи стриглося при тілі, і тільки серед голови зіставлялося на долоню широке, кругле пасмо довгого волосся. Те волосся розчісували на всі сторони й підстригали кругом — вище над лобом, нижче на потилиці. Таким робом голені місця прикривалися чубом, і здавалось, що голова вся в волосі, — тільки, коли чуб зачочувався вітром, то голий череп відкривався, і від того обличчя робилося дико-величним і бойовничим. Чуба носили пани, городові козаки й посполиті; тільки, здається, пани підстригали його вище, на польський лад.

«Зовсім інакше підстригалася **ЧУПРИНА**. Вся голова голилася, чи стриглася при тілі, над самим же лобом зіставляли кругле пасмо волосся пальців у три ширини. Волосся те часом відростало в довгу косу, яку можна було, зачесавши на лівий бік, або обвести кругом голови й замотати за ліве вухо, або просто довести до нього й замотати. Частіше, коли вона була не дуже довга, її спускалось за вухо, і кінець її теліпався на плечі. Така коса надавала обличчю дуже войовничий вигляд і оригінальну красу. У маленьких хлопчиків чупринку підрізували урівні з бровами, щоб не лізла в очі. У старших голова не завсіди була гладко виголена, заростала невеликим волоссям і так зіставлялася подовгу, — особливо так було у старих дідів, що не любили чепуритися. Чуприну носили запоріжці і ті люди, що мали зносини з ними, як от чумаки та селяни.

що жили поблизу Запоріжжя. У Гетьманщині ж мабуть, носили її тільки ті козаки, що жийсь час жили в Січі. Треба думати, що й на Січі деяка старшина, як от писарі, тощо, носили чуби». (З. в ЗНТШ. 1901, т. 43, с. 3-5, Мішелянеа. Тут і 6 образків - ілюстрацій). Див. **ХОХОЛ**, **ОСЕЛЕДЕЦЬ**.

ЧУБАР УЛАС (1891 - 1938) — голова Укр. Ради Нар. Господарства в 1920 р., керівнич державної кам'яновугільної промисловости в 1922 р., голова Ради Нар. Комісарів УССР в пр. 1923 - 34. Зліквідований. Реабілітований Москвою в 1963 р.

ЧУБИНСЬКИЙ ПАВЛО (1839 - 1884) — етнограф з Борисполя на Полтавщині, засланий в пр. 1862-69 за українство в Архангельську губ. В пр. 1869 - 70 керував етнографічною експедицією в Україні, а потім редагував «Труди» (7 томів в пр. 1872 - 78) цієї Експедиції, часто цитовані в УМЕ. За цю свою працю П. Чубинський дістав золоту медалью від Російського Географічного Общ-ва, Уваровську премію Російської Академії Наук і золоту медалью від Міжнародного З'їзду Етнографів у Парижі 1875 р.

Друга важлива праця, організатором якої був П. Чубинський разом з найближчими товаришами по «Старій Громаді» в Києві, це — заснування в Києві Півден.-зах. відділу Географіч. Т-ва, який мав своїм завданням збирати етнографічні й статистичні матеріали та улаштувати наукові експедиції з метою вивчення тих губерній, що входять до складу київської шкільної округи. Вже на першому засіданні Відділу 13. лютого 1873 р. П. Чубинський обирали секретарем Відділу, а 7. лютого 1875 р. заступником голови Відділу.

Не довге було життя цього Відділу, бо серед його членів - фундаторів знайшлося двоє -- В. Шульгин (редактор україножерного часопису «Кієвлянин») та М. Юзефович, — які відразу звернули увагу урядові на те, що Відділ — центр і опірня база українофільства. М. Юзефович, якого М. Драгоманов влучно охрестив «тайним советником і явним донощиком» (М. Ю. мав рангу «тайного советника»), подав надзвичайній комісії «для припинення українофільської діяльності» записку, де характеризує П. Чубинського, як головного провідника українофільства: «Я гадаю, що українофільська вигадка в розумінні політичної партії чину зродилася не в Києві, а в Петербурзі. Київ доставив їй лише поле для вияву чину. Бодай першим кроком до утворення такої партії спричинилася етнографічна експедиція, уладжена Географічним Твом та доручена за допомогою Костомарова одному з найбільших шарлятанів і невтомних агітаторів —

Чубинському . . . Таким чином українофільські дріжджі були Чубинським приготовлені. Треба було тільки їх зібрати в один посуд, щоб приготувати з них потрібний продукт. Цим посудом і став у Києві Відділ Російського Географічного Товариства».

У Відділі дійсно керівну роль відігравали українці, члени Старої Громади, — В. Антонович, М. Драгоманов, П. Жигецький, М. Лисенко, О. Русов, П. Чубинський і інш. Трирічна діяльність Відділу виявилася не лише у виданні низки праць з українознавства, в тім числі славнозв'язної праці В. Антоновича та М. Драгоманова «Историческія песни малорусского народа» в 2-х томах, але й в уладженні одного денного перепису населення Києва спеціальною комісією, при чому підготовча праця велася під кермуванням П. Чубинського, та в організації Археологічного З'їзду в Києві 1874 р.

Тайним законом Олександра II. (т. зв. ЕМСЬКИЙ УКАЗ 1876 р.) закрито Відділ «на неозначений час», а головних діячів Відділу М. Драгоманова та П. Чубинського, як непоправних і цілковито небезпечних в краю агітаторів», наказано «вислати з краю — з забороною в'їзду в південні губернії — під секретний догляд».

Поза працею у Відділі П. Чубинський організовував українські вистави на Київщині та в самому Києві. Був автором збірки поезій «Сопілка» (1871) тексту гімну «Ще не вмерла Україна», видрукованого вперше в 1863 р. в часописі «Мета» у Львові. Тоді ж композитор Мих. Вербицький скомпонував до тексту музику спочатку для сольоспіву, а потім і для хору. Музику вперше видруковано в 1885 р. в збірнику «Кобзар» у Львові. Польському письменникові Б. Лімановському, якого спогляди вийшли у Варшаві в 1957 р., на його запит, як Чубинський розуміє майбутнє українського народу, той просто відповів: «Мається розуміти, як незалежну республіку. . .» (ст. 353). Натомість син його МИХАЙЛО (н. 1871), професор харківського університету і міністер юстиції в уряді Скоропадського, а потім голова Сенату, виявив себе російським федералістом. І від 1920 р. перейшов до табору російських єдиноподільців ген. Денікіна.

ЧУГА, ЧУГАНЯ, ГУНЯ угорських українців — це короткий (найчастіше вище колін) і дуже рідко довший плащ, майже півкруглої форми, з викотом тільки для шиї, обшитий смугою шкіри або червоного сукна та з рукавами. Витканий він із овечої вовни так, що зверху виглядає, як велика овеча шкура, з довгою вовною, а всередині досить густа тканина. Найчастіше чугу роблять із сірої або білої вовни і далеко рідше з чорної. Носять її, як чоловіки, так і жінки. Дуже можливо, що

цю чугу, яка дуже нагадує і властивостями тканини і зовнішнім виглядом кавказьку БУРКУ, запозичили угорські українці від угрів, бо у цих останніх (особливо в чабанів) вона переходилася в формі довгої одежі (Хв. Вовк «Студії...» ст. 140).

Але Б. Грінченко в своєму Словнику дає інший опис чуги: «Це верхній одяг у лемків, рід суконного плаща, прикрашеного шнурками, із дармовісом, із зашитими рукавами, які вживаються, замість торб, і тому чугу носять на опаш». А також це «верхній одяг галицьких верховинців — свитка без рукавів і ковніра з кошлатого зверху сукна.» Цей другий опис більш підходить до того, що його дав Хведір Вовк.

ЧУГАЙСТЕР — лісовик, що, за віруванням гуцулів, зробився таким із людини в наслідок заляття: «Не клянй тебе, щоб ти вмер, але, щоб жив у лісах». Після такого заляття, виголошеного у відповідну хвилину, людина робиться чугайстером. Літом і зимою ходить чин темними лісами та дикими недеями, і ніщо не може його ні вбити, ні з'їсти, бо так вже йому пороблено. Одежі на ньому нема, бо вже вся зужилася, а тіло вкрилося буйною шерстю. Він має спеціальну функцію пожирати НЯВКИ (МАВКИ) (Онищук в МУЕ НТШ. XI, 60). До людей чугайстер ставиться приязно, гріється з ними при вогнищі та просить іноді кого з ним потанцювати, а, відтанцювавши, відпускає. Деколи навіть боронить людей від шкоди. Іншим слов'янам він невідомий. (М. Гнатюк «Знадоби. . .» т. II, в. I, ст. XX—XXI). Про чугайстера оповідав М. Коцюбинський в «Тінях забутих предків».

ЧУДИНІВ МИКОЛА (1880 - 1939?) — укр. ес-дек із кличкою БОГУН. Від 1918 р. член партії укр. хліборобів. В 1919 р. організував Українську Народню Партію.

ЧУДНІВ — містечко над Тетеревом на захід від Бердичева, де московська армія під проводом воеводи Шереметьєва, що був в союзі з Ю. Хмельниченком, була примушена в 1660 р. скапітулювати перед поляками, які не дали Хмельниченку змоги получитися з Шереметьєвим, і він погодився на мир на підставі гадяцької угоди. Шереметьєв піддався полякам на дуже некорисних умовах: мусів видати всю артилерію і зброю, а сам зі старшиною залишитися в полоні у поляків. Козаків, що були при Шереметьєву і не хотіли вертатися під польську владу, віддано у полон Татарам. Це рішення так вразило козаків, що вночі з 3 на 4 листопада 1660 р. понад тисячу козаків покинули з собою, аби тільки не йти в ганебну неволю.

ЧУДО — подія, що її неможливо з'ясувати згідно з законами природи і в тому її вартість. Коли б воскресення Христове можна бу-

ло з'ясувати згідно з законами природи, воно б утратило для віруючої людини справжню вартість, перестало б бути надзвичайною, чудесною подією.

Італійський соціолог Парето писав: «Твердити, як дехто робить, що чудеса неможливі, бо вони суперечать законам природи, значить крутитися в зачарованому колі, доказом, що сам потребує доказу. Коли б чудо можна було доказати, то тим самим було б знищене твердження про тривалість законів природи. Отже вузол питання саме в цьому твердженні, з яким треба поводитися тим обережніше, чим більше ми виходимо з кола відомих фактів. В усякому разі докази належать тому, хто в чомусь запевняє («Загальна Соціологія», Міляя 1920, ст. 11).

В розмовній мові часто змішується чудо з ДИВОМ себто з річчю, чи з подією, що викликає подив, але не суперечить жадному законів природи. В такому розумінні ми говоримо про СІМ ЧУДЕС СВІТУ. — треба б говорити про сім див світу: в такому ж розумінні ми говоримо про прагматичний твір мистецтва, як про ЧУДО МИСТЕЦТВА.

ЧУЖБИНЬСЬКИЙ - АФАНАСЬЄВ ОЛЕКСАНДЕР (1817—75) — письменник і етнограф, дослідник Придніпров'я, автор «Поездки в Южну Росію», «Словага малоруського наречія» і спогадів про Т. Шевченка. Його збірку поезій видав Франко в 1912 р. Його пісня «Скажи мені правду, мій любий козаче» була колись дуже популярна.

ЧУЖИНЕЦЬ — незнана людина, тим більше небезпечна (на погляд педесвірливих людей), якщо вона походить із іншого народу. Див. КСЕНОФОБИЯ. Чужинці уявлялися первісним громадянам, як носії невідомого добра і зла, а що в основі давнього життя лежали песимізм і недовір'я, то переважало негативно-підозріле відношення до чужинців, яке даремно намагалися спаралізувати пізніші моралістичні оповідання про добро, яким платили чужинці, як представники вищих сил, за ГОСТИННІСТЬ (див.). і як вони, навпаки, жорстоко карали ріжними нещастями людей, що поставилися до чужинців негостинно. У нас це відношення до чужинців виявлялося ще до недавня відмовою селян продавати молоко стороннім невідомим людям, очевидно з побоювання, що ті чужинці можуть через молоко поробити щось коровам і відібрати собі все молоко. Була також заборона, ні в якому разі не брати глини чи землі на підсіпку й мазку хати з-поза меж свого дворища, бо тайні сили сусідів могли бути несприятливі добробутові господарства. В цих віруваннях маємо пережитки тієї давньої доби, коли кожна окрема родина творила відокремлений

світ, до якого чужинцеві не можна було давати доступу, коли як писала Л. Шевченко, «в кожному найдрібнішому фактові й події вбачалося магічний вплив оточуючого життя. . .» Кожний рід почував себе магічно зв'язаним із всіма складниками роду і то не тільки живими, а й мертвими, не тільки істотами, але й речами, і одночасно почував не менш гостро відчуженість — магічну ж — від інших таких самих родів. (Перв. Громад. 1926, І, 87). Див. РІД.

ЧУЛАІВСЬКИЙ ЯКІВ — єпископ УАПЦ з Київщини, висвячений на єпископа 14. X. 1923. Мав катедру в Бердичеві. Заарештований в 1931 р. засланий на Сибір, де й помер.

ЧУМАКИ — українські купці, що їздили валками возів — МАЖ, запряжених волами, на Дін і до Криму і торгували рибою та сіллю. Організація чумацтва мала подвійний характер — військовий і торговельний. Валка, що складалася з 100-200,300 возів, була одиницею військового типу. Кожний член валки, «добрий чумац», мав рушницю, спис і належний запас куль та пороху, бо ж часто траплялося, що на чумацьку валку нападали степові розбійники, чи татари. Чумаки боронилися зза возів, поставивши їх колом, творячи, на зразок запорожців, відповідну твердиню. Див. ТАБОР. На чолі валки стояв отаман із заступником, особ'юлом, — були це люди бувалі, авторитетні, а — при потребі — і диктаторські.

Одночасно з цим же військовим оборонним характером валки, була вона і організацією купецького характеру: могла вона представляти одну, чи кілька торговельних спілок, що звалися ВАТАГАМИ. Ці мали чисто купецький характер і були сформовані кількома (10—15) господарями на підставі певних умов. Кожен господар виставляв олин-два, а то й більше возів. Рушали вони в дорогу, відслуживши перед тим молебень і зворушливо попросившись із близькими. «Чумаки, — писав в 1874 р. дослідник чумацтва І. Рудченко, — мають свої освячені віками обичаї майже для кожного свого посуву. Чумац повинен виїздити з дому «по закону», їхати дорогою «по закону» навіть спинятися в дорозі щоб пасти воли теж «по закону». (Цитовано в Ів. Липи «Призначення України», ст. 106).

Федір Шербиця в праці «Нариси українських артілей» 1880 р. пояснив зміст слова «закон»: «Це форми, вибрані шляхом буденного історичного досвіду й традицій. Це — одвічні насодні звичаї, передалі з роду в рід, з покоління в покоління, від батька до дітей. Форми що їх достосовано до загального розвою життя. Чесне слово, раз зложена обіцянка, предківські обичаї, передання старовини

— є тут позитивним законом. Зріст і розпад форми, взаємовідносини й загально прийняті права й обов'язки членів асоціації укрині в самім обичаї, як у неписанім кодексі. Вистачить впровадити в дію обичай, щоб із нього логічно випливали всі формальні людські вилносини.» (Там же).

Чумаки втішалися любов'ю та пошаною, особливо ж старі досвідчені «отамани», що бачили багато світу й людей. Дівчата ж упали за молодими чумаками: «Ой, мамо, чумаки іде та ще, мамо, рибу везе, та вся риба — осятрина, — гарний хлопець чумачина.» Чумаки й самі знали собі ціну і з деякою погордою дивилися на «простий» люд: «Ой, косить хазяїн та на сіножаті, аж кривавий піг летється, — ой лежить чумаки в холодку під возом та з хазяїна сміється...» Чумаки цуралися хліборобства, воно було йому не до смаку, він звик до пригодницького життя, що розпочиналося дитинством з кожною весною: «А вже весна, а вже красна, із стріх вода капле, а вже тобі, вражий сину, мандрівочка пахне...»

І дійсно: «Ой по горах ще сніги лежать, по долинах води сходять, і по шляхах — маки цвітуть: то ж не маки червоненькі, то чумаки молоденькі битим шляхом у Крим ідуть...»

Про чумаків писали й деякі письменники в своїх творах, між ними М. Коцюбинський. Українські малярі захоплювалися чумацькою романтикою. напр., А. Куїнджі присвятив їм свій твір «Чумацький тракт у Маріюполі».

Назву «чумаки» пояснюють з того, що на півдні України часто була поширена чума, а щоб не заразитися цією страшною недугою, чумаки почали вживати дьогтю, намочуючи в ньому полотняну одежу. **ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ** — див. БОГІВ ШЛЯХ.

ЧУПЕРКОВИЧ АРКАДІЙ (1823 — 1902) буковинський православний митрополит, в'ї 1869 р., посол до австрійського парламенту в рр. 1885—91; підтримував домагання православних українців у Буковині.

ЧУПРИНКА ГРИГОРІЙ (1879—1921) — визначний поет і палкий патріст ц. своїми творами залишив помітний слід в нації літературі і кров'ю свого гарячого серця записав своє ім'я в історії наших визвольних змагань. Народився 27. XI. 1879 р. в м. Гоголеві на Чернігівщині в родині селян, колишніх козаків, що ніколи не знали кріпацтва, і внаслідок від своїх предків їх волелюбний дух та ненависть до всіх отих, що гноблять наш народ. Тому вже в гімназії, звернув на себе увагу своєю національною українською свідомістю, і після конфліктів із учителями, мусів аж грині змінити місце навчання, поки не був примушений обмежитися до засобів самоосвіти. По всіх середніх та вищих школах України панував

тоді московський дух, що не зносив проявів української національної свідомості.

З початком революції 1905 р. Чупринка поринає в національно визвольний рух, керує революційною організацією всієї Остерщини і, після поразки революції, потрапляє до в'язниці, де починає писати вірші, в яких, не вважаючи на невдачу тодішніх визвольних змагань, висловлює непохитну надію, що «скоро недоля минеться» і виявляє свій погляд на поета, як на виразника волі народних мас. В одному з перших своїх віршів він звертається до України:

Розкішний степ... Убогі села...
Це ти, мій краю чарівний?
Мій рідний край такий веселий.
Мій рідний край такий сумний!
Як часто я в своїх надіях
З тобою, краю мій, живу,
Бо вірю я — не тільки в мріях —
Ти будеш вільним на яву!
Твої сини на всі дороги
Старцями вбогими пішли:
Давно чумацькі круторогі
Вони попродали воли.
Давно степи свої широкі
Вони задарма оддали.
Гаї ж розкішні і високі
Другі власники звели.
Нашадки прадідів лебелих
В ярмі ідуть твої сини!
Мій рідний край такий веселий.
Мій рідний край такий сумний!
Але ж надійним вільним жаром
Твої сини вже розпеклись:
О, краю! Може незабаром
Ти будеш вільним, як колись.
Розкішний степ... Убогі села...
Це ти, мій краю чарівний?
Мій рідний край такий веселий.
Мій рідний край такий сумний!
Як часто я в своїх надіях
З тобою, краю мій, живу,
Бо вірю я — не тільки в мріях —
Ти будеш вільний на яву!...

Позбавлений права жити в рідній околиці. Чупринка оселяється в Києві, де перебуває під постійним поліційним доглядом і де розширяє свою поетичну творчість. В 1909—10 рр. виходять аж три збірки його поезій «Огневіт», «Метеор», «Ураган», пізніше «Сон-трава», «Контрасти» (1912 р.). поеми «Лицар — сам» та «Байла». Чупринка пише про троянку чарівні ночі, клявовицю, заглиблюється в народні вісвання оспівуючи чарівну квітку «огневіт», що розвиває в ніч під Івана Купала. Вигляд Дніпра, що звільняється весною від кривих рикликів поезію «Льодолом», в якій поет висловлює знову певність, що й Україна звільниться від кайданів неволі:

Без упину, без утоми
 В бурі, в гromі,
 В льодольомі
 З-під зимової кори
 Міцно вирвавсь Дніпр старий!
 Крига кригу
 серед бігу
 Ламле, кришить в купи снігу,
 В гори льоду! Дніпр реве. —
 То він бореться й живе.
 Царство сонне
 Тане, тоне,
 Бо прийшла весна...
 Хто ж могутній забороне
 Встати й нам від сна?

Григорієві Чупринці закидали що в погоні за красою звуків, за багатством рим, за отими всякими «дзеньками-бреньками». Це в них він осягнув небувалої перед тим технічної досконалості. Він часто в жертву цій блискучій формі приносив зміст, як от у такому вірші:

Викликає ясний дух
 Вірш легесенький, як пух,
 Вірш, як усміхенький,
 Вірш маленький, коротенький,
 Без задуми, без вагання.
 Без кохання, без благання. —
 І серденьку легко-легко
 Бо прогнали сум далеко
 Дзеньки-бреньки...

Або ось другий вірш «У вікна», що в ньому Чупринка описує зимову природу:

Мов пушинки, порошинки,
 На покрівлі, на будівлі
 Ніжно падають сніжинки.
 Так легенько б'ються, б'ються,
 Так тихеньке в'ються, в'ються
 В сніговій молочній млі.
 Мов не хочуть пригорнутись,
 Мов бояться доторкнутись
 Де змертвої землі...

«В багатстві звуків — сила Чупринки. Можна сказати, що він і сам зачарований і інших може чарувати отією різноманітністю тонів, музикою ритму й рим, яку посідає його ліра, і в них він милується, ними перебирає не як досвідчений співець, а просто з стихійною, чисто елементарною силою...» (С. Єфремов). Проте було б несправедливо обмежувати творчість Чупринки лише на осягати в зовнішній формі. Революція 1917 р. й початок боротьби за українську державу збуджують нові сили в Чупринки і він знов усвідомлює своє покликання поета - борця, поета вигадника волі на родних мас, що співають «Гімн»:

Слава Україні,
 Любій Отчизні,
 Слава дов'ку одині.
 Єдність і згода,

Право й свобода —

Доля найкраща народа...

Малюючи загальне піднесення й радість з приводу здійснення давньої мрії, Чупринка не відділює слово від діла і вступає добровольцем у І. Козацький полк ім. Б. Хмельницького. На численних фронтах він відзначається рішучістю й героїзмом і здобуває великий авторитет і любов серед старшин і вояків. Влітку 1919 року Чупринка очолює збройне повстання в Броварських лісах під Києвом. Після придушення повстання його засилають у концентраційний табір коло Москви. Але він визволяється, приїздить до Києва, і розгортає широко підпільну акцію, готуючи загальне повстання, що мало вибухнути з початком другого зимового походу Ю. Тютюнника. Повстанську організацію через зраду одного з співучасників, було викрито, і всіх її 38 членів заарештовано й засуджено на смерть. 28 серпня 1921 року Чупринка разом із своїми друзями, безстрашно зустрічає смерть у свідомості, що відає своє життя за Україну.

Слава відважного поета-борця, що поклав голову за волю батьківщини, що складав найліпші любовні романи і організував повстанські загони, що своїми талановитими творами, легкістю й музичністю рими, чарівною красою форми, та її запальністю збагатив українську поезію, не вмере в Україні, а вічно житиме. Психологічний портрет свій — портрет незламного борця за кращу долю свого народу, — залишив Чупринка у вірші «Перемога»:

Як спалахне серце кволе
 Палом страчених надій,
 Я прийду де тебе, доле,
 На страшне криваве поле,
 На останній смертний бій.
 Все одно я маю рану,
 Нестерпучу, нездоланну
 Рану смертного жалю,
 Так на бій я сміло стану,
 Гучно висловлю догану.
 Хоч тебе і не зломлю.
 Я не гнусь, мов раб, під гнітом,
 Доле, мачухо лиха,
 Знай, — з тобою, з цілим світом
 Я поб'юсь з лицем одкритим
 Проти злоти і гріха.
 Смерті в очі я загляну,
 Жах могильний я стерплю, —
 Все одно я маю рану
 Нестерпучу, нездоланну, —
 Рану смертного жалю.

І дійсно, в передсмертних допитах Гришко Чупринка не зігнувся перед чекістами, не каюся а гучно висловлюючи догану їм за катівську прагню, сміло пішов на смерть. Героїзм Чупринки став прикладом до наслідуван-

ня, і Роман ШУХЕВИЧ (див.), ставши на чолі УПА після II світової війни і позичивши на своє бойове псевдо ім'я в Тараса Бульби чи в Тараса Шевченка, визнавав за найкраще за позичити прізвище таки в Грицька Чуприяки.

ЧУРАЙНА МАРУСА (н. коло 1628) — дочка полтавського козака Гордія Чурая, що про нього збереглася згадка в пісні: «Орлику, сизий орлику, молодий Чураю, ой, забили ж тебе ляхи та у своїм краю» (спалили живцем).

Їй приписується авторство багатьох пісень, що стали потім народними, як от «Ой, не ходи, Грицю», «Засвітали козаченьки...», «Сидить голуб на березі...» «Хвилилися густі лози» та ін. Засуджена в 1648 р. на смерть за отруєння коханого Гриця, була помилувана Б. Хмельницьким за заслуги батька і за свої власні. Дальша доля невідома. Була героїнею драм Г. Бораковського та В. Самійленка.

ЧХАННЯ — несподіваний і нагальний рух діяфрагми, себто грудинно - черевної м'язової перепони, що відділює груди від шлунка, в наслідок якого повітря гучно вихоплюється через ніс і рот, часто з бризками слини.

З найдавніших часів вірили, що чхання може віщувати, залежно від обставин, щастя чи нещастя. У давніх римлян, як хто чхав у кого з правого боку приносив йому щастя, з лівого — нещастя. Були також різні прикмети в відношенні до особи, що чхала і коли саме — чи вранці, чи ввечері, чи опівдні. У нас загалом вважали, що коли чхала дитина під час «хресту», то це віщувало їй довге й здорове життя (МУЕ НТШ. VIII, 51). Уважали також загалом, що чхання приносить щастя в такі урочисті моменти, як Свята Вечеря, бо, згідно з поширеним у давньому світі і ще досі у багатьох народів віруванням, чхання виявляло присутність якоїсь вищої сили, чи доброзичливого духа. Ксенофонт, описуючи Персію, згадував, що, коли хто чхав в присутності перського короля, всі низько вклонялися йому, бо в ньому тоді виявлялося божество. Тиберій вимагав, щоб йому віддавали таку ж шану, навіть якщо він під час чхання знаходився на ношах. І у нас слід цього звичаю виявлявся в тому, що, напр., на Волині — «якщо хто на Свят-Вечір чхне, батько мусить йому щось подарувати» (К. Ст. 1896, II, 3). Також і на Кубані: «Якщо, хто за вечерю на Голодну Кутю чхне, то тому щонебудь дарують: або теличку, або бичка, або вівцю а як коли то й козову, або що з птиці...» (Крамаренко в Етн. Зб. НТШ I, 22). Ясно отже, що людей, які чхали, вважали шасливими, і чхання зробилося віщуванням щастя.

Арістотель, досліджуючи, чому чхання

вважали за вияв божества, прийшов до висновку, що це залежало від обставини, що чхання виходило з голови, себто найшляхетнішої частини тіла. Але французький дослідник д-р Бріссар пояснив колишнє обожування чхання з загалом - психологічних причин: воно не залежить від волі людини, приходить несподівано, як щось непереможне, як якийсь наказ згори. «Людина, що має чхнути, нараз перериває розмову, ввесь ніби скупчується в собі, її очі заплющуються, ідеї робляться неясними, губиться на мент свідомість існуючого, і людина вся ніби підноситься в якомусь надхненні. Ось нарешті момент легкого завороту голови, і нараз сильне й голосне чхання приводить нас знову до життя, даючи одночасно відчуття приємності... Хіба цей незрозумілий стан, що попереджає чхання, не віщує кам наближення чогось вищого — наближення бога, і самий звук чхання, дуже характерний, хіба це не голос того бога?» (Кабанес «Звичаї...» I, ст. 125—49).

Звідци й наше вірування, що чхання підтверджує правдивість якоїсь думки, якогось твердження: «Якщо хтось щось говорить, а при тім чхне, то каже: «Бачите, що правду говорю!» (Етн. Зб. НТШ. V, 188). «На що тогадав, на те чхнув» (Ів. Франко II, 558). Проте, чхати на кого — вияв зневаги, бо бризкавання слиною споріднене з плюванням, а крім того може передати іншому приховану хворобу людини, що чхає.

У людей, хворих на артеріосклерозу, або гилу, гризь, чхання може викликати смерть. Це знають і у нас: «Колись, кажуть, від чхання люди вмирали. Тай тепер ще не в'єра з'являють, жартуючи: «Бодай тобі поганий (або тісний) пчих був!» (Етн. Зб. НТШ. V, 188). Тому власне, коли хто чхає, годиться сказати йому: «На здоров'я!», або: «Дай Боже здоров'я!» Коли дитина чхає, то мати звичайно каже: «На пса врок!» (там же). Звичай поздоровляти людей, що чхають, поширений в усій Європі, і наріть у серці Африки, коли чхаєте можете почути: «Балао!» («На здоров'я!») (Кабанес, I, 493). Уважали також, що чхання віщує потопож: «Чхається! — дорогу чуеш». (Номис, 11357).

ШАБАШ — святкування суботи в жидів. **ВІДЬОМСЬКИЙ ШАБАШ** — збори відьом, що у нас ніби відбувалися раз на тиждень, а більші чотири рази на рік на Лисій горі під Києвом. За народними віруваннями відьми влітали на шабаш на мітлі через комин.

ШАБЛЯ — односична рубна зброя, при кінці закривлена. Шабля прийшла до нас зі Сходу, від степових народів, уже в VII в., а від X. в. почала витискати меч. М. Міллер в

«Музейних Вістях» 1959, I, 11). З України шабля почала поширюватися й до сусідніх нагодів. «Оскільки був розвинений український зброярський промисел вказує факт, що вже в середині XVI ст. був усталений термін КС-ЗАЦЬКОЇ ШАБЛІ, відмінної форми і виробу від інших. . . Зберіглася між іншим історична звітка з 1549 р. про краківських мечників, де згадуються «козацькі шаблі» поруч із шаблями турецькими, волоськими і литовськими. . . (Січинський «Нарс з істор. укр. пром.» 1938, ст. 88).

ШАВЛІЯ, ШАЛЬВІЯ — зелеста рослина до ½ м висоти, із синім запашним цвітом. Назва походить від латинського «сальваре» — рятувати, звідки й італійська назва САЛЬВІЯ, що вказує на великі лікарські властивості шальвії, вивар із листя якої уживають на лік проти болю серця.

У нас шавлія була символом густоти, рясности: «Роди, Боже, синам жито, густе, як шавлія» (Чуб. V, 875). Тсму дівчина ховається в шавлії, зберігаючи своє дівоцтво для милого: «Суботонька на неділеньку пішла, Маруся у шавлієчку зайшла; хто ж мене, молоду, в шавлієчці знайде, тому я, молода, дістануся» (Чуб. IV, 888). Тому шавлія набирає й значення символу дівоцтва: Богородиця плете молодій дівочий вінок із шавлії (Потебня РФВ 1886, 533).

З другого боку, з огляду на свою густоту, шавлія робиться й символом забуття, занедбаня, внаслідок якого доріженьки заростають шавлією: «Нема мого любка тутка, лиш за нього чутка, — Ой висосла через село шавлія та рутка.» (Етн. Зб. НШТ. XI, 150).

Як символ дівоцтва, шавлія тісно в'яжеється з любов'ю і стає приворотним зіллям: «У чім ти мильний купався що ти мені сподобався? Чи в барвінку, чи в шафрані, мого любе закохання? Чи в барвінку, чи в шавлії, що за тобою серце мліє?» (Етн. Зб. НШТ. XI, 219). Або: «Вона йому дала чари в пшеничнім пірозі: в однім розі та в пірозі шавлія та рута, в другім гадиночка люта: шавлія та рута — щоб ся любили. Гадиночка люта — щоб ся розлучили.» (Чуб. V, 434) Або ще: Посію шавлію зарані в неділю. За лютими морозами шавлія не сходить (кохання не розвивається через несприятливі обставини), ой хоть вона зійде — й ол сонечка в'яне (надто воно кволе): ой іде з коппми милій п'яний, на мене й не гляне.» (Чуб. V, 608).

ШАГ — півкопійки. Відповідав він польському ТРОЯКОВІ (див.). Походження назви ШАГ досі не з'ясоване, хоч І. Свенціцький й намагався вивести його з англійського шліллінга. За Української Центральної Ради шаги

були найнижчою монетарною одиницею, — їх друкували на картоновому папері, вартістю в 10, 20, 30, 40 і 50 шагів. Шаги вартістю в 10 і 20 шагів надруковано за проектом мистця-малюра Ант. Сеґеди, а в 30, 40 і 50 — Ю. Нарбута. Усі шаги, крім 50, мали на собі видрукований тризуб, а під ним напис: «Ходить варівні з дзвінкою монетою». Але жінки на базарі сердилися: «Де там ходять, коли ж літають!», бо були легенькі, і вітер рвав їх із рук. Появилися вони вперше 18. IV. 1918 р. і були в обігу до кінця 1919 р., а то й початку 1920. Спочатку їх було дуже цінено, і тому з'явилося чимало піддроблених шагів, які потім в Державному банку нищено.

Крім шагів — грошей, були й шаги — поштові значки. Друкували їх на тонкому різьбленому папері без державного гербу і напису на зворотній стороні Траплялося, що й шагів — грошей вживано, як поштові значки

ШАДЛУН МИКОЛА (1883 - - ?) — млі стар господарства УНР в 1919 р. За професією геолог, був перше професором Гринчового Інституту в Петербурзі, в 1922—3 рр. Української Господарської Академії в Полєбрдах, потім університу в Любляні.

ШАЛАНДА — дніпровий човен із плоским дном.

ШАЛАПУТИ — «духовні християни», релігійно-політична секта, що була поширена в Україні, пстала в 60 рр. XIX ст. Шалапути відкидали науку про св. Трійцю, авторитет Св. Письма та ікони. Христос для них — надхнена людина, а тому всі допускали й дальші втілення Сина Божого в представниках своєї секти. В нашій мові назва ШАЛАПУТИ почала означати нав'існих, нав'іжених, а то й безглуздох людей.

ШАМАНЕК АЛЬФРЕД (1883—1920) — полковник генеральної булави, німецького роду; від 15. IV. 1919 р. начальник булави (штабу) II корпусу, а від 6. VII. 1919 — начальник ген. булави УГА.

ШАМШУРЕНКО ЛЕОНТІЙ — український винахідник, засланий з України в Московщину на каторгу. Був винахідником моторового воза. В протоколах московського сенату з 1752 р. читаємо між іншим так:

«До канцелярії сенату вплинуло донесення, що нижне-герцогський губернатор перевів допит арештанта ЛЕОНТІЯ ШАМШУРЕНКА, МАЛОРОСА, що відбуває покуту в яранському повіті. Він заявив, що може виробити віз, який буде рухатися без коней та возитиме двох людей. Машина може перебути довгу дорогу й

рухатись не тільки по рівному місці, але й спинатися вгору. Щоб виконати такий віз, треба три місяці часу, а обійдеться він не дорожче тридцяти рублів».

Шамшуренка вже знав сенат як винахідника. Вже перед кількома роками збудував він складну, машинову підйому (журавель), якою витягнуто велетенський дзвін на одну з московських дзвіниць. Тому-то сенат дозволив окремих указом привезти арештанта до Москви. Де йому відведено відповідну робітню з приборами, назначено харч і платню по 5 копійок у день.

Що сталося з винаходом Шамшуренки — невідомо. В сенатських актах не збереглися рисунки його «авта», але одна з записок з 1-го листопада 1752 р. каже, що «Шамшуренко виробив віз-самохід, що його обслуговує двоє людей». В квітні 1753 р. сенат зарядив видачу Шамшуренкові нагороди у висоті 50 рублів сріблом.

За якийсь час Шамшуренко повідомив сенат про свій новий винахід, яким були самогонні сани, порушвані якимсь спеціальним, ближче невідомим апаратом. За цей апарат заплачено Шамшуренкові 130 рублів.

ШАПКА — покриття голови з хутра або з сукна. Хутряна шапка робиться з чорного або сірого смушка. Найпоширеніша форма — стіжок різної висоти — «Стовбовата шапка». Кудлата й висока зветься **КУЧМА**. З овечої ровни — **БИРКА**; смушева гостроверха — **ШЛИК**, **ШЛИЧОК**; повстяна — **МАТЕРКА**. **ЯЛОМОК**, а з навушниками — **МАЛАХАЙ**, **КЛЕПАНЯ**; велика, кудлата — **ПАПАХА**, сукняна — **ШОЛОМОК**.

Була шапка в нас символом чоловічої гідности. Не могло бути гіршої ганьби, як зняти з чоловіка шапку на базарі, як розрахунок за крадіжку, чи за борг. Казали свого часу, що козак скоріше вийде з хати без штанів, ніж без шапки. А як приходилося коли козакові загуляти, а грошей не вистачало, то він перше закладав свої чоботи, а вже на останку — шапку. То байдуже, що шапка та була вже зношена: «На козакові шапка - била: зверху дірка, травною пошита вітром підбита: куди віє, туди й провіває, козака молодого прохолоджує» («Дума про козака Голозу»), але він ту шапку гордовито набакир тримав.

У Зах. Україні шапки носили тільки господарі, жонаті люди, парубки ж носили капелюхи. **КРЕСАНІ**. Тому й в пісні співали кели зведення домагалася, щоб її колишній коханець з нею одружився: «Гди собі, дівчинонько до самого віята в мене шапка на голові (себе я вже одружений), а ти вже не дівка. . .» (МУФ, НТШ, V, 159). Коли хто хотів зайняти яке міс-

це, клав на нього шапку — шапка заступала особу, її власника. Тим, мабуть, пояснюється заборона класти шапку на стіл, цей своєрідний бівтар господи, на якому лежав хліб святий, — тому й не можна на ньому сидати, бо то був би брак пошани до стола й хліба (Див. **СТІЛ**). А що шапка заступає людину, то не можна й шапку класти на стіл: «Не клади шапки на стіл, бо тоді кертця все поле порие». (Франко, III, 332). Можна було б подумати, що шапка на столі нагадує купку землі, що насипає кертця на полі, а ця остання нагадує могилку на цвинтарі, звідси й заборона, але на Херсонщині ця заборона існує без усякого відношення до кертць: «Шапки не можна класти на стіл: будеш часто сваритися...» (Ястребов у «Летопис. III, 118»). «Будеш часто сваритися», власне тому, що виявляєш цим актом відсутність у вдачі такої важливої прикмети, як почуття пошани до святих речей.

«Як чоловік іде попри тебе і каже «Слава Бсгу», а шапки не зіймає, то вже певне, що він Бога в серці не має...» (Франко, III, 318). Звичай вітання вимагає здійснення шапки, і того ж вимагає згадування Божого імени. Коли чого просили, то звичайно здійснювали шапку і тримали її в руках, звідти й приповідка: «Шапкою та палкою все зробиш» (там же).

Позекуди в Україні, щоб жінка легше родила, накладала вона на себе шапку чоловіка — що роблять і пізніше, щоб охоронитися перед злими духами» (МУЕ НТШ, VIII, 23). Треба проте думати, що тут мається на увазі використання при родах магичну силу чоловіка, відповідального за народження дитини.

На весіллі, молодий і його почот сиділи в молоді звичайно в шапках і зіймали її тільки, коли хрестилися під час обіді й вечері. Яшугинський вважав, що шапка тут фігурувала, власне, як символ гідности й величання, тим більш що вона прикрашувалася вінком та квіткою (К. Ст. 1896, XI 248—59). Але може бути, що мають деяку рацію й ті дослідники, які вважають, що накриття голови в певних урочистих об'єдах служило за засіб охорони від гавроченч, чар та лемонів (Є. Каганов в Перв. Громел 1928 I, 34). **ШАПКА З ВІНКОМ** — атрибут молодого на весіллі, служила за символ парубочтва і при похороні, коли вмерлому парубкові підклали під голову його шапку, прикрашену вінком (Чуб IV, 703).

ШАПКА МОНОМАХА — одна із регалій московських царів. О. Токаржевська - Карашевич, що спеціально студіювала багату літературу, присвячену цій «шапці», писала:

«...Щодо походження її, то російські дослідники - археологи Е. Барсов, Д. Беляев, В. Прозоровський, А. Вельтман і Н. Кондаков між собою не годяться. Але всі признають, що

конус з філігранових платівок походження східнього, з Малої Азії, з Сирії або з Кавказу, приблизно з XI-XII віків, що маленька півбання з хрестом були дороблені десь в XVI віці, що так само і великі самоцвіти по-варварському наладені на делікатну «стрічкову» філіграну, ще пізнішого походження, мабуть, XVII віку. Російські історики й археологи не можуть зійтися і щодо первісного призначення «шапки». Найславніший з них, Н. Кондаков, рішуче заперече її царське чи князівське значення (як їй надано в Москві) та порівнює її до невеличких золотих шоломів, яких вживали високі достойники царгородського двора, як це почне в своєму відомому латинському енциклопедичному словнику (стор. 81—7 таблиця XII, 12-14) французький історик Карло ді Канж. «Інші, новітні вчені вбачають в її первісній формі повну аналогію з шапками східніх ватажків в Малій Азії й Сирії.

«Чи була вона колись у Києві й чи має щось спільне з Володимиром II Василем Мономахом, правнуком св. Володимира, то на це немає жодних історичних даних. Жодний історичний документ не згадує про якісь регалії, що нібито походять від діда по матері великого князя Володимира II, царгородського базилевса Костянтина IX Мономаха. Про це оповідає в заплутаній формі і з різними варіантами лише моск. легенда. Не важне, що там перемішано і оповідання про трьох хлопців в печі в ватонській, про непереможного царя Навуходносорора, і родословну римського чи пак «всесвітнього» царя Августа, від брата якого Пруса походив в чотирнадцятому поколінні (!) Рюрик, прашує московських царів, і літописна статка про регалії св. Володимира перенесена в Москву на Володимира Мономаха. Не важне, що між Августом і Рюриком пройшло вісімсот літ, і що нормально повинно б бути принаймні двадцять чотириса покоління. Не важно, що в оповіданнях про Навуходносорора, трьох хлопців в печі, грецького царя Лева (схрещеного Василем!), та ті регалії, що він видобув з Вавилону, так і тхнуть назбираними зле прочитаними звістками з грецького тексту св. Письма і середньовічних латинських романів, не важно, що історичні особи, як Юлій Цезар, небіж його Август, візантійські базилевси Костянтин Мономах, Алексій Комнен чи син з Левів, або наші князі св. Володимир і його правнук Володимир Мономах перемішані між собою так що життя їх мусіло б тривати сотки років або бути перенесеним назад на цілі віки, де про них не могло б бути й мови але важно те, що регалії ці символізують володіння «всесвітньою» і Навуходносором або Августом були «всесвітніми», «кафолічеськими» царями і що володіти всім світом покликані їх «августейші» спадкоємці — царі московські.

Початку всієї цієї сумбурної фантазії та легенди, яку створила Москва, треба шукати в сказанні монаха Феропонтового монастиря Спиридона - Сави, якого утотожують деякі російські учені (наприклад, А. Н. Пишин, Історія російської літератури, том II, стор. 27) з тим Спиридоном, що в 1476 році кілька місяців був київським митрополитом, а коли складав своє «клясаніє» за часів великого князя Василя III, то був уже «старостою одержим многою», маючи дев'яносто один рік. Отже це той Спиридон-Сава, який вигадав, що цар царгородський Костянтин Мономах прислав своєму внукові Володимирові до Києва через Ефеського митрополита Неофіта хрест з дерева пресвятого Хреста, царську корону, якусь коробку з «крававника» «із неє же Август кесар веселяшчєся», ланцюг на шию та інші дарунки, які мали послужити для коронування Володимира та як о знака «вольного самодержавства великія Росїї». Далі це все «сказаніє» разом з абсурдною родословною Рюрика, — так стверджено такими ученими, як Беляев, і так записано в наших літсписах, скандинавського Скіольдунга — а найважливіше разом з уже встановленою за садкою «кафолічеського царства», різними способами сполученого з царством московським, ввійшло в низку офіційних московських творів, як от «Сказаніє о великіх князех владимірьскихх», «Родословіє гелікіх князей рускіх», «Степенная книга», «Густинський літопис», «Літписний сінопсис».

Треба було довести, що з давен-давна існувало вже щось, що «по Божім судьбам неизреченним претворяюще і преводяще славу грецького царства на російського царя» і, що ці «мономахові» інсигнії «перекладали» на російського «царя» незаперечне право до панування над усім світом. А так, як вся ця легенда посталала поміж 1480 і 1523 роками з перенесенням шапки з золотими арабсько-візантійськими прикрасами з археології до політики, зауваживши, що її не згадано в жоднім заповіті предків Івана Лютого, в жоднім списку московських князівської скарбниці, то можемо припускати, що вона потрапила до Москви поміж тою величезною здобиччю дорогоцінностей, захопленою кримським ханом Менглі-Гіреєм в Києві в 1482 році, яку він великодушно передав своєму вірному союзникові Іванові III. В яких сорок років після упадку Царгороду, що ним завладіли турки, після одруження Івана III з Зоєю Палеолог, племінницею Костянтина XII, останнього царя, за панування в Москві їх сина Василя I спільними зусиллями сербських книжників і московських дяків, з різних «приказів», посталала ця легенда, яку зв'язано з Володимиром Мономахом київським, щоб надати їй старовинний, династичний, спадковий, одідичений ха-

ракер. Згідно з нею, чи з деякими її варіантами, Володимир Мономах, «благочестивий цар», помираючи, вручив царські регалії своєму шостому синові Юрієві (прозваному Довгоруком) з наказом зберігати їх у своєму роді, аж поки Господь не поставить дійсного «самодержця всеросійського», поки не з'явиться дійсний «цар»! Див. ТРЕТІЙ РИМ.

І отже, 16-го січня 1547 року відбулася в Москві історична церемонія коронації Івана IV Лютого, першого «царя». При церемонії було вжито відомий археологічний предмет, названий «Шапкою Мономаха», і аґафому «чашу Августа» — символічні знаки, що «цар» з'явився, що в «третьому» Римі зберігається праго і бажання панувати над усім світом.

Цікаво при тім згадати, що предок сузальсько-волсдимирської, потім московської галузі Рюриковичевої династії, Юрій, прозваний Довгоруком не був законним сином Володимира Мономаха, як це безсумнівно доводять літописи і Н. Баувґартен, в своєму опрацьованні родословних Рюриковичів (Орієнталія Христіяна, том IX, ч. 35). Дивно виглядало б, коли б такий легітиміст, гордий з свого походження і релігійних зв'язків, як Мономах, доручив найпідніжшу ознаку своєї суверенної гідності не синові законної, вінчаної жінки Гіти, англійської королівни, а бічному синові якоїсь прятельки, якої імені навіть не записав літописець. . .

В 1860 році випадково була знайдена автентична корона грецького царя Константина IX Мономаха і знаходиться в Будапешті в національній музеї. Ані формою, ані виглядом, ані фактурою не нагадує вона і не має нічого спільного з московською «шапкою». («Укр. Думка». Лондон. ч. 39/239).

ШАПОВАЛ МИКИТА (1882 — 1932) — поет і публіцист з убогої селянської родини в Катеринславщині, за фахом лісничий. Писар під псевдами М. БУТЕНКО та М. СРІБЛЯНСЬКИЙ і був провідним публіцистом і критиком місячника «Українська Хата» в Києві (1909 — 1914). За Центр. Ради був одним із провідників есерів і міністром пошт і телеграфів, за Директорії міністром земельних справ (до лютого 1919). На еміґрації, оселившись у Празі, розвинув велику організаційну діяльність і створив в 1921 р. Український Громадський Комітет, якого був головою, і який зробив незвичайно багато для виховання української інтелігенції у власних високих школах. — Перо наша зброя! — казав М. Шаповал учорашнім козакам, закликаючи їх до науки і його глибоке розуміння ваги української еміґрації. Його жива й віддана любов до українського народу завершилась організацією Господарської Академії у Подебрадах, Педагогічного Інституту

ім. Драгоманова у Празі, української гімназії в Моджанах, Українського Соціологічного Інституту (з робітничим університетом) у Празі, Висшої студії українського мистецтва у Празі, Гром. Видав. фонду у Празі, Українських матуральних курсів у Подебрадах і Празі, різних фахових курсів, читальні, музею-архіву, ідальні, санаторії для хворих еміґрантів, організації стипендій для кол. старшин і воляків української армії, щоб вони могли вчитись не тільки в українських школах, але і в чеських. (Л. Барисевич). Видавав він також (до 1926 р.) місячник «Нова Україна» та (під фірмою Соціолог. Інституту) власні праці: «Соціологія». «Велика революція й українська визвольна програма». «Місто і село», «Масарик, як соціолог» (Останню працю перекладено також на німецьку та чеську мови). «Стара й нова Україна» листи в Америку (накладом Укр. Громади в Нью Йорку. 1925). «Ляхоманія»

Надто непогамований темперамент М. Шаповала наробив йому багато ворогів, і при кінці його життя не було ні одної української політичної групи на еміґрації в Європі, з якою у М. Шаповала збереглися б не то що політичні відносини, але хоч би особисті взаємини. Єдино з групою російських есерів на чолі з Черновим Шаповал мав постійний контакт в Європі бо належав до спільно з росіянами заснованої «Соціалістичної Ліги Нового Сходу», а в Америці був в контакті з групою «Оборона України».

ШАПОВАЛ МИКОЛА (1886—1948) — генерал армії УНР, брат Микити і полковника АРТЕМА, розстріляного більшовиками в 1919 р. За першої світової війни був співробітником СВУ в таборі Рашат в Німеччині, старшиною Січових Стрільців із полонених на Волині в рр. 1917—18 потім командиром І. полку Сичово-панників в 1918 р., начальником юнацької школи в Кам'яниці Под. 1919. На еміґрації в Парижі очолював «Українську Громаду у Франції» від 1926

ШАПОВАЛ ОЛЕКСАНДЕР (1888 — ?) — полковник армії УНР за Директорії (в лютому й березні 1919 р.) військовий міністер УНР. Від 1930 р. в США редактором часопису «Січ» та «наказним отаманом» амер. укр. Січей Скоропадського

ШАРАЇВСЬКИЙ НЕСТОР (1865—1929) — доктор теології, скінчив Київську Дух. Академію, співробітник митрополита Вас. Липківського в боротьбі за визволення Української Православної Церкви 21. X. 1921 р. на першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі висвячений на архієпископа Київського й заступника митрополита. Був голо-

вою Перекладової комісії і перекладав богослужбові книжки. Похований — єдиний із єпископів УАПЦеркви — з великою пошаною вірних коло св. Софії.

ШАРВАРОК — обов'язкова, здебільшого безплатна, праця селян при напів шляхів, мостів, тощо. Переносно — галас, розгардіяш. Селяни наші в своїх піснях з часів панщини скаржилися: «...Од неділі до неділі гонять на роботу, увесь тиждень на панщині, шарварек в суботу. . .»

ШАФАР, ШАПАР — комірник, господар (сконсм) у цехах — підскарбій. В колядках — Бсг, що господарює на небі і землі: «Просим тебе, царю, небесний шахварю, даруй літа шасливії сему господарю. . .».

ШАФАРИК ПАВЛО (1795—1861) — словацький вчений, археолог, історик, філолог - славіст, поет і перекладач, етнограф. Людина кришталевої вдачі Його джерельні найважливіші твори, якими заслужив собі і в нас, українців, на постійну вдячність, це «Слов'янські старовинності» 1837 і «Слов'янський народопис» 1842. На підставі того, що читав і довідався від українського славіста, спільного приятеля Осипа Бодяньського, Т. Шевченку високо цінив Шафарика і присвятив йому свою поему «Єр-тинк» («Іван Гус»).

ШАФОНСЬКИЙ ОПАНАС — письменник XVIII ст., син сотника, вихованець закордонних університетів, доктор медицини, голова карної палати чернігівського намісництва і автор дуже цінного «Топографічного опису чернігівського намісництва», 1786 р. (моск. мовою).

ШАФРАН — зелеста рослина з синім лілієватим цвітом, споріднена з тюльпаном. В ній ціняться маточки (жіночі частини) квітки, ручно виривані, сушені та спресовані. Мають вони темночервону гніду барву, але з водою пускають барву жовтопомаранчеву, що й є специфічно шафрановою барвою. Відзначаються вони сильним пряним запахом та гіркуватим смаком. Протягом століть приготований з тих маточок шафран вживано при релігійних церемоніях задля пахощів і як барвника, а також, як приправу до печива й м'ясних страв. З нього робили в нас і горілку — **ШАФРАНИВКУ**. Про неї згадував Котляревський в "Енеїді", зазначаючи, що її герої пили горілку не просто, навіть "не тютюнову і не пінну, но третьюпробну перегінну. настоянну на бодян, під челюстями запіканку і з ганусом і до колгану. в ній перець і шафран". Вживання ша-

франу до печива, та ще й святочного, було масово поширене по всій Україні, і паска без шафрану, як зазначив Гавр. Гордієнко, "була просто немислима". Але за большевицько - московської окупації, що внаслідок антирелігійної та імпортної політики та зубожіння населення, шафран в Україні за останні десятиліття цілком вийшов із ужитку, і тепер його назва відома тільки старим людям. Зрештою, він завжди був дуже дорогим, і то не тільки в Україні а й у всьому світі. У народних наших піснях при звеличуванні страв завжди підкреслювалося, що вони були приправлені перцем, шафраном та імбирем. і то саме тому, що вони були у нас рідкісним та дорогим крамом. Тому і в думі козацькій, що оспівувала поразку поляків на Жовтих Водах та полон гетьманів польських М. Потоцького та Март. Калиновського, співалося на адресу Потоцького: "Гей, пане Потоцький, чоґо у тебе розум жіночий? Не міг еси в Кам'янці Подільськ. пробувати, печеного поросяти, куриці з перцем та з шафраном уживати, а тепер не зумієш ти з нами, козаками воювати і муситимеш житньої саламахи з тузлуком (протиставлення перцеві та шафранові!) уживати!" Відвар із шафрану пили в нас для зігнання плоду (МУЕ НТШ. УІІ, 12).

ШАХМАТОВ ОЛЕКСІЙ (1864 - 1920) — російський лінгвіст, член російської Академії Наук, дійсний член НТШ. Оборонець теорії тзв. "праруської мови", що її підірвали пізніші досліди, хоча московські імперіялісти продовжують її — з політичних а не філологічних мотивів — підтримувати. В російській Академії Наук він обстоював проте необхідність скасувати указ з 1876 р. про заборону української мови, указуючи на її цілковиту відмінність від московської мови.

ШАХОВСЬКИЙ кн. ОЛЕКСАНДЕР (1777 - 1846) — драматург, білорус з роду, один із директорів петербургських царських театрів, автор трьох водевілів "Козак - стихотворець", "Актор на родині" "Маруся малоросійська Сафо" (про ЧУРАЇВНУ, див.) з українськими піснями.

ШАХОВСКОЙ кн. ОЛЕКСІЙ (1690 — 1737) — генерал і сенатор, в рр. 1734 - 37 — "правитель Малоросії" після смерті гетьмана Апостола. (Див. ПРАВЛЕІЄ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ).

ШАХРАЙ ВАСИЛЬ — большевиць-

ий делегат на переговорах в Бересті в 1918 р., комісар військових справ харківського большевицького уряду і автор протимосковської книжки: "До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)" Саратов 1919.

І. Лапчинський, теж видатний большевицький діяч, москаль, вмістив в "Літописі Революції" в кн. I. за р. 1928 в Харкові статтю "Перший період радянської влади в Україні" і в ній переповів розмову з В. Шахраєм, тодішнім міністром військових справ тої влади. Він говорив Лапчинському: "Що це за уряд "український" що його члени зовсім не знають і не хочуть знати української мови? Що не тільки не користуються жадним впливом серед українського суспільства, але воно навіть ніколи й не чуло раніше їхніх прізвищ? Що я за український військовий міністер", коли всі українізовані частини в Харкові роззброюються, бо вони не хочуть іти за мною на оборону радянської влади? За єдину військову підпору для нашої боротьби проти Центральної Ради ми маємо лише військо, що привів на Україну Антонов. і що на все українське дивиться, як на вороже й контрреволюційне".

ШАШЕЛЬ — червяк, що точить дерево. У Т. Шевченка **ШАШЕЛІ** — національні зрадники, ренегати, що "гризуть, жеруть і тлять старого дуба" (образ державної України); "людські шашелі! Няньки, дядьки отечества чужого!"

ШАШКЕВИЧ о. ГРИГОРІЙ (1809 — 1888) — греко-католицький священик, в 1848 р. голова Руської Ради в Станиславові, посол до парламенту, в рр. 1848 — 65 радник міністерства освіти в Відні, якому відлягало галицьке шкільництво; в 1853 р. ректор духовної семінарії в Відні, в 1867 р. посол до сойму. Був автором граматики української мови для народніх шкіл.

ШАШКЕВИЧ о. МАРКІЯН (1811 - 43, -- греко-католицький священик, поет і письменник. пробудник української Галичини, один із т. зв. **РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ**, видавець "Русалки Дністрової". До нього, в Галичині, по всіх усюдах панувала або польська мова, або жахливе "язичіе" — мішанина церковно-слов'янської мови з деякою примішкою українських слів. До української народньої мови всі ставилися з презирством, бо то була мова закріпачених злиденних селян. В священичій родині самого М. Шашкевича панувала польська мова, і перші свої вірші — ще гімна-

зистом — писав він польською мовою. Та приїхавши до Львова на студії теології, М. Шашкевич запізнався по бібліотеках з писаннями апостолів національного відродження слов'ян, головно чехів, як Добровський, Шафарик та інші, що навчали про необхідність інтелігенції єднатися з народом, говорити його мовою і розвивати його культуру і перед ним мимоволі встало питання: чому ж галицькі українці, чи як їх тоді називали — русини, — нехтують мовою свого народу, чому її соромляться? Чому воліють уживати чужої мови?

Саме тоді попалися йому до рук "Перелицьована Енеїда" Котляревського, що почала відродження української літератури на Наддніпрянщині, та збірник українських народніх пісень проф. Максимовича. Шашкевич так захопився ними, відчувши красу української мови, що почав і сам пробувати писати по українському, збирати народні пісні та записувати народні звичаї. Серед товаришів студентів швидко знайшов однодумців — Якова Головацького та Івана Вагилевича, що створили разом в 1832 р. невеличкий гурток. А що вони завжди між собою говорили українською мовою, то спольщені товариші називали їх згорда "Руською Трійцею". Щоб доказати, що українською мовою можна висловлювати навіть філософські та релігійні ідеї, М. Шашкевич, коли прийшла черга йому виголосити проповідь в св. Юрі, виголосив її українською мовою. І тим зробив на присутніх величезне враження — то була перша проповідь українською мовою, виголошена в Галичині з церковного амвону.

Але не задовольняючись цим, Шашкевич, разом із своїми двома приятелями, складає перший літературний збірник в українській мові і називає його "Зоря". Цензор Венедикт Левицький забороняє його друкувати, бо він, мовляв, — через свою мову і фонетичний правопис, — політично небезпечний. Шашкевич трохи той збірник переробив і вислав його до Будапешту, де Яків Головацький мав кілька приятелів серед сербських студентів. В 1837 р. той збірник під новою назвою "Русалка Дністрова" вийшов з друку. Але з тисячі видрукованих примірників до читачів дісталось 200, — решту затримала цензура, і проти "Трійці" розпочалося слідство. На слідстві Шашкевич відповідав сміливо: "Я пробував своїх сил в українській мові, як у своїй рідній, бо знаю, що вона ріжниться і від російської і від церковної, і думав покласти тим підвалини

під її розвиток і зарадити недостачі української літератури”.

Всеж і Шашкевич і його товариші знайшлися під наглядом поліції; духовна влада поставилася до них вороже, та й багато інших земляків дивувалися, не розуміючи, як це можна писати книжки “хлопською” мовою. Коли ж Шашкевич висвятився, духовна влада все призначала його на такі вбогі парафії, де він бідував, жив у великих злиднях, в наслідок чого набув хворобу легенів і дуже рано, маючи всього 32 роки помер в 1843 р. Але, вмираючи, мав ту моральну потіху й запевнення, що шлях, яким він ішов все своє коротке життя, був правдивий шлях, бо він мав ще можливість дістати й прочитати “Кобзаря” Шевченка, що вийшов у 1840 р.

Заслуга Шашкевича перед українською нацією величезна: він не тільки поклав початок українській літературі в Сх. Галичині своїми ліричними поезіями, з котрих згадаємо тут особливо “Веснівку”, своїм оповіданням “Олена”, своїми статтями, “Читанкою” для дітей та перекладами зі слов’янських літератур, але й розпочав бій за українську й культурну незалежність проти наступу двох імперіялізмів: — польського та московського. Мало хто знає, що в уже згаданій “Веснівці”, що її о. Віктор Матюк поклав на музику, відбито побоювання поета за долю ще надто ніжної української культури, уосібленої в Веснівці, яка звертається до Весни, своєї неньки, з таким бажанням:

Нене рідная! Вволи ми волю,
Дай мені долю, Щоб я зацвіла,
Щоб луг скрасила, Щоб я була,
Як сонце ясна, Як зоря красна,
Щобим згорнула Ввесь світ до себе.

Але холодний розум, матері, уосіблений у Весні, перестерігає:

Доню голубко. Жаль мені тебе,
Гарная любко. Бо вихор свисне,
Мороз потисне, Буря загуде,
Краса змарніє, Личко счорніє,
Головоньку склониш, Листоньки
зрониш,

Жаль серцю буде. . .”

І дійсно невідрадні умовини українського народнього життя під тиском двох імперіялізмів, завдали чимало шкоди ніжній квітці відродженої української культури: навіть два найближчі приятелі Шашкевича, члени “Руської Трійці”, з часом опинилися у ворожих таборах — Яків Головацький у московському, а Іван Вагилевич у польському. Але все ж зерно, що його посіяв Шашкевич, зійшло пишним ко-

лосом на ґрунті любови і пошани до його світлої, принадно-чистої ідеалістичної постаті серед його учнів, що зберегли до нього почуття побожності, яке висловив один із них, Мих. Казаневич, звертаючись уже до його загробної тіні: — “О, безсмертний Маркіяне, Ти запалив огонь у моїх грудях, що хіба тільки могильна земля загасити зможе. . .”

ШВАРЦБАРД САМУІЛ (1888 — 1949) — вбивник Голов. Отамана С. В. Петлюри, жид із Смоленська, агент Москви, що виступив під маскою месника ніби за “60000 жидів, вимордованих військами Петлюри”. Він убив С. Петлюру 25. V. 1926, на вулиці Парижа, випустивши в нього 6 куль (сьогома затялась), причому дві, або й три з них, тоді, коли Петлюра вже лежав на землі. На суді було встановлено, що Петлюра ніколи антисемітом не був і погромів не влаштовував, а навпаки карав погромників. Колишній міністер Йосип Безпалко засвідчив, що Петлюра доручив йому провести виклади, щоб пояснити народові та армії, що погроми гостро заборонені, і бував особисто на цих доповідях. Олександр Удовиченко, кол. старшина російської армії, нагадав судові, що Гол. Отаман часто забороняв війську вступати в містечка, де було багато жидів, щоб уникнути нагоди для насильства. Проф. Славінський свідчив, що під час останнього сіоністичного конгресу в Карльсбаді Петлюра доручив йому підтримувати пропозицію про утворення автономної жидівської жандармерії в Україні.

Численні жидівські письменники точно й справедливо оцінювали його ролю Д-р Вішніцер визнав, що відколи успіхи національної армії повернули до влади український уряд відтоді життя і майно усіх було забезпечене. Пан Зангвіл віддав справедливість зусиллям Петлюри і вітав його мудрість надати жидам національних прав, а п. Жаботинський відмовлявся вважати Петлюру та його міністрів “погромниками”, тобто спричинниками погромів

І все ж суд присяжних, піддавшись красномовності шварцбартового оборонця, адвоката Генрі Торреса, звільнив Шварцбарта від вини і кари, хоча в акті обвинувачення й було зазначено його вельми сумнівне минуле: 1906 року, живучи у Відні, він був засуджений на три місяці в’язниці за злочинство з вломом. У той час, він підтримував часті зносини з анархічними колами. Відбувши в Австрії свою кару, він переїхав у Мадярщину, де 1909

року був арештований у Будапешті за порушення права власності. Проти нього вилучено заборону побуту і згодом його вислано за кордони держави. Натомість промовляло на його користь те, що під час першої світової війни він вступив до Чужинецького Легіону у Франції і був у війні ранений. Після чого ніби повернувся до Росії і проживав то в Криму, то в Україні, де й був свідком погромів, що "розривали його серце". Виїхавши знову до Франції, натуралізувався і оселився на постійно в Парижі, де відкрив у 1920 р. магазин годинників та ювелірних прикрас.

Під час еспанської громадянської війни, він брав участь у комуністичних відділах.

ШВАЧКА ЯКІВ — ватажок гайдамаків за КОЛІВЩИНИ (див.), що уславився своєю жорстокістю в відношенні до поляків і жидів. Головним його пристановищем був Фастів, куди до нього й приводили зловлених в околицях Василькова та Білої Церкви поляків і жидів. Тут їх судили і вбивали. Слідча комісія нарахувала потім таких убитих на 700 душ. Народня лісня так оспівала його страшне діло: "Ой хвалився та батько Швачка, та до Хвастова йдучи: ой будемо драти, панове молодці, з китайки онучі: Та ходить Швачка та по Хвастові та у жовтих чоботях; ой вивішав жидів, ой вивішав ляхів та на панських вопотях..." (М. Грушевський "Ілюстрована історія України" ст 452—53). В кінці 1768 р був засуджений на довічну каторгу УЗЕ. Називає його МИКИТОЮ, а не ЯКОВОМ

ШВЕДСЬКА МОГИЛА — могила, де поховано, яких 3-4 кілометри від Полтави, 1.400 москалів, убитих в бою зі шведами й українцями в 1709 р. На цій могилі, з наказу Петра I, було поставлено великий дерев'яний хрест, оббитий залізом. В кінці XIX ст. замість нього поставлено гранітний хрест, а біля нього збудовано церкву в московському стилі. Ані шведів, ані українців в тій могилі нема зовсім. За московською традицією місце вічного спочинку шведів та українців зрівняно з землею, щоб населення України не знало, де поховані кращі сини батьківщини, що полягли за її волю, та їх союзники.

ШВЕЦЬ ФЕДІР (1882—1946) — геолог. від листопада 1918 р. член Директорії УНР; був членом партії есерів. На еміграції — професор УВУ у Празі.

ШВІРЕНЬ, ШВОРІНЬ, СВОРІНЬ — дере-

в'яний, а в добрих возах і залізний стержень, що проходить вертикально через передню частину воза, зв'язуючи її з задньою.

ШЕБЕДІВ ВСЕВОЛОД — член російської партії соціалістів - революціонерів, учасник славнозвісної експропації Фонарного переулка в С. Петербургу, всі учасники якої були пізніше перевішані, але Шебедів врятувався за кордон, і оселившись у Римі, став кореспондентом "Кіевской Мислі" (псевдонім Християн). З приїздом до Риму української дипломатичної Місії, став її дуже цінним співробітником, беручи дуже активну участь в редагуванні тижневика "Ля Воце дель Україна" та містячи статті про українські справи в італійських часописах. Пізніше переїхав у Литву, де й помер.

ШЕВАЛЬЄ П'ЄР (†1672) — французький агент в Україні для вербування козаків на французьку службу. Він спричинився до того, що козацький відділ на чолі з Б. Хмельницьким був у війську КОНДЕ (див.) при облозі ДЮНКЕРКУ (див.).

ШЕВЧЕНКО ТАРАС (1814 — 1861) — найбільший український поет, визначний мистець маляр і гравер, апостол і пророк українського національного відродження "народжений в родині кріпака ГРИГОРІЯ в с. Моринцях на Київщині, малим хлопцем служив за покойового козачка в свого поміщика Ангельгардта. З його дозволом учився малярства у Вільні й Варшаві, потім у Петербурзі, де в 1838 р. при допомозі гуртка українських і російських малярів та письменників, був викуплений з кріпацтва і прийнятий до Академії Мистецтв, яку скінчив в 1843 р. Писати почав 1838 р., і 1840 р. вийшла перша збірка його поезій "Кобзар", в 1841 р. поема "Гайдамаки", в 1860 р. вийшло в СПетербурзі друге доповнене видання "Кобзаря". В 1847 р, у зв'язку зі справою Кирило - Методієвського Братства, його заарештовано і знайдено в нього поезії, насичені українським націоналізмом та образливі ("Сон") для царя і цариці. За ці вірші (див. ОРЛОВ АЛЕКСЕЙ) його заслано простим вояком в оренбурзькі степи з заборonoю писати й малювати. З заслання повернувся в 1857 р. Помер у СПетербурзі від водянки, побувши перед тим в Україні, де був знов арештований, а потім був під наглядом поліції.

Коли з віддалі ста років ми придивляємося велетенській постаті Т. Шевченка, не можемо стримати нашого подиву пе-

ред багатогранним багатством його духової особистості. Не дурно ж Іван Франко, другий велетень української духовості, писав про нього:

“Був він сином мужика - селянина, і став володарем у царстві духа. Був він кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури. Був він самоуком, і вказав нові — світлі й вільні — шляхи професорам і книжним ученим. Десять літ томився він під вагою російської солдатської муштри, а для волі України зробив більше, ніж десять непереможних армій”.

Ще будучи кріпаком, Т. Шевченко виявив талант мистця - маляра — талант, що не тільки спричинився до викуплення його з кріпацького стану, але й дав йому найвищий титул якого може жадати собі мистець: його було обрано на члена Академії Мистецтв. Образотворча спадщина Шевченка доходить до 1.000 образів, що дають високоартістичний вклад у скарбницю української культури. Він перший відкрив у малярстві живу природу й український народний побут і випередив у цьому не тільки московських мистців, — він дав теж нові досягнення мистецького реалізму на тлі загально - європейського мистецтва XIX в. Як графік Т. Шевченко дійшов до такої довершеності, що під його гворами міг би сміливо підписатися такий геній гравюри, як Рембрандт. Проф. В. Січинський відзначає: “Як творець новітнього мистецького напрямку і технічних засобів у граверстві, Шевченко значно випередив своїх сучасників та дав міцну основу дальшому розвитку української графіки . . . ”

Але ж він був не тільки графік: в образотворчому мистецтві він був такий же багатогранний, як і в усій своїй духовій обдарованості: він малював і чудові портрети, і картини релігійного характеру, і картини історичного та побутового жанру, і пам'ятки старовини. Але — характерно! — у творчості Шевченка, як у малярстві, так і в графіці нема нічого московського. Не мають цього характеру ані академічні твори, за які він діставав медалі, ані його твори з першої подорожі по Україні, ані натурально ті твори, що увійшли в великий альбом “Живописна Україна”. Немає нічого московського і в тих творах Шевченка, що він виконав після 1845 р., себто від другого його приїзду в Україну, по закінченні Академії, коли його було іменовано членом “Археологічної Комісії”, для якої він зарисовував пам'ятки української старовини до 1847 р., себто до свого арешту. Ні перед

засланням, ні під час, ні після заслання Шевченко не намалював ані одного краєвиду з Московщини, ні одного твору з московською тематикою. Бо ж не можна визнати за такі кілька портретів тодішньої петербурзької еліти та ілюстрацій до деяких московських книжок, виконуваних на спеціальне замовлення. Ті ж праці, що Шевченко виконував не на замовлення, а з власної внутрішньої спонуки, мали тільки українську тематику. Вважаю потрібним це підкреслити, бо теперішня Москва, в своїй звиклій імперіалістичній захланності, намагається зробити з Шевченка — московського мистця.

Великий талант Т. Шевченка в образотворчому мистецтві визволив його з неволі, з кріпацтва. Другий, ще більший талант — талант великого поета, що ставить його нарівні з найбільшими поетами світу, — позбавив його знову волі, привів до заслання на 10 років солдатом в дику Кіргізію, та ще й з найжорстокішим присудом — з забороною писати й малювати — з найстрашнішим присудом, який тільки може власти на людину, що її Господь Бог обдарував творчими талантами, власне малювати й писати.

За що ж такий жорстокий присуд, коли членів Кирило - Методіївського Братства, арештованих і суджених одночасно з Шевченком, засуджено було на далеко легші кари?

В урядових актах того часу знаходимо таке пояснення: “З огляду на надмірну пошану, що мали в відношенні і до Шевченка особисто і до його поезій всі українсько - слов'янські, спочатку здавалось, що він міг бути якщо не дієвою особою між ними, то знярядям, яке вони хотіли використати в своїх замислах, але, по-перше, ці замисли були не настільки важні, як видалося, при першому погляді, а, подруге, Шевченко почав писати свої обурливі вірші ще в 1837 р., коли слов'янські ідеї ще не цікавили київських учених, та і вся справа доказує, що Шевченко до Українсько - слов'янського Общества (себто до Кирило Методіївців, Є. О.) не належав, а діяв окремо”.

Як же він діяв?

Граф Орлов, що проводив слідство в справі Шевченка, пересилаючи його, вже після засуду, в розпорядження кн. Чернишова, писав: “Шевченко писав на малоросійськом язике вірші, де то оплакував вигадані нещастя України, то описував славу гетьманських часів”.

Ось у чому був страшний злочин Шевченка! А в судовій справі про це говори-

лось так: "Шевченко набув славу знаменитого малоросійського письменника, і тому його вірші подвійно шкідливі і небезпечні. З улюбленими віршами в Малоросії могли засіятися, а потім і зрости думки про вигадане блаженство часів гетьманщини, про щастя повернення тих часів, про можливість існування України в вигляді окремої держави . . .".

Тут зміст Шевченкового "злочину": сформульовано ясно й виразно: Шевченко провадив акцію, що мала звільнити Україну від московського поневолення. мала збудити приспану національну свідомість українського народу.

І дійсно, тоді вже були написані в Шевченка такі явно революційно - національні поезії, як "Розрита могила", що в ній Шевченко гостро дорікав Хмельницькому за Переяславську угоду з Москвою:

О, Богдане.
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Україну . . .

І вкладає в уста тієї Матері такі багатозначні слова:

Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала —
У колиці б придушила,
Під серцем приспала . . .

Тоді ж були написані "Чигирин", і "Сон", і "Великий Лях", і "Кавказ", і "Суботів" і "Послання до мертвих, і живих, і ненароджених . . ." і славний "Заповіт"

Московські большевики і тепер. даючи дозвіл на видання Шевченкових творів для широкого розповсюдження забороняють друкувати в них такі твори, як "Розрита могила" та "Великий Лях", де надто ясно виявлено антимосковське, національно - революційне наставлення Шевченка. Натомість "Заповіт", — розуміючи, що він надто знаний в Україні, і в світі (перекладений на 45 мов), що б його можна було виключити з творів Шевченка, — Москва намагається представити, як залик не до національної революції, а лише до антимонархічної та соціальної. . . Та всі інші поезії, писані в тому самому часі надто яскраво виказують, про яку саме революцію думав Шевченко, коли писав "Заповіт", і коли в "Суботіві" докоряв Хмельницькому:

Оттак-то, Богдане!
Занапастив - еси вбогу
Сироту Україну . . .

А в "Розритій могилі" лаяв перевертнів, що допомагають москалеві в Україні господарювати та "з матері (України ж, Є.

С.) полатану сорочку знімати" . . .

Засудила за це Москва Шевченка, страшно засудили. . Але і на засланні наш національний геній не змінив своєї думки і писав:

Караюсь, мучуся . . . але не каюсь.

Після заслання, за яких півтора року до своєї смерти, він знову картає Хмельницького за Переяславську угоду з москалями:

Якби то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув
Та на замчище подививсь,
Упився б, здорово упивсь . . .
Амінь тобі, великий муже,
Великий, славний, та не дуже!
Як би ти на світ не родивсь,
Або в колиці ще упивсь,
То не купав би я в калюжі
Тебе преславного . . . Амінь . . .

І цей вірш Москва виключила з творів Шевченка, дозволених в Україні. Все можливе робить теперішня Москва, як робила колись і царська, щоб не допустити до українського народу справжньої думки Шевченка, щоб пофальшувати його творчість, щоб представити його не ворогом московського імперіялізму, яким він справді був; і не пророком і надхненником національного відродження й визволення України, яким його знає вже весь вільний світ, а приятелем, і навіть учнем московських революціонерів, попередників большевизму, Чернишевського, Курочкіна та інших, що, очевидно, не відповідає правді: ніколи він їх приятелем, а тим паче учнем не був і не міг бути, хоч би вже тому, що Чернишевський і Курочкін були значно молодші від Шевченка, і незрозуміло, як би ще неоперені молодики могли впливати на людину з таким великим життєвим досвідом, як Шевченко!

Але московська логіка перед цим не спинається і заявляє, що, напр., вираз Шевченка "щоб збудить хиренну волю, треба миром, громадою обух сталить та добре вигострить сокиру" у вірші, написаному в листопаді 1858 р. виник під впливом Чернишевського, що два роки пізніше теж кинув гасло: "К топору зовіте Русь!"

Уся творча діяльність Т. Шевченка була глибоко оригінальна, самобутня, цілком національна і, одночасно, загально - людська, що з неї могли черпати інші. Бо тільки глибоко національне, а не запозичене в тих чи інших сусідів, може бути загально - людським, бо тільки людина, що глибоко відчуває болі й страждання своєї нації і втілює в своїх творах її праг-

нення й ідеали, творить речі, що промовляють всьому людству, всім народам. У тім величезне значення Т. Шевченка, саме, як великого поета, виразника української національної духовности і одночасно вселюдських ідеалів свободи для всіх народів і гідности й пошани для кожної окремої людини. Він, як ніхто, розумів значення рідного слова і ставив його на сторожу й на незломну вічну службу своїй нації і тому написав перший український Буквар.

Тяжке було життя Тарасове. Прожив він усього 47 років, і з того 24 роки був кріпаком, 10 років пробув у неволі на заслання, три з половиною років був під доглядом поліції, і лише 9 років прожив вільною людиною. Інша людина в таких обставинах сіяла б навкруги себе дух зневіри, пригноблення, постійних нарікань на свою важку долю. Так, інша людина, але не Шевченко. І в тому велич його духа. Він був глибоко життєрадісною й релігійною людиною. В товаристві він все бував його душею. Чудовий співак, баритон, незрівняний інтерпретатор української народної пісні, а одночасно людина високої європейської освіти, що саме за день до свого арешту мав стати професором київського університету, з знанням трьох чужинських мов, і в тому — французької. Т. Шевченко любив веселе товариство, любив пожартувати — особливо з дітьми, яких дуже любив, — але й вмів і любив слухати та спостерігати. Це ще одна риса його багатогранної особистости.

З другого ж боку, на самоті він вмів зосереджуватися й підноситися на висоти справжнього релігійного надхнення, як про те засвідчують численні його молитви, та переспіви псалмів. Москва і тут намагається сфальшувати Т. Шевченка і представити його навіть атеїстом, використовуючи гострі його вислови проти московського православ'я, що поставило себе на службу імперіалістичній поліції московського царського уряду, як ставить себе і тепер на службу імперіалістичному безбожницькому урядові московських комуністів. Щоб спростувати ті московські твердження, вистачить навести листа Т. Шевченка до А. Козачковського 30. VI 1853 р.: "Смутний, невеселий мій друже! Чим, скажи, я потішу твоє бідолашне серце? Нічим! На такі сльози ми, люди, не маємо сушила. Дружне співчуття зменшує наші малі терпіння, але велике горе, як от твоє тепер, може ослабити лише наш спільний Помічник і Серцезнавець! Молися, якщо можеш молитися, а молючися, віруй

розумно, глибоко віруй й в позагробове. . . краще життя . . . Віруй, і віра спасе тебе".

Який атеїст - безбожник був би в стані написати такого листа? -

Т. Шевченко і сам молився, як про те писав і в 1859 р. Маркові Вовчкові:

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало . . .

Молитва й глибока віра Т. Шевченка все були зв'язані з улюбленою Україною. Зачив він її тяжкі страждання і не раз вживався в нього крик болю:

Україно,
Мій любий Краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко?

Але зараз же й відповідав, свідомий потреби покути за попередні гріхи та помилки:

За Богдана
Та за скаженого Петра . . .

Петра, що його москаді прогледосили
"великим", але, що його Т. Шевченко інакше
не називав, як катом України . . .

Неважаючи на своє тяжке життя, Т. Шевченко був природженим оптимістом і вірив, глибоко й сильно вірив, — і тому й пізнішим поколінням цю віру передав, — що страждання України одного дня таки скінчяться:

І забудеться срамотня,
Давня година.
І оживе добра слава,
Слава України . . .
Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти.

За яких півроку до своєї смерті Т. Шевченко констатував:

І тут, і всюди, скрізь погано!
Душа убога встала рано,
Напряла мало та й лягла
Одпочивай собі, небога.
"Прокинись, каже, — плач, убога!
Не зійде сонце. Тьма і тьма,
І правди на землі нема".
Ледача воля одурила
Маленьку душу: сонце йде
І за собою день веде. . .
І буде правда на землі!

А все ж, і найбільш тверді й життєрадісні люди зазнають хвилин сумніву і навіть розпачу. Одного такого дня — 5. листопада 1860 р., за п'ять місяців до смерті, Т. Шевченко написав лише чотири рядки:

І день іде, і ніч іде,
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся: чому не йде
Апостол правди і науки?!

Т. Шевченко ясно бачив, що з того стану, в якому опинилася Україна в московській неволі, зможе вивести її лише якийсь геній, якась незвичайна людина, якийсь Апостол Правди і Науки, але в своїй скромності навіть і не усвідомлював собі, що такою людиною, справжнім висланником Божим був саме він — Тарас Шевченко, що його Панько Куліш назвав “Небесним світильником”, “Трубою воскресіння”.

Саме він, Тарас Шевченко, був отим нашим Апостолом Правди і Науки, — науки про те, “як в світі жить, людей любить, за правду статъ. за правду згинуть”. “без правди горе . . . !

Але — що ж таке правда?

З найдавніших часів філософи всіх народів дають різні тлумачення правди, і тому, коли Христос знайшовся перед Пилатом і сказав йому, що прийшов на землю свідчити правду, Пилат скептично завважив: “А, що таке правда?”.

Та для Т. Шевченка в тому слові — “правда” не було жадної проблеми: він розумів під правдою людську і особливо Божу справедливість. Для нього правда утотожнювалася з самим Богом:

Молітьє Богові одному,
Молітьє Правді на землі,
І більше на землі нікому
Не поклонітьє . . .

Правда ототожнюється в нього і з Сином Божим:

Тоді вже сходила зоря
Над Вифлеєм: Правди Слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітня зійшла . . .

Тому-то служити правді значить служити Богові, виконувати дану від Бога місію. І тому-то так часто в своїх поезіях згадує Шевченко про правду, якій присвячує своє палке поетичне слово, як справжню, вірну зброю Бога на землі в обороні України та поневоленого народу:

Ну, що б здавалося, слова?!
Слова та голос — більш нічого!
А серце — б'ється, ожива,
Як їх почує. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди . . .
Неначе срібло куте, бите,
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о, Господи, такі;
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі . . .

Тому-то Т. Шевченко і молився і благав:

Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий,
І голос розумом святим
І оживи, і просвіти . . .
Подай душі убогій силу.
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
І по Україні понеслось
І на Україні освятилось
Те слово чистее . . .

Тим “словом чистим” все своє життя служив Т. Шевченко Божій правді і Україні, як сам констатував, звертаючись до своєї “Долі”:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, у нас нема
Зерна неправди за собою. . .

І до України звертався він із палким благанням:

Скажи, що правда оживе,
Надхне, накличе, нажене
Не ветхее, не древле слово
Розтліннее, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе. . .

На думку Шевченка тільки правдою та любов'ю можна дійти до бажаної волі.

Неволя ж у Шевченка ототожнюється з найбільшою неправдою, бо там, де “кати знущаються над нами”.

Де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи. . .

Тим-то його поезія залишається для нас — і для всього світу — живою й актуальною, бо в ній відбиваються вічно живі принципи Божої правди — справедливості, якій служив Шевченко, виконуючи довірену йому від Бога місію Пророка й Апостола Українського Духового Національного Відродження:

Жива
Душа поетова святая.
Жива в святих своїх речах,
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах. . .

ШЕДЕЛЬ ГОТФРІД (ІВАН) — визначний архітект німецького роду, що 1713 р. вступив на російську службу і 1730 р. опинився в Києві, де перебудував київську академію (1738—40) і побудував славу лаврську дзвіницю, що її М. Зеров назвав “білоколонним дивом”. Прибувши до Києва майже одночасно з новим київським архієпископом Р. Заборовським, він став його будівничим і пробув на його службі до смерті останнього в 1747 р. Проф. Д. Антонович писав про нього: “Він остільки

просяк духом українського мистецтва, що виріс на ведучого будівничого українського рококо з усіма ознаками спеціально української творчості. Його будови так вросли в загальний образ післямазепинського Києва, що Київ без них не до подумання, а це особливо відноситься до лаврської дзвіниці, яка панує над холмистою місцевістю на високім березі Дніпра і якої бача часами неначе ховається в хмарах. Над цією першою своєю працею в Києві він працював у роках 1731—45". Його учнями були такі видатні архітекти, як Ст. Ковнір та Ів. Григорович-Барський.

ШЕЙКОВСЬКИЙ КАЛЕНИК — етнограф і педагог, співробітник петербурзької "Основи", автор праць "Бит подолан" (1859 — 60), збірки "Народ. казок і приказок" 1871., "Опит южнорусского словаря" 1861, українського перекладу "Слова о Полку Ігор." 1885. Бувши добрим українським патріотом, він намагався пояснити назви Дніпровських порогів, що зустрічаються в Константина Багрянородного, з сучасної української мови. Назва "есупі", за його поясненням означала б — "не сипи", "ульворсі" став "гуль-поріг", "геляндри" — "халяндра (рід танцю на підпитку, як він сам пояснював), "аейфар" — "гайворон", і т. д. З цього приводу Ю. Шерех завважив: "Не можна відмовити Шейковському винахідливості в підшукуванні звуково подібних слів, але мовознавчих знань тут нема й на копійку: не взято до уваги ні історії мови, ні часу, коли появляються ті чи інші слова в українській мові, ні теж можливості в перенесенні значень. Звичайно, методом Шейковського можна проголосити українськими не тільки ці назви, але й, скажімо, вавилонські або китайські . . ." (В "Нові Дні" 1951, VI — VII, ст. 29). Див. НАРОДНЯ ЕТИМОЛОГІЯ.

ШЕЙН ПАВЛО (1826 - 1900) — білоруський етнограф жидівського роду, автор "Матеріалів для ізнчення бита і языка руск. населенія сев. зап. края" т. I — III, що використовує УМЕ.

ШЕКЕРИК - ДОНІКІВ ПЕТРО (1889 - ?) — член гал. радикальної партії, в рр 1918 — 19 посол до Укр. Нац. Ради в Станіславові, а в 1919 р. член Трудового Конгресу в Києві, в рр. 1928 — 30 посол до польського сейму. Провадив записи етнографічного матеріалу.

ШЕЛУХИН СЕРГІЙ (1864 — 1938) — правник і письменник (псевдонім С. Павленко), журналіст, член партії соц.-федералістів;

в 1917 р. голова революційного комітету в Одесі, член Центр. Ради, генеральний суддя, міністер судових справ у кабінеті Голубовича, член найвищого суду (сенатор) і голова делегації для переговорів із Росією, в 1919 р. член делегації на мирову конференцію в Парижі, від 1922 р. професор УВУ в Празі, автор т. зв. кельтської теорії про походження України - Руси (праця "Звідки походить Русь", 1929.)

ШЕЛЯГ — досить поширена в Україні польська монета, яку карбовано в чималій кількості за Ст. Баторія (1575 — 86), але особливо багато за Сігізмунда III (в рр. 1613 — 27). Вартість шеляга дорівнювала 1/3 ГРОША. За Яна — Казіміра зроблено спробу карбувати шеляги з чистої міді з примусовим курсом три шеляги на один срібний грош. Автором проекту був орндар монетарень Т. Л. Боратіні. Від його прізвища шеляги дістали назву БОРЯТИНКИ. Упродовж 1659 — 67 рр. викарбовано кілька мільйонів тих шелягів. Вони поширилися на всіх польських землях і витиснули з обігу трохи не всю срібну монету, а це завдало тяжких утрат усьому економічному життю Польщі. Поруч із польськими і литовськими шелягами були в обігу й шеляги, що їх карбовано в прибалтійських монетарнях в Ризі та в Ельбігу і в Ливонії приблизно в 1622 — 69 рр. Міста, де були ці монетарні, належали тоді до Швеції, і тому виготовлені там шеляги карбовано від імені Густава - Адольфа (1611 — 32), Христини (1632—54), Карла Густава (1654 — 60- і Карла XII (1660 — 97). Шведські шеляги, особливо міста Ельбінга, були нижчої якості, ніж польські — майже мідяні, лише злегка посріблені. В Україні переважали шеляги ризькі і ливонські 30 — 50-х рр. та мідяні боратинки 1659 — 67 р Здається, що боратинки звалися в Україні ШЕЛЯГИ ТОВСТІ, бо вони дійсно були товстіші, ніж звичайні шеляги. На московську монету шеляг — 2/9 срібної копійки (Вал. Шугаєвський в "Наук. Збірн. УВАН, 1952 ст. 143 — 44).

ШЕЛЬМЕНКО - ДЕНЬЩИК — герой комедії Гр. Квітки, тип хохла-лакузи, прообраз "самотверженого малороса", що спарував малоросійську ідилію з темною московською реакційною ніччю під імперським двоголовим орлом. Б. Антоненко - Давидович писав у журналі "Життя й Революція" (передрук в ЛНВ. 1931, VI, ст. 547): "В інших народів мати в аналах історії літератури не сатири, а позитивний тип Шельменка - Деньщика вважалось би за національну ганьбу, але у нас . . . у нас — ні. І

це не тільки через літературні злидні за доби українського нац. — культурного відродження, а й через те, що Шельменко — леньшик увійшов у плоть і кров пересічного міщанства, що треба було двох революцій, щоб типовий представник українського “громадянства” — витрусився б із Шельменкового мундира . . . Бо, що таке Шельменко? Шельменко — це насамперед вірний, але хитрий лакуза, що його хитрощі все таки припасовані на користь панові, це — посміховисько для культурних людей, це — вічний хахол. Шельменкіяда — це апологія виходощеного малоросіячства, що його ідеал — унтерофіцерські нашивки. Що може бути гіршого в Україні за Шельменка?

ШЕМЕТ ВОЛОДИМИР (1873 — 1933) — член Братства Тарасівців, посол до І Царської Думи один з основників Української Громади, із видавцем братом Миколою в 1905 р газети “Хлібороб” на Полтавщині. Після 1919 р. співпрацював в Українській Академії Наук але, переслідуваний більшовиками, помер із голоду.

ШЕМЕТ СЕРГІЙ (1875 — 1957) — брат Володимира й МИКОЛИ, що покінчив життя під час революції, один із організаторів в 1917 р. Української Хліборобської Партії, що перше не була гетьманською, аж стала нею на еміграції. Проте в повстанні проти гетьмана вона участі не брала. На еміграції С. Шемет проживав від 1919 р. в Тарнові, Відні й Берліні, і нарешті в Австралії, де й помер. На еміграції він наблизився до гетьм. Скоропадського і взяв активну участь в гетьманському русі, як особистий секретар кол. гетьмана та член Ради Присяжних. Залишив в “Хлібороб України” з 1920 — 25 рр. кілька цінних статей мемуарного характеру.

ШЕПЕЛЬ ЯКІВ (1894 — 1921) — повстанчий отаман; оперував проти більшовиків в рр. 1919 — 21 в околицях Жмеринки, Вінниці, Літина й Лятичева.

ШЕПТИЦЬКИЙ АНДРІЙ (1865 — 1944) — великий митрополит української греко-католицької Церкви з старовинного боярського роду, що в кінці XVIII р. спольщився, а за Австрії одержав графський титул. Сам будучий митрополит був спочатку римо - католиком, називався РОМАН МАГІЯ ОЛЕКСАНДЕР і одержав високу освіту: мав три докторати — з права, філософії і, згодом, із теології. Знав багато мов, усі значніші європейські та кілька слов'янських. Перед ним стелилася блиску-

ча світська кар'єра, але він не захотів бути ні військовиком, ні бюрократом, ні дипломатом, а постригся в ченці, повернувшись до східного обряду в чині св. Василя Вел. і з мрією здійснити єдність православного Сходу з католицьким Заходом. Д-р М. Чубатий писав: “Митрополита Андрея з польського суспільства, в якому народився та від дитинства був виховуваний, привела до українського народу стара традиція роду Шептицьких, так добре заслуженого в житті української Церкви. Це портрети єпископів та митрополитів Шептицьких — Варлаама, Атанасія і Льва — завернули його життєвий шлях на старі рейки роду Шептицьких, до українського народу. Ідея католицької України привела його до нас і між нас. . .” (“Митрополит Андрей та його ідея . . .” 1953, ст. 9).

В. Дерошенко теж писав: “Справа об'єднання православного Сходу, а передовсім України, з Апостольською Столицею була головною спонкою навернення молодого графа Романа Шептицького, майбутнього митрополита Андрея, до віри. Вона стала його мрією ще геть перел формальним переходом з римо - католицтва на греко-католицтво й обранням духовної кар'єри. Ще юнаком звірився він 9.V 1886 р. з своїм задумом перед папою Львом XIII, і пача благословив молодого ентузіяста на його подвиг. З того часу аж до останніх днів митрп. Андрей не переставав працювати над здійсненням своєї мрії, що стала промотором усього його життя і діяльності . . . (“Великий митрополит”, 1958 ст. 27).

У 1888 р. він вступив до Чину оо. Василіян і стає священником в 1892 р. В 1899 р. папа Лев XIII іменує його станиславським єпископом, а рік пізніше передає йому престіл галицьких митрополитів, на якому він перебув до смерті 1. XI. 1944 р. В початках XX ст. галицьке духовенство, а головне його верхи, було пересякнене москвофільством. Митрополит Андрій швидко зорієнтувався в згубності того москвофільства, що постало на ґрунті зручної пропаганди. нібито в обороні галицьких українців від поляків. Він зреформував духовну семінарію у Львові, усунув москвофільські впливи з львівської капітули, збільшив науковий та культурний рівень духовенства, покликав до життя нові чернечі чини й згромадження — оо. Студитів, Редемптористів, сестер Мироносиць. Студиток, Йософіток та інших. Енергійна діяльність нового митрополита поставила проти нього москалів і поляків, а тим ча-

сом і значна частина українського громадянства поставилася до нього з недовір'ям, з огляду на його походження із спольщеного роду. Та врешті патріотична діяльність Митрополита розвіяла тривогу українського громадянства, і він займає належне йому почесне місце в українському національному житті Галичини. а згодом стає й на його чолі. Він не жалував щедрих грошових фондів на те, щоб поставити українську науку на власні національні рейки, та щоб українські науковці й мистці працювали в користь свого народу. Коли його заходи перед австрійською, а по війні й перед окупаційною польською владою, оснувати у Львові український університет не увінчалися успіхами, він на власний кошт посилав десятки студентів і молодих науковців на студії за границю. Для духовенства оснував у Львові високу богословську школу — Духовну Академію, з добірним професорським складом і з ректором о. д-ром Й. Сліпим (пізнішим митрополитом) на чолі.

Немало уваги присвячував Митрополит Андрій і українській гімназійній молоді й боронив її перед польськими денационалізаційними впливами. Він щедро піддержував українські гімназії “Рідну Школу”, дівочі пенсіонати Сестер Висиліянок і Малу Духовну Семінарію у Львові.

Зокрема вславився Митрополит Андрій як покровитель мистецтва. Мистці і їхні потреби мали в митрополита першенство перед іншими. Заходами і коштом Митрополита Андрія постав **УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ** у Львові 1913 р., де були зібрані найкращі й найцінніші пам'ятки нашої церковної і національної історії.

Е. Дорошенко писав: “В 1908 — 09 рр. на запрошення Митрополита, працював в його музеї на становищі помічника директора др. Іл. Свенціцького наш відомий вчений проф. Вадим Щербаківський, який перебував тоді у Львові на примусовому вигнанні: замість заслання на Сибір царський уряд дозволив Щербаківському відбутися призначений йому термін закордоном, і він вибрав Галичину. Як опікувавсь Митрополит великим малярем Олексом Новаківським та скульптором Михайлом Парашуком, православними земляками з Наддніпрянщини, це річ загально відома. Менше знають у нас про ту зичливу опіку, якою обгортав Митрополит т. зв. “петлюрівських” емігрантів, що в 20-тих роках, з упадком української державности, осіли у Львові . . . — “Митрополит дозволяв православним священикам правити в

греко - католицьких церквах. З його дозволу в березні 1944 р. у Преображенській церкві о. Попів відправив, при великій участі громадянства обох віроісповідань, панахиду по Шевченкові . . . Бувши в Києві в 1912 р. Митрополит сам відправив панахиду по Шевченкові в костелі св. Миколая і виголосив при цьому гарну й зворушливу проповідь . . . ” (“Великий Митрополит”. ст. 34 — 36).

Митрополит Шептицький рішуче виступив в обороні православних українців, як під час голоду 1933 р. в Наддніпрянській Україні, так особливо в часах нищення православних церков на Холмщині в 1938 р. В посланні, виданому 2. VIII. 1938 р. і сконфіскованому на першій сторінці “Діла”, що вийшло з білою плямою, але нелегально масово поширеному, Митрополит писав:

“Потресаючі події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно стати в обороні переслідуваних наших братів, нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, та завізвати Вас до молитви за них і до діл покути, щоб виеднати з неба Боже милосердя.

Коло сто церков розібрано і розвалено. Многі замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені Богослуження, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогі старинні пам'ятники церковної архітектури. Часто нищили і зняряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру в латинському обряді. Священиків удержуваних лептами бідного населення що з доручення своєї Духовної Влади виконували душпастирські обов'язки, виселявали та діймаючо карали грошовими гривнями або в'язницею. Неповічних людей не раз бито та видалявано з їхніх осель. Навіть не вільно там вчити катехизму і проповідувати в матерній мові людей

Православна церква покрита жалобою. Православні церкви поза границями держави наказали молитви і пости в намірі виеднати з неба заперестання релігійного переслідування. Все православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найбагатродніших почуваннях. А всі з'єдинені з Вселенською Церквою восточні боліють над ударом, завданим самому ділу з'єдинення.

А те все сталось в хвилині, коли уряд предкладав до ратифікації уклад поунійних дібр, заключений між Апостольською

Столицею і Польською Державою. Тим хронологічним збігом обставин ініціатори й організатори діла знищення скидають на Апостольський Престіл одіюм того, що сталося. Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єдинених наших братів, саму гадку про можливість з'єдинення, представляють Вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православно-го народу. В очах кількомільйонного населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отвиряється нову пропасть поміж Східньою і Вселенською Церквою”.

Одночасно Митрополит вислав о. Йосифа Сліпого з текстом Послання і з усіма зібраними в справі руйнування церков на Холмщині матеріялами до Зах. Еврочи Папа Пій XII, одержавши ті матеріяли, негайно зажадав вяснення від польського уряду. За якийсь час скликано польський єпископат на наради до Ченстохови, де розглянено справу, що її порушив Рим у наслідок інтервецій Кир Андрія. Польський уряд був заскочений докладною поінформованістю Ватикану про події в Польщі. Польський єпископат ствердив тяді офіційно, що він не бере відповідальности за дії польського уряду та, що не має на нього впливу. Безпосередньо по тому польський уряд восени 1938 р. залишив ведену акцію нищення православних церков. Немає сумніву, що це сталося саме в наслідок заходів Митрополита Шептицького, та розголосу цієї справи на Заході.

Царський уряд вбачав в особі митрополита Шептицького найбільш небезпечного для московського імперіялізму ворога. і тому, як тільки московські війська зняли Львів в 1914 р., заарештували Митрополита, що не захотів покидати свій нарід, і вивезли його до Росії, де замкнули в монастирі. Аж революція 1917 р. звільнила його.

Не захотів Митрополит залишити свою паству і тоді, коли йшли на Галичину большевики. Проте, червоні московські окупанти дали спокій Митрополитові, вже від довгих років спаралізованому в руках і ногах, хоча існують підозвіння, що Митрополит помер не своєю смертю, а був отруєний.

У Ватикані розпочався процес про беатифікацію митрополита Андрія, що його католицька преса й тепер інакше не називає, як СЛУГОЮ БОЖИМ.

ШЕПТИЦЬКИЙ АТАНАСІЙ — їх було три: 1. єпископ луцько-острозький, що помер 1687 р.; 2. єп. перемиський в рр. 1762

1779, що помер 1779 р., і 3. єпископ львівський в рр. 1715 — 46, що від 1729 р. був київським уніятським митрополитом. Помер 1746 р.

Крім того, був **ШЕПТИЦЬКИЙ ВАРЛАМ**, єпископ львівський в рр. 1710 - 1715 († 1715), і **ШЕПТИЦЬКИЙ ЛЕВ**, єпископ львівський в рр. 1749 —79, а від 1762 р. — митрополит. Він “заслужив оборону української нації перед латинцями і польцями. Його ясне національне становище стягнуло на нього закид із боку барських конфедератів, що він був інспіратором гайдамаччини . . Рідка в тих часах національна свідомість веліла йому всіма способами підносити рівень освіти українського духовенства. . . За Льва Шептицького dokonано незвичайного на ті часи діла: опису великої частини сільських і міських українських парохіяльних церков, забудовань і ґрунтів. Цей опис містить у собі велику масу свідоцтв про цінні пам'ятки нашої церковної старовини й нашого старого письменства та й ще більшу масу топографічних віломостей про поодинокі місцевості. Довершив того великого опису візитатор о. Миколай Шадурський, висвячений в 1751 р. . .” (М. Возняк “Іст. у. літ.” III, 97—99).

У часі прилучення Галичини до Австрії в 1772 р писав Л. Шептицький до православного єпископа Юрія Кониського Білорусі, що поляки перше хочуть знищити православних, а опісля візьмуться й за уніятів; тимто не пора уніятам і православним сперечатися між собою, а об'єднатися для відпору польського наступу (“Пробоем”, 1940, ст. 177).

ШЕРЕР ЖАН БЕНУА (1741—1824) — атташе при французькій амбасаді в СПетербурзі, масон, в рр. 1808—24 професор університету в Тібінгені, автор праці в двох томах (фр. мові) “Аннали Малої Росії або історія Козаків” (Париж 1788), в якій він перший популяризував в Європі відомості про Україну на основі автентичних джерел. Він писав: “Українські козаки були спокійний нарід; вони відповіли на узурпації польських магнатів і кліру спочатку уступками; згодом, коли вони помітили, що існує тільки одна думка — їх роздавити, нема нічого дивного, що вони взялися за шаблі, щоб скинути важке ярмо та затвердити свій нахил до незалежности. . . Нарід цей, багатий на перекази про своїх прадідів, скинув ярмо невслі, і цього йому не можуть простити. На те, що козаки зробили, щоб забезпечити себе, дивились, як на революцію, а кожне

повстання вважається за злочин, коли сили не відповідають розпочатій справі. . .”

Вдачу українців Шерер так описував: “Українці — рослі, сильні люди, привітливі й гостинні, ніколи нікому не накидаються, але й не зносять обмежування своєї особистої свободи. Невсипущі, сміливі й чесні, але. . . трохи мають нахил до пияцтва. . .” (В. Січинський “Чужинці про Україну” 1938 ст. 145).

ШЕРЕР МАРІЯ — професорка української літератури у Вищій Школі Східних мов у Парижі, дослідниця й перекладачка на французьку мову “Українських Дум”, що вийшла в Парижі в 1947 р. окремою книжкою. Див. КОЛЕССА ФІЛЯРЕТ Авторка цінної Монографії про Шевченка

ШЕРШЕНЬ — болонкокрила комаха, подібна до оси, тільки вдвоє більша. Укол її небезпечний людині. “Звивається, як шершень”, кажуть про нападливого ворога, що все шукає нагоди до зачіпки (І Франко. II, 167).

У Гр. Сковороди в байці про бджолу й шершеня, шершень — образ людей, що живуть крадіжкою чужого і родяться лише на те, щоб їсти й пити. . . Багато шершенів без толку говорять: “Для чого цей, нпр., студент вивчився, а нічого не має? Нащо, мовляв, учитися і не мати багатства?”, “Вони не розуміють, що сродна праця — найсолодша в світі річ. . . Що є гірше, як плавати в багатстві і смертно мучитися без сродної праці? . . . Нема нічого радіснішого як жити відповідно до природи. Тоді є солодкою і фізична праця й терпіння тіла. Але ж треба розкусити, що то означає жити відповідно до природи. Це не закон тваринного бажання нашого, а бажання існування в сродній собі часті. Це те існування, про яке древній грецький філософ Епікур сказав: “Дякуємо блаженній природі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним”. (Із збірки “Басні харьковскія” 1774 р). Див. ПРАЦЯ.

ШИБЕНИЦЯ — прилад до кари через повішення. Звідти ШИБЕНИК — людина, що заслуговує шибениці. “Борода, як у владики, а сумління, як у шибеника” (Номис 180).

ШИГАЛЬОВЩИНА — філософія всерівняльності, від імени Шигальова, героя роману Достоевського ‘Беси’, певісна програма демагогічного большевизму. На запит, що робили б шигальови на другий

день по революції, Достоевський вустами Шигальова дає таку прозорливу відповідь: “Ви раби і в рабстві рівні. В найскрайніших випадках. — наклеп і вбивство, а головне — рівність. Перш за все тонижується рівень освіти, наук і талантів. Високий рівень наук і талантів доступний лише вищим здатностям — не треба здатностей. А вищі здатності не можуть не бути деспотами”.

ШИЙКЕВИЧ ЗАХАР (†1704) — генерал-суддя Брюховецького, їздив із ним в 1665 р. до Москви, дістав дворянство й нагороди, потім був усього позбавлений і засланий на Сибір. Все ж таки звідти повернувся і грав ролю в генеральному суді Самойловича.

ШИЛО — шевський прилад проколювати шкуру. “Шило в мішку не втаїться” — бо воно гострим кінцем усе виткнеться, тим хочуть сказати, що таємниця мусять вийти на світло Боже. “Його й шило голить” — такий він щасливий, бо звичайна людина шилом не може поголитися. “Не вміє й шила загострити” — такий ні до чого нездатний, бо шило вже й так гостре. Див. ШВАЙКА.

ШИПШИНА — польова троянда. Наляжить до тих колючих рослин, що їх українська народна пісня не любить, називаючи “проклятими”, бо їх колючки служили мовляв, жидам для завдання мук Христові. Тому й свекруха “посадила синові (на могилі) червону калину, а нелюбій невістці колючу шипшину” (Чуб. V, 714). У клясичних народів шипшина була присвячена підземним богам. Плоди шипшини використовуються в харчовій промисловості для надавання продуктам вітамінних властивостей.

ШИРИНКА — вишивана хусточка з грубого полотна. На Буковині кожна жінка, йдучи до церкви, чи на гостину, брала в руки ширинку: “це шматок полотна у квадраті з мережкою або вишивкою на берегах”. (Збірник “Буковина. Її минуле і сучасне”. 1956, ст. 56).

ШИРИНЬКА — розріз спереду в штанах.

ШИРИТВАС — невеликий і низький чан. Див. ШАПЛИК.

ШИРОЦЬКИЙ КОСТЬ (1886—1919) — історик мистецтва, професор Кам’янецького університету. Залишив праці про декоративне мистецтво української хати.

про дерев'яні хрести на Поділлі, про українське гравєрство, а також цінний провідник по Києву (1917) та "Старовинне Мистецтво в Україні".

ШИТИ — працювати голкою. Вагітній жінці дуже суворо заборонялося шити по святах та п'ятницях, бо діти могли б родитися із пришитими язиками, пальцями. чи якими іншими частинами тіла. (МУЕ НТШ. VIII, ст. 9). На Куп'янщині заборонялося вагітним також шити на собі, щоб не зашкодити дитині (там же).

І взагалі було поширене вірування, що "шити на собі" річ шкідлива "пам'ять собі пришиєш". В усякому разі, якщо вже шиєш. то візьми стебло в руки" (Франко. II, 585). "Коли у кравця, чи у швачки зашитвом нитка в'ється, то той, чие шитво. того року ще не вмере" (Грінченко Словар).

ШИФЕР — лупак мінерал, що лупається в тонки плити, вживані до накриття дахів та викладання підлоги; чорний шифер — вживають на таблички до писання. Червоний шифер дуже цінили в нас в XI—XII ст.. привозили його до Києва з горічного Дніпра робили з нього домовини та облицювали ним мури по церквах (К. Широцький "Київ" 1917, 27,36; М. Груш. "Іст. У. Р." IV, 418).

ШИФУНТ — давня міра сипких речей. 50 шифунтів складають приблизно один ЛАШТ (див.).

ШИШАК — старовинний бойовий шолом з прикрасою у вигляді звуженої вгорі рурки з шишкою на кінці. або конячим хвостом чи пір'ям. Інколи міг бути гребінь. З боків додавалися ще навушники, спереду дашок і наносник, а ззаду кольчуга — кільчаста сітка.

ШИШАЦЬКИЙ ВАРЛААМ — церковний діяч із Чернігівщини, ректор новгород - сіверської семінарії, від 1791 р. архимандрит. від 1795 — єпископ житомирський, від 1808 архієпископ в Могилеві над Дніпром. В 1812 р., коли маршал Даву взяв Могилів, присягнув імператорові французькому, поминав його в церкві і бажав перемоги французьким військам над московськими. За це, по уступленні французів, був заарештований і, за рішенням Синоду, яке затвердив цар Олександр I. позбавлений духовного сану і засланий до Новгород - Сіверського Спаського монастиря на досмертне ув'язнення. Помер він,

за УЗЕ, в 1831 році, за проф. Оглоблиним — в 1820 році.

ШИШАЦЬКИЙ ІЛІЧ ОЛЕКСАНДЕР (1828—59) — етнограф, в рр. 1854—59 — редактор "Черн. Губ. Ведомостей". Залишив збірку українських приказок, дві збірки віршів ("Українська квітка"), розвідки й статті про місцеві пам'ятки.

ШИШКА — весільне печиво. Весільну шишку робили з довгастої смуги дріжджевого тіста завтовшки в палець. З одного її боку робили прості й косі нарізи, а потім бинду скочували і знизу стягували кільцем із тіста: виходила ніби соснова шишка. звідки й назва (Ящуржинський в К. Ст. 1897, XI, 282). Молодий і молода роздавали шишки гостям на весіллі, а також під час запросин. Іноді виготовлялися особливо пишні шишки для подарунку старшій дружці. На Курщині пекли маленькі шишки й одну велику. Маленькі пекли в хаті молодої, і вона ходила з ними запрошувати на весілля та й залишала запрошеним. На весіллі роздавали їх боярам та гостям. Велику весільну шишку пекли і в молодой і в молодого. В неї затикали ГИЛЬЦЕ (див.). звичайне вишневе, обліплене тістом. З молодим везли його шишку до молодой, де обмінювали її на шишку молодой. На весіллі розділювано її межі боярами та друзками. (ЗНТШ. IV, 237). На Чернігівщині старша шишка — це хлібець із вирізаними зубцями тіста, подібний до соснової шишки. Його малювали на червоно і обліплювали сучозлотицею. Менші ж шишки — це невеличкі хлібці з одним або й двома голубчиками, наліпленими згори. Іноді їх теж малювали на червоно. (Литвинова в МУЕ НТШ. III, 87).

Хв. Вовк уважав весільну шишку за символ плідної сили природи ("Студії" 247).

Пекли шишки й на Великдень. — ними прикрашали паски.

ШИШМАНОВ ІВАН (1862—1928) — болгарський вчений і політик. зять проф. Мих. ДРАГОМАНОВА, одружений з його старшою дочкою ЛІДІЄЮ (1865—1937) письменницею, перекладачкою та членкинею багатьох культурних і наукових установ Болгарії, де вона служила ніби зв'язковою між Болгарією й Україною. Її чоловік зробився також приятелем українського народу і після відродження української державности був призначений послом до Києва. де провадив цікавий для

будучого історика тодішнього українського життя щоденник. Був професором Софійського університету. членом болгарської й норвезької Академії Наук, дійсним членом НТШ.

ШКРАБА ОРЕСТ (1898 - ?) — адвокат на Буковині, в рр. 1930—31 посол до румунського парламенту, член буковинської єпархіяльної ради від українців.

ШКРИБЛЯКИ — династія гуцульських ремісників - мистців, різьбарів у дереві Пючав її ЮРКО, званий ЮРНЮКОМ (1823 - - 84), батько ВАСИЛЯ, званого ТОКАРИКОМ (1856 — 1928), МИКОЛИ (1858 — 1920) і Федора (н. 1861).

ШКРУМЕЛЯК ЮРА (1895 — 1965) — письменник і журналіст, редактор часописів “Народня справа” й “Дзвіночок”; автор нарисів “Поїзд мерців”, збірки поезій “Авлева Жертва” та повістей “Чета Крилатих” та “Югні з полонин”. Також перекладав і писав для дітей.

Заарештований в 1946 р. повернувся з заслання в 1955 р. і з 1957 р. друкував поезії і статті в “Літературній Газеті” та в журналі “Жовтень”.

ШКУРА — зовнішнє покриття тіла тварин і людей. Здерту й виправлену шкуру різних тварин. звичайно ссавців широко використовують у промисловості. Уже в княжій Україні над обробленням шкури працювали, як засвідчують літературні пам'ятки й археологічні знахідки, шевці, римарі, сидельники та кожем'яки - гарбарі. Вони виготовляли чоботи, постолн й подібне до них жіноче взуття, ремені, цити, сагайдаки, шапки, рукавиці, сидла тощо. В розкопах трапляються ножиці та ножі різати шкуру.

ШКУРУПІЙ ГЕО (Георгій) 1903 — 1943) — підсоветський поет і письменник із Бендер. Друкуватися почав в 1920 р. в альманаху “Грона”, де видрукував два оповідання. Пізніше був автором 9 книг поезій “Психотези” 1922, “Барабан” 1923, “Жарини слів” (вибрані поезії, 1925), “Море” 1927, “Зима 1930 р.” 1934. та книг прози: “Переможець дракона” 1925 і “Пригоди машиніста Горна” 1925. В поемі “Зима 1930 року” реалістично показав відпорність українського селянства примусовій колективізації. Його роман “Жанна Батальйонерка” викликав в 1930 р. гостру критику М. Хвильового, що назвав — вже після свого другого каяття — оцінку москов-

ського імперіялізму, яку дав Шкурупій в романі “зоологічним націоналізмом” Ця критика на сторінках “Пролетфронту” в тодішніх умовах дорівнювала доносові. І дійсно потім Шкурупія було заарештовано і заслано в 1935 р. на Соловки. М. Хвильовий оскаржував Г. Шкурупія в тому, що герой “Жанни Батальйонерки” смів хотіти “збудувати свою державу — Україну”. що смів думати, що “з України можна зробити зовсім незалежну державу! Вона може бути вільніша за Америку. В ній не буде капіталістів і визиску. В ній не буде московського купецтва й шинків із традиційними циганами”. Він оскаржував Г. Шкурупія, що той уважав Центр. Раду й Директорію — “ці контрреволюційні інституції, що спиралися на куркулів” — революційними. і що він мав “чисто донцовську установку щодо націоналістичного руху” і “щодо Америки — Америки. країни звірячої експлуатації . . .” і т. д. Особливе обурення М. Хвильового викликала заввага, що українцям “огидно вмирати з примхи Голубятнікова за його розхристану, дурноголового батьківщину” (“себто Росію”, послішився додати Хвильовий). Не менше обурення викликали в Хвильового й дальші слова роману, які він цитує: “Цілу культурну націю, що несла європейську освіту в Азію, підібгав смердючий чобіт російського самодержавства. Україна нещасніша за колонії, бо її посіли некультурні варвари. яких вона вчила колись абетки. Хто звільнить її снів від тієї темряви, від вогких павучих обіймів, що несуть із собою брутальні завойовники? Лише татарське ярмо можна порівняти з тим ярмом, бо воно брудне й не несе зі собою ніякої культури. . . Воно несе зі собою культуру пригноблення, пресировки й випікає з м'ясом будьяку свіжу думку. . .” (Цитати за Р. Залеснянським “Що нам дав М. Хвильовий?” вид. II, ст. 129—30).

Г. Шкурупій належав до літературної організації “Нова Генерація”, що видавала журнал тієї ж назви.

ШЛЕЯ — частина кінської упряжі. Хв. Вовк зазначав, що на Правобережній і в у-сій Зах. Україні “замість східнього ХОМУТА (див.) вживається шлея..” (“Студії. .”, ст. 77).

ШЛИК — смушева гостроверха шапка. В Галичині — кругла суконна шапка з загнутою футровою облямівкою. У запорожців шлик — суконна гостроверха торбинка, що творить дно шапки і звисає з

голови. Вона, очевидно, символізує за-
порозький **ОСЕЛЕДЕЦЬ** (див.).

ШЛІХТЕР ОЛЕКСАНДЕР (1868—1940)
— наркозем РСФСР, в 1919 р. нарком хар-
чових справ, в рр. 1921-23 — полпред в Ав-
стрії, в рр. 1923—24 голова управи Вуко-
спільки, в 1924 р. ректор комуністичного у-
ніверситету ім. Артема в Харкові, в рр.
1924—28 наркозем УССР, від 1929 р. ди-
ректор Інституту Марксизму - Ленінізму
та віцепрезидент ВУАН. Див. ПРОДОТ-
РАДИ.

ШЛЮБ — церковне вінчання. Це сло-
во ще недавно визначало в нас ПРИСЯГУ,
шлюбувати ще й досі часто — присягати.
Але слово шлюб давненько втратило своє
первісне значення присяги, визначаючи
тепер тільки ВІНЧАННЯ (див.). Про пере-
міну значення цього слова писав проф. Ів.
Огієнко: “Вдавнину в XVI—XVII вв. при
вінчанні обов’язковою була й присяга на
вірність один одному. Народ надавав цій
присязі (шлюбіві) таку силу, що все таїн-
ство вінчання назвав шлюбом, себто при-
сягою, що позосталося в нашій мові і те-
пер, хоч російська церковна влада в Над-
дніпрянщині викинула стару форму при-
сяги при вінчанні.” (“Рідна Мова” 1939
ст. 341).

Н. Полонська - Василенко теж писала:
“Подібно до практики перших століть
християнства, заручення в Україні вважа-
лось окремим чином, і ті, що заручилися,
повинні були взяти шлюб. Лише в 1702 р.
дано було волю після заручин розійтися.
Така практика Української Церкви викли-
кала протест Російської, і в 1775 р., з нака-
зу Св. Синоду, обидва чини були об’єдна-
ні в один, з заборонаю робити їх у різні
часи. Ця заборона йшла рішуче проти на-
шої традиції. У Требнику Петра Могили, в
описанні чину заручення й вінчання, під-
креслено, що звертається священник до мо-
лодих “руською”, себто українською, мо-
вою. Він повинен спитати молодих, чи не
давали вони обіцянки одружитися іншим
і чи добровільно беруть шлюб, і
чи була присяга молодих на додержання
вірності. Основою шлюбу й заручення в
цій присязі є слово нареченого: “я беру
тебе на помішницю”, а наречена: “я беру
тебе за помішника”. В обов’язковому
слові до молодих священник казав: “Ти...
повинен добре пам’ятати же малжонку
свою маеш мати за сполного і сердечного
себе приятеля і товариша, а не за неволь-
ницю і подножка, абовем не з ноги ті еси

Бог сотворил, але з ребра, близько серця
будучого...”

Цей чин зберігався в Україні до кінця
XVIII ст. і залишився він у Галичині, в
Церкві греко - католицькій. В народі укра-
їнським вдержалося слово “шлюб” (при-
сяга), яким він замінив належне слово “він-
чання”. Цей приклад вказує, яка глибока
прірва відділяла московський та україн-
ський звичай в розумінні завдань подруж-
нього життя, і як високо стояла жінка в
Україні перед приєднанням України до
Москви...” (“Український Збірник”. Мюн-
хен, 1958, ст. 68).

ШЛЯХ — велика поштова дорога. Са-
ме слово вказує, що такі великі поштові
дороги прокладали в нас чужинці з метою
насамперед стратегічною, а потім комер-
ційною. Великі поштові шляхи, що їх по-
прокладав московський уряд, з наказу та-
ких вищих адміністраторів, як Кокошкін,
у нас обсаджувалися вербами Див. БОГІВ
ШЛЯХ, ДОРОГА, ЧОРНИЙ ШЛЯХ.

ШЛЯХТА — провідна верства в стан-
вім суспільстві Польщі, що відповідала
старо - українському БОЯРСТВУ, і захід-
ньо - європейському ЛИЦАРСТВУ. В По-
льщі шляхта розвинулася з населення, що
мало обов’язок військової служби. Замк-
нулася вона в окремий стан із кінцем XIV
ст. (кошицький привілей 1374 р.). Провід-
ною верствою українського населення, ін-
корпорованого в Польщу, була теж шлях-
та, в величезній більшості ще правосла-
вна. І хоча значення української шляхти в
Польщі з часу інкорпорації до Польщі
українських земель дедалі маліло і хоча
вона не мала своїх окремих національних
організацій, а входила в загально - дер-
жавну провідницьку верству, та все ж в га-
лузі конфесійній та почасти й судово-прав-
ній становила національну відрубну від
польської шляхти. Доказ цьому — дома-
гання української, чи б то “руської” шлях-
ти в ділянці віри “східного обряду” та
“руської мови” в загально - державних
польських установах на українських зем-
лях. Свідчать про це і акти обрання кан-
дидатів на єпископа львівського, галиць-
кого і кам’янець - подільського від духо-
венства і православної шкяхти 5. IV. 1641
р., акт обрання митрополита київського
Сильвестра Косова 25. II. 1647 по смерті П.
Могили, а також інструкція на варшавсь-
кий Вільний Сойм послів від шляхти вое-
відства Волинського з 13. IX. 1646 та бага-
то інших. За аргумент відрубності нашої
“руської” шляхти найкраще виступає

факт справування її особним на українських землях правним кодексом — Литовським Статутом та наявність вищої судової інстанції — Луцького трибуналу. Основну масу шляхти в польській державі, а значить і українській, становлять землевласники. З шляхетського права виростає й право посідання землі. Проте, той хто володіє землею, з самого факту володіння не набуває шляхетських прав, що виводяться не від здатності володіти землею, а від здобутого мечем лицарського, родового права. Приналежність до цього лицарського роду — вирішальний момент, і з нього виростають шляхетські права на землю. (В. Гришко в ЗНТШ т. 156, ст. 9.)

М. Грушевський і особливо В. Липинський знаходили велике число шляхти в козацьких лавах до 1648 р. Досить згадати про князів Пронських, Ружинських, Вишневецьких, про шляхтичів Кр. Косинського, Конашевича Сагайдачного, Мих. Хмельницького. Роля шляхти в козацтві була цінна: вона завжди була в проводі, вона постачала ідеологію козацьким масам, обертала степову безграмотну стихію в європейсько - сформовану політичну силу (там же, ст. 23). І в повстанні козаччини за Б.Хмельницького шляхта брала чималу участь. М. Грушевський писав, що шляхта “надавала тон ідеології повстань, займаючи, найбільш впливові, провідні позиції в козацькому війську, становлячи, так би сказати, його мозок” (Іст. УР. 1922, т. VIII, ч. II, ст. 118). В козацькому реєстрі 1649 р., укладеному по Зборівській угоді, В. Липинський нарахував 750 шляхетських родів у кількості коло 1.500 душ. В тому ж реєстрі Ролле нарахував близько 2.500 душ, але родів менше, ніж 450. Поза числовими показниками Липинський документально, навіть поіменно перелічує шляхту у Війську Запорізькому на становищі дорядників Б. Хмельницького, дипломатів, військових писарів і підписків, суддів, високого духовенства, тощо. (В. Гришко в ЗНТШ, т. 156, ст. 24--25).

І по Б. Хмельницькому українська шляхта продовжувала відігравати ролю, хоча й поступаючись перед козацькою старшиною, що прирівнювала себе, як “лицарський стан” до шляхти. Навіть і в Українському Кодексі 1743 р. стверджується існування в Україні шляхетського стану. Під шляхтою Кодекс розуміє особи, що походять від предків шляхтичів, які набули права шляхетства народженням чи наданням прав за польської влади, і яким

ці права визнала українська влада та московський цар на підставі договору 1654 р. До них прирівнювалося людей “військового стану”, себто українських козаків, записаних в числі 40.000 в “реєстри”, чи “компути”. Прирівняння їх до осіб шляхетського стану базувалося на тому, що їхня козацька служба завжди вважалася за “лицарську” службу, яку вони відбували на таких самих умовах, як і природна шляхта: вони володіли маєтностями, даними їм для служби або придбаними іншими способами, з яких відбували військову службу; мали пасивне й активне виборче право й обиралися на всі військові посади аж до генеральної старшини й гетьмана. (ЗНТВ. т. 159, ст. 115). Крім того, з часів гетьм Брюховецького Москва почала надавати своїм вислуженцям московське ДВОРЯНСТВО (див.), а в 1785 р. і всю давню українську шляхту включено в московське дворянство.

ШЛЯХЕТНІСТЬ ДУХОВА — шанування й плекання в собі і в інших людської гідності. Було б марною справою шукати цієї духової шляхетности в Москві, як царській, так і особливо большевицькій, як і взагалі в усякій деспотії, де плекається рабський дух, що виключає поняття людської гідності. Див. ОСОБИСТІСТЬ, ГІДНІСТЬ.

ШМИГІВНИЦІ — мала батарея XVI—XVII вв.: на одному великому возі ставили малу гармату, біля неї, або під возом, кілька ГАКІВНИЦЬ, чи півгаківниць. Таку малу батарею обслуговував один пушкар. У західній Європі такі сполучені рушниці звали ОРГАНАМИ. (Ів. Крип'якевич “Іст. у. війська” ст. 154).

ШМІДТ АКСЕЛЬ БЕРНГАРД (1870 —) — німецький журналіст і письменник із Дорпату в Естонії, в рр. 1896—1900 був редактором в Ревелі, потім Лібаві, в рр. 1908—11 головним редактором “Рігаер Нахрїхтен”; в 1911 переїхав до Берліну, де співпрацював у різних часописах, був редактором журналів “Дойтче Політік” (1917—1921) та “Дер Дойтче Геданке” (1925—28), одним із основників, разом із РОРБАХОМ (див.), Німецько - Українського Т-ва в Берліні в 1919 р. і його генеральним секретарем та редактором журналу “Ді Україне”. Був також автором книжок “Ді Руссіше Сфінкс”, “Руссландс Ендціль” та різних статей і брошур про Східну Європу, а зокрема про Україну й українську справу, до якої ставився дуже прихильно.

ШМІДТ ГАЙНРИХ ФЕЛІКС (1897-1963); — професор східно - європейської історії Віденського університету, дійсний член НТШ, президент Міжнародного Союзу Істориків, почесний член українського студентського Т-ва "Січ" у Грацу. Наліжав до беззастережних приятелів українського відродження.

ШНУР див. МОТУЗ. Також старо - українська міра довжини, коло 75 ліктів або 48,7 м. **ШНУРОВА КЕРАМІКА** — доісторичні глиняні вироби, прикрашені відтисками шнурка на горішній частині посудини.

ШОВГЕНІВ ІВАН (1874—1943) — інженер, батько **ОЛЕНИ ТЕЛІГИ**, в рр. 1911 — 18 доцент петербурської політехніки, в рр. 1918—20 професор київської політехніки, голова меліоративної секції ВУАН, в рр. 1922—31 професор Укр. Господ. Академії в Подєбрадах і перший її ректор.

ШОВІНІЗМ — засліплений націоналізм, що надто перебільшує якості свого народу і ставиться з погордою й ненавистю до інших. Він не має нічого спільного з націоналізмом поневолених націй, що прагнуть визволення і ненавидять своїх гнобителів, але вбачають в інших поневолених націях товаришів у спільній боротьбі за краще майбутнє. Ненависть до поневолювача — це зовсім не шовінізм, а лише неминучий наслідок гноблення і необхідна передумова успішної боротьби за визволення з ворогом нації. Для шовініста існує лише його нація, якій всі інші мусять служити. Націоналіст поневоленої нації, навпаки, шукаючи визволення власної нації, високо цінить і шанує всі ті культурні нації, в яких знаходять можливість черпати духові сили для своєї виснажливої боротьби за визволення. Шовінізм — це змагання до нищення слабших націй, що його викликає не стільки дарвіністична "боротьба за існування", як імперіялістичні "око завидюче і лапа загрєбуша..."

В 1918 р., коли в Україні розгорілася боротьба з московськими імперіялістами п. В. П. (-існячевський) писав у часописі "Відродження" (Київ), 28 вересня: "Наше почуття ненависти родилось під впливом інстинкту самооборони, виховалось під впливом збройного нападу на нас спочатку з фізичною зброєю, а потім з духовною — газетами і взагалі всім симптомкомплексом дужчої культури. Коли в здоровий організм попадає чужеродне тіло — тріска, бактерія — той організм посилає

на боротьбу в місце зарази, чи травми, своїх оборонців — білі кров'яні кульки, або лімфоцити. Людина, в медицині неспвідома, дивиться на налив, як на тяжку брудну болячку, але це — місце бою оборонців від зарази. І брудний, на перший погляд, гній складається з живих і мертвих оборонців славно впалих у бою з ворогом та вбитих ними бактерій. Наше вороже почуття до ворогів — теж брудне на перший погляд, але воно — реакція на ту заразу. В наше тіло, тіло молодої, жадної до здоров'я, багатої гарними соками і молодими оборонцями лімфоцитами нації налізла всяка нечисть. Організм здорової нації мусить з нею боротися, щоб безславно не загинути, і в гарячці боротьби у нас родиться почуття **НЕНАВИСТІ** (див.) до ворога, бажання спасти себе від чужоземної напасти. ."

Українці ніколи не були шовіністами, навіть і тоді коли, за київської держави, мали свою імперію. Москалі були завжди шовіністами. (Див. **КСЕНОФОБІЯ**). В. Ленін під час дискусій над національним питанням на VII З'їзді російської компартії, що відбувся 6—8.ІІІ. 1918 р. в Петрограді, відверто визнав, що, коли поскребти російського комуніста, з нього вигляне московський шовініст. 30. XII. 1922 В. Ленін вписав до свого щоденника продовження свого "Заповіту", яке було оголошено 1936 р. в московським "Комуністи": ". Свобода виходу з союзу, якою ми виправдуємо себе, виявиться пустим папірцем, нездатним захистити російських іногородців від навали тієї істинно - руської людини, великороса, шовініста, по суті негідника й насильника, яким є типовий російський бюрократ. Немає сумніву, що мізерний процент радянських і радянізованих робітників потоне в цьому морі шовіністичної великоруської шушвалі, як муха в молоці". Д. Ф. Соловей, в книжці "Україна в системі сов. колоніялізму" (1959, ст. 97) коментував: "Сьогоднішня дійсність в СС-СР показує, що прозорливе передбачення Леніна цілком збулося..."

XII з'їзд російської компартії, що відбувся в Москві 17—25. IV. 1923 р., схвалив таку резолюцію з національного питання, якою "націонал - комуністи" довго боролися проти російської централізованої політики ВКП(б): "...Розмови про перевагу російської культури і висування твердження про неминучість перемоги вищої російської культури над культурами відсталіших народів (української, азербайджанської, узбекської, киргизької й інші) є нічим іншим, як намаганням закріпити

панівне становище великоросійської національності”.

Але в заяві до Виконкому Комінтерну, датованій 3—8 VI. 1928 р., що її подав Центр. Комітет КП(б)У, в пунктах V—VI зазначено:

V. Ми маємо на Україні передусім посилення російського шовінізму. Коріння російського шовінізму, не зважаючи на економічну експропріацію кляс і груп, що являються його основною опорою (велика буржуазія, поміщики, висока військова і цивільна бюрократія), ще глибоко лежить у товщині російського міського міщанства (буржуазії) і серед інтелігентів-спеціалістів, при чому російський шовінізм на Україні має широку підтримку в масах російського міщанства на Україні. Зокрема шовіністично настроєні працівники нашого советського апарату, тисячами ниток зв'язані з такими ж працівниками, що обслуговують союзні апарати. Такі працівники до цього часу, всупереч політиці й лінії партії, часто намагаються використати потрібну для зміцнення советської влади централізацію для боротьби з економічним і культурним розвитком національних республік. VI. Потрібно констатувати тиск російської націоналістичної стихії на групи робітників і членів партії з метою зберегти на советській Україні за російською культурою те упривілейоване становище, яким вона користалася за царату. Російський націоналістичний ухил у партії полягає в ігноранції або недооцінці значення національного питання на Україні, що часто прикривається інтернаціоналістичними фразами, які виявляються:

- 1) в применшенні значення України, як частини ССРСР, в намаганні тлумачити ССРСР як фактичну ліквідацію національних республік;
- 2) у проведенні нейтрального ставлення партії до розвитку української культури, в трактуванні її, як відсталої, селянської в протигагу до російської “пролетарської”;
- 3) в намаганні всякою ціною зберегти перевагу російської мови у внутрішньому державному, громадському і культурному житті України;
- 4) у формальному ставленні до проведення українзації, яка визнавалася часто лише на словах;
- 5) у некритичному повторюванні шовіністичних великодержавних поглядів про так звану штучність українзації, про незрозумілість цих поглядів серед партії;
- 6) в прагненні не переводити українзації

в містах і серед пролетаріяту, обмежуючи її тільки селом;

7) у крайньо тенденційному роздуванні окремих перекозчень при проведенні українзації і в спробах подати їх у формі цілої політичної системи порушення прав національних меншин (росіян, жидів).

Таку характеристику російського комунізму ЦК КП(б)У дав, опираючись на характеристику великодержавного шовінізму Виконком Комінтерну в серпні 1927 року:

“Великодержавний великоросійський шовінізм в Україні, що бере своє коріння в дореволюційному поневоленні царською Росією українських робітників і селян, їхньої мови і культури, підробляється під советську марку, через зміновіховство в формі “зміцнення” Союзу советських республік, намагається звести будівництво української соціалістичної республіки до ролі провінції, знищує її самостійне значення в Союзі республік і фактично має зробити панівною великоросійську культуру. Ці погляди певною мірою впливають на частину робітників і окремі групи членів партії. Великоросійський націоналістичний ухил в КП(б)У полягає в ігноранції або недооцінюванні національного питання в Україні, применшенні значення Української республіки в ССРСР, розцінюванні створення ССРСР, як фактичної ліквідації національних республік, проповідуванні нейтрального ставлення партії до розвитку української культури, в трактуванні її як відсталої, селянської, протиставляючи її великоросійській пролетарській культурі, в змаганні всілякою ціною зберегти перевагу великоросійської мови у внутрішньому державному і громадському житті України, в фактичному небажанні запроваджувати українізацію в поширюванні шовіністичних великодержавних поглядів про штучність українзації і незрозумілість “галіційського язика”, в намаганні не провадити політики українзації в містах і серед пролетаріяту, обмеживши її лише селом, в спробах висвітлити помилки в процесі українзації, як систему порушення прав національних меншин (росіян, жидів). Ці настрої, інколи в формі оборони національних меншин, спостерігаються серед окремих партійних робітників. Цей російський націоналістичний ухил в Україні — найнебезпечніша загроза зірвання союзу робітників і селян України і всього соціалістичного будівництва в Україні. КП(б)У успішно перемагала цей ухил і надалі мусить провадити з ним рішучу і нещадну боротьбу”.

Увесь Централ. Комітет КП(б)У, що наслівався дати таку характеристику московсько - комуністичного шовнізму був фізично винищений, а московський шовнізм запанував на всьому просторі московської червоної імперії. Див. ПРЕЗИРСТВО, РУСИФІКАЦІЯ.

ШОВК — тонесенькі волоконця опряду гусениці ШОВКОПРЯДА, нічного метелика, що живиться листям (МОРВИ) й перед зауклюшенням обпрядується ніжним волоконцем, яке снує з особливих усних залоз; волоконця тих опрядів (коконів) розснують і виробляють із них шовкові нитки, що в наших народних піснях символізують волосся: “Ой, матінко та голубонько! Приснився мені сон дивненький: з раю пташки вилітали, чорний шовк поспували, дрібне золото порозсипали. — З раю пташки — то твої дружки; чорний шовк — то твої кіски, дрібне золото — то твої слізки” (Чуб. IV, 255).

Шовк був і символом м'якості: “А на теремі маківочка, а на маківочці ластівочка зв'язла гніздечко з чорного шовку, вивела дітки однолітки (там же, 148). Тому й ШОВКОВА ТРАВА — взагалі м'яка трава: “Пуска свого коня вороного в шовкову траву . . . ” (Чуб. V, 951). Звідті й символізація шовковою травою м'якої дівочої коси: “Як я потопаля, три слова сказала: Не рубай, братіку, білої березоньки; не коси, братіку, шовкової трави; не зривай, братіку, чорного терну: біла береза — то я молоденька; шовкова трава — моя руса коса; чорний терен — то мої чорні очі” (Чуб. V, 202) “Бреше, як шовком шие”, казали в нас про людину, що надто гладко брехала (Номис, 6954).

ШОЛОМ — накриття голови вояка зі шкури, а пізніше з металю. Шоломи княжої України, вироблені з залізної бляхи, мали форми стіжка, що загострюється до гори. Спереду бляха здовжувалася в вузький виступ, що охороняв ніс. Деколи спереду шолома причеплювали залізну маску, що закривала все обличчя. На княжих шоломах були зображені святи. Пізніше старовинний шолом у формі стіжка вийшов з ужитку: почали вживати шоломів з круглим, випуклим дном: вони краще хоронили голову. Шоломи мали різні назви: МИСЮРКА — мілкий шолом, наче миска; ШИШАК з дашком, що отинював очі, КАПАЛИН і інші. ШОЛОМОК, ЯЛОМОК, МАГЕРКА — повстяна шапка, що її вживали на Волині та Чернігівщині, в формі стятого стіжка.

За козацьких часів панцирів, шоломів тощо уживала тільки козацька старшина, і то більше в репрезентаційних виступах, ніж у боях. (Крип'якевич “Іст. у. війська”, 24, 146, 262).

Шольмер — німецький в'язень советських таборів примусової праці. Повернувшись до Німеччини, він написав книгу про “Воркуту” (Нью - Йорк, 1955), в якій виявив, що добре орієнтується в національному питанні в СРСР та знає причини непропорційно великої кількості українців в советських концтаборах. Він навіть старається подати читачеві приблизну уяву про величину всіх жертв, що їх понесла Україна в боротьбі з російським советським режимом. Говорячи, наприклад, про кількість українських в'язнів, стверджує Шольмер таке:

“Не можливо навіть приблизно подати число жертв, що їх завдали Совети Україні під час своєї кампанії радикального національного й соціального підкорення, але й найбільш помірковані зі старих українців засвідчують, що увесь процес від 1917 р. коштував життя 9. мільйонів душ” (ст. 129)

ШОПА — приміщення для всякого хліборобського знаряддя, що коли має тільки три або дві стіни зветься ПОВІТКА. Коли в ній ставлять вози зветься ВОЗІВНЯ.

ШОПЕН ФРІДРІХ (1810 — 49) — найвизначніший польський піаніст і композитор. Польський шопенознавець ШАРЛІТ сказав, що в його ноктюрнах помічається вплив українських народних пісень, і дальші дослідники ствердили такі впливи, особливо в ноктюрні оп. 37, ч. I., побудованому на мелодії української пісні “Вийду я на гіроньку” та в ноктюрні оп. 15 ч. 3, опертому на двох різних українських мелодіях: у першій частині ноктюрну бачимо мелодію пісні “Та забілили сніги”, а в третій частині характерну колядкову мелодію. У його “Фантазії на тему польських пісень” включено також одну коломийку. Пишучи музику до слів Б. Залеського, залюбленого в українських піснях, “Двокий кінець” (де мова про смерть козака) і “Нема чого треба”, Шопен також покорищувався інтонаціями, близькими до української народної музики. З того всього наш музиколог В. Витвицький робить висновки: “Українські впливи у Шопена існують понад усякий сумнів. Приходимо також до переконання, що роля цих впливів не була підрядна. А коли візьмемо під ува-

гу те, що в історії музики XIX. в. творчість Шопена заважила дуже сильно, що вплинула на багатьох визначних композиторів і стала одною з підстав, з яких виростала новочасна музика — бачимо, що факт ствердження українських впливів у Шопена має для нас немале значення. Бачимо, як наш нарід вносив посередньо різні цінності у скарбницю загально-людської музичної культури”.

Шопен помер, як політичний емігрант, у Парижі. Умираючи, він попросив: “Я знаю, що Паскевич (тодішній московський диктатор в Польщі, Є.О.) не дозволить перевезти моє тіло до Варшави, відвезіть туди моє серце”, Серце Ф. Шопена покійське в костюлі св. Хреста в Варшаві.

ШОРТИНО АНТОНІО (1879 — 1947) — скульптор із Мальти, брітійський громадянин. Довгий час очолював в Римі Брітійську Академію Мистецтва. Перед першою світовою війною, коли українське громадянство зібрало було понад 100.000 рублів на пам'ятник Т. Шевченкові і проголосило аж три інтернаціональні конкурси на пам'ятник, конкурс той виграв А. Шортино. Проте, прийшла війна, і московський уряд наклав руку на “мазепинські” гроші, а проект пам'ятника Шортино опинився в київському міському музеї. В 1933 р. автор УМЕ знайшов світліну того проекту в італійському ілюстрованому тижневику “і ран Мундо” з 10. IV. 1920 р., де він прикрашує статтю про Т. Шевченка п. Мавріціо Розаріо. Тоді автор УМЕ відвідав славного майстра й запитав його:

— Скажіть мені, яким чином ви змогли так гарно й виразно передати в глибокій синтезі зміст поезій Шевченка, коли всі інші мистці — російські, польські і навіть українські — на тому скрахували?

Худорлявий, смаглявий, невеличкий на зріст маестро, привітно посміхнувся і, трохи поморгавши, ніби поринувши в спогади, відповів:

— Це, мабуть, тому, що я дивлюся на свою процесію, як на покликання. Перше, ніж братися за працю, я інтуїтивно вчуваюся в неї, в її оточення, в природу, з якої вона виросла . . . Адже я тричі був в Україні. Блукав її степами. Розмовляв з її людьми. Придивлявся до її життя, особливо селянського. . . Пам'ятаю, одного дня мене завезли до Чернігова — прегарне місто, все в садках . . . люди такі привітні, гостинні. . . Чудовий краєвид із гір на Десну і поля за нею . . . Але по двох днях я сказав своїм симпатичним панам із Комітету (пам'ятаю, була там одна пре-

мила пані, поетеса, тепер не пригадую її прізвища. . . (о, прізвища вже повилітали з моєї пам'яті!): — Відпустіть мене, будь ласка, самого походити трохи по ваших селах!

— І вас пустили? Як же ви порозуміли ся з селянами?

— Дуже просто. Ми ж, італійці, і дома багато говоримо рухами . . . Порозумівалися дуже добре . . . І це було мені дуже корисне. Приходилося зустрічати такі цікаві типи. Особливо поміж старшими віком людьми, з такими довгими вусами, з люлькою . . . Потім я бачив таких на картинах Реліна . . . До того ж я студіював старинні грав'юри, світлини . . . Ах, у вас там дійсно стільки краси і поезії! Несчасні люди, нещасна країна . . . ”

З 1937 р. і до своєї смерті у Фльоріані на Мальті Шортино був директором відділу мистецтва Музею в Ля Валлета, мальтійській столиці.

ШОСТАК — польська монета в 6 грошів. Карбовано її, починаючи з 1528 р., риводночасно на різних монетарнях за Сігізмунда I, Стефана Баторія, Сігізмунда III, і Яна Собеського. Ті шостаки, що ходили в Україні, належать, поскільки можна судити із складу скарбів, головню до шостаків з рр. 1623 — 27 р. (Сігізмунда III). Проте, було в обігу, головню на Правобережжі, і чимало шостаків Яна - Казіміра та Яна Собеського. Ціна шостака на московські гроші дорівнювала 4 копійкам (Шугаєвський в Наук. Збірн. УВАН, 1952, I, ст. 140).

Літописець Величко твердив (-I, 516). Що після Полтавської битви шостаки, як і іншу “стародавню польську монету” в усій Україні виведено з ужитку, але в документах, а значить і в житті зустрічаються шостаки й пізніше: отаман артилерії військової Жилович, доповідаючи про стан “армати” в 1721 р. гетьманові Полуботкові, писав: “того часу обротей на тіє коні і конопель на пута купил за два золотіє з шостаком . . .” (Ол. Лазаревський “Опис Старой Малороссіи” II, ст. 133).

ШПАК — птах чорний із ясно-бурими плямками, металево блискучий; живе громадами, живиться комахами, зерном, легко привчається співати й повторювати людські слова. “Він шпаками годований” — кажуть у нас про розумну або хитру людину, що уміє вийти сухою з біди. Тому й **ШПАКАМИ ЖИТИ** — жити хитрошами, промишляти (Франко I, 375, III, 343). **ШПАКІВНЯ** — хатка, чи клітка, для шпака, звідти переносно — в'язниця. Про людину,

що вже починає сивіти, кажуть, що вона ШПАКУВАТА.

ШПАЛЕР, ШПАЛЕРА — два ряди дерев, або стежки в саду. Також два ряди людей, між якими є прохід.

ШПАЛЕРИ, ТАПЕТИ — паперове, звичайно з візерунками, покриття стін. В Україні шпалери вироблялися вже в XVII ст. у друкарні (Ставропігії, т. зв. КОЛТРИНИ). В домах багатих людей шпалери були звичайно з узористої матерії різних барв, — прийшли вони на зміну КИЛИМІВ, що перше вкривали стіни. Французький лікар Де ЛЯ ФРІЗ (див.), описуючи палату гр. Завадовського, в 1812 р., згадував, що одна з її заль мала “гобелінові тапети”. Паперові шпалери прийшли пізніше з демократизацією життя.

ШПАРАГИ, ХОЛОДОК — зелеста рослина з червоними трійливими ягодами але з соковитими їстівними пагонами. В Україні з'явилися перше на панських фільварках десь у XV — XVII вв., а вже пізніше перейшли й на селянські грядки.

ШПАХЛЯ — ніжик до збирання фарб на палітрі. Деякі досвідчені мистці, як у нас В. Цимбал, В. Кричевський, Н. Макаренко-Сомкс, малюють не пензлем, а шпаклею, що викликає непересічної певности й легкості руки.

ШПЕХТ ГУСТАВ (1885 — —) — німецький журналіст і письменник, співробітник українського пресового бюро при українському посольстві в Берліні в рр. 1919 — 22, редактор “Остекспресу” до 1928 р., перекладач українських народніх пісень, поезій Франка, та п'єс Винниченка, автор численних статей про Україну в німецькій пресі. В 1933 р. тримав в Берлінському університеті доповіді про українську культуру та історію.

ШПИГУНСТВО — висліджування з ціллю доносу своїй владі, чи й за грошеву винагороду — чужій державі. Ніде не було так розвинене шпигунство, як серед москалів, що довели шпигунство — за комуністичної влади — до максимальної довершености. В кімнатах готелів і навіть в приміщеннях чужоземних послів в стінах повставлювано мікрофони, що реєструють кожне слово. По всіх усюдах повно таємних агентів, підслухачів, що примушують людей, розмовляючи, постійно оглядатися на всі сторони та знижувати голос

до шепоту, хоча б говорилося й про звичайнісінькі речі, — така вже виробилася звичка в советському раю. Такий стан речей, зрештою, відповідає ідеалові суспільства, що його змалював у своїх мріях Шигальов, герой роману Достоевського “Бесі”, ідеологічний попередник московських комуністів: “У нього гарно в зошиті — у нього шпигунство. У нього кожний член суспільства дивиться один за одним і зобов'язаний доносити. . .”

Що шпигунство завжди було одною з головних підстав московської державної системи, про це засвідчує Бравн, посол США в Росії, який 28. I. 1852 р., себто століт тому, скаржився Державному Департаментові, себто Мін. Зак. Справ:

“Становище посла тут не належить до приємного. Панує переконання, що жодне листування, навіть публічного характеру, не гарантоване в поштовому уряді, його відкривають і контролюють, що є самозрозумілою річчю. Так само панує тут переконання, що за амбасадорами постійно шпигують і навіть їх прислугу притягають для донощицтва про те, що робиться в приміщеннях амбасадати, які розмови та які товариські зв'язки мають тут місце”.

Шпигунство в нормальних формах і розмірі, як забезпечування держави від ворожих замислів і плянів чужинецьких агентів, потрібне, — ні одна держава без нього не обходиться, але шпигунство в розмірах і в формах, що практикується в СССР — затроює загальну суспільну атмосферу, породжує загальне недовір'я одної людини до другої, породжує ШПИГУНОМАНІЮ і взагалі руйнує суспільне життя та підриває основи громадської моралі. Див. ДОНОЩИЦТВО.

ШПИЛЬКА — колючка, себто шпильчастий лист хвойних рослин, що так і звуться ШПИЛЬКОВІ. Також тонкий металевий дротик, загострений, як голка з одного кінця, щоб приколювати — ПРИШПИЛЮВАТИ — частини одягу, тещо. Іншу форму має ГОЛОВНА ШПИЛЬКА, що має в жінок тримати волосся: це трохи довший дротик, загнутий в вузьку дугу.

У нас існувала заборона дарувати шпильку. Якщо ж треба було її комусь дати, перше колоди йому руку тою шпилькою. Те саме і в Італії, де запевняють, що коли б кому дати шпильку не вколовши нею, то напевно виникла б сварка, а то й ворожнеча (Дянаццо, I, 158). В італійців існує й відповідна приповідка: “Доно ке пундже, л'ямор діструдже” — “дарунок, що коле, руйнує приязнь”.

ШПИТАЛЬ — тепер приміщення для лікування хворих. Але вдавнину, це були притулки, окремі будинки, де знаходили собі відпочинок подорожні, особливо ті, що йшли на прощу. Але тому, що такого відпочинку й приміщення потребували головно хворі, то поволі шпиталі став означати лікарню. В Україні шпиталі особливо поширилися з XVI ст., коли церковні братства пильнували навіть по селах такі шпиталі, де знаходили б притулок бідні, старі та подорожні. Старець, що жив у шпиталі, користувався пошаною, бо по шпиталях вчили дорослих і дітей, і дослідник українського життя за козацьких часів, М. Слабченко, називав шпиталі “розсадниками початкової освіти” (“Малор. Полк” ст. 245) “Тільки завдяки їм, — констатує він, — можливий факт, зареєстрований в Павла Алепського, що більшість українського населення, як чоловіки, так і жінки, в такі темні часи, як половина XVII ст., вміла читати й писати” (там же ст. 245). Але гр. Рум'янець, використавши нагоду, що в одному з шпиталів переховувався втікач-кріпак, змалював перед Катериною II шпиталі в такому непривабливому світлі, що ці “розсадники української освіти” було в 1778 р. зліквідовано (там же).

ШПЦРУТЕНИ — жорстока кара, застосовувана в Росії. Т. Шевченко вималював її в серії “Блудний син”. Засуджений переходив через шпалер солдатів, т. зв. “зелену вулицю”, які на команду сікли його. В кілька хвилин тіло вкривалося широкими рубцями, червоніло, синіло, летіли криваві бризки. Врешті його закопували в кайдани з якимсь другим засудженим, і їх чекала вже або досмертна тюрма або безповоротне заслання на Сибір, (Наука. Зб. УВАН, 1952, I ст. 27). Див. ПЕШКЕВИЧ.

ШРАГ ІЛЛЯ (1847—1919) — адвокат, член І. Державної Думи і потім член Центральної Ради, Соціал - федераліст. Його син **МИКОЛА** (н. 1892) був членом Центр. Комітету укр. есерів і заступником голови Укр. Центр. Ради. В 1919 р. був радником української Дипломатичної Місії УНР в Будапешті потім у Відні співпрацював із проф. М. Грушевським в Укр. Соціологічній Інституті. В 1924 р. повернувся в Україну і, заарештований кілька років пізніше, загинув — невідомо де і як.

ШРАМЧЕНКО ЛЕОНТІЙ (1877—1954) — статистик, соціаліст - революціонер; товариш міністра нар. господарства і дер-

жавний секретар УНР в 1919 р.; від 1922 р. доцент Укр. Госп. Академії в Подєбрадах та УВУ в Празі; автор високошкільних підручників.

ШРАМЧЕНКО СВЯТОСЛАВ (1893 — капітан - лейтенант української Державної Фльоти, товариш міністра морських справ УНР в 1919 р. Воєнно - морський історик, ініціатор свята Українського Моря; автор коло 200 ріжних воєнно - морських розвідок у нашій і чужоземній пресі; філіяліст, знавець українських поштових марок, що мав найбільшу в світі їх колекцію — коло 16.000 державних і недержавних. Співробітничав у світових каталогах марок і у 18 філіялістичних журналах світу на ріжних мовах.

ШРУБНИЦЯ — рід гармати XV — XVI ст., складена з частин, які були разом зшрубовані.

ШТАБ, БУЛАВА — військова установа для керування військовими частинами. **ШТАБ ДІЄВОЇ АРМІЇ** — головне командування армії УНР, зорганізоване в грудні 1918 р. з частин особистого складу головного управління генер. Штабу. **ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ** — установа, що складається з особливо вишколених старшин з вищою військовою освітою; до неї належить вишкіл і підготування армії до війни, а на війні кермування воєнними діями. **ШТАБ ГОЛОВНОГО ОТАМАНА** — найвищий орган оперативного кермування всіма озброєними силами соборної України, створений 11. VIII. 1919 р. Він складався з представників наддніпрянської й надністрянської армій. Начальником штабу (чи **БУЛАВИ**) був ген. М. Юнаків, генералом квартирмайстром — ген. В. Курманович.

ШТАЙН ВІЛЬГЕЛЬМ — довголітній кореспондент “Кельніше Цайтунг”, а потім “Фоссіше Цайтунг”. Він уже на весні 1932 р. повідомляв із Одеси, що українські селяни покидають спустошені села, що уряд позабирав у них силоміць усе збіжжя та харчові припаси, і що Україна стоїть в обличчі страшного голоду. Перша кореспонденція Вільгельма Штайна появилася 27 травня 1932 року, і їй хронологічно належить першенство перед усіма іншими голосами світової преси. Він зумів обійти заборону московського уряду і в літі 1933 року відбув мадрівку по Київщині, звідкіля перепачкував до своєї газети серію репортажів.

ШТАНИ — верхній одяг, що вкриває

живіт і ноги, північних народів, довгий час невідомий народам теплих країн. На території сучасної України штани були відомі ще за доісторичних часів, їх уже носили скити. Найраніші історичні згадки про них ми знаходимо в VI ст. у Прокопія, а далі, вже ясніші в XI ст. в київських та чеських хроніках. Як свідчив Чубинський, існували в нас два крої штанів, ще відповідали двом головним типам сорочки: 1. штани вузькі, “до паска”, себто пошиті з пояском та що застьобуються на два гудзики і 2. штани широкі, “до очкура”, себто без пояса, але з заложеним верхнім краєм та зашитим у форму широкого рубця, куди всередину протягають шнурок чи ремінь, що стягує штани та не дає їм спадати дотолу. На думку Хв. Вовка, “первісною формою слов'янських, а значить і українських штанів були штани до очкура. Що ж до штанів “до паска”... то це форма пізніша, яка постала з уживання на штани не полотна, а якогось іншого матеріалу: цю форму запозичено в Зах. Європі. Щодо східного впливу, то він виявився в формі українських штанів у збільшенні їх ширини, почасти у зміні їх матеріалу (у козаків), а почасти й у зміні їхнього крою... широкі лівобережні, особливо старовинні козацькі штани з їх чотирикутними вставками, що об'єднують дві рівні штанини, — дуже близькі до такої самої одяжі лавів, чеченців та інших кавказьких народів, а з другого боку — до штанів болгар, та почасти й сербів...” (“Студії...” ст 163—64). Штани в козаків були з тонких суко́н або шовкових тканин.

Селяни ж шили собі штани з простого грубого полотна з нього часто для цього робили ПЕЙСТРУ, себто набойку, переводячи з різьбленої дошки на полотно олійною фарбою візерунок у вигляді вузеньких продовжних смужок синьої а б с чорної барви. Заможніші шили собі штани з китайки або сірого черкасіну. Хлопці до 15 років, а іноді й до шлюбу, не носили штанів (там же ст. 163).

ШТУНДА — раціоналістична секта баптистів, або євангеліків. Появилася в 60-х роках XIX ст. на Херсонщині, звідки поширилась по всій Україні. Штундисти відкидають церковну традицію, ієрархію та обряди (тільки частина штундистів признає хрещення й причастя), проповідують ідеал християнського життя, любов до всіх людей і непротивлення злу. Ширили штунду колишні батраки, наймити в коліснях менонітів: їм подобалася простота

цього вчення. Від одної години (“штунде”), яку присвячували меноніти читанню Євангелії та співам псалмів з'явилася назва цього нового релігійного руху. В 1870 р. нараховувалося вже 700.000 штундистів, і під час першої світової війни — ко-ло 4 мільйони. Довгий час штунда буда ніби приватним рухом, але в 1870-х роках штундисти відділилися від православної Церкви. Це відокремлення збільшило переслідування їх урядом: Штундистів заси-ляли до Сибіру, і відривали дітей від батьків. Але це збільшувало їх престиж у народі, який вважав їх мучениками за віру. Лиш в 1905 р. штундисти одержали право вільно молитися.

ШУВАР, ЛЕПЕХА, ТАТАРСЬКЕ ЗІЛЛЯ — рослина, з грубих корняків якої вива-рюють запашний олієць, якого вживають до шлункових недомагань, а також до лі-керів і пахоців. У нас росте понад водами і символізує в нар. піснях занедбання, за-непад: “Бо тая річка шуваром заросла, ой що мене молодого за Дунай занесла...”

ШУЛА — стовп в паркані, що в нього (в стовпі) вроблені дошки паркану.

ШУЛКА, ШУЛЯК — хижий птах, що полює на курей, завдаючи великої шкоди жіночому господарству. В Україні, голов-но на Поділлі, до кінця XIX ст. зберігалос-я жіноче свято ГОНИТИ ШУЛЯКА, що пер-вісно мало характер охоронного магічно-го обряду з танцями і піснями, а пізніше набрало оргіастичних рис. Відбувалося воно в перший день ПЕТРІВКИ. Цей зви-чай описав докладно Венгржановський в К.Ст. 1895, IX, 282—313.

ШУЛЬГА ІЛЛЯ (1878—1938) — маляр мистець із Золотонощини, професор Ки-ївського Художнього Інституту. Історичні та побутові картини мали суто українсь-ку тематику. З-поміж них особливо від-значають “В'їзд Хмельницького до Киє-ва”, “Козаки йдуть”, “Полковник Джеджа-лій в с. Кропив'янці”, “Дорошенко в за-сасланні”, “Мазепа”, “Шевченко на етю-дах”, “Мати”, “Діти на перелазі” портрет дружини, портрет М. Зерова та інші. І. Ш. 1938 р. І. Шульгу було заарештовано, а 19. XII. 1938 р. він помер на засланні в Ка-захстані.

ШУЛЬГІН ВІТАЛІЙ (1822 — 78) — професор київського університету, істо-рик основник і редактор україножерного “Кієвлянина”, який виховав і сина ВАСИ-ЛЯ (нар. 1878 р.), відомого публіциста, ви-давця “Кієвлянина” і члена II. та IV. Дер-

жавних дум, де діяв у тому ж україножер-ному дусі.

ШУЛЬГІН ОЛЕКСАНДЕР (1889 — 1960) — син ЯКОВА (1851—1909), українського історика, педагога, автора праць про Коліївщину, Полуботка та інш., члена київської “Старої Української Громади” що, хоч і був небожем ВІТАЛІЯ ШУЛЬГІНА, виховав сина на палкого українського патріота. Він сам фінансував видання “Громади” за кордоном і втримував постійний зв’язок із Драгомановим. За зв’язки із закордоном відбув п’ять років на засланні. Дім Шульгинів належав до небагатьох у Києві українських домів, де плекалася українська традиція, де розмовною мовою була українська, і де не раз збиралися на таємні засідання українські політичні гуртки. Сам Олександр Якович бере живу участь в українському житті з студентських часів. У квітні 1917 р. Українська Громада в Петербурзі висилає О. Шульгина до Центральної Ради в Києві, де він згодом виступав від Радикально - Демократичної партії. В липні 1917 р. О. Шульгин був уведений до другого складу Генерального Секретаріату, на становище ген. секретаря міжнаціональних справ. На цьому становищі О. Шульгин залишився до завансованої стадії мирових переговорів в Бересті. На період його міністерства припадає визнання Францією й Англією українського уряду та вислання до Києва цими країнами й Румунією їх перших дипломатичних представників при уряді УНР

Маючи зрозуміння до нової міжнародньої ситуації України і до необхідного кроку — Берестейського миру. О. Шульгин, вважав за неможливе очолювати українську дипломатію, яка розпочала інший зовнішньополітичний курс. Залишаючись в Українській Партії Соціалістів - Федералістів, О. Шульгин льояльно працював в розбудові української державности. На цей час припадає поява його книги “Політика”, де зібрані його основні зовнішньо політичні статті і промови та деякі документи із зовнішньої діяльності УНР. О. Шульгин, як і його партія, ставився негативно до гетьманського перевороту. Але не зважаючи на це, він думав, що з новою владою, оскільки вона творить Українську державу, треба співпрацювати. І тому він приймає іменування на посла до Болгарії, а ще раніше бере участь у мировій делегації на переговори з Сов. Росією в Києві.

В 1919 р. Директорія призначила О. Шульгина членом Мирової делегації УНР в Парижі. В 1920 році він керував делегаці-

єю УНР в Женеві, яка намагалася там здобути для України членство в Лізі Націй. З 1921 р. О. Шульгин очолив дипломатичну місію УНР в Парижі, яка після поступової ліквідації інших наших дипломатичних станиць, залишилася єдиною зовнішньо - політичною репрезентацією й осередком акції закордоном.

По смерті С. Петлюри, коли в екзильному центрі УНР настають зміни, а саме із перейняттям поста Головного Отамана Андрієм Лівичим, а прем’єрства В’ячеславом Прокоповичем у Парижі, Ол. Шульгин стає знову міністром закордонних справ і на тому пості працює до 1936. Впродовж цих 10-ох років він розвинув активну діяльність дипломатичного й інформативного характеру на різних форумах: в Міжнародній Унії для Ліги Націй, в Комітеті Дружби Народів Кавказу, Туркестану й України, якого О. Шульгин був головою Два роки був він на становищі голови Головної Укр. Еміграційної Ради. За цей час він зробив ряд заходів, в тому числі й успішних, на форумі Ліги Націй в справі оборони національного статусу українських емігрантів. На цей час припадає поява його двох книг французькою мовою про визвольні змагання України: “Україна і червоний кошмар” (1927), випущена з приводу процесу Шварцбарда, та “Україна проти Москви” (1935). Ця остання праця історично - мемуарного характеру подає синтетичний перебір українських державних змагань з цікавим з’ясуванням національного та соціального тла цих змагань.

В тому ж часі появилися також публіцистичні праці українською мовою “Без території” (1934), яка є ідеологією державного центру концепції УНР, подає і огляд зовнішньої діяльності УНР та “Державність чи Гайдамаччина” (1934).

У грудні 1939 р. за президентури В’ячеслава Прокоповича, О. Шульгин стає знову міністром закордонних справ, очолюючи водночас екзильний уряд УНР. На тому становищі він був арештований німцями під час окупації Франції, просидів із своїм сином Ростиславом півроку в тюрмі Після війни О. Шульгин перебирає знову пост закордонних справ УНР, тепер уже з доручення президента Андрія Лівича.

Очолюючи ряд громадських ініціатив в Парижі, О. Шульгин завжди проводив загальнонаціональну лінію ставив себе понад партії і зумів зберегти добрі взаємини з усіма патріотичними чинниками нашої спільноти. Він часто очолював ріж-

ного роду святкові комітети, виступав з промовами французькою мовою, на різних зборах і конференціях. Йому ж належить надзвичайно цінна гром. культ. ініціатива, а саме, засноване ним і очолюване понад десять років Українське Академічне товариство, осередок культурного життя Парижу.

Вже в 1923 р. О. Шульгин став професором Українського Вільного Університету, де, як приїздний викладач, читав лекції з новітньої західно-європейської історії. З того часу походять його публікації: "Нарис новітньої історії" (1925) та "Уваги до розвитку раннього капіталізму" (1930). Пізніше проф. Шульгин працював дослідно над проблемою генези національності, вислідом чого була його праця французькою мовою "Походження модерного національного духу і Жан Жак Руссо" (1937). Ця праця була нагороджена премією Академії Моральних і Політичних Наук. Остання праця проф. Шульгина теж французькою мовою "Історія та життя" (Париж 1957) є поважним вкладом не лише в українську, але і загальну науку.

Був він автором і низки наукових та публіцистичних (але також добре відоментованих) статей в різних — українських і чужих журналах, в тому числі, напр., французькій "Дипломатичній Енциклопедії" чи вже по війні в "Енциклопедії Українознавства". Перед війною він редагував журнал французькою мовою "Прометей", який був спільною трибуною поневолених Росією народів. До цінних науково-організаційних ініціатив О. Шульгина належить заснування в 1949—50 рр. Міжнародної Вільної Академії Наук, що гуртує учених з Серельно-Східної Європи: і де він був незмінним віце-президентом. Від 1952 р. проф. Шульгин був заступником голови НТШ в Європі, а також містоголовою КолУС-у студентської допомогової організації. Від 1952 року він брав участь з викладами майже на всіх висококільних курсах українознавства ЦеСМ-С-у в Європі. В його особі блискуче поєдналися вчений науковець і громадський та політичний діяч.

ШУМ — весінній хоровод, що символізує пробудження весни, пробудження природи, що й сама персоніфікується в мітичній особі ШУМА, про якого співається у веснянці: "А в нашого Шума зелена шуба... А Шум ходить по діброві, а Шумиха рибу ловить..." (Чубин. III, 50).

Шум, весінній хоровод, зветься подекуди **ВЕРБОВОЮ ДОЩЕЧКОЮ** (див.), а

бо **МОСТАМИ**: дівчата, взявшись за руки, пробігають попід руками послідніх двох дівчат, що стоять на місці. Таким чином твориться сплетіння з рук хрест-навхрест межі двома рядами учасників. Тоді по цих сплетених руках примушують пробігти дівчинку років 6—10: це й є — **ШУМ**. Весінній шум природно в'яжеться в дівчат із мріями про весілля. Тому й пісня про Шума кінчається словами: "Зав'ю вінок із барвінка: або ж мені сукню крайте, або ж мене заміж дайте" (Чуб. III, 50—52).

Назва цього хороводу походить від первісного значення шуму, як **ГАМОРУ**, **ГАЛАСУ** (див.), що констатується в весінньому будженні природи. Але шум (клекіт) спостерігається при кипінні води, що дає накип, що теж зветься **ШУМОМ**. Звідси й досить дивне, на перший погляд, пов'язання того шуму, як наслідку кипіння води, зі шлюбом, як наслідком любови, що її збуджує весняний шум: "Варила я суху рибку, та й не шумувала (себто не лавала шуму, не було видно жадних з того наслідків, бо рибка була "суха") любила я парубочка, та й не шлюбавала". Але це дівчину не надто бентежить: "Я ще буду раз варити, буду збирати, — я ще буду раз любити, буду шлюбувати..." Або: "Ой варила мама рибку, та й не шумувала: добрий розум мама мала, що й не відлавала" (Етн Зб НТШ, XI, 146). Див. **РИБА**.

В шелесті дерев помічається щось сумне, і тому **ШУМ ДЕРЕВ** символізує сум, горе: "Ой не шуми, дуже, зелений, байраче, — не плач не журися, молодий козаче" "Шумлять верби коло грєблі, що я насаткала, — нема того та й не буде, що я полюбила..." (МФЕ, НТШ, XVIII, 222). Інші шуми дерев набирає й значення сварки: "Ой, вишенько - черешенько, не шуми на мене, а ти милий, чорноблудий, не сварись на мене" (Чубин IV, 512).

ШУМЕЙКО СТЕПАН (1908 — 1962) — співініціатор і перший довголітній (від 1933 р. до смерті) редактор англomовного "Українського Тижневика" ("Юкрейнієн Віклі"), що виходить при "Свободі". "Сміливо можна твердити, що більшість, якщо не всі численні меморіяли та інші подібні репрезентації в обороні української справи та українців від 1933-го аж до 1950-их років вийшли з-під пера Ст. Шумейка. Він був одним із перших, якщо не перший, сівачів української правди серед англomовного українського загалу в Америці та серед його американських співгромадян. Він залишив чи не найбільшу спадщину пере-

кладів на англійську мову з української історії й літератури” (“Свобода” в серпні 1962 р.).

ШУМЛЯНСЬКИЙ АТАНАСІЙ (ОЛЕКСАНДЕР) — уніятський луцький єпископ в рр. 1965—95. **ШУМЛЯНСЬКИЙ ГЕДЕОН** (†1706), син Атанасія, василіянин, від р. 1702 титулярний єпископ смоленський. **ШУМЛЯНСЬКИЙ ЙОСИП (ІВАН)** (1643 — 1708) — брат Атанасія, від 1668 р. єпископ львівський, приятель короля Собеського, близько стояв до гетьманів Дорошенка і Мазепи, в 1700 р. перевів свою єпархію на унію, але відзначався релігійною терпимістю і намагався оберегти нарід від латинщення й польщення. У своєму заповіті не забув записати гроші й на православні монастирі, в першу чергу на Скит Манявський, де були поховані його батьки. Був автором церковного підручника “Метрика” й думи про віденську війну.

ШУМЛЯНСЬКИЙ КИРИЛО — брат Гедеона, помічник Йосифа при кафедрі в Кам'янці Подільському, а одночасно ігумен православного монастиря. Як ніби уніят він став був луцьким єпископом, але заявив себе православним і мусів рятуватися втечею на Наддніпрянщину, де був в рр. 1715—24 єпископом переяславським.

ШУМСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1890 —) — український соц. - революціонер, член Центральної Ради, потім, як боротьбист, увійшов у склад комуністичної партії і в 1919—1920 рр. був радянським послом у Варшаві. Від 1924 р. був наркомом освіти УРСР. 12. травня 1926 року, Шумський, солідаризуючись із поглядами Хвильового, висловленими у статті “Московські задрипанки”, заявив:

“У партії господарює росіянин - комуніст, що з підозрою і недружелюбністю, щоб не сказати більше, відноситься до комуніста - українця. Господарює, опираючись на презрений шкурницький тип малороса, який у всі історичні епохи був однаково безпринципно - лицемірним, порабському двоєдушним і зрадницьки підлизливим. Він зараз шеголяє своїм псевдоінтернаціоналізмом, бравірує своїм байдужим ставленням до всього українського і готовий завжди оплювати його (може інколи і по-українському), якщо це дає можливість вислужитись і дістати посаду“

В листі до ЦК КП(б)У з лютого 1927 року О. Шумський писав: “Комуніст - українець почуває себе пасинком партії”. Таке становище Шумського викликало в партійних верхах обурення і осуд. Його обви-

нувачено в тому, що він, як редактор “Червоного Шляху” виплекав на сторінках цього журналу хвильовізм, що він не бачить здійснюваного пролетарського проводу в українським культурним процесі і вважає, що в партії керують “жалюгідні малороси”. (Таким малоросом в очах Шумського був насамперед М. Скрипник).

В запалі боротьби проти більшості ЦК, Шумський сказав: “Від нічого з мого минулого я не відрікаюся”. Тоді йому нагадали, що ще в 1920 році, напередодні свого вступу до КП(б)У, він у своєму виступі характеризував компартію України, як організацію окупантів. Але Шумський не каюся і його прийшлося перевести на партійну роботу на Московщину, де він і був пізніше фізично зліквідований.

ШУХЕВИЧ ВОЛОДИМИР (1850 — 1915) — педагог і етнограф, дійсний член НТШ, довголітній голова Т-в “Руська Бесіда”, і “Боян”, основник і редактор часопису для дітей “Дзвінок”, редактор часопису “Учитель” і автор дуже цінної й соціальної п'ятитомової праці “Гуцульщина” в Етн. Збірниках НТШ, яку часто використовує УМЕ. Його дружина ГЕРМІНА (н. 1852) була дуже діяльна організаторка жіночих товариств, голова спілки “Труд”, “Клюбу Русинок” та інш. Дочка ДАРІЯ, замужем СТАРОСОЛЬСЬКА (н. 1881) — організаторка й голова “Кружка українських дівчат” у Львові, редакторка жіночого журналу “Мета” і інш.

ШУХЕВИЧ ЙОСИП (1816—70) — батько ВОЛОДИМИРА, греко-католицький священник, перекладач Вергілія, Вальтер - Скота, Гердера та інш.

ШУХЕВИЧ РОМАН, більш відомий, як героїчний ТАРАС ЧУПРИНКА (1907—50) — генерал - хорунжий і головний командант УПА. Вже в шостій клясі гімназії Р. Шухевич вступає в 1923 р. в члени УВО і по матурі стріляє в 1926 р. в польського шкільного куратора, Собінського, а пізніше, під псевдом ДЗВІН організує замах на комісара поліції Чеховського, що очолював протиукраїнський слідчий відділ у Львові. Самий замах виконав швагер Шухевича — Березинський. Ще пізніше, Дзвін став членом ОУН і перебрав пост бойового референта в Крайовій Екзекутиві, і на цьому пості працює два роки до арешту в 1934 р., заслання до Берези Картузької і процесу за замах на міністра П'єрацького, в якому був засуджений на 6 років, але вийшов скорше через амністію. В

рр. 1938-39 Р. Шухевич бере діяльну участь в організації збройних сил Карпатської України. Після розколу єдиної колись ОУН Р. Шухевич знайшовся в таборі т. зв. революційної ОУН (Ст. Бандери) і заходжувався коло підготовки кадрів української збройної сили Під псевдом сотника ТУРА, організує й очолює Український Легіон "Нахтігаль", що бере в рр. 1941-43 участь у військовій акції проти большевицької партизанки. На цьому пості він залишається, аж поки не пізнав правдивих намірів німців. Тоді він перебирає (в 1943 р.) ролю організатора протинімецького фронту, в вересні 1943 р. стає головним командантом УПА, і головою ОУН на Українських Землях В липні 1944 р. Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) вибирає його головою свого генерального секретаріату, доручаючи йому також пост генер секретаря військових справ (псевдо Р. ЛОЗОРСЬКИЙ). Протягом шести років він повнив складні обов'язки, аж поки не вправ в бою з московським окупантом 5 III 1950 р в Білогорському Лісі б. Львова.

ШУХЕВИЧ СТЕПАН (1877—1945) — адвокат, небіж ВОЛОДИМИРА, в рр. 1914—15 отаман УСУС-ів, в рр. 1918—19 —отаман УГА, в р. 1919 командант IV бригади УГА, потім персональний референт Началької Команди УГА; оборонець у політичних процесах українців перед польськими судами; автор цікавих "Споминів" та збірок оповідань "Видиш, брате мій..." "Гіркий то сміх".

ШУШОН, ШУШУН — верхній жіночий одяг, відміна свити. В "Енеїді" Котляревського: "Цариця ж сіла на ослоні в адамацьковому шушоні".

ШАСНИЙ ГЕРБЕРТ ІВАН — перемиський магнат XVII в., українець римо-католик, що гостро виступав проти колонізаційного характеру унії. На погрозу клятви з боку латинського єпископа він відповів, що в обороні українського народу від насильства він готовий здоров'я й сили положили "при таких великим і зацнім народі, з котрого і кров моя, і котрому безправ'є ліється..." (А Річинський "Проблеми..." ст 265). У своїм творі "Зданє о Наролзе Рускім", виданім у 1613 р., він писав, звертаючись до Русі православної: "І я, і кожний з нас, шляхтичів добрих, повинен казати: будьте, просимо, нашої папської віри, бо вона одна і добра, і певна, і догмати має непомильні. Але, коли гвалтом хочуть вас до неї приневолити, то

життя наше при вас і перед вами покладе мо... Бо Русь має в розумах наших найкраще право і матір всіх прав — звичай. А чим же іншим єсть право, як не звичаєм, довгими літами за зобрий визнанням і потім, щоб його хто покалічити не міг, на папір вложеним. Писане право мертве єсть, коли його звичай не оживляє. Тих стародавніх звичаїв повна Отчизна наша, і коли б їх, не дай Боже, нам калічити мали, то жадна вільність наша на місті не устояла б... І коли хочуть вони, щоб Руси не було на Русі, то це річ неможлива, і це зовсім так, як би їм хотілося, щоб тут море було коло Самбора, а Бескид, щоб був коло Гданська". Во ім'я старих місцевих українських звичаїв і старих українських традицій виступав цей шляхтич, римо-католик "землі руської", проти тих своїх одновірців, що "сварку почали з Народом Руським, з братією єдинокровною нашою..." (Цитовано в В. Липинського "Україна на переломі", ст. 242).

ЩАСТЯ — стан внутрішнього спокою й задоволення. Не може бути щастя, коли душа в тривозі, хвилюється, турбується своїм сучасним і майбутнім, або терпить від докорів сумління за поповнені злі вчинки. Веселість — зовнішня прикмета щастя. "Людина може бути молодою, гарною, багатою, шанованою, але якщо хочуть знати, чи вона щаслива, питають, чи вона весела. Натомість, якщо людина весела, не має значення, чи вона молода чи стара, струнка чи горбата, бідна чи багата: вона — щаслива" (Шопенгавер)

Розуміння щастя незвичайно індивідуальне; те, що може бути щастям для одної людини, видається найбільшим нещастям іншій Науковець може знайти найвище щастя в можливості витратити весь свій день замкнутим десь в своїй лабораторії, або в архіві, над старовинними паперами, з а б у в а ю ч и за цією своєю роботою навіть про потребу їсти й відпочивати Інші люди, навпаки, вважали б себе найбільш щасливими, коли б могли цілий день їсти і нічого не робити, а коли б їх примушено працювати так, як працює отой вчений, то вони вважали б це найбільшим нещастям Т. Шевченкові притоку до роздумування над щастям лали "Загальні записки" преромантика Ф. Шатобріана, видруковані в петербургських журналах. В листі до одної приятельки він сперечається з тезою Шатобріана, що справжнє щастя недороге, та що "дороге щастя — погане щастя", і приходять до висновку, що автор "Аталія" "про справжнє щастя

нічого не тямив". І тут, у тому ж таки листі, Шевченко приточує коротеньку імпровізацію про щастя, як він тепер його розуміє по десятих роках "мученицького життя". "Данте Аліг'єрі, — пише він, — тільки вигнали з рідного краю, але не забороняли йому писати своє "Пекло" і свою Беатріче, а я. . . я був нещасливіший за флорентинського вигнанця. Зате тепер я щасливіший за найщасливішого з людей. І ви ходите, що справжнє щастя не таке дешево, як думає шевальє де Шатобр'ян. Тепер, і тільки тепер, я вповні повірив у слово: "любя, наказую ви". Тепер тільки я молюся й дякую Йому за безмежну любов до мене, за посланий мені іспит. Він очистив. зцілив моє бідне хворе серце. Він зняв із моїх очей призму, кризь яку я дивився на людей і на самого себе. Він навчив мене, як любити ворогів і ненавидящих нас. А цього не навчить ніяка школа, окрім тяжкої школи іспитів і довгої розмови з самим собою. Я тепер почуваю себе як не досконалим, то бездоганним християнином. Як золото з огня, як немовля з купелі, вихожу я тепер із темряви чистилища, щоб розпочати новий, благородніший шлях життя. І це я називаю істинно праведним щастям, щастям, якого Шатобр'ян і вві сні не побачити". (Лист 9 січня 1857 р.).

У цьому відношенні Т. Шевченко зближався до Шопенгауера, який приймав за свою тезу Арістотеля, що "щастя належить тому, хто сам собі вистачає". І дійсно, — писав Шопенгауер у своїх "Афоризмах", — всі зовнішні джерела щастя і втіхи самою своєю природою надто неелевні, скоро проминають. . . З роками вони неминуче виснажуються, бо тоді любов, бажання розваг, пристрасть подорожувати чи їздити верхи, бувати в світі, — все це зникає. і до того ще й смерть відбирає у вас приятелів і родичів. Тоді, більше, ніж коли важливо знати, що ти маєш у собі. . . Тоді той, хто має багато в собі, нагадує кімнату з різдвяною ялинкою, освітлену, теплу, веселу себед снігів і холоду глибокої ночі. Тому мати багату й вищу особистість, особливо багато інтелекту, без сумніву, найвище щастя на землі, як би воно не було відмінне від найбільш блискучої долі. . ." (вил. іт. 1933, ст. 45).

Можна було б навести дуже багато цілком відмінних поглядів на щастя різних видатних філософів і письменників, але вистачає й наведених, щоб ствердити ще раз, що кожний розуміє своє щастя по своєму. Але саме тому, як може якась то-

талітарна держава, претендувати дати однакове щастя людям із таким відмінним відношенням до життя і до щастя і з цілковито відмінними здатностями, нахилами, вдачами і темпераментами?! За московсько-большевицькою концепцією, людина, що хоче бути щасливою, повинна коритися не своїй внутрішній правді, не своїм власним нахилам, з якими вона приходить на світ Божий (див. ПОКЛИКАННЯ) але наказам певної кількості властей, що хваляться вмінням краще знати, що корисніше й потрібніше загалом. У цьому підмінюванню свідомості й нахилів окремої людини холодними розрахунками вищої влади виявляється найтрагічніший зміст московського комуністичного деспотизму, що намагається зрівняти всіх в одній системі плиткового УТИЛІТАРИЗМУ (див.) і засліплено вірить, ніби щастя людства може бути досягнуто через позбавлення людей свободи вибору сфери своєї діяльності, згідно з власними уподобаннями.

Вже Арістотель твердив, що щастя людини полягає в можливості для неї вправляти свої здібності. Таку ж думку висловлював пізніше і наш Гр. Сковорода (див. ПРАЦЯ). Але саме такої можливості позбавляє людину советська тоталітарна система в Україні, що в ній молоді талановиті дівчата, покінчивши середні школи, замість продовжувати свої студії на вищих школах, примушені йти працювати, як . . . доярки! Яке щастя!

Наш нарід під ЩАСТЯМ розуміє часто також ЩАСЛИВИЙ ВИПАДОК, ЩАСЛИВУ ДОЛЮ, що ототожнюється з римською ФОРТУНОЮ. (Див. ДОЛЯ, ФОРТУНА, ЧЕПЕЦЬ), але, як ствердив французький письменник Рівароль, — "можна мати щасливу долю (фортуну) і не бути щасливим, як можна мати жінок і не мати любови". І це саме стверджував вище А Шопенгауер.

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР — на Придніпрянщині вечір під Новий Рік. На Буковині і Галичині Щедрим Вечором звали Голодну Кутю, себто вечір під Йордан (ВОДОХРИЩА), а Буковині й щедрували під Водохрища. Див. КУТЯ. Пісні, що їх ЩЕДРУВАЛЬНИКИ співали, ходячи від хати до хати на Щедрий Вечір, зуться ЩЕДРИВКАМИ.

ЩЕЗУТИ — чорт на Гуцульщині: "На дверях усіх будинків вирізують, випалюють або вимазують дьогтем хрест, щоб щезнути не входили до середини, не нано-

сили хороби людям та маржині” (худобі). (В. Шухевич, I, 107).

ЩЕЛЕПИ — костяний пристрій біля усного отвору тварин, щоб хапати й жувати поживу. На Київщині для охорони пасіки замовляли над щелепами. Вони мали нагадувати ті славнозвісні осячі щелепи, що ними Самсон побив філістимлян, і мали надавати їм бджолам сили відбиватися від нападу чужих бджіл. Ці щелепи закопували потім під порогом пасіки. (Милорадович в К. Ст. 1903, II, ст. 194).

ЩЕПКИН МИХАЙЛО (1788—1863) — російський славний артист українського роду, з Курщини, приятель Т. Шевченка, був також свого часу кріпаком, але його викупив в 1818 р. на волю кн. Репнин, тодішній генерал губернатор України, якому дуже сподобалася талановита гра Щепкина, на сцені полтавського театру. В 1822 р. Щепкин переїхав до Москви і СПетербургу, де став головною окрасою імператорських театрів. Див. ЗАНЬКОВЕЦЬКА і СУВОРИН.

ЩЕПОТЬЄВ ВОЛОДИМИР (н.1880) — талановитий історик української літератури, професор Історико - Філологічного Факультету, пізніше ІНО в Полтаві, засуджений у процесі СВУ на заслання в Сибір. В 1936 р. він повернувся на Полтавщину, але в 1937 р. знову був заарештований, крайньо мучений при допитах і зрештою кудись вивезений. Залишив “Розмови про українських письменників” та статті про українську літературу та українську народню пісню, а також численні фолклорні записи.

ЩЕРБАКІВСЬКИЙ ВАДИМ (1876 — 1957) — етнограф, археолог і мистецтвознавець, дійсний член НТШ, що з молодих років став на шлях боротьби з Московією за українську культуру, і за це в 1907 р. попав до Сквирської в'язниці, а просидівши в ній з півроку, мусів тікати до Галичини. Тут, у Львові, він віддається музейній праці. Повернувшись на Наддніпрянщину, бере участь в 1910 р. в розкопках, а в 1912 р. стає кустосом Земського Музею в Полтаві, де бере пізніше діяльну участь також в організуванні Історико - Філологічного Факультету, що мав стати зародком повного університету. Примушений емігрувати, він стає першим ректором Українського Вільного Університету (УВУ) в Відні, а потім у Празі, де й працює при університеті аж до 1945 р., а потім, по переїзді УВУ до

Мюнхену, і в Управі УВУ до 1951 р. Того ж року він переїхав до Лондону для праці над праісторією України в тамтешніх бібліотеках, а головно в Бритійському музеї. Тут і закінчилося його плідне творче життя вченого дослідника українського найдальшого минулого. Він залишив по собі багато друкованих праць, як “Архітектура в різних народів і на Україні”, “Понтійське царство”, “Дерев'яне мистецтво”, “Українська хата”, “Українське мистецтво”, “Український палеоліт”, “Українські килими” “Кам'яна доба на Україні” і т. д.

В усіх цих працях, — як відзначив д-р В. Стецюк в “Свободі” 24. I. 1957, — поруч глибоко - наукової методи і великого факхового знання, пробивається основна ідея нашого вченого — показати перед світом, який капітал вклала на протязі довгих сторіч Україна в світову культуру і в якому саме відношенні стоїть український нарід від найдавніших часів до інших культурних народів, зокрема до тих народів, що входять в спільну індоєвропейську сім'ю народів. Ось для прикладу візьмімо під увагу одну з праць проф. Щербаківського, а саме “Основні елементи орнаментатії українських писанок і їх походження” (Прага 1925 р.). Уже з перших сторінок дається відчуття, що автор має на меті подати не тільки форми і роди орнаментатії українських писанок та їх генезу, але в першу чергу глибоко обгрунтовані докази на те, що ця орнаментатія — це не якась загальнослов'янська духовна продукція, але передусім і тільки витвір українського духа та його національного генія. Ці докази вже прийнялися в загальному в світовій науці, але до 1920-тих років ця проблема була в світовій науці зовсім хаотичною. Тож нічого дивного, що ще в 1931-му році на світовому з'їзді етнографів у Софії московські та промосковські вчені мали відвагу згадувати в своїх працях про чужу орнаментатію українських (“русских”) писанок, як витвір російського духа Проф. Щербаківський, який брав участь в тому конгресі, дав у зв'язку з тим окрему свою доповідь про українські писанки, і його глибоко обгрунтовані тези про те, що писанки — це витвір тільки українського народу, усунули в науковому світі Європи, мабуть, раз назавжди московські претенсії до українських писанок

Розміри науково - дослідницької праці проф. В. Щербаківського дуже широкі, і чи взяти до уваги такі його праці, як “Кам'яна доба на Україні”, “Український палеоліт” та ін., що в них проф. Щербаків-

ський показав свої досліді в ділянці археології і праісторії України, чи такі праці, як "Архітектура в різних народів і на Україні", що в ній проф. Щербаківський показав себе не тільки великим фахівцем у ділянці загального мистецтвознавства, але й першорядним знавцем античної культури, зокрема грецької та римської археології і мітології, чи врешті такі його праці, як "Трипільська культура" і "Формація українського народу" — професор Щербаківський показав себе не тільки великим дослідником минулого українського народу, але й вченим - патріотом і найвизначнішим етнологом України. Культура наша, на думку Щербаківського, аналогічна в праісторії з культурою гетитів, мікенців і егейців і, як така, органічно зв'язує Україну з південною, тобто з середземноморською культурою, з її духовим розвоєм і здобутками. Вона сягає 3.000 років до Хр, є осілою, хліборобською, суспільно - політично розвиненою, з власними правними, соціальними та моральними нормами і традиціями, що ще живуть в нашому народі по сьогоднішній день. Подібною праісторією, як український нарід, не може похвалитись ні один із наших слов'янських сусідів - народів, що, на думку проф. Щербаківського, є номадського походження з урало - алтайським підложжям (Московія) або з балтійським підложжям, як, нпр., Польща (див. проф. В. Щербаківський "Синтетична таблиця праісторичної структури слов'янських народів"). Таку теорію висунув наш учений не на основі історичного всеукраїнського наставлення до цих обох наших сусідів - наїзників, але на основі глибоких студій праісторії слов'ян, на основі своїх довголітніх дослідів. Проф. Щербаківський продовжував досліді в цій галузі аж до кінця свого життя (див. його праця "Доісторичний український лад". "Слов'янські і східноєвропейські огляди", том 31, ч. 77, Бристоль - Лондон 1953, "Формація української Нації"), з повною надією, що науковий світ Заходу зрозуміє врешті свої давні помилки і щонайменше в науці направить своє наставлення до культурної вартости нашого народу.

Проф. Щербаківський завжди твердо вірив, що "Україна мусить одержати по заслугах те, чого вона варта". Світ, на його думку, мусить знати, що праукраїнці, або трипільці створили перші в Східній Європі тривалу хліборобську суспільно - державну одиницю малоазійсько-еламського типу з матріархальним ладом і з високим релігійно - моральним світоглядом.

"Вони власне склали ввесь фолкльор, який ми маємо сьогодні, всі народні обряди, вірування і ін., майже всю усну словесність". (Див. "Формація українського народу"). Другою по трипільсько - праукраїнській культурі була т. зв. понтійська, або скитська культура, вплив якої на українські племена відіграв величезну роль в нашій праісторії та історії, зв'язуючи наш народ безпосередньо з коліскою старовинної культури — Грецією. В такому тісному зв'язку з гелленським світом стояв наш нарід аж до кінця Київського періоду нашої історії. Вплив цей позначився також і в психіці українського народу (т. зв. український демократизм) і в любові до краси (українське мистецтво). Про вплив московських племен чи, конкретніше, збиранини кільканадцятьох урало-алтайських номадських племен на Україні, не знає, на думку проф. Щербаківського, ані історія, ані тим більше праісторія. Такий вплив був з двох причин неможливий: 1. тому, що український нарід мав уже до часу появи в історії тих кочовничих племен свою високу культуру і 2. тому, що хліборобська раса не могла прийняти до себе незрозумілої їй і зовсім чужої духової домішки (див. В. Щербаківський "Етнографічний тип українця". Стецюк "Свобода").

ЩЕРБАКІВСЬКИЙ ДАНИЛО (1877 — 1927) — брат Вадима, найзазаслуженіший етнограф українських земель, знавець музейної справи, відданий до самопожертви, будівничий Українського Національного Музею в Києві, дослідник народного мистецтва України і талановитий виховач багатьох сотень діячів української культури, серед яких десятки молодих вибрали собі шлях наукової діяльності в сфері українознавства. (П. Курінний).

Д. М. Щербаківський народився 1877 р. в с. Шпичинцях на Сквирщині. Середню освіту здобув у київській 3-ій гімназії, яку закінчив 1897 року з золотою медалею; вищу — в Київському Університеті св. Володимира на історично - філологічному факультеті, де й був залишений 1901 при кафедрі російської історії, для підготовки до професорської діяльності. Від того часу, під керівництвом славнозвісного історика Волод. Антоновича, розпочалась наукова праця Д. М. Щербаківського в галузі археології. Так, виконуючи план В. Антоновича (з доручення Підготовчого Комітету до скликання XIII Археологічного З'їзду в Катеринославі), він провадить археологічні розкопи на пограниччі Київщини та Херсонщини, вміло інтерпретує

здобутий матеріал і цим кладе підвалину плянового археологічного, етнографічного й фолкльорного дослідження цього району, яке не переривається й досі.

Року 1906 Д. М. Щербаківський був призначений на викладача історії і географії в Гуманській гімназії. Він відразу утворив гуманський центр для переведення археологічних та етнографічних досліджень, в якому брали участь сотні людей — учителів, священників і гімназійних учнів. Під його безпосереднім керівництвом вони переводили збирання речей до музеїв київського, львівського (НТШ) та гуманського, записування фолкльорного матеріалу, збирання слів для словника української мови, накреслення і фотографування пам'яток архітектури і народного побуту. Подібні центри єдиної великої національної експедиції для вивчення України (т. зв. експедиції проф. Мих. Грушевського) були тоді утворені по різних місцях Наддніпрянщини і були головним джерелом, з якого черпало свої матеріали НТШ для своїх видань та музеїв; в умовах бо царської Росії можливостей для видання навіть суто наукових матеріалів з українознавства не було. Праця експедиції прервалася до самого від'їзду Д. М. Щербаківського до Києва на посаду вчителя гімназії (сьомої) та на кустоса національного музею, заснованого щойно перед тим під шифрованою назвою: "Киевский Музей Общества изящных искусств и промышленности имени имп. Николая II".

З переїздом до Києва Д. М. Щербаківський розпочинає жваві екскурсії для здобування пам'яток народного мистецтва й творчості для полтавського й київського музеїв.

З метою розбудови музею за найновішою технікою, Д. М. Щербаківський відбуває подорож за кордон, студіює музеї Берліну, Нюрнбергу, Мюнхену, Дрездену, Праги, Відня, Верони, Венеції, Кракова, Львова та інші. Після повернення з-за кордону праця Д. М. Щербаківського розгорнулася в двох напрямках: в напрямкові інтенсивної розбудови Національного Музею в Києві за програмом державного краєзнавчого центру та в напрямі педагогічному. Праця створення Національного Музею, що була провідною зіркою всього життя основоположників Музею — акад. Мик. Біляшівського та Д. Щербаківського — освітлювала українське життя далеко поза стінами Музею. Музей надовго зробився місцем зустрічі провідних національних діячів (М. Грушевський, В. Прокопо-

вич, С. Єфремів, Дм. Дорошенко і багато інших), і був немов би легалізованим штабом української громадськості. Всі найкращі хвилини й довгі роки Д. М. Щербаківський віддав на реалізацію великої ідеї Народного Музею України — величезного пам'ятника її історії та слави.

Одночасно розгорталась інша сторінка життя Д. Щербаківського — популяризація знання про Україну, наукових здобутків українознавства, серед громадянства та української молоді. Офіційне становище Д. М. Щербаківського було — викладача історії в 7-мій київській гімназії та в 2-гій реальній школі (1910 - 1914 рр.). Крім того, він віддано працює в часописі "Сяйво", сповнюючи його своїми високоцінними, часто ревелюційними розвідками в сфері українського народного мистецтва, публікуючи нікому доти невідомі матеріали з поля української народної культури. Як офіцер царської армії, він у час військових дій фактично несе обов'язки інспектора охорони українських пам'яток у районі боїв і збирає пам'ятки до музеїв. Разом з В. Кричевським та Г. Нарбутом, він складає найтісніше коло для заснування в Києві Академії Мистецтв і стає професором тієї Академії для викладу історії українського новітнього та народного мистецтва. Він бере найдіяльнішу участь у заснуванні Всеукраїнської Академії Наук, стає на найвідповідальнішому місці щодо виховання нових українських наукових робітників. У вільні години він працює в Фребелівському Інституті, Археологічному Інституті, Інституті пластичних мистецтв, Архітектурному Інституті. Художник - Індустріальному Технікумі, в Київському Художньому Інституті (доки не були з нього видалені ректором — українським комуністом Ів. Вроною — всі національно-українські викладачі сили), керує семінаром для підготовки аспірантів при київській кафедрі мистецтвознавства Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН), а потім і в Художньому Інституті.

Талановитий педагог, він не тільки навчав своїх учнів, але й запалює їх до служіння українському народові, знаходить у себе час для пильної семінарської з ними праці, для індивідуального вивчення потреб і здібностей кожного з своїх учнів - дослідників. Тому, що радянська влада не підтримувала праці кафедри державними коштами, він на свої власні кошти організує працю семінару кафедри з фахівцями з потрібних для кафедри галузей знання (напр., семінари малярський, різьбарсь-

кий, золотарства, емальєрства, килимарства, гаптарства тощо.

Виключні заслуги має Д. М. Щербаківський в справі охорони і рятування пам'яток української культури — пам'яток мистецтва, архівів, бібліотек, музеїв, церковних скарбів, пам'яток архітектури. Тут він завжди був першим. І праця ця була важкою та небезпечною, як з боку грабіжників, так і з боку комуністичного уряду. Ось 1917 рік. Збільшевізована царська армія вертає з фронту додому через Україну — ділити землю. Проходячи через Україну, збройні відділи насилують населення, палять і нищать старовинні панські садиби, вивозять із собою на Московщину коштовні речі — картини, килими, меблі — військовими обозами додому; палять садиби, фільварки, музеї, бібліотеки. Вогненними загравами палає Україна від Чорного моря аж до Прип'яті. Ідуть криваві розправи з власниками. Гинуть музеї Сангушків, Острозьких, Вишневецьких, Потоцьких, Жолкевських, Скоропадських, Сулимів та інші. Треба всюди встигнути, і навіть туди, де наука досі не знала про великі родові цінності й архіви. Д. Щербаківський всюди перший, і вдень і вночі.

Якщо сучасним і майбутнім поколінням України тепер і в майбутньому буде що вивчати з історії України, то вони мають за це побожно молитись за тих, хто не лише творив цінності нової української культури, але й героїчно рятував історичну спадщину українського народу, в час небувалої доби катастрофи, від вогню і смерті. Д. Щербаківському тут належить найбільша честь, хоч є й інші імена рятівників: акад. Ф. Шміт (помер на засланні), М. Макаренко (загинув на засланні за те, що хотів урятувати від знищення храм св. Дмитра — XI стр. — в Києві) та інші.

Ось, 1919 - 1923 рр. За претекстом потреби допомоги голодуючим Росії, комуністичні уряди Росії та України вирішили пограбувати церковні скарби. За розпорядженням центрального уряду, місцеві комісії ГПУ несподівано приступили до вилучення церковних цінностей, відразу по всій Україні. Була видана також спеціальна інструкція про те, що речі історичної та мистецької вартості не мають бути вилучені і мусять бути передані до музеїв. Так було в теорії. На практиці ж усюди йшов справжній грабунок.

Одного разу, коли Данилові Михайловичу прийшлося вивиривати коштовні реліквії з рук грабіжників, вони, не зважаючи на його документи від Комітету Охорони

Культурно - Історичних Пам'яток, хотіли його розстріляти, але на щастя знайшовся серед них один, що знав його ще з війська, і заступився. 1923 року Д. Щербаківський їздив аж до Москви й там домогся дозволу переглянути в сховищах Наркомфіну вивезені з України церковні цінності. Частину речей, що мали історичну та мистецьку вартість, йому пощастило відібрати і він привіз їх до Київського Історичного Музею.

Під советським режимом Д. Щербаківський почував себе весь час, як під навислим обухом. Правдивий і чесний, завжди щирий та одвертий, що думав, те й говорив, він у своїй широкій діяльності все частіше зустрічався з неприємностями й перешкодами з боку влади, які дедалі ставали гострішими. Для московсько - большевицького режиму був нестерпним український учений, безкомпромісовий патріот, що мужньо і вперто обстоював українську національну культуру. 6-го червня 1927 р. о 10 год. вечора скінчив він життя самогубством, кинувшись в Дніпро біля Ланцюгового мосту в Києві. Він не міг витримати тих інтриг і провокацій, що були скеровані на те, щоб очорнити його світлу постать і позбавити його улюбленої праці, що становила зміст його життя. В передсмертному листі Д. Щербаківський писав: "Я втомився. Залишити музей, якому я віддав кращі роки свого життя, не маю сил. Боротися з кваліфікованою підлістю Онищука і Винницького не вмію, терпіти постійні провокаційні візити Винницького далі не можу".

Найважливіші праці вченого такі: "Символика в українському мистецтві", "Українські дерев'яні церкви", "Сторінка з української демонології", "Золотарська оправа книжок в XVI — XIX ст. на Україні", "Українське мистецтво" (українською і французькою мовами. Прага, 1926). Крім того слід згадати праці про розкопи на Волині та на Поділлі, про козака Мамаю, про українські килими і т. ін. (П. Курінний).

УМЕ віддала Д. М. Щербаківському багато місця, — більше, ніж багатьом іншим видатним постатям України. Сталося це тому, що, по-перше, все життя й сама трагічна смерть цієї незвичайної людини це одна із сторінок історії української культури, а, по-друге, тому, що автор УМЕ мав привілею особисто, працюючи в 1918 р., бібліотекарем в Київському Музею, бачити з якою відданістю й любов'ю працював Д. М. Щербаківський в тому музею, що його за залишити на призволяще нищівникам української культури він "не мав сил" і вділв кра-

ще вмерти. Тоді ж у співпраці з Д. Щербаківським виникла в автора УМЕ ідея розпочати збирання матеріялів для Енциклопедії Укр. Культури, що й породила УМЕ.

ЩЕРБАКІВСЬКИЙ о. МИХАЙЛО — батько Вадима й Данила, священник с. Шпичинці на Сквирщині. Це був один із тих свідомих священників, що дали українській національній революції і відродженій Українській Православній Церкві, керованій митрополитом Василем Липківським, багато передових діячів. Він співробітничав у журналі “Кіевская Старина”, приятелював із славнозвісним проф. Волод. Антоновичем, з Тадеєм Рильським, батьком поета Максима Рильського.

ЩЕРБАЦЬКИЙ (ЩЕРБАК) ТИМОФІЙ (1698 — 1767) — архимандрит печерський, потім в рр. 1747 — 57 митрополит київський, від 1757 р. митрополит московський.

ЩЕРБИНА ФЕДІР (1849 — 1936) — статистик і економіст із Кубані; від 1874 р. член одеської Громади, посол до II Державної Думи від Кубані, перший дослідник селянських бюджетів і поземельної общини в Україні, професор УВУ в Празі і УГА в Подєбрадах, дійсний член НТШ, член кореспондент російської Академії Наук.

ЩИГЛИК — пташка з родини юркуватих, гарно співає. Живиться будяками, як і всі рослини з колючками, нагадують терновий вінець Христа і символізують Страсті Господні. Тому щиглик часто з'являється на картинах, (між іншим у Рафаеля) з Ісусом дитиною, виявляючи тісний зв'язок, що існує між Його втіленням і Страстями.

ЩИРИЦЯ — зелеста рослина, споріднена із лободою. Ця квітка довго не в'яне, а листя її вкрите чорними плямами, ніби жалобою, тому давні греки й римляни садили її коло могилок, символізуючи тим, що душа ще довго житиме на Єлісейських полях. Звідти, мабуть, у нас і вірування: “Як щиріця виросте на призьбі під хатою (призьба нагадує могилку), то ворожать, що то вона когось викликає із хати на цвинтар” (Етн. Зб. ХХХІІ ст. 303).

ЩИРИЦЯ ЮХИМ — педагог, член Трудового конгресу, в рр. 1917 — 18 з подільський губ. комісар освіти, в листопаді 1918 р. товариш міністра освіти; в 1919 р. розстріляний большевиками.

ЩИРСЬКИЙ ІВАН — гравер, працював

в рр. 1682 — 1714 в Києві й Чернігові; від 1697 р. чернець київської Лаври під іменем Інокентія. Йому належать панегіричні грав'юри, присвячені Л. Барановичеві, Ст. Яворському, Ів. Мазепі та інші.

ЩИТ — дерев'яна, або металева заслона для оборони. Як писав Прокопій, слов'янські щити були невеликі. Більші щити поширилися в нас, мабуть, від варязьких часів. Святославове військо в поході на болгарів мало щити довгі, “великі, для безпеки пороблені аж до ніг”. Коли вояки йшли до бою, перше несли щити на плечах, потім ставили їх перед собою.

На картинах в “Житті Бориса і Гліба”, бачимо в нашого війська щити невеликі, що хоронять тільки груди, вгорі ширші, в долині нижчі, вгнуті досередини. Щити були помальовані. “Слово о Полку Ігор.” називає щити “черленими” — червоними. В галицькому війську XIII ст. щити були вкриті бляхою, на сонці блищали — “були, як та зоря”. На щитах були й різні прикраси, може, й герби лицарів. Олег, за переказом літописця, повісив свій щит на воротах Царгороду, щоб зазначити таким чином свою перемогу. (Ів. Крип'якевич “Іст. у. війська” ст. 25).

Вживали щити і пізніше, як охоронну зброю піхоти. В XIV — XV вв. вживали т. зв. ПАВЕЖІВ (див.) щитів чотирикутних, високих на метр і більше. Легка кіннота користувалася невеликими трикутними або чотирикутними щитами. Круглий випуклий щит звали КАЛКАНОМ (див. там же ст. 146). Вираз УЗЯТИ ГОРОД НА ЩИТ означав не тільки, як писав І. Крип'якевич, його пограбувати, але й робити з його населенням усе, що забажається. Літопис вкладає в уста Ігоря Святославича такий опис взяття города (що він же і взяв): “Тоді не мало біди прийняли безневинні християни: батька відлучили від дітей, брата від брата, друга від друга свого, жінок від своїх чоловіків, доньок від матерей їх, товаришку від товаришки; неволя й туга все покрила, живі завидували мерцям, а мерці тішилися, що вони, наче мученики, очистили огнем своє життя. Старих забивали, молодим завдавали нелюдських ран, мужів били і розтинали, жінок знечещували . . .” (Іпат. 435. М. Грушевський “Іст. УР.”, III, 253).

ЩОГОЛІВ ЯКІВ (1824 — 98) — поет із Охтирки на Харківщині, що залишив збірки “Ворскло” (1883), і “Слобожанщина” (1898). Почав друкувати в “Молодику” Бецького (1843) ще в 40-х роках, але Белін-

ський так його привітав, що він надовго замовк. В 60-х роках ім'я Щоголева знову з'явилося в Кулішевій "Хаті", а потім він знову замовк на цілі десятиліття аж до 1876 р., коли він почав складати поезії, що ввійшли в першу його збірку. У своїх поезіях Щоголів виявився "спізненим романтиком", що ідеалізував світлу козацьку минувшину та сумував над її занепадом. Проте, в творах, в яких він описував картини суспільного життя, не забракло в нього й панівного тоді реалізму. Він був одним із перших у нас, що почав брати героями своїх поезій людей ремісничої праці — ("Кравець", "Швець", "Крамар", "Ткач") Але в усякому разі поезія його, хоча й видавалася декому холодною, була щира, й оригінальна, визначалася великим багатством мови та іноді підносились до висот справжнього ліризму. І вже П. Куліш так його характеризував у своїй "Хаті": "Яко поет правдивий, а не підспівач, має він у своєму голосі щось праведно своє, якусь власну повагу й красу, котрої ні в пісні народній не покажеш, ні в Шевченкових віршах не доглядишся; не чуже бо добро він собі присвоїв, а своїм власним добром нас чарує . . .". Не дурно ж і Зеров пізніше зазначав, що він піднявся "до таких висот ліризму", як ніхто з поетів пошевченківської доби. Проте залишався він мало знаний і цінений при житті і залишається призабутим тепер. Образ старого лебедя, що самотній **"гордовито умирає непривітаний співець"**, — образ, що ним закінчив Щоголів свою посмертну збірку, ("Слобожанщина" вийшла в світ в день його похорону, Є. О.), нагадує самого автора, що теж самотній, відокремлений від життя і помер самотньо та гордовито, непривітаний ніким. "Непривітаний за життя може через те тільки, що сам тікав від привіту й ховався зі своїми співами" (С Єфремов "Іст. у. лисьмерства" II, 75).

ЩОРС МИКОЛА (1895 - 1919) — українець із Чернігівщини, що юнаком був спантелечений большевицькою ідеєю, повірив, що тільки ця партія може дати соціальне і національне визволення українського народу. Він очолив один із партизанських загонів на Чернігівщині, що боровся за перемогу московського большевизму в Україні. Пізніше цей загін розбудувався в цілу дивізію. Швидко Щорс визначився, як талановитий військовий провідник і організатор. Та передчасна смерть в серпні 1919 р. обірвала його кар'єру і, мабуть, врятувала його від гіркої зневіри в московським большевизмі, що пізніше зліквідував увесь цвіт

українського комунізму. В 1949 р. увесь СРСР пишню святкував 30-літній ювілей його смерті. Цьому ювілеєві Москва надала особливе значення, щоб підкреслити большевицькі традиції на українському ґрунті. Його іменем названі його рідне місто Сновськ, полки советської армії і вищі школи, музеї та підприємства, йому присвячені поеми, романи й кінофільми, навколо його імені творяться большевицькі міти.

ЩУКА — хижа риба до 2 метрів довжини. Самець щуки зветься ЩУПАК. І щука й шупак відзначаються своєю прожерливістю: хапають усе, що знаходять. Тому "у шупака в череві можна не раз знайти не тільки рибу, але навіть ящірку, або гадину. Такого шупака не годиться їсти" (Етн. Зб. НТШ. У, 179). "Коли у шупаковім череві знайдуть рибу ще свіжу, то її печуть і дають з'їсти хворому на бігунку, то йому зараз же буде ліпше". (там же, 178)". У шупаковій голові є такі кісточки, що виглядають так, як Христові муки — є хрест, є піка (спис), є драбина, є цвяхи, тростина. Як на Святий Вечір їдять шупака, то хто повіднаходить у голові всі ті кісточки, повинен сховати їх і мати весь рік при собі, то до нього не приступить ніяке лихо". (там же ст. 179). На Херсонщині теж "деякі кладуть у мед (яким годують бджіл) хрестувату кісточку з щучої голови та щучі зуби, щоб бджоли добре відгризалися від чужих бджіл". (Ястребов К. Ст. 1897, У, 65 — 6). Коли хто має жовтяницю, то мусить покласти щуку собі на долоню і дивитися на неї, поки не усне щука і не стане жовтою. Тоді в того жовтяниця минеться. (Ястребов в Летоп. III, 106).

У колядках і навіть в історичних піснях зустрічається не раз мітична щука-риба: "А в неділю против понеділка щука-риба грала, а Омельчиха свого сина сильно проклинала . . ." (Драгоманов "Політичні пісні. . ." ч I, в. II, ст.179). Або в коровайній: "У стозі пшениця, під стогом криниця, там щука-риба грала, золоте перо мала . . ." "Золоте перо", мабуть, ішло на прикрашення гильця. Коли ж молода посилала молодому сорочку, співали: "Гримнула щука на морі, приплило золото до берега, старостовому коничкові до чола, щоб ся світив, як зоря, ой щоб з дорожки не зблудив, щоб сорочок не згубив . . ." (Чуб. IV, 184; Голов. IV, 224). У цих піснях відбилися казкові мотиви про щуку-рибу, що доказує рідних чудес. . .

ЩУР — назва ПАЦЮКА в Галичині і

на Поділлі Також велика ластівка, що гніздиться по баштах і інших відлюдних місцях: "Сидить, як щур у горах" (Номис 13-53). Символ відлюдности.

ЩУРАТ ВАСИЛЬ (1879 — 1948) — поет і літературознавець, член ВУАН, дійсний член і деякий час голова НТШ, директор жіночої гімназії СС. Висиліянок, і ректор українського університету у Львові. Із збірок його поезій, що в них знаходимо багато релігійного змісту, назвемо: "Люкс ін тенебріс" ("Світло в темряві", "Мої листи", "На трембіті", "Раз до мене молодість прийшла", "Історичні пісні" (1937); з перекладів: "Слово о Полку Ігоревім", пісня про Ролянда, поезії з Горація та європейських поетів. З наукових праць: "Літературні начерки". "На досвітку нової доби", праці з шевченкознавства, з галицького відродження, тощо. Він автор молитовника, який видали в 1905 р. оо. Василяни в Жовкві: "Із глибини воззвах". Багато завдячує йому за творчу співпрацю українська преса в Галичині, бо він дуже радо писав журналістичні статті на культурні та літературні теми.

ЮГОСЛАВІЯ — королівство сербів, хорватів і словінців, що виникло після першої світової війни. Після другої світової війни воно стало комуністичною республікою на чолі з ТИТОМ, як президентом. В теперішній Югославії (дані з "Гомону України" 27. X. 1956 р.), живе приблизно 40 тисяч українців. Вони поділяються на дві майже рівні групи: так званих карпатських русинів, що переселилися до Бачки перед двомастами роками, та українців галицьких, які прибули на Балкани, на хорватські землі, на переломі ХХ стол. Перших число буде на декілька тисяч більше. Вони живуть в Бачці навколо великого села Руский Керестур і сягають на захід аж поза Брод. Далі від цієї лінії знаходяться вже українці, яких віддавна українцями називають у відміну від "русинів". Русини скупчуються крім Р. Керестура передусім в чисто українських селах: Коцур, Миклошевіці, Бачинці, Беркасово, Потровці, Пішкоревці, Андрієвіці Чайковці та в мішаних містах: Новий Сад, Вербас, Вуковар, Шід.

Українці замешкують приблизно 15 сіл Боснії — Дервента, Сібінь, Липовляни, Лишня, Канижа, Козораць, Прнявор та частинно місто Баня Лука, де творять приблизно третину населення.

І "русини" і "українці" члени одного українського народу. Крім спільного походження єднає їх ще й одна церква, бо всі

вони греко-католики і мають свою церковну ієрархію (понад 40 священників) і єпископа. Кир Гавриїла Букатка з резиденцією в містечку Крижевці). Ще й тепер, не дивлячись на переслідування, вони гуртуються навколо своїх парафій, і офіційна преса мусить рахуватися з їхньою релігією, та дозволяти при будові нових колгоспів будувати нові церкви. Та все ж таки сербський центральний уряд поробив всі заходи, щоб розділити українську людність на дві групи і в той спосіб скоріше їх національно зліквідувати. Београд не допустив української меншини до якого-будь контакту з Україною та українцями. І то не тільки з українською еміграцією, але також і з советською Україною. Ані в часи повної залежності Югославії від Москви до 1948 року, ані в часи розриву Тіта з Сталіном, не мали українці в Югославії жодних газет, книжок, живих контактів чи інших зв'язків з українським народом чи то в Україні, чи в діяспорі. Лише коротко після перемоги над німцями советські висланники заагітували українців за поворот в Україну і поширювали серед них деякі брошури пропагандивного характеру. Пізніше, коли та акція закінчилася, ніхто більше нашими людьми не цікавився, якщо не брати до уваги переслідування активного елемента, священників, чи колишніх діячів. Українцям не дали жодних політичних прав, хоч би навіть таких, як їх мають інші чисельно слабші меншини. Залишилось єдине їх право називати себе українцем і мати в паспорті зазначену українську національність.

Для "русинів", натомість, життя уклають інакше. Їм дозволили відкрити свої власні школи, творити спортові товариства, видавати шкільні підручники, організувати власні хори, театральні гуртки і навіть уряд фінансує їм газету — тижневик "Руске слово", що виходить регулярно в Рускім Керестурі. У всьому послуговуються діялєктом не згадуючи нічим про яку-будь єдність "русинського" народу та русинської мови з українською нацією. Офіційна преса і урядова мова приводять послідовно до повної сербізації. Серед численних "русинських" товариств різного характеру стрічається лише раз ім'я Тараса Шевченка. Це є КПД (Культурно-Просвітне Дружство) ім. Тараса Шевченка в Дюрдьові. Інші товариства носять імена діячів бачванських українців: в Новім Саді ім'я Горького, а в Рускім Керестурі Гавриїла Костельника.

ЮЗЕФОВИЧ МИХАЙЛО (1802 — 1889)

— український ренегат, помічник попечителя київської шкільної округи, голова київської археологічної комісії від 1857 р.; голова комісії для збудування пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві, ініціатор ганебного протиукраїнського закону з 18. V. 1876 р, яким заборонялося ввозити до Росії книжки “на малорос. наречі” з-закордону, друкувати на “том наречі” книжки в Росії (крім історичних пам'яток з правописом оригіналу і творів красного письменства з правописом російським), друкувати українські тексти до нот і уряджувати театральні вистави й публічні читання українською мовою. Цей “закон Юзефовича” повторено 1881 р. (дозволено тільки українські словники, але з правописом російським). В наслідок цього скандального “закону Юзефовича”, навіть народні українські пісні приходилося співати у московському або й французькому перекладі!

ЮЗЕФСЬКИЙ ГЕНРИК (1892 — ?) — поляк з Волині, в 1920 р. товариш міністра внутр. справ УНР, в рр. 1928 — 29 і від 1930 р. воевода волинський, в рр. 1929 — 30 польський міністр внутр. справ.

ЮЛЬ ЮСТУС (1664 — 1715) — данський дипломат, в рр. 1709 — 12 посол при царі Петрі I. В 1711 р. відвідав Україну і залишив записки про місцевості на Гетьманщині, поруйновані москалями. Цей данський дипломат про москалів писав: “Вживаючи огидну страву, до того ще вдягаючись надзвичайно неохайно й брудно, звичайно без білизни, москалі поширюють від себе такий огидний, поганий сморід, що, проживши 3 — 4 дні в тій самій кімнаті, остаточно затроюють у ній повітря і на довший час залишають після себе сморід, так що для чужинця кімната залишається неможлива для замешкання”. (ст. 299). Натомість про українців: “. . . Все населення Козацької України відзначається великою ввічливістю й охайністю, вдягаються чисто і чисто утримують доми”.

Вразила Юля Юста також різниця в освіті москалів і українців. Тим часом, як у Москві данський посол мав великий клопіт із мовою, бо ні один із високих достойників, з якими приходилося зустрічатися послові, не знав ніякої іншої мови, крім московської, а кн. Меншіков “друга особа після царя” — не вмів ні писати, ні навіть читати, в Україні, навпаки, Юль Юст здивувався, що в Лаврі київській можна розмовляти з ченцями лат. мовою “Митрополит гожий увічливий старець, що дуже добре говорить латинською мовою”. Юль Юст відзна-

чає, що навіть по селах люди ходять до церкви з молитовниками, отже вміють читати. Про місто Королевець він писав: “Вулиці в ньому прекрасні, яких я в Московії віде не бачив. Будинки гарні, міцні, чисті виступають на вулицю, як у Данії, а не стоять у глибині подвір'я, як у Московії. Перед Службою Божою дзвонять тут дзвони у три голоси, як у нас, а пізніше, під час самої відправи рідко подзвонюють. Козаки, як і москалі, грецької віри, але у дзвони дзвонять по нашому (данському). між тим, як москалі виключно “трзвонять” (без порядку, галасливо).

Про відносини між українцями й москалями данський посол відмічав: “Козаки, будучи народом вільнолюбним, невдоволені царем за призначення до їх фортець московських командантів . . . Вважаючи себе вільним народом, вони огірені, що постійно мусять прислужуватися цареві й виконувати його накази . . .”. “Цар постійно тримає на Україні міністра, щоб той пильно слідкував за гетьманом . . . Крім того, під час походів при Скоропадським стоїть московський генерал - майор Бутурлін, командант 3 чи 4 — тисячного відділу добре вивчених московських солдат”.

В подорожі через Поділля посла супроводив відділ московських драгунів, як охорона проти татар та інших несподіванок. З цього приводу Юль Юст зазначає: “Я вживав чимало заходів, щоб стримувати призначених мені драгонів від грабунку й бандитизму. Свавілья їх доходило до того, що вони часто просто погрожували залишити мене, якщо я не дозволю їм робити, що вони захочуть. За моїми плечима вони грабували всякого зустрічного, продавали жидам мої коні, які потім, після отримання грошей, викрадали назад, щоб я нічого не помітив; зупинили раз одного жида, що гнав биків, на яких було випечене царське тавро, і стали запевняти, що бики належать цареві, що жид їх украв, і вимагали від нього по карбованцеві за штуку, погрожуючи, що за непослух відберуть у нього товар силою . . .” (Січинський “Чужинці про Україну” 1938 ст. 123 — 31).

ЮНАКІВ МИКОЛА (1871 — 1931) — до 1917 р. генерал російської служби, професор російської академії ген. штабу, історик північної війни 1708 — 09 рр., командант VIII рос. армії; після 1817 р. на українській службі: начальник штабу Головного Отамана, військовий міністер, голова Вищої Військової Ради та Укр. Воєнно - Історичного Т-ва; генерал - полковник генерал штабу.

ЮПКА — верхній одяг: у чоловіків це рід каптана хатнього виробу, більш тонкого сукна зі станом, із зборами та стоячим коміром; у жінок — легенька жіноча свита. Українська юпка не має нічого спільного з московською “юбкою” — спідницею.

ЮР — народньо - популярна назва Святоюрської гори у Львові з усіма її забудовами. За переказами, тут в 1280 р. засновано монастир і побудовано дерев'яну церкву. Перша мурована церква виникла тут в 1363 р., — її було розібрано в 1743 р. На її місці архітект Меретин побудував в рр. 1744 — 59 сучасну рококову катедральну церкву св. Юра, закінчену 1764 р. Тут же побудовано і митрополичу палату в 60-х рр. XVIII ст.

ЮРІЙ СВЯТИЙ — великомученик і побідоносець, що згинув мученичою смертю в Нікомедії 303 р. по Хр. А Пам'ять його святкують 23. квітня. Поміж святими християнської легенди постать св. Юра в нас найбільш зіндивідуалізована й найбільш як крава. Склалася вона, як писав М. Грушевський, головно з елементів натуралістичної мітології, свійських і мандрівних, світових, а з легенди спеціально християнської, ввійшло до неї властиво дуже мало. Це в нас насамперед бог і персоналіфікація весни, себто весняного відродження природи і всього того весняного буяння, що виявляється чи то в зеленому ШУМІ (див.) чи то в розбуджених весною звіринних іграх, чи то в паруванні молоді, чи то в господарських заходах хліборобів та пастухів, чи то в організації воєнних дружин на новий воєнний сезон. Гуцули просто й називають весну св. Юрієм: “В цей день сходить весна на землю” (МУЕ НТШ. XV). До Юрія весну тільки викликали та виглядали, а від дня св. Юрія вона вже на землі, бо “Як май затрубив пресвятий Юрій, зазеленіли гори - долини, гори - долини щей полонини. Пішли голоси по всіх низинах, по буковинах, по всіх ручинах, та по річках, по кирничинах. Усі низини зазеленіли. всі буковини ся зашаріли, та зозулечки повилітали — защебетали, і всі ся річки порозмерзали, всі ся кернички повиповняли, та всі овечки та забляли, всі ся вівчарі ізрадували . . . ” (М. Груш. “Іст. У. літ.” I, 183 — 84).

Тут св. Юрій виступає, як вісник, трубач весни, як св. Петро — вісник, трубач літа, а св. Дмитро — вісник, трубач зими. Другий весняний образ св. Юрія — ВОРОТАР, чи КЛЮЧАР неба, що відмикає небо

на дощ, на росу: “. . . Та Юрай матір кличе та подай, матко, ключа одімкнути небо, випустити росу . . . ” (Чуб. 30). В одній пинській колядці оспівуються такі весняні та літні “святця”: “Першее святце — святе Юріє, другее святце — святий Петро, третее святця — свята Ілія: святе Юріє землю одмикає, святий Петро жито зажинає, свята Ілія у копи складає. . . ” (Чуб. 337). Отже, не диво, що роса на Юрія має цілощущу силу. Тому намагаються того дня вигнати худобу на поле якнайраніше — “щоб попоїла Юрієвої манни”, — себто роси, бо інакше худоба не була б ситою (Зап. ЮЗОтд. II, 956—57).

На думку М. Грушевського, св. Юрій, що титулується іноді навіть і “Сином Божим”, перейняв на себе функції передхристиянського Рая, і Потебня теж доводив, що ім'я мітичної особи, що відмикає небо і землю, “по полю ходить, хліб — жито родить”, колись було властиво РАЙ, а Юрій перебрав її функції внаслідок подібності імени. (Див. РАЙ). Не дурно ж і білоруський дослідник Шейн винайшов був у Раї нового слов'янського бога, якого ім'я залишилось в обжиночних піснях, як епітет обжиночного снопа чи вінка. . . .

Того дня справляли й урочисті обходи поля, в останні часи в церковній формі — зі свщеником, хоругвами, іконами та з церковним свяченням води, а колись і з вегетативними хороводами й танцями, які так обурювали Вишенського, що він закликав знищити цей “празник диявольський на поле ізшедших сатані офіру танцями і скоками чинити”.

Після обходу відбувалась на полі трапеза: їли й пили весь день, при чому вживалися останки великоднього свяченого і, пс скінченню трапези, дещо з того закопувалось у полі з примівками на врожай. Господарі качалися по засіву, на всі чотири боки, щоб тим способом викликати буйний врожай (Чуб. III, 30; МУЕ НТШ, VI ст. XV і 67) Обхід поля вважався засобом на дощ, він відповідав полуднево - слов'янським процесіям, де пісня вказує, що хмари повинні так іти небом, як іде процесія полем, і мають “протікати” для проростання збіжжя і вина. (М. Груш. “Іст. У. літ.” I, 184)

Другий момент Юрієвого дня, коло якого збираються різні магичні акти, зв'язаний з господарськими заходами щодс охорони худоби. На Юрія худоба вперше виганяється до стада. В зв'язку з цим низка обрядів має своїм завданням охоронити її від усякої нечистої сили і забезпечити багату “манну” — добуток від неї.

Для цього переганяють худобу через жар від вогнища — “щоб така гостра була, як ватра”. До вогнища вживали головню ГЛОГУ, щоб “хвороби не чіплялися, як глогу ніщо не чіпляється” . . . Попіл, що залишався від вогнища, розсівали по царині, щоб корови та вівці, що будуть із цієї царини сіно їсти — “давали велико молока, прудко множилися, пишно котилися, та щоб кожна маржина чинила по двоє . . . ” (МУЕ НТШ VII, 246). Крім того, годували худобу рештками свяченого, потріпували вербою, обливали пастуха водою, тощо. Вигоняючи коні в поле, проводили по їх спині червоною крашанкою, примовляючи: “Як яйце гладке й кругле, так щоб і кінь мій був гладкий та ситий”. Крашанкою обносили також і стадо, щоб його не рвали вовки. (Сумцов в К. Ст. 1889, VII. 35 — 37).

Вірили загально, що в ніч перед св. Юрієм відьми особливо ходили по дворах і відбирали в корів молоко. Щоб не дати їм доступу до худоби, ще з вечора перед Юрієм писали дьогтем хрести на воротах усіх холодних будинків (себто, крім хати). Ті, що мали вівці, в'язали над ворітьми пучки терну й квітку. Усипали також двір маком, щоб відьми, перше, ніж підійти до худоби, мусіли зібрати весь мак. Цієї ночі відьми роздвоювали також кожному півневі два пера в хвості (Зап. ЮЗОтд. II, 384). Відьми мусіли поспішатися робити всі ці свої злі вчинки, поки ще не прийшов св. Юрій, бо, коли б він їх знайшов, понижував би. Біля Вінниці на березі Буга показували камінь, на якому ніби залишились сліди пролятого молока, відбитки слідів коня св. Юрія та дірку від його списа: то ніби св. Юрій наздигнав був відьму, як вона несла молоко, відібране в чужих корів Тут він пробив її своїм списом, молоко пролялось і закам'яніло. (К. Ст. 1895. IX, ст. 304).

Згідно з християнською іконографією св. Юрій з'являється звичайно на білому коні, з довгим списом у руках, яким він побиває нечисту силу та, за церковною традицією, всяких зміїв. Проте, як завжди жив М. Грушевський, образ Юрія — змєборця розплився в мотиві багатирського змєборства: всі багатирі стали змєборцями, св. Юрієві ж припала особлива ролля ПОЛІСУНА, патрона їздців, ловців, а також усякої звірні, а найбільше від усіх — вовків, яким, як і іншій звірині, він призначає їх здобич. Тому на св. Юрія не годиться відбирати від звірини те, що вона вхопить: то їй призначено від св. Юрія. “Звірята з одного гнізда” цього дня ніби

сходяться й розмовляють між собою, а потім знову розходяться світами (МУЕ НТШ. XI, 20).

Глибоке моральне почуття заложене в незвичайно популярнім оповіданні про Юрієві СУДИ над звірями. Часом у них Юрія заступає св. Микола, св. Петро, а то й св. Павло, але ідеологічно вони зв'язані зі св. Юрієм. В деяких варіантах цих оповідань, ці суди представляються, як щоденний розподіл поживи вовкам. В інших варіантах ці щорічні збори на св. Юрія так змальовуються: збираються всі птахи і всі звірі, і св. Юрій визначає всім від найменших до найбільших, де вони того року мають жити і що їсти. В деяких варіантах св. Юрій представляється на цих судах не лицарем на білм коні, а сивим старцем, — але тут ми маємо, очевидно, відворотний рефлекс образа св. Миколая, або св. Петра, що в деяких варіантах заступили св. Юрія.

Якщо сам Юрій виступає втіленням справедливості і тому має ті суди над звірми, що їх ніхто краще від нього не може розсудити, то зате його кінь чомусь у народі симпатією не користується: “Такий справедливий, як св. Юрія кінь”, кажуть у нас про явно несправедливу людину (Франко, III, 163). Або: “Фальшивий, як св. Юрія кінь”, — кажуть про облесну людину (там же 248).

Приписувано св. Юрієві й ще одну, дуже спеціальну функцію — робити відміни місяця, при чому засіб до того мав бути дуже примітивний: св. Юрій мав би совати відповідну заслонку, то накладати її. то знову здіймати (О. Веселовський “Роззисканія” II, 132). З днем св. Юрія в'язалися численні прикмети: “Як піде дощ до Юрія, то буде хліб і в дурня” (Номис, 427). “На Юрія ворона в житі сховається” (Номис, 435).

В паралель із весіннім Юрієм був і осінній — 26 листопада Цей день теж присвячували Юрієві, щоб вовки худобу не тягали, і називали його — **ВОВЧЕ СВЯТО**. До осіннього Юрія прив'язується приповідка: “Юрій мости мостить, Микола гвоздем прибиває”. (Номис, 502).

Вдосвіта на самого Юрія (весіннього) збирали трав'янисту рослину — ЮРОЧКУ (Ранункулюс акріс) і потім давали її худобі, посікши дрібненько, та посоливши сіллю зі Святого Вечора: від того худоба мала давати “ладну сметану” і масло “жовте, як віск”. (МУЕ. НТШ. VII. 247)

Св. Юрій — патрон українського ПЛАСТУ (див.). Ю. С. писав у “Нов. Шляху”: “Як тільки Український Пласт вирив на своєму щиті слова: “лицарськість”, “чесна

гра", "боротьба за нове завтра" — стало ясным, що патроном такого Українського Пласту не може бути ніхто інший, як тільки св. Юрій. Той св. Юрій, що його легенда обдарувала всіма прикметами і чеснотами, які стали пластунам взірцем. Із патрона став св. Юрій символом, став "Лицарем Білим", а день св. Юрія став пластовим святом, святом усього, що молоде, живе і творче, став "Святом Весни".

У св. Юрію ми бачимо того, що жив і згинув для Ідеї, що в боротьбі був відважний і чистий, як кришталь, що противникові казав віч-на-віч, а не йшов підступом, "ножем із-заду". — І такого св. Юрія вчили молодь бачити весняні таборіватри, свята весни безчисленні буйні молодечі мрії!

Папа Іван ХХІІ визнав св. Юрія мітичною постаттю і виключив його із реєстру католицьких святих.

ЮРІЙ І, (б. 1250 — 1308) — син Льва Даниловича, король галицький в рр. 1300 — 1308. Ше за батька воював із поляками й уграми, заняв Люблин та частину Угорської України. Був на свій час одним із найпотужніших володарів Європи, бо мав під собою всі українські землі, включно з Києвом і Черніговом, сконсолідувавши їх в одній великодержаві. Він був заключив із папою Боніфатієм VIII політичний і церковний союз, внаслідок чого одержав від папи королівську корону в 1299 р., та дозволив встановити в Україні деякі латинсько - католицькі єпископства. Але зі смертю Боніфатія VIII в 1303 р. церковна і політична унія України з Римом впала (тривала не повних 4 роки) і латинський єпископства в Україні були скасовані.

ЮРІЙ ІІ, БОЛЕСЛАВ, († 1340) — Князь галицький, син Льва І, вихований в католицькій вірі, ширив західні звичаї і загинув, отруений боярами. З ним закінчився рід Романовичів та панування в Галичині української династії.

ЮРКЕВИЧ ВІКТОР (1808) — Історик на головна праця "Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького".

ЮРКЕВИЧ ЙОСИП (1855 — 1910) — лікар, член старої київської Громади, співробітник "Ради". ЛНВісника, "Села" та інших часописів. Залишив нариси "Сучасні сільські малюнки".

ЮРКЕВИЧ ЛЕВ (1885 — 1918) — член УСДРП., партійне псевдо — РИБАЛКА, ви-

давав місячник "Дзвін" у Києві, "Наш Голос" у Львові, "Боротьбу" — у Женеві за першої світової війни. Він, полемізуючи з московським "Соціал - Демократом", що його видавав за І. світової війни Ленін у Швейцарії, ясно вказав на суперечність у теоріях Леніна, що, з одного боку, ніби став в оборону поневолених націй, а, з другого боку, вказував на необхідність для перемоги соціалізму творення великих централізованих держав (Див. ЦЕНТРАЛІЗМ). Л. Юркевич в цій справі писав: "Партія оборони державної незалежності націй, яка своєю діяльністю причиняється до створення велетенських держав... чи можна вигадати більшу нісенітницю? Невже ж ті всі повстання, які обіцяє організувати "Соціал - Демократ" на другий день по російській революції, приведуть не до національних держав, а тільки до більшого зміцнення велетенських держав? Це за "здравіє" поневолених націй, яке кінчиться за їх "упокій", показує тільки, що розмови "Соціал - Демократа" про необхідність оборони права націй на державне самовизначення потрібне йому тільки, як **демагогічне** средство (засіб) для **заспокоєння** "всіх нині поневолених народів", щоб вони "вільно і безбоязно" дозволили російській "велетенській державі" без перешкод гнобити їх... Люди, які проголошують право нації на державну незалежність і кажуть, що вони **обороняють** це право, тут же, на очах всієї "чесної громади", відкидають право робітництва поневолених націй навіть на автономну організацію!. Нам **обіцяють все**, навіть самостійну державу, але тільки для того, щоб ми повірили цим облудним і нечесним обіцянкам і відмовилися навіть від права на свою соціалістичну організацію всередині "велетенської" держави. Цей "інтернаціоналізм", який опирається на націоналістичну мораль сучасних "велетенських держав", воістину може глибоко обурювати..." ("Боротьба" травень 1915 р. Цитовано в П. Феденка "Марксистські і большевицькі теорії національного питання" 1960 ст. 51—52).

Л. Юркевич був перший, що розкрив софізми ленінської теорії національного питання і видав московською мовою в 1917 р. в Женеві брошуру: Л. Рибалка "Русские соціал-демократи і національний вопрос". Автор її негайно після упадку царського режиму виїхав на Україну, але подорозі помер у Москві, П. Феденко).

ЮРКЕВИЧ ПАМФІЛ (1827 — 74) — філософ українського походження професор київської Академії, потім московського університету (від 1861 р.), критик матерія-

лізму, представник “філософії серця”, що мала великий вплив у Росії (учнем Юркевича був В. Соловйов).

ЮРТИК Г. — див. ТЮТЮННИК ЮРІЙ

ЮРЧЕНКО ВІТАЛІЙ, властиво **КАРАСЬ** — **ГАЛИЦЬКИЙ ЮРІЙ** (1900 — ?) — втікач із Соловок до Галичини, де вийшли його спогади “Шляхами на Соловки” та “Зі Соловецького пекла на волю” і повість “Червоний чад”.

ЮРЧЕНКО ОЛЕКСАНДЕР (1904 — 62) — історик права та економіст, професор УВУ в Мюнхені, член Інституту по вивченню ССРСР, член Українського Національного Союзу, від якого ввійшов в УНРаду в 1948 р. Був Державним Секретарем УНР (1951 — 1954), заступником голови Вик. Органу УНРади та керівником ресорту внутрішніх справ (1957 — 61). Загинув у самоходовій катастрофі.

ЮХТА — шкура з молоді рогатої худоби, виправлена ялиноюю, вербовою чи березовою корою та березовим дьогтем; вона не пропускає води, і тому її вживають на чоботи та різні інші вироби.

ЮШНЕВСЬКИЙ ОЛЕКСА (1787 — 1944) — декабрист, родом із Галичини, член “Союзу Благоденствія”, один із провідників “Південного Товариства”, генерал-інтендант російської II армії; засуджений на смерть, а потім засланий на 20-літню каторгу до Сибіру, де й помер.

ЮШНЕВСЬКИЙ СЕМЕН (1801 — 44) — брат Олекси, декабрист, член “Південного Товариства”; був ув'язнений в фортеці.

ЯБЕДА — наклеп. Колись **ЯБЕДНИКОМ** звали дрібного судового урядника, але ці “ябеди”, як пояснював проф. Ів. Огієнко, (Рідна Мова, 1939, ст. 342) своїм поступованням так в'їлися народіві, що цим словом охрещено всякого наклепника. В словнику П. Беринди 1627 року читаємо: “клевета, ябедництво, клеветник — ябедник”. Вживається це слово і в значенні причепливої, влізливої людини: “То така ябеда!” Але частіше значення наклепу: “Ябеди за чвірку горілки пише” (Сл. Грінченко)

ЯБЛОНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1829 — 1913) — польський історик, що залишив по собі багато праць і розвідок з історії України під польським пануванням,

зокрема щодо історії її заселення, адміністративного устрою, тощо. Розглядаючи “Етнічну постать України” у “Квартальнику Історичнім” з 1893 р., він писав, що “навіть монгольська буря не могла багато знищити Україну щодо самої суті. Ця відрічна земля, яка була колись кочовищем туранських народів. половців і їх побратимів, що один одного звідци випирали, стояла отвором для кожного, даючи рівне право кожному сміливцеві, але на цій землі вирішне було українське живло, що взяло верх над всіма іншими й вирішило про майбутнє цієї землі. І все, що відтоді попадало в Україну, мусіло розтопитись у цьому українському живлі. Бо всі географічні, політичні й культурні впливи діяли від віків у користь цього живла”.

ЯБЛОНОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (н. 1870) — фельстоніст українського роду московських часописів ліберального напрямку, як “Кіевская Мисль”, (до 1918 р.), а на еміграції монархічного “Возрожденія” в Парижі Ренегат, ворог українського визвольного руху.

ЯБЛОНОВСЬКИЙ СТАНІСЛАВ ЯН (1634 — 1772) — польський державний діяч в 1664 р. воевода руський, від 1676 р. гетьман польський, від 1682 р. великий коронний гетьман, учасник багатьох походів.

ЯБЛУКО — плід ЯБЛУНИ, дерева заввишки 8 — 10 метрів з біло-рожевим цвітом і дуже твердою та щільною деревиною З огляду на свій смак і соковитість, яблуко з найдавніших часів зробилося символом любови і кохання. У давніх греків та римлян яблуко було невідмінним атрибутом Венери, богині любови. Та й овоч, яким Лукавий спокусив Єву, був також яблуком: “І Бог сотворив чоловіка і дав йому рай, і казав йому по тім раї ходити і з усіх овочів їсти, а з тої яблуні, що посадив Сатана (так інтерпретує наріч заборону не їсти овочів з дерева пізнання добра і зла, Є. О.), з того дерева Бог завазав (заборонив) їсти”. (Етн. Зб. НТШ, XII, 15). Порушення цієї заборони привело до поновної заборони — не їсти яблук до Спаса: “Кажуть, в кого діти померли, так їм на тім світі не дадуть яблужка за те, що їх батько чи мати, їли яблужка до Спаса. Бог заборонив Адамові та Єві їсти яблужка, вони не послухались, через те їх і викишкали з раю. Бог казав їм: “Їжте ви сливки, грівки й вишні, а яблук не їжте!” Через те і тепер не годиться їсти яблук без Божого благословення”. (МУЕ НТШ.

VI. 137). Справа яблук у раю комплікується тією обставиною, що яблунь у Палестині не знайдено: Кавказ — південна межа їх поширення. Але ж не сказано, що рай був у Палестині! . .

У нас яблуко, як символ любови, фігурує дуже часто в народніх звичаях. “Коли парубок ходить до дівки і думає її сватати, то йде до міста, купує пару червоних яблук і дає їй. Як прийме, то — знак, що піде за нього. Якби приймила і потім не пішла, то це такий гріх, як коли б зломила присягу”. (Етн. Зб. НТШ, V, 170). Цю символіку знаходимо і в піснях: “їй в садочку — виноградочку зелена, зелена яблунька червоні яблучка вродила, і стерегла їх гречна панна. Виходить до неї батечко її: “Звержи мені, донечко, з пару яблучок” — “Ой не звержу, милому держу . .” Те саме відповідає вона й на прохання матері та сестри, аж поки не приходять коханий: “Ой тобі я звержу, давно тобі держу . .” (Етн. Зб. НТШ. XI. 16).

Трьома червоними яблуками прикрашали на весіллі коровай, настромлюючи їх на гильце (Франко, III, 358). Звідти й приповідка: “Минулися червоні яблучка”, що її кажуть, коли дівчина вже замужем, або зіс`рлася. (Там же).

Значення символу любови має яблуко і в пісні з Вороніжчини: “Як упав сніжок та на мій садок, ізбив із яблуньки красне яблучко, — Котись, яблучко, куди котишся, — оддай, таточку, куди хочеться. . .” Тому й прикмета: “Коли сняться червоні ябка, прибуде кавалер” (Франко, III, 139). В зв'язку з цією символікою стоїть й іронічна приповідка: “Ось тобі, Гапко, й червоне ябко!” — кажуть комусь, хто сподівався якогось добра, а натомість має клопіт, як дівчина, що до неї перше залицявся парубок, а потім покинув (Франко. I. 315).

Відповідно до еротичного значення яблука, і дерево, що породжує цей овоч, набирає еротичного значення. На Київщині оповідали: “А ото на яблуні сплітаються дві галузки. то люди й собі дуже запобігають цього листя й прутиків У нас то й купувала баба, бо вкрати трудно через собак А як би можна було, то геть розкрали б ту деревину знаючі люди, щоб варити її й напввати тих, що або не любляться, або не мають дітей . .” (МУЕ, НТШ. VIII, 129). І сад яблуневий — сад любови: “Я два сади вишневи облітав, а в третьому яблуневому пробував, ой там я тебе, чорну галочку, сподобав. . .” (Чуб. IV. 75).

Як давнє райське дерево, фігурує іно-

ді яблуня, замість верби, чи явора, в колядках, і як мітичне світове дерево: “А в пана Івана, в пана Івана стояла яблуня серед двора, на тій яблуні злота кора. Золотая кора — то його жена, а що почечка — то його донечка, а що віточки — то його діточки, а що сучечки — то його синочки” (М. Груш. I, ст. 207). У наших легендах зустрічається нерідко мотив вирощування грішником яблуні з вугілля: цей мотив бере свій початок в апокрифічних оповіданнях про преблаженне дерево: біблійний кровосумішник Лот, покаявшись перед Авраамом, дістав від нього покуту — посадити головешки від райського дерева, що його посадив був Сатанаїл, і поливати їх, носячи здалеку воду, аж поки не проростуть. З тих головешок вирросло дерево, що на ньому пізніше був розп'ятий Христос (М. Груш. “Іст. у. літ.” IV. 540)

ЗОЛОТЕ ЯБЛУКО — символ сонця: “Котилося яблучко згори додолу (був захід сонця, Є. О.), — час вам дівочки з гулянки додому” (Чуб. III, 131). Фігурує яблуко й одночасно, як символ сонця і гарної жінки: “Ой що ж тота за мудра сванечка! Укотилася сонцем віконцем до хати, покотилось жовтим яблучком по столі, покотилось старому старості по полі . .” (Потебня в РФВ. 1882. III. 67),

Як символ гарної жінки чи дівчини, яблуко зустрічається часто: “Ладне ябко свинка з'їла”, — кажуть про гарну дівчину, що невдало вийшла заміж (Франко. III, 358). Або: “Червоне ябко, а хробатливе”. — гарна дівчина, та хворовита (там же). Виступає воно і як символ фізичної краси, здоров'я: “Було личко, як яблучко, стало, як ожина”. — було здорове, свіже, гладке, а потім укрилося зморшками. Тому й співають: “Питався мене парубок, чомусь така гладка: мене мати породила, та як цвіли ябка” (Етн. Зб. НТШ XI. 55): цвітіння, себто зародження яблук, магично вплинуло й на дівчину, що народжувалася, і тому вона стала — “як яблучко”. “В мене личко, як яблучко, а сама я, як ягода”. (Чуб IV. 80).

ЯВІР — високе, ставне, гарне дерево, що найкраще росте на левадах над річками, чи на лугах біля лісів. Доживає до 500 років, і з нього в нас видовбували бандури. В українських піснях явір улюблене ідеальне дерево, що символізує гарного парубка, козака, взагалі мужчину: “Да нема дерева, ряснішого від явора, та нема роду, ріднішого від братіка . . .” (Чуб. V, 439). Або: “Що й у саду розвився яворко,

ой то в мене ріднесенький батенько” (Чуб V, 455).

Яворовим деревом, — писав Онихук в початку цього століття, — ніхто й досі не палить у печі, бо то — гріх: “Явір із чоловіка”; також на листю з цього дерева не можна пекти коржів, бо то — “долоня і п’ять пальців”. Лиш, як приїде Свята Неділя, (тобто Зелені Свята), тоді всякий набуває яворових віток та й обмаїть ними в хаті, хату й обійстя. (МУЕ, НТШ. XI, 44).

У піснях не рідко співають про “три явори”: “Ой у полі, полі є три явори, тонкі, високі, в корінь глибокі, — в корінь глибокі, зверху листяті . . .” Що це за “три явори”, про це можна догадатися з стародавньої космологічної колядки, що її опу бликував Новосельський: “Як то було спрежде віку? спрежде віку, звчаття світу? Вигравало синее море. на синьому морі три явори. на тих яворах три крісечки: на першому кріслі сам Господь, на другому кріслі святий Петро, на третім кріслі святий Павло. . .” В колядці, що видруковано в збірці Вагилевича, замість трьох яворів, фігурує лише один — справжнє предвічне світове дерево (див. ДЕРЕВО): “Тоді не було неба ні землі, але було синее море, а серед моря зелений явір: на явороньку три голубоньки, радоньку радять, як світ снувати. . .” (див. ГОЛУБ). Це всесвітнє дерево переходить пізніше в двір господаря і приносить людям усякі пожитки: “У нашого брата обгороджено, красно обметено, серед подвір’я — зелений явір. Під тим явором чорнії бобри на осередку ярії бджоли, а на вершечку сиві соколи: чорнії бобри на шуби добрі, ярії бджоли — медв на столи, сиві соколи Богу на хвалу . . .”.

Схиляння явора в піснях — символ журби: “Стоїть явір над водою, в воду похилився, — на козака пригодонька, козак зажурився . . .” Місце під явором — звичайне місце кохання: “Ой вронила я віночок через свій дурний розумочок, в чистім полі без неволі, під явором зелененьким із Івасем молоденьким . . .”

Підливання явора — плекання любови з коханим: “Ой дай мене, мамо, за такого, що він мене вірно любить, а я його . . . Я в своїй неньці на відході, посадила яворонька на городі: рости, рости, явороньку, розростайся . . . Мати моя ставенькая, здогадайся: нема дочки, нема дочки, лиш слідочок, що салила, підливала яворочок . . .” (Етн Зб НТШ. XI, 163).

Хоча з явором лучиться звичайно ідея фізичного кохання, і то навіть і без любови,

як от у пісні: “В мене молодой мачуха лихая: посилає мене ні сюди, ні туди — чистее поле пшениченьку жати, під зелений явір постіленьку слати, — велить мені мати із нелюбом спати . . .” (Чуб. V, 565); все ж часто явір символізує й чисту духову любов, чи прихильність: “Зеленая дівровонько, чога в тебе яворів много, зеленого та й одного? Молодая Марусенько, чога в тебе батьків много, рідного та й ні одного? (Чуб. IV). Ця любов і прихильність виявляється навіть і в потусторонньому світі: “Зрубай, батеньку, високу яворину, збудуй, батеньку, широку домовину. Положить нас до купи головами, щоб на тім світі була розмова між нами . . .” (Чуб. V, 472).

Відповідно до цього, і на гробках парубкові, чи синові, все садили явора, що хилилися до дерева, посаженого на гробку любої дівчини, чи жінки: “Поховали сина під церковкою, а жену за церковкою. Виріс над сином зелений явір, а над жінкою біла береза: “Ой росли, росли та й схилилися, вище церковки та й зчепилися . . .” (Чуб. V, 713). Або: “Поховали сина на цвинтарі, а невістку під цвинтарем. Посадили синові яворину, а невістці тернину: корінь до кореня зростається, листок до листка зливається . . .” (Чуб. V, 715) Тесання явора має подвійне символічне значення: по-перше, воно в’яжеться з увялінням про роблення домовини з явору, і тому віщує горе: “Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину, молодому козакові та й на домовину . . .” (Драгоманов, “Політ. пісні” I, ч. VI, ст 117)

А, по-друге, в’яжеться з увялінням про стружки, що летять за вітром і тому символізують сплітки: “Ой, піду я в лісок-лісок, там люди явори тешуть; ой, стану я, послухаю, що за мене вороги брешуть . . .”

Іноді яворина, що росте самотно, символізує сиротину, споглу любови. В такому разі, рубання тієї яворини, як і взагалі всякого дерева, символізує шлюбне єднання: “Рубай, сину, яворину, добре клинція буде: сватай, сину, сиротину, господня буде . . .” (Чуб. V, 883).

ЯВОРНИЦЬКИЙ (ЄВАРНИЦЬКИЙ) ДМИТРО (1857 — 1940) — археолог, історик, етнограф і белетрист, член ВУАН і НТШ, дослідник Запорожжя, директор музею ім. Поля в Катеринославі, пізнішому Дніпропетровському, професор ІНО там і керівник Дніпропетровських експедицій в рр. 1927 — 30. В наукових працях, як от “Вільності запорозьких козаків”, “За-

порожжя в залишках старовини й переказах народу”, в праці про Ів. Сірка, Яворницький доводив, що вільне Запоріжжя було захистом національної свободи України. Ріпин називав Яворницького “безсмертною душею Запорожжя” і змалював з нього писаря в відомій картині “Запорожці пишуть листа . . .”. Поза численними науковими працями з історії та археології України, Яворницький публікував чимало і з ділянки мистецтва, як, напр., пояснювальний текст до альбому “З української старовини” 1900 р. чи “З приводу картини С. І.: Васильківського” 1886 р. та інш. Помер він, зневажуваний советською владою, і смерть його пройшла непомітно в гуркоті другої світової війни.

ЯВОРСЬКИЙ МАТВІЙ (1885 — ?) — історик, старшина УГА — ЧУГА, пізніше комуніст, професор історії України в університеті ім. тов. Артема, пізніше завідувач Управління Укрнауки, голова катедри історії України в Інституті Марксизму в Харкові, член ВУАН (з призначення партії). Вичищений в 1930 р., був незабаром заарештований і опинився на Соловках, звідки незабаром до закінчення свого терміну написав, за посвідченням С. Підгайно го (“Укр. Інтелігенція на Соловках” II, 49) грізного листа Сталінові з обвинуваченням його в народобивчій політиці супроти України. Закінчував він того свого листа, що в копіях був поширений на Соловках, заявою Яворського про зречення з права звільнення з ув’язнення, — “доки Україною будуть правити Сталін із москалями”. Як тільки листа було передано, то го ж вечора Яворського засадили до ізолятора, а за два — три тижні йому оголосили, що його термін продовжено ще на п’ять літ. М. Яворський пробув в ізоляторі до кінця 1937 р., коли був вивезений до “спецтабору” в напрямі Ухта - Печора. разом із іншими українцями. Дальша доля невідома.

ЯВОРСЬКИЙ СТЕПАН (СЕМЕН) (1658 — 1722 — визначний церковний діяч родом із Галичини. Вчився він у київській колегії, де звернув на себе своїми літературними здатностями увагу й ласку ректора, пізнішого архимандрита печерського й митрополита Варлаама Ясинського. Він був посланий на дальші студії до Польщі, де, щоб бути прийнятим на вищі теологічні студії в 1684 р. прийняв католицтво в 1687 р. повернувся на православ’я і став професором і префектом київської Академії. Викликаний в 1700 р. до Москви в

церковних справах, звернув на себе увагу Петра I своїм проповідницьким талантом і, проти своєї волі одержав з найвищих церковних посад — митрополію рязанську з обов’язком фактично пробувати в Москві і бути (в 1702 р.) по смерті патріярха Адріяна, “блюстителем патріяршого престолу”, себто головою російс. Церкви. Хоч він і потім усею душею поривався до свого Ніжина ще в 1718 р. на колінах благав царя відпустити його на батьківщину; всі свої вільні засоби пересилав Ніжинському монастиреві — “Богородичному Назаретові”, який він заснував і який, за його наміром, мав стати центром науки й школою проповідей на всю Україну, і якому він заповів у спадщину все своє майно, цар задержав його при собі до смерті, в ролі номінального голови Церкви. Фактичну адміністрацію Церкви перебрав на себе сам цар, зробивши з Церкви лише одне зі своїх міністерств, але йому хотілося, щоб Яворський своїм іменем прикривав його церковну політику. Це бажання царя самому правити Церквою, його явні нахили в бік протестантизму, порушування церковних канонів і грубі висміювання православних церковних обрядів Яворський дуже гостро відчував, але не мав відваги відкрито протестувати. Отже йшла тиха війна. В 1712 р. Яворському заборонено проповідувати (це — ніби голові Церкви!). Коли в Москві в 1712 р. відкрито організацію “єретиків” — євангелістів, і цар хотів збути цю справу якнайлагідніше, Яворський, навпаки, всіма силами поривався йти слідами інквізиції, хотів вивести на світ всіх її прихильників і скомпромітувати самого царя, як підозрілого. Навзаїм, коли 1718 р. почався суд над царевичем Олексієм, як осередком реакції, цар і його прибічники сподівалися, що в тій справі заплутається й Яворський, як Олексіїв прихильник. Це не сталося, але з того часу і до смерті Яворський знаходився під постійним наглядом і слідством. Від часу заснування Синоду, якого ідеї він зовсім не співчував, хоча й був його президентом, Яворського примусом тримали в СПетербурзі, як перед тим у Москві. І тут він і помер, не побачивши більше своєї України, в ролі номінального голови Церкви, а насправді вічного підсудного, позбавленого всякої дійсної влади. Головною його працею лишилася книга “Камень віри . . .”, скерована проти православних, що ухиляються до протестантизму. Тут уділено багато місця виправданню кар на єретиків. Протестанти її, розуміється, сильно скритикували, але като-

лики, як домініканець Рібейра, її хвалили й боронили.

ЯГАЙЛО ВЛАДИСЛАВ (1348 — 1434) — син Ольгерда, вел. князь литовський (1377 — 1434) і король польський (1386 — 1434) одружений з польською королевою Ядвигою. В наслідок цього подружжя виникла польсько - литовська унія в 1385 р. потверджена в 1413 р. Ягайло охрестив Литву, що до нього була поганською, в 1410 р. оснував університет у Кракові; в 1410 р. погромив німецький орден під Грунвальдом. Литвою правив перше з дядьком Кейстутом, якого звів зі світу в 1382 р. Син Кейстута Вітовт повів проти нього війну разом із німецькими лицарями, і тому в 1392 р. Ягайло залишив Литву Вітовтові, з яким заключив союз проти Тевтонського ордену. Від Ягайла пішла польсько - литовська королівська династія, що протрималася з 1386 до 1572р. Останній король цієї династії **ЯГАЙЛОНІВ** був король Жігмонт II Август.

ЯГНУСИК — медальйон із білого чистого воску з відбитими на ньому пукнастими — з одного боку ягням, а з другого боку Іваном Хрестителем. Згадують його наші акти козацьких часів, як, напр., акти Бориспольського Уряду (стор. 66). Б. Грінченко в своєму словнику невірно пояснював, що ягнузик це — “буйне намисто з дукатами”. З намистом ягнузик має тільки те спільне, що носили його на шії, можливо, що й разом із намистом. Ягнузик це покалічений латинський вираз Агнус Деї — Боже Ягня себто Христос. Вироблювати ягнузики почали в V ст., з часів Папи Зосима. Вироблювали їх з чистого воску, символізуючи душевну чистоту і безневинність Христові. Привілей вироблювати їх належав оо. Сістерсіянам, які й додали напис: “Агнус Деї ке толліс пеката мунді” (“Боже ягня, що понесло гріхи світу”). Посвячення цих медальйонів зарезервував собі сам Папа, і це посвячення відбувається в перший рік його панування і кожного сьомого року на Великодньому тижні, а також з нагоди т. зв. Святих Років та інших надзвичайних церковних подій. Проте були й підробки ягнузиків, і Глогер в своїй Енциклопедії польської стародавності (I. ст. 20) писав: “всі ті алебастрові, золоті, кам'яні ягнузики, що їх жінки польські (а за ними й українські Є. О.) носили в XVII столітті, були лише звичайними прикрасами, які тільки мали вигляд ягнузиків і вироблялися по всіх усядах”.

ЯГНЯ, ЯГНЯТКО — символ безневинності, і беззахистності. Ця символіка дуже ясно й гарно виступає в відомій байці Глібова “Вовк і ягня”. В жидівському культі, який мав на меті святкувати дарунки землі, величезне значення надавалося весінньому святу Пасхи (Песах), яке було присвячене першим народженням худоби. На десятий день першого місяця року (Низан) кожна родина вибирала баранчика, без жадних вад і замикала його в стайню до вечора чотирнадцятого дня. Потім його різали і пекли при заході сонця, щоб з'їсти його без останку з прісним хлібом і гіркою салатою, стоячки, з підперезаними крижками і з палицею в руці — ніби готові до подорожі. Кров'ю ягняти вимазували сволок і двері хати. Ця церемонія захистила жидів в Єгипті, коли Бог наказав покарати цю країну смертю первенців.

Давні письменники вказували, що Ісаїя закликав Бога послати на землю ягня, яке опанувало б світ. Іван Хреститель вказав народові Христа зі словами: “Ось ягня Господа”. І як ягня безкровне врятувало жидів від меча Господнього янгола, так Христос своєю кров'ю врятував увесь світ. А тому ап. Павло писав Корінтянам: “. . . бо пасха наша (себто ягня пасхальне, Є. О.) Христос, заколена за нас” (У, 7). Пасхальне ягнятко представляється на Заході з хрестом, з якого звисає маленький прапорець теж із червоним хрестом, і часто з німбом. Константинопольський Собор 680 р. поклав кінець представлюванню Христа в образі ягнятка, наказавши поклонятися **РОЗП'ЯТТЮ** (див.).

В християнській археології ягнятко представляє часто також вірного християнина, бо Христос сказав ап. Петрові: “Паси ягнята мої” (Івана, XXI, 15). Тому в найдавніших християнських пам'ятках Христос фігурує, як пастух із ягнятком на плечах — це т. зв. Добрий пастир, повторення постаті Гермеса Кріофора.

ЯГОДА — плід городних рослин, символ свіжості й приємності, яку дає людям, тому застосовується особливо до дівчат: “Молода й хороша, як ягода”. “Дівча як ягідка” (Номис, 8340). У Шевченка: “Моя голубко сизокрила, моя ти ягідко”. Ягід не можна їсти до Купала, як яблука до Спаса: “Як уже той час настане, Господь Бог розсилає свої янголів, щоб роздавали межі діти (померлі) ягоди, яблука або грушки. То янголи розносять та й усім роздають, лише тим ні, що їх мами їли до

Івана ягоди, а до Спаса грушки й яблука.." (Етн. Зб. НТШ: V, 43).

ЯГОРЛИК — містечко біля Балти на р. Ягорлику, засноване в XVI ст., як укріплення проти татар, називається перше Орлик, або Кайнарда і було місцем пограничних польсько-татарських конференцій. В 1583 р. його зруйнували козаки.

ЯГІЧ ВАТРОСЛАВ (1838 — 1923) — відомий славіст, член усіх слов'янських академій та наукових товариств, основник і довголітній (45 років) редактор "Архіву Слов'янської Філології", член австрійської палати панів, москвофіл і тому рішучий противник українського визвольного руху. Коли в 1915 р. українські парламентарні послы звернулися до австрійського уряду з проханням урядово замінити назву "русини" на "українці", Ягіч виступив проти. В 1905 р. в листі до акад. О. Шахматова, члена комісії рос. Академії Наук в справі скасування обмежень українського друкованого слова, встановлених законом 1876 р., Ягіч писав: "... Я співчуваю нашому Грушевському, Франкові і т. д. доки вони зростають на ґрунті науки й освіти. Однак творити незалежну Україну — в цьому я не бажаю їх підтримувати. Ми, слов'яни, і без того надміру дробимося, через те й мало значимо..." Коли в 1907 р. серед деяких членів рос. Академії Наук зродилася думка вибрати І. Франка на члена-кореспондента, ця думка зустріла рішучий спротив Ягіча з політичних мотивів 2. березня 1907 р. він писав Шахматову: "Я боюсь, що наш "Відділ" піде ховзьким шляхом бистро вниз, якщо Ви й Ваші однодумці не будете дуже обережні. Я бажав би помилятись, але боюсь, що Ваш новий вибранець буде своїм напрямом дуже близький не Вам, а іншим. Признаюсь Вам, що й мені видається вибір Франка передчасним... Я бажаю свобідного розвитку малоруської мови, але не згідний на витиснення спільної літературної мови. Наскільки ж я знаю мрії малоруської молоді, всі вони думають, що в них самостійна незалежна держава вже в кишені з цим я незгідний, доки вірю в можливість перебудувати теперішню російську державу на нових ліберальних підставах" (М. Розняк "До становища проф. Ягіча до укр справи").

ЯГОДА ГЕНРІХ (1891 — 1937) поляк із Галичини (с. Бірки Великі, Терноп. п.). Під час першої світової війни він потрапив у російський полон і, з вибухом революції

1917 р., вступив до червоної армії. Тут, уже в ранзі командира полку бере участь в наступі червоної армії на Польщу в 1920 р. Від 1924 р. був заступником голови Чекка, і по смерті Менджинського став шефом НКВД. Втратив ласку Сталіна і був фізично зліквідований і заступлений Ежовим.

ЯЗИК — орган мови, допомагає жуванню й ковтанню харчів. Символ балакучості: "Язичку, язичку, маленька штучка — велике лихо робить". "Що вимовиш язиком, того не витягнеш і волом" (Номис, 1104, 1105). За литовським статутом 1566 р. за зганьблення шляхтича нешляхтичеві урізували язика (М. Груш. "Іст. УР". V, 56). "Брехливому по смерті язик шилами колють". (Франко, I, 124) В давнину полоненого, що давав відомості, називали ЯЗИ КОМ. Від того залишився й вираз: "Не дістане він язика" — себто не дістане відомостей (Франко, III, 361). Язык — зброя обмовника. "Гірше болить від язика, ніж від ножа" (Франко, III, 360). "Доведе язык до Києва (якщо хто розпитве), але й до кия" (якщо хто обмовляє). "На язичі мід. а в серці лід" — кажуть в нас про облесливу людину. Або: "Має Бога на язичі, а дідька в зубах" — кажуть також про зовнішньо побожну, а насправді лиху людину **ПОКАЗУВАТИ КОМУ ЯЗИКА** — значить дрочити, ображати його. **ПРИКУСИТИ ЯЗИКА** — вчасно втриматися від вислову думки,

ЯЙЦЕ — (головно куряче) — не тільки важливий складник поживи людей, що відіграє значну роль головно в жіночому господарстві, але й об'єкт ріжноманітної та багатой символіки. Насамперед, яйце — символ життя, що в ньому закладене. "Коли молода боїться, що для неї буде зла свекруха, кладе в пазуху яйце, і, як переступає через поріг хати, намагається те яйце впустити. Коли яйце впаде і стовчеться, свекруха вкоротці помре..." (Етн. Зб. НТШ, II стр. 19). Залишаючи на боці неморальності, а навіть злочинності ідеї, що випливає з цього забобонного вірування, записаного в Карпатській Україні, відзначаємо те, що нас безпосередньо цікавить, тобто символізацію яйця, як життя свекрухи. Згідно з оповіданням, яке залишив нам Геродот, світ народився був із яйця, що його знесла птиця ФЕНІКС (див.) в капиші Геліоса, бога сонця. Про походження світу з яйця оповідає й фінська космологія Калевали: мати вод Ільматарх жила перше в повітрі, але потім спустилась на океан, який

вкривав землю. Сімсот років гойдалась вона на воді. Дика качка, прийнявши її коліно за землю, зробила на ньому своє гніздо і поклала на ньому одне залізне яйце й шість золотих. Але Ільматарх поворохнулася, і яйця побилися. І з цих яєць створився світ: з нижньої частини — земля, з горішньої небозвід, з жовтка сонце, а з білка — місяць.

Казки про походження світу з яйця записано й у поляків, чехів, хорутан, та в різних місцевостях Сх. Європи. В українській казці ми знаходимо горобця і мишу, що не могли поділитися просом і посварилися. Внаслідок цієї сварки виникла війна птиць, що допомагали горобцеві, з усіма звірями, що встали в обороні миші. У цій війні люди допомогли птицям і в подяку за це дістали яйце, з якого вийшло ціле царство . . . (П. Куліш "Записки о Южной Руси", II, стр. 31). До варіантів цієї казки належать і казки про яйце, що в ньому перебуває життя (або смерть). З цих казок найбільш поширені були казки московського походження про Кощея Несмертельного. Його душа була схована в яйці, яйце в качці, качка в замкненій скриньці Іван Царевич дістав те яйце й розбив його, і внаслідок цього Кощей помер. У білоруській казці бачимо легку відміну: душа Кощея знаходиться в яйці, яйце в птиці, птиця в кублі, на камені, під дубом, на острові. . . Відомі подібні оповідання і в інших народів. Найдавніші їх джерела знаходяться, мабуть, у Вавилонії, де оповідали, що Хаос був запліднений Божим подихом. Внаслідок того виникли жіночий і мужеський елементи, що створили яйце, яке, розбившись, сформувало небо й землю . . .

Лавніші дослідники українських народніх вірувань, головню мітологічної школи, вважали яйце, особливо червоне — крашанку, за символ сонця. Проф. Сумцов писав в "Культурних переживаннях": "Культове шанування червоного яєчка дуже давне — воно випередило християнство . . . Поганинові яйце представлялося символом сонця, яке, як відомо було для нього головним об'єктом культу. Шанування червоного яйця первісно було викликане ідеєю про весняне відродження сонця, або, певніше, всієї творчої сили природи. Палке літнє сонце слов'янинові - поганинові представлялося в різних виглядах — чи то Божеського Лиця, чи то колісниці, чи то обручки, чи то птиці. В казках часто оповідається про жар-птицю, як символ літнього сонця. Одного пера її досить, щоб освітити весь сад. Чародій краде жар-пти-

цю, але не вбиває її, бо неможливо вбити силу природи, що постійно відроджується. Перше, ніж втратити свою свободу, жар-птиця влітає знести яйце; вдягнене в тумани і хмари, сонце представляється золотим яйцем, що його поклада жар-птиця . . ." ("Кієв. Стар". 1889, VII, 35 - 37).

Для пізнішого дослідника, проф. В. Щербаківського, яйце, а властиво крашанка, чи писанка, має бути символом сонця з двох причин: 1. Воно має в собі зародок півня, соняшної птиці (але й курки, що за соняшну птицю не вважається Є. О.): 2. Воно, як писанка, вкрите орнаментом, що складається головню з символів сонця "На Великдень, себто коли день стає більше ночі (але ж день "стає більше ночі" не на Великдень, а на Різдво — Є. О.), коли сонце посідає вже повну свою силу (і це теж далеко не точне — Є. О.), тоді й знаки сонця набувають більшу силу, і писанка, себто яйце, вкрите знаками сонця, являється найкращим антропейоном, себто чортогонюм, оберегом проти всякої нечистої сили. . . (Праці Укр. Іст. Філол. Т-ва в Празі, 1926, стор. 116). Але ж не треба забувати, що всі речі, освячені в церкві (і поза церквою), а не тільки писанки, стають "чортогонями". Коли залишити остерюнь домисли вчених, то треба признати, що в наших народніх віруваннях ніде не слідно символізації сонця в яйці. Великодне яйце — це символ весняного відродження сил природи, і, як таке, воно зробилося найвиразнішим і найпопулярнішим символом Христового Воскресення. У сільському господарстві яйце — перший приплід, і, як таке, воно з найдавніших часів набрало у весняних святах обрядового значення, бо що ж було б природнішим принести в жертву, як не перший приплід? З другого ж боку, в християнській Церкві яйце все вважалося скромною стравою, якої не можна їсти в піст. В католицькій Церкві заборона їсти яйця в піст проіснувала до 1551 року, коли папа Юлій III її зніс. В православній Церкві вона дотрималася до наших днів, і Великодне Свято визначалося насамперед можливістью "розговітисся яєчком". Отже, за Великого Посту яйця накопичувалися. Щоб вони не псувалися, їх треба було варити. Але, коли Великий Піст кінчався, наставав момент зробити приємність знайомим і звільнитися одночасно від занадто великих припасів яєць. — звідти такі популярні колісї в усїй Європі звичаї ларувати чи обмінюватися великодніми яйцями. А, щоб дарюнок виглядав краще, яйця фарбували, або розписували. У нас яйця, пофарбовані од-

ною фарбою, називалися КРАШАНКАМИ (див.), розписані — ПИСАНКАМИ (див.).

Французькі королі після Великодньої Служби Божої отримували в дарунок незвичайно цінні, мистецькі писанки, розписані такими славними мистцями, як Вато, або Лянезе. У Версальській бібліотеці до останніх часів зберігалися дві такі писанки, що їх було піднесено доньці Людвіка XV. Спеціалістом від розписування писанок у Франції був Жан Степан де Бель в 1774 р. він виставив був у Сальоні яйце струся, на якому була намальована сцена з карнавалу. Пізніше, прийнялась мода дарувати штучні великодні яйця — з дерева чи з шоколяди, з цукру, з воску і т. п. У 1798 р. одна французька панночка, що жила в Лондоні, отримала від свого нареченого величезне шоколядне яйце з 500 кіло солодошців та чудовим добром білизни та суконь.

Час появи писанок на наших землях точно не визначений. У першій книзі "Висли" за 1891 р. польський дослідник Глогер указував, що найдавніше свідоцтво про писанку на слов'янських землях зустрічається в хроніці Кадлубка з XIII ст. І тому, хоча культове шанування яйця, з огляду на культ кур і особливо півня, в дохристиянські часи, не можна ані категорично ствердити, ані категорично заперечити, все ж можна припускати, що звичай писанок прийшов до нас із Візантії разом із християнством. Проте, наші українські дослідники, головню з патріотичних мотивів, досить однозгідно твердять про ще дохристиянське походження наших писанок. Те, що писав у цій справі проф. В. Щербаківський, цитовано під гаслом ПИСАНКА.

Як і всяка "святош", яйце, очевидно, свячене, служило за оберег від нечистої сили. В с. Голе Равського пов. тримали писанку в хаті "від пропасниці", а в с. Пристань Жовківського пов. — "від грому" (Щербаківський). На Куп'янщині вважали, що, хто терпить на пропасницю, і ніщо інше йому не помагає, то треба йому повісити на шию крашанку, що була в церкві під Великдень. Таке ж вірування записано і на Кубані. На Куп'янщині великоднє яйце, отримане в церкві від священика, берегли, як талісман від пожежі. Вірили також, що від пожежі охороняє яйце, покращене під час виносу плащаниці. На Кубані писанку, отриману від священика на Великдень, кидали, коли була пожежа, в той бік, звідти дмухав вітер, щоб він змінив свій напрям. Такий самий звичай існу-

вав і у хорватів. (Сумцов "Писанки" в Київс. Стар. 1891, V).

У рукописі Чепи з 1776 р., видрукованому в Київс. Стар. в 1892 р., (I, 128). збереглася така порада на випадок пожежі:

"Взявши писанку, оббігти навкруги пожежі тричі, примовляючи: "Во ім'я Отця . . . і т. д. Огню Лавриче! Як твоя жена на залізних сковородах іспеклася, як вона не шуміла і не стогнала, і не боліла, і своєї сили не розширяла, так і ти, Огню Лавриче, тепер своєї сили не розширяй і більш не гори, і не шуми, по цей час, і по мої слова . . ."

Від вірування, що великоднє яйце охороняє від ріжних хвороб, як від пропасниці, та від жовтяниць, не трудно було перейти й до вірування, що свячене яечко, а особливо червона крашанка надають здоров'я. Тому наші селяни, почувши перший весняний грім, вмивалися з червоного яечка на здоров'я, на красу і щастя. Збираючись на заутреню під Великдень, всі члени родини, а особливо молодь, вмивалися звичайно водою, в яку були покладені дві крашанки: обличчя від цього вмивання ставало, як вірили, гладеньке, червоне та здорове. Виганяючи на Юрія худобу в поле, селяни водили великодним яйцем по спині коням, від голови до хвоста, примовляючи: "Як яйце моє кругле та гладке, щоб і кінь мій був гладкий та ситий . . ." (Сумцов "Писанки . . .").

Із звичаю обмінюватися крашанками та писанками і давати у дарунок близьким та знайомим, розвинувся звичай приносити їх і на могилки та закопувати там у землю, як дарунок покійникам. Цей звичай був поширений в усій Україні. Похристосувавшись із живими, треба було похристосуватися із покійними родичами та свояками. Робили це, котячи великоднє яйце по могилці. Потім ці яйця споживали, але найчастіше віддавали їх бідним: це була своєрідна жертва. В с. Араповці на Куп'янщині крашанки закопували в могилках на Великдень, а на другий день їх відкопували і роздавали дітям. Якщо всі крашанки залишалися цілі, то значить душа того покійника була вгодна Богові. Вірили також, що, коли на могилку покласти першу крашанку, отриману на Великдень, то покійник набирав сили все чути що того дня говорилося навкруги нього, і брати таким чином участь у великодній радості.

Подекуди старший в родині роздавав на Великдень люлям у церкві писанки, виготовлені в Великий Четвер, на поминання дітей, що вмерли нехрещеними. У зв'язку

з цим стоїть також звичай кидати лушпиння крашанок в річку для русалок та потопельників. В Зах. Україні це лушпиння від великодніх яєць кидали Рахманам, до яких воно припливало аж на 25 день по Воскресенню Христовім, і сповіщало їм, що на Україні люди вже відсвяткували Великдень, — тоді й вони починали святкувати свій РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ (див.)

Звичай кидати лушпиння від великодніх яєць в річку стоїть у зв'язку з іншим, звичаєм, колись дуже поширеним в усій Європі, що наказував ламати те лушпиння на дрібні шматочки. Цей звичай виник із забобонного страху, що лушпиння виїденого яйця хтось може вжити в злих цілях для чарування. Уже давні римляни знали цей забобон і, по обіді, дрібно ламали лушпиння яєць "на щастя". У французькій Вандеї оповідали, що, коли б не поламати яечну лушпину, то чаклуни використали б її для збирання роси, яку потім вони колотять чорною шпилькою: в міру того, як роса в тій лушпині висихала б, висихала б і та людина, що проти неї було вжито тих чарів. У судових процесах Бельгії збереглися записи про вірування, що відьми літали до Англії в нічних посудинах або в яечних лушпиннях (Сумцов у "К. Ст." 1890, XII, 70 — 71).

Що і у нас лушпини з яєць в'язалися в деякій мірі з віруванням у відьом, видно з такого запису В. Гнатюка:

"Взяти кусник лушпини з яйця, звареного на пущення і пригадувати собі про неї кожного дня аж до Великодня. На Великдень узяти лушпину під язик, а відьма зараз же приступить і зачне випитувати, що той тримає під язиком . . ." ("Знадоби до української демонології" II, 775).

На Полтавщині, коли робили закрук, підкладали під неї яечну лушпину, вугіль і глину. Лушпина виявляла побажання, щоб хата власника того поля спорожніла, як ота лушпина. (Сементовський "Малор. і галиц. загадки" 1851, 44). Ця остання вказівка дає ключ до розуміння забобонного страху перед порожньою лушпиною з яйця: поскільки яйце вважалося за символ життя, потенційної життєвої сили й розвитку, або, як казав св. Августин, "надії, що ще не здійснилася, але має здійснитися", то випорожнена лушпина символізує кінець тієї надії, символізує смерть і спустошення і може тому послужити знаряддям у руках нечистої сили.

Яйце, як символ життя, було й символом плідності, родючості. Яйце — це ж сім'я, з якого виникає життя. Тут асоціація думок дуже проста й зрозуміла. І в народ-

ній магії збереглося чимало обрядів, що ґрунтуються на цій символіці. Так, на Лебединщині, з великодніх яєць залишали пару крашанок до св. Юрія, а тоді йшли в поле, котили яйця по зелених паростках, а потім заковували їх на ниві в землю, щоб хліб був повний і не лягав. Або підкидали крашанки вгору, висловлюючи побажання, щоб хліб ріс такий високий, як високо крашанка підлітає. На Катеринославщині потовчену лушпину з свячених яєць вживали для весіннього годування бджіл. (Сумцов, у К. Ст. 1891, V, 188 з 209).

Тому, що нормальне яйце — символ життя і здоров'я, яйце, що виявляє якусь ненормальність, породжувало, як зрештою і всяка інша ненормальність, в простого люду забобонний страх. Ненормальність яйця виявляється подвійно: або в ньому, замість одного жовтка, бувають два, або й три жовтки, або яйце з'являється на світ Божий без шкаралупи, або зовсім без жовтка. Щодо першого випадку, то нарід твердить: "Не годиться яйця з двома жовтками класти під курку, бо з нього може випитися дідько" (Етн. Зб. НТШ, V, 195). Вірування в несамовиту силу такого яйця, як писав Ів. Франко в "Приповідках" (I, 372), аналогічне віруванню в несамовитий характер людини з подвійною душею, що її звать дводушником або уперем.

Коли ж яйце було без шкаралупи, або без жовтка, то таке яйце приписували півневі, що в такий спосіб давав можливість з'явитися на світ страшному ВАСИЛИСКО ВІ (див.), який розвивався власне з такого яйця. В 1474 р. у Бадені відбувся процес проти старого півня, що був обвинувачений в цьому страшному злочині. Суд визнав його винним і присудив спалити його живим, як чаклуна . . .

ЯКИМЕНКО (АКИМЕНКО) ФЕДІР (1876 — 1945) — композитор із Харківщини, брат Якова СТЕПОВОГО — ЯКИМЕНКА. В протилежність своєму братові, що був головню вокалістом, Ф. Якименко був головню інструменталістом, вихованим під впливом таких московських композиторів, як Балакірев, Римський - Корсаков і Лядов у яких він учився в СПетербургу в консерваторії. Ще перебуваючи в Петербурзі, Ф. Якименко включається в українське музичне життя, беручи участь, як композитор і, як піяніст, в концертах Укр. Літ. — Художнього Т-ва. В червні 1918 р. він виїхав до Києва і тут у зустрічі з С. Жуком повідомив його, що аранжував уже 75 українських народніх пісень ("Укр. Самостійник" 16. VIII, 1953). Мабуть, частину з тих

народних пісень, а може й деякі інші, було видано в збірці його 30 пісень, видрукованій в-в-ом "Україна" (Київ — Ляйпціг). Але, як відзначила українська критика, в цих перших опрацюваннях народних українських пісень Якименко виявив надто вплив своїх московських учителів і не віддав характеру української пісні. Більш щасливий був він у цьому відношенні в пізнішому опрацюванні українсько - карпатських пісень. Але, як вже зазначено вище, головна увага композитора була звернена на інструментальну музику, в підставу якої він клав українську народню пісню. Із інструментальних творів знані 62 опуси. Між якими є такі твори: 27 фортепіянових прелюдій соната "Фантазія" ч. 2 та ін. Відомі і більші твори: Лірична поема і увертюра для оркестри; дві симфонії, смичкове тріо ін С: соната для віолончелі, соната для скрипки, опери "Королева Альп" і "Руди", як подає Муз. Енциклопедія Р. Гугнес Нью - Йорк 1939. В Інтернаціональній Енциклопедії О. Томсона, Нью-Йорк, в числі творів згадується також і фантастичний балет. Із інструментальних творів на українські теми згадаємо "Українські картини", "Три українські п'єси", "Шість українських п'єс", "Українська Сюїта", що передавалася через французьке радіо та по кінотеатрах Європи. Врешті багато творів Ф. Якименка лишилися недрукованими, а між ними досить на українські теми і зберігаються вони в архіві товариства "Друзі Ф. Якименка" в Парижі.

З. Лисько писав про нього: "Якименко один із небагатьох українських композиторів, що здобули собі ім'я на закордонному мистецькому ринку в відомі там більше, ніж в Україні. Загальний імпресіоністичний характер Якименкових композицій, досить густо перетканих неоромантичними рисами, є причиною, чому він залюбки звертається до малих форм (напр., фортепіянових прелюдів), які власне являються доволі типовими імпресіями, не дивлячись на те, що здебільшого не мають програмових наголовків. В плеканні великих форм, напр., форми сонатної, Якименко виходить поза рамки класицизму і розвиває їх вільно в романтичному стилі, через що і сам називає їх напр., Соната - Фантазія, тощо. Типова для романтизму форма "Симфонічної Поєми" з програмовим наголовком заступлена в Якименка також, як напр., . . . "Ангел". З'єднання романтичного духа з імпресіоністичними композиційними елементами витворює оригінальне мистецьке обличчя Якименка. Його різноманітні фортепіянові твори, як і можна сподіватися

від доброго піяніста, мають потрібну барвистість і добру фортепіянову фактуру. Шкільний підручник "Практичний курс гармонії" (Прага 1926) є цінним вкладом Якименка в українську педагогічну літературу" ("Урк. Самостійник", Мюнхен 5. VII 1953. ст. 4—5).

Якименко помер у Парижі, знесилений від злиднів, в яких жив останній час.

ЯКІР — залізний прилад на линві чи ланцюгу з двома, трьома і більше кінцями в формі гаків, що чепляють за дно моря чи річки і утримують корабель на місці. Служить символом сталості. В християнській символіці символізує надію, бо як у небезпеці морських бур якір допомагає морякам, так надія підтримує людину в боротьбі з життєвими бурями. В такому значенні якір часто зустрічається в катакомбах. Символ якоря, як захисту, спокійного місця, пристані зустрічається вже в Біблії. В українських і польських шкільних драмах XVII — XVIII вв. якір — постійний атрибут втіленої надії. Ю. Яновський у вірші "На майдані", вітаючи нову Україну, висловлюється, що оновлення України може дати тільки якір, що вгрузне в землю, бо якір — надія. І корабельники в його ж "Майстрі корабля" стверджують: "На якір дивляться з надією тоді, коли море топить кораблі".

ЯКІРЕЦЬ — залізне вістря з трьома кінцями, загнутими в різні боки: запорожці кидали їх в бою під ноги татарським коням.

ЯКОВЛЕВ ПЕТРО — московський полковник, чи генерал, що під його проводом москалі зруйнували в 1709 р. Січ, спалили Череволочну та всі українські села в Надпоріжжі. Проф. М. Міллер, що працював в Дніпрельстанівській Археологічній Експедиції 1927—1932 рр., писав про наслідки переведених розкопів в с. Військовому навпроти Ненаситця:

"Загальна картина дала вказівки на те, що тут колись існувало велике й багате українське село. На початку XVIII ст. воно було знищене упень, і його населення частково перебито, а частково, можливо, розбіглося (якщо мало час і можливість, Є. С.). Таке ж саме, судячи й з інших аналогічних пам'яток, відбулося й по всьому Надпоріжжі. Після зруйнування тут усіх сіл та винищення населення, Надпоріжжя на довгий час повернулося в дике поле. В дальшому, очевидно, вже після повернення запоріжців із еміграції, в 1733 р., ця країна почала знову заселюватись. Нові

люди вже нічого не знали про старе село, і с. Військове розташувалося за новим пляном, ніж попереднє . . . (Те ж саме сконстатовано і в інших місцях). Нема сумніву в тому, що це наслідки сумної слави карної експедиції полковника Яковлева, що після нещасної Полтавської баталії **винищив і мордував усі села по Дніпрові від Переволочної аж до Запоріжжя включно**. Зв'язок між населенням попереднім і наступним було повністю і на довго порушений. Це непохитні археологічні факти, яких не можна ні відкинути, ні перекутити, самі говорять за себе і особливо яскраво виступають, тепер, коли советська влада, в зв'язку з 300-літтям Переяславської угоди, розгорнула шалену пропаганду про те, як український нарід завжди прагнув до об'єднання зі своїм "старшим братом", і як той "старший брат" завжди допомагав українському народові в його боротьбі з поляками та панами. Знищені Надпорізькі села та братські могили замордованих українських селян свідчать про те, які форми мала та допомога . . . " (Навковий Збірник УВУ, т. VI. Мюнхен, 1916 р. ст. 160 — 61).

ЯКОВЛІВ АНДРІЙ (1872 — 1955) — народжений в Чигирині, скінчив духовну семінарію в Києві (1894), Університет у Дерпті (1903). Від 1913 р. — адвокат округи Київської Судової Палати, від 1907 р. член Українського Наукового Т-ва в Києві та член Управи київської "Просвіти".

Після революції 1917 року став одним із діяльних організаторів українських фахових сил: організував Товариство Українських Адвокатів у Києві та був у числі фундаторів Українського Правничого Товариства в Києві. На конгресі в квітні 1917 року був обраний членом Української Центральної Ради. В березні 1918 року був призначений директором канцелярії Української Центральної Ради. В кінці квітня 1918 року був призначений надзвичайним послом до Австро - Угорщини. В липні того ж року був відкликаний урядом гетьмана П. Скоропадського на посаду директора департаменту чужоземних зносин міністерства закордонних справ і повернувся до Києва. В січні 1919 року урядом Директорії УНР був призначений надзвичайним міністром і головою Дипломатичної Місії УНР до Голляндії і Бельгії. Керував місією до її ліквідації в 1923 році.

Від 1923 р. почалась наукова і педагогічна праця А. Яковлева в Українському Вільному Університеті УВУ, яка тривала безперервно до весни 1945 року. Спершу

Андрій Яковлів був доцентом, а від 1928 року — професором. Двічі, в 1930 і в 1944 роках був обраний ректором. В УВУ викладав цивільний процес, а від 1935 року також очолював катедру цивільного права.

А. Яковлів брав діяльну участь у праці різних наукових і громадських установ: 1926/27 був обраний дійсним членом НТШ, був фундатором і головою (1930 — 1931) Українського Академічного Комітету при Міжнародній Комісії для Інтелектуальної Співпраці при Лізі Націй в Женеві, головою і постійним представником Українського Товариства Ліги Націй, одним із фундаторів, членом управи, заступником голови і головою Музею Визвольної Боротьби в Празі. членом Історично - Філософічного Товариства в Празі, директором Українського Наукового Інституту у Варшаві (1939).

В кінці квітня 1945 року А. Яковлів вийшов з Праги до Зах. Німеччини, а пізніше переїхав до Бельгії. В 1952 році прибув до Нью - Йорку. Тут, як дійсний член УВ-АН, Андрій Яковлів зразу ж включився в її працю. На наукових засіданнях УВАН, він прочитав кілька доповідей, як наприклад, "Спомини про службу в міністерстві закордонних справ за гетьманату", "Про автора Історії Русів", "Договір Богдана Хмельницького 1654 року" та інші друковані в "Аналах УВАН у ЗДА". В 1954 році вийшла книжка А. Яковлева — "Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 року".

А. Яковлів залишив велику наукову спадщину. Друкувати свої наукові праці почав у 1901 р. і друкував їх в українській, російській, французькій, німецькій і англійській мовах. Був співробітником багатьох українських наукових видань, місячників і часописів. Також лишив кілька праць, готових до друку. (М. Ветухів).

ЯЛИНА — високувате дерево із поодинокими розміщеними шпильками й довговатими шишками, що, дозрівши, розсіпаються . . . Було в нас символом дівчини: "Похилее те деревце та ялина, покірнее те дитятко та Марина, низенько у ніжечки та кланяється . . . (Чуб. IV, 17). Або: "Зеленая ялиночка на яр подалася, — молодая дівчинонька в козака вдалася . . ." (Чуб. V, 122 — 23). Причину цієї символіки треба вбачати в свіжості вічно-зеленої хвої ялини. Одночасно ця незмінна зеленість була й причиною, що ялинку садили на могилках. "Ой піду я, гукаючи да матері

шукаючи; ой не найшла я матінки, да найшла я ялину, матінчину могилу . . . ” (Чуб. V, 453). І в Т. Шевченка: “Посадили над козаком явір та ялину. . . ”

Звичай РІЗДВЯНОЇ ЯЛИНКИ німецького походження. Легенди приписували введення цього звичаю Лютерові, який, ніби, побувавши однієї передріздвяної ночі в лісі, був захоплений величним образом ялинки, всипаної снігом. Хочачи викликати подібне захоплення і в дітях, він ніби й влаштував першу різдвяну ялинку. Проте, першу автентичну вістку про різдвяну ялинку ми маємо лише в одному манускрипті з 1605 р. із Страсбургу, і пізніші вістки ніби стверджують, що звичай різдвяної ялинки пішов таки із Страсбургу. Він так поширився, що прийшлося видавати спеціальні заборони щодо рубки хвойних дерев. Пізніше різні ерудити почали виводити різдвяну ялицю із легенди про дерево вічного життя в раю.

У нас звичай різдвяної ялинки був значно поширився по містах до приходу большевиків до влади, але большевики заборонили були цей “забобонний звичай”. Проте Постишев відновив його в 1933 р. з умовою, щоб робили ту ялинку не на Різдво, а на Новий Рік.

ЯЛІВЕЦЬ, ЯЛОВЕЦЬ — шпилькова рослина — дерево, або кущ — із родини кипарисових; деревина його міцна, гнучка вживається в токарстві; чорні ягоди — на ліки, настоянки; живиця — на кадило. У нас вживали його для обкурювання: “Куривсь для духу яловець” (“Енеїда” Котляревського, I, 19). Що це курення ялівцю мало колись релігійно - магічне значення, видно з того, що донедавна на галицькому Підгір’ї на Святий Вечір, перед тим, як родина засідала за стіл, господар набирав до черепка жару, насипав на нього ялівцю і ставив під стіл (Етн. Зб. НТШ. 205). Дослідник Сибіру Потанін теж засвідчував: “Рослина ця зустрічається в шаманських легендах і вживається при куренні під час шаманських містерій” (ЖМНП р.1882, I, 123). Італійський фолкльорист Массаролі зазначав: “Яловець дуже сильний амулет для заклинання фей і проганяння відьом. Є згадка про цей амулет в одному фінляндському тексті 1400 р.” (“Ля Фата”. стор. 10). З огляду, мабуть, просто на римову асоціацію, яловець в’язався з удівцем: “Ой яловець, моя мати, яловець, яловець, усім дівочкам парубочки, лиш мені удівець . . . ” (Етн. Зб. НТШ, XI, 160).

ЯЛІВКА, ЯЛОВИЦЯ — молода коро-

ва, що ще ні разу не отелилася. На Чернігівщині ЯЛОВИЦЕЮ звали чорну курку, що її молода приносила з собою до хати молодого і кидала її під пічку.

Звали ЯЛОВИЦЕЮ також курку в весільному обряді, що її бивали без ножа (кололи пером через голову), а потім пекли й з’їдали, під супровід відповідних пісень. На здогад дослідників, ця курка заступила давню спряжню яловицю, чи ялівку, що її приносили в жертву в весільному обряді. Цей обряд приношення курки в жертву, за описом п. Литвинової з Чернігівщини, так відбувався:

“В понеділок рано старший дружок бере курку і питається: “Старосто, пане старосто! Благословіть яловицю заколоти”. — “Боже благослови!”. (так тричі). Колють звичайно твердим пером, видертим із крила, або хвоста, щоб перо пройшло через потилицю в рот. Треба, щоб ніж до “яловиці” не торкався. Цього дотримуються й пізніше. Курку ту несуть на ношах на город самі чоловіки, обскубують, обсмажують, пір’я пускають на вітер, потім приносять до хати, кладуть цілою в великий горщик, щоб так спеклася. Співають: “Сокотала курочка, сокотала, чула вона весіллячко, не сказала. Заріжемо курочку та в юшку, і пір’ячко Марієчці на подушку . . . ” Коли яловиця спечена, її прибирають калиною, барвінком і червоними жичками, кладуть поверх 9 пар пір’яків, намащених медом і все те разом обмотують двома червоними поясами. Це все молодий везе з поїздом до тестя.

Старший дружок подає курку й пиріжки тещі, яка дякує й ставить на стіл, спитавши благословення розділити курку на люд хрещений. Голова курки йде матері: “Мати всьому ділу голова . . . ” “Батькові — гузниця:” “Йому слід вим’я(!) дати!” (МУЕ НТШ. III. 156 — 164).

ЯЛОВИЙ МИХАЙЛО — (1891 — 1951) — підсоветський письменник, відомий під псевдом ЮЛІЯН ШПОЛ, постійний активний співробітник місячників: “Шляхи мистецтва”, “Всесвіт”, “Червоний шлях”, “Семафор у майбутнє”, “Значення” і нарешті “Вапліте”, де містить свої поезії, оповідання, драми і повісті.

Будучи з 1921 р. організаційно пов’язаним з футуристичним рухом Мих. Семенка, належачи до Аспанфуту (Асоціація Панфутуристів), що пізніше переіменувється на АсКК (Асоціація Комукульту), він з 1925 р., коли під проводом М. Хвильового створюється “Вапліте”, покидає разом з О. Слісаренком і М. Бажаном футу-

ристів і прилучується до “Вапліте”. Тут він стає одним з найдіяльніших і найактивніших її членів і провідників (президент), і від того часу його доля пов’язується з М. Хвильовим і О. Досвітнім, що їх часто тоді жартома називали “трьома мушкетерами”. У добу масового винищення української інтелігенції, зокрема її найвидатніших культурних діячів і письменників, заарештували (12. травня 1933 р.) М. Ялового і запроторили у табори поступової смерті. Залишив збірку поезій “Верхи”, комедію “Катіна любов”, роман “Золоті лисенята”.

ЯЛТА — давня грецька ЕЛІТА, що в середньовіччі перейшла була до генуїців, пізніше до турків, місто в Криму, чорноморський порт, кліматична морська місцевість, де лікують нервові хвороби, недокрів’я, тощо. Тут в лютому 1945 р. відбулася конференція між Рузвельтом Черчилем і Сталіном, на якій пороблено фатальні уступки Сталінові, що його президент Рузвельт називав “добрим дядьком”. Див. РЕПАТРИАЦІЯ, СМЕРШ.

ЯНГОЛИ — невидимі духи, створіння Божі, що виконують Його накази і допомагають людям у добрих ділах. Слово янгол, чи “ангел”, грецьке і значить — вісник, бо Господь посилає їх сповіщати Божу волю. Як видимий світ поділяється на різні категорії, вищих і нижчих істот, так і світ невидимих духів, або янголів поділяється на 9 чинів у такому порядку 1. Серафими, Херувими, Престоли; 2. Господства, Сили, Власті і 3. Начала, Архангели, Янголи. В українському народі віра в янголів чисто християнська й поширена через Церкву. Уявляються вони крилатими, з великими білими крилами. У західній католицькій іконографії трапляється, що янгольські крила прикрашують павиними перами, особливо в арх. Гавриїла (напр. “Благовіщення” Філіппа Ліппі), або у херувимів. Але в православній іконі таке явище незнане (“Віра і культура” 1958 I, 29).

Цілком натурально янголи вважаються безгрішними сотворіннями (“Чоловік не янгол, щоб не согрівив” Номис, 100), бо ті янголи, що мали нахил грішити, пішли свого часу за САТАНАЇЛОМ (див.) і зробилися слугами Пекла. Янголи, як слуги дому Божого, де має панувати, як у церкві, побожна тиша, уявляються також істотами, що не люблять галасу і поширюють мир і спокій: “В хаті тихо, як би янголи через дім перелетіли” (Номис, 3315). Все те, що має чар ніжності й приємності носить у нас назву “янгольського”: “янголь-

ський голос”, “янгольський спів”. “янгольська добра людина” і т. п.

Ще за життя апостолів появилися в християнстві еретики — ангелопоклонники, проти чого ап. Павло застерігав Колосян: “Нехай ніхто не обманює вас удаваною покорою та службою янгола, навчаючи того, чого не бачив, і нерозсудливо пишаючись своїм людським розумом . . .” (II. 18), Лаодикійський Собор 365 р засудив, як “тайне ідолослуження”, поклонення янголам, як ніби творцям і управителям світу. Проте, відгуки цієї ересі знаходимо в давній Україні: за Єпіфанієм Епірським у нас поширилися були вірування, що янголи кермують силами природи. Вже в XI ст. по наших церквах були відчитувані Єпіфанієві тлумачення Біблії, де він навчав про стихійних янголів. Відгомін цього навчання знаходимо і в літописі Нестора: “. . . як пише премудрий Єпіфаній, до кожної тварі приставлено янгола: “янгол хмар і імлі, і у сніга, і у града, і у мороза. . .”

Церква навчає, що, крім загального служення янголів людському роду в планах Божого Провидіння, є ще й окреме приватне служення їх спасенню кожної окремої людини. Церква навчає, що кожний християнин має свого ЯНГОЛА ХОРОНИТЕЛЯ, згідно з давнім віруванням, висловленим в псалмі Давидовим (90, II): “Янголам своїм заповість Господь хоронити тебе на всіх путях твоїх”. А в Нов. Заповіті сам Христос сказав: “Стережіться зневажити й одного з малих цих, бо кажу вам, що янголи їх на небесах повсякчас бачать Лице Отця Мого Небесного” (Мтв. XVIII. 10). Проте, в відмінність від християнської правдивої доктрини, наряд наш уважав, що в людини може бути й більше янголів-хоронителів: якщо їй вдасться дати ім’я й кинути крижмо душі якогось ЗБІГЛЕНЯТИ (див.), то це збіглення, врятувавшись від перспективи зробитися чортом, відлітає з тим крижмом на небо і робиться для тої людини її янголом-хоронителем. (МУЕ НТГ, XVII, 122). Див. АГИЛ.

ЯНИЧАРИ — вибране турецьке військо, утворене 1329 р. з християнських бранців, присилуваних прийняти іслам. Турки вміли так перевиховувати цих ренегатів, що їх ім’я стало синонімом вірних і відважних вояків на чужій службі. А проте вони часто й бунтувалися. 1828 р. султан Махмуд II розв’язав цю військово формуацію. Не бракувало відданих українських яничарів і на московській службі. “Є, без сумні-

ву, багато причин упадку української державности, і про сукупність їх ще зарано судити, але є один факт, на який жадний українець не сміє заплюшувати очей, а саме, що остаточне здобуття України Московщиною сталося можливим виключно через акцію низки українських яничарів, з котрих Юрко Коцюбинський був хронологічно першим. Тільки їх акція, акція сотворення у Харкові українського Союзу поставила проти Національного Українського Уряду значну частину селянства і робітництва та перетворила українсько-московську війну в боротьбу політично-класову, на якій виграла лише Москва". (М. Єремійв).

"ЯНИЧАРКА" — рушниця XVIII ст. Перша звітка про неї з 1638 р. В 1720 рр. "чудові" яничарки вироблювалися в с. Кубиче біля Башлі на Слобожащині. (В. Крип'якевич "Іст. у. війська" ст. 260).

ЯНОВСЬКА ЛЮБОВ, з роду ЩЕРБАЧЕВА — (1861 — 1933) — письменниця, що писала оповідання й повісті з селянського життя: "Смерть Макарихи", "Городянка", "За високим тином" та інш.; пізніше повісті з інтелігентського життя "Мій роман", "Тайна нашої принцеси", "Метелик"; драми — "Повернувся з Сибіру", "Дзвін до церкви скликає . . ." та інш.; комедії: "За Зелений Клин", "На сіножаті". Популярна була в репертуарі українських театрів її "Лісова квітка".

ЯНОВСЬКИЙ ЮРІЙ (1902 — 1954 — визначний підсоветськ. письменник з Єлизавету, поет, новеліст, повістяр і романіст, великий майстер українського слова, найцікавіший і найталановитіший із усіх своїх сучасників. Почав друкуватися в 1924 р. Як поет залишив по собі збірку "Прекрасна Ут" (1927) сім пісень - заспівів у романі "Чотири шаблі" і силу розкиданих по українських місячниках і щоденниках того часу. Як прозаїк, він залишив нам такі збірки оповідань і романи: "Мамутові бивні" (1925), "Кров землі" (1927), "Майстер корабля" (1928), "Чотири шаблі" (1930), "Вершники" (1935), книгу новель "Короткі історії" (1940). Під час війни він написав "Земля батьків", "Київська соната", збірку новель — "Генерал Макадзьоба", "Новели", "Американський кум", "Коваль" "Заповіт", "Дівчина у вінку". По війні дав великий роман "Жива вода".

Як кіносценарист, він написав сценарії: "Гамбург", "Фата моргана" (за повістю М. Коцюбинського), "Царський ост-

рів", "Золоте весілля, "Пристрасть" та інш. Як драматург, він створив п'єси "Завойовники", "Дума про брітанку", "Потомки", "Син династії", "Райський табір", і остання п'єса, "Донька прокурора".

ЯН УСМОШВЕЦЬ — герой староукраїнських легенд, переможець печенігів, що згадується в літописах під рр. 992, 1001 і 1004.

ЯНЧУК МИКОЛА (1859 — 1921) — етнограф і письменник, один із організаторів та довголітній голова музичної комісії при етнографічному відділі рос. Т-ва при хильників природознавства, антропології і етнографії, основник та кустос московського етнографічного музею та фактичний редактор журналу "Етнгр. Обозреніє" в Москві. Написав українські п'єси "Вихованець", "Святий Вечір", "Пилип Музика".

ЯРИЩЕНКО ОЛЕКСАНДЕР (н. 1890) — д-р теології, що скінчив московську Духовну Академію та юридичний факультет Київського університету. В 1921 р. на першому Всеукраїнському Церковному Соборі його було висвячено в єпископа УАПЦ. Перше він працював у Лубнях, потім, на прохання вірних, у Харкові. Був першим заступником голови Всеукраїнської Православної Церк. Ради та член Ідеологічної Комісії в рр. 1924 — 26). Проповідник великої сили. Був заарештований в квітні 1926 р. і висланий до Середньої Азії. В 1934 р. його було перепроваджено до Курська, а потім до далекосхідних таборів примусової праці. На Україну він уже не повернувся. (прот. М. Явдась).

ЯРИЛО — давній слов'янський бог, що уособлював родючу силу весняного сонця. Відповідає більш-менш таким символам літнього сонця, КОСТРУБ і КУПАЛЮ. В давній старо - руській письменності про нього нічого не згадується, але він залишив досить сильні сліди в народній традиції, головню на Московщині, а в нас в обряді похоронів Ярила в перший понеділок ПЕТРІВКИ (див.), Наш дослідник Венгрженівський звернув увагу, що в нашій мові дуже поширений пень слова ЯР, що включає в собі ідею світла, тепла, палкої пристрасти, сильного розятрення й любашности людини. Сюди належать ЯРИНА, в розумінні не тільки весінніх хлібних посівів, але й в розумінні городини; ЯРКА і ЯРОЧКА — молоденька вівця; ЯРИЙ ДУБ — дуб, що розвивається весною; ЯРИЙ ВІСК найчистіший віск від бджіл першого літа; ЯРЕ ПЕКЛО — вог-

няне, пекуче пекло; ЯРЧУК — собака народжений в березні, небезпечний відьмам; ЯРИТИСЯ — палати, розпалюватися. ЮР — мабуть, теж походить від цього пня, бо московський “яр”, що означає стеву пристрасть у птиць “соловьи от яру околавают”) знаходить собі паралелю в польському “юр”, що значить любашний, похотливий. З цього приводу Новосельський здогадувався: “Можемо з цілковитою правдоподібністю гадати, що пам’ять св. ЮРА святкувалась того дня, коли пізніше святкувалося пам’ять якогось поганського бога ЯРА чи ЮРА, бога весни, сили й життя” (І. 126). Кожний, хто проїздив селами Поділля й Басарабії, — додає від себе Венгрженовський, — звертав напевно увагу на кінські черепи, що висіли по кілках на плотах та частоколах навкруги городів. Новосельський і з цього приводу писав: “Прияп, в вигляді кінської голови, як він охороняв сади та городи римлян, досі зустрічається в українців”. Отже, пояснює Венгрженовський, — Прияп в Україні це властиве Ярило, а факт існування культу Ярила на Поділлі стверджується знахідкою бронзової статуї Ярила, яка переховується в університеті св. Володимира в Києві. Прияп часто фігурував із осячкою головою, бо осла йому приносили в жертву, а в Україні, де ослів не було, кінь заступав осла. Прияп уважався, крім того, опікуном овець та кіз, звідци й зв’язані спільним пнем з Ярилом ярка, ярочка, ярина. Він піклувався і про пасічництво, тому — ярий віск. На шану Прияпа влаштувалися ПРИЯПЕЇ, в яких тільки жінки брали участь, на шану Ярила влаштовувалось у нас свято ШУЛЯКА (див.), в якому теж самі жінки мали брати участь . . . Св. Тихон Задонський писав, що ще в 1763 р. в Воронежі відбувалося свято Ярила. Воно починалось у середу чи п’ятницю після Лухового дня і закінчувалось непогамованою гульнею в перший понеділок Петрівки, коли на Поділлі “гнали Шуляка” (К. Ст. 1895. IX, 302 — 08).

З поширенням в українській літературі вітаїзму й бажання наблизитися до прадавніх джерел української духовости, в українській поезії все частіше зустрічається Ярило, як уосібнення весняного відродження:

Теплинь! Теплинь!
Пречисте небо зясніло.
На плечі звисивши чекмінь,
Шляхом безжурно йде Ярило.

Щезає сніг з озимини.
Там преться туга житяная.
Ярило йде.

Куди ступне — підніме зело;
Куди погляне — квіт цвіте;
Ярило йде навпрост весело.
(О. Лятуринська)

ЯРИТНИК — УПИР (див.) на Валуйщині: “А яритники теж ходять гупої ноці і їдять дітей. Де попаде у колисці, як не перехрестить яка баба колиски, так вони забирають тих дітей і їдять . . .”. “Яритники як саме умирають, то коло їх тисяча ми чортів ухаждує. Як яритники кінчаються, так тоді ніхто не ходе до його в хату, і після скончення у його тілі сидять чорти, а душу понесуть, як ляльку, куди треба.” (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, з, і 205).

ЯРЛИК — татарська охоронна грамота, давана князям і духовенству, з визначенням у ній їх прав, привілеїв та обов’язків. По ярлики для духовенства мусіли іздити митрополити, щоб при цій нагоді складати ханові чолобитні та подарунки. З 1313 р., на основі розпорядку хана Узбека, при кожному новому хані треба було відновляти старі ярлики. Ярлики забезпечували духовенству Української Церкви такі права: 1. Християнської віри зневажити не вільно; 2. Священні предмети мали бути під охороною; 3. Церковне майно було забезпечене; 4. Духовенство не платило податків і було вільне від державних обов’язків; 5. Церковні слуги були звільнені від публічних робіт; 6. Духовенству надається право суду своїх людей.

Перший ярлик, який до нас дійшов, з 1267 або 1279 р., хана Менгу - Теміра митрополитові київському Кирилові . . . Але одержавши ярлик від ханів, митрополит, єпископи і все духовенство мали молитися і благословляти завойовників української землі. В ярлику з 1267 р. читаємо: “Ми пожалували попів і ченців і всіх богодільних людей, щоб справедливим серцем молили за нас Бога і за наше плем’я, без печалі, і щоб благословляли нас . . . Щоб не кляли нас, але в спокої молилися за нас . . . А коли хто буде молитися за нас Богові несправедливим серцем, то нехай той гріх буде на ньому . . .”

“Таким чином, — завважує д-р Г. Лужницький, — справді азійським способом Монголи творили прірву між духовенством і вірними, — прірву, створену на матеріальному добробуті Церкви й нужді народу . . . Не кажучи вже про те, що за ці ярлики митрополити дорого платили ханам, їхнім жінкам, усяким монгольським вельможам, що вони упідлювалися перед ворогом, але — що найважливіше — упідлю-

валися й корилися в першу чергу ради матеріальної користи: згідно з списуванням населення на Україні, що його наказав Батий, всі (крім жінок) від десяти років мусіли давати десяту частину свого майна, рухомого й нерухомого, значить, від овець, коней, ставів, озер, млинів і усякого ремесла. Татари брали в орду що — десятого хлопця і що — десятю дівчину, а хто не міг дані платити, того убивали. . . “Хто хотів зберегти своє добро й життя, ішов у монастир і все своє добро записував монастиреві, і монастирі дуже швидко багатіли, бо не платили ніякої дані . . . ” “В той час ті, що повинні були стояти в обороні нещасних, яких убивали, або в яких дитину брали в ясир, не тільки, що цього страшного лихоліття не переживали зі своєю паствою, але ще при Богослужбах і молилися й благословляли тих, які несправедливо й незаконно мучили вірних, корилися й упідлювалися, щоб розбагатіти. . . ” (“Укр. Церква між Сходом і Заходом” 1954 ст. III — 12).

Церква стала повністю на послуги завоєвника: за наказом митрополита, псковських міщан відлучено від Церкви, бо вони скривали між собою князя, якого переслідували татари (там же, ст. 112 і 113). Як зазначив московський історик Греков, “публічна молитва духовенства за ханів прищеплювала масам думку про необхідність упокорення татарської власті”, і, зрештою, утотоження Держави з Церквою стало потім одною з прикмет московської Церкви (там же ст. 636).

ЯРМАРОК — періодичний з'їзд купців та ремісників для продажу свого краму та своїх виробів. В Україні козацьких часів і довший час пізніше торгівля мала власне ярмарковий характер. У кожному місті, чи містечку, було кілька крамниць, які задовольняли потреби місцевого населення тільки щодо першої необхідності. Але в певні визначені дні місто нараз оживало: з околиць місцевостей, іноді й дуже далеко люди привозили зайвину свого господарства та вироби свого ремісництва. Зі всіх сторін з'їздилися купці з усілякими крамом. Сусідні землевласники та старшина теж з'їздилися на ярмарок. Звичайно наїздило стільки народу, що не вистачало в місті помешкань. Кожний міг знайти на ярмарку все, що йому було потрібно, і тому використовував нагоду.

Українські ярмарки можна розділити на дві категорії: ярмарки, що тривали й кілька тижнів (від 2 до 5) і були відомі далеко за межами України, і ярмарки, що мали значення тільки для більш-менш знач

ної округи. В другу групу входять і сільські ярмарки. В першій групі натомість треба поставити в першу чергу Ніжинські ярмарки. Їх було 3: на всеїдному тижні, на Тройці і на Покрову. Перший і останній тривали місяць, другий — два тижні.

Потім треба відзначити Роменські ярмарки: — на сирному тижні, на Вознесення, на Іллю, на Михайла. Вознесенський та Ільїнський продовжувались 4—5 тижнів, другі два — два-три тижні, іноді й довше

Значні ярмарки були в Стародубі — один від першого тижня посту до четвертого, і другий — на десятій тиждень по Великодню: він продовжувався два тижні. До цієї групи належать і Кролевецькі ярмарки, особливо Воздвиженський 14. вересня. Два другі — 6. грудня і на Вознесення — були лише одноденні. В Миргороді було 4 ярмарки — на середпусному тижні, на Вознесення, 8. вересня і 6. грудня. Перший продовжувався 4 тижні, другий — 3, останній — 2. В Києві — 3 ярмарки: в середині лютого славні Контракти, потім 9. травня і 15. серпня. В Чернігові — Прокоф'євський (від 8. липня), Євстафівський від 20. липня, і Богоявленський 3-6 січня. Були 4 ярмарки і в Полтаві, 4 ярмарки в Гадячому, 4 ярмарки в Пирятині, й ярмарки в Прилуках, 4 ярмарки в Лубнях, 3 ярмарки в Переяславі і т. д. По багатьох містечках і селах влаштовувано ярмарки на храмові свята.

Були ярмарки і в Зах. Україні. У Львові головний ярмарок був на св. Агнесу в січні. В XVII ст. тут стали славні святоюрські ярмарки, що відбувалися під церквою св. Юра під протекторатом львівських єпископів, пізніше митрополитів. В Ярославі був дуже великий ярмарок на Успення — такий великий, що його ставили на перше місце по славних ярмарках у Франкфурті на Майні.

Ярмарки відживляли промисловість, викликали збільшену виміну різнорідних продуктів. На ярмарках відбувались комерційні зговори. особливо на т. зв. контрактних ярмарках, що на них привозили не самі товари, а тільки їх зразки. Термін боргів залежав від часу, на який припадали ярмарки, тому під час ярмарків відбувались звичайно розрахунки по векселях. Загалом ярмарки були ніби місцем великих народніх зборів (“людей, як на ярмарку” — так багато), і тому на час ярмарку відкладалися події, які вимагали великого розголошення, як напр., кари на голову злочинців.

Особливий характер мали в давнину **ЯРМАРКИ ДІВЧАТ**, що відбувалися в за-

хідніх Карпатах на Петра й Павла біля гори Раїни. У Петрівку всі родичі склалися на придане для дівчини, що вже повинна була вийти заміж. У день Петра і Павла дівчину разом з приданим вивозили на "Раїну". Бджоли, корови та інші домашні скарби доповнювали багатство молоді. На ярмарку кожна така родина займала окремі курінь, у якому складали все придане і там чекали приходу молодого Хлопці ж ходили дивитися на дівчат також у супроводі батьків та всіх родичів. І дівчата, і хлопці того дня одягалися, як на весілля.

У більшості випадків парубки раніше домовлялися з дівчатами, а на ярмарку тільки робили вигляд, що ніби вибирають собі дівчину. Після вибору відбувалися прилюдні заручини в присутності священника. При зарученах обмінювалися вишитими хустками.

ЯРМО — дерев'яний прилад, що ним пару волів запрягають до плуга, або до воза. Верхня його частина, що лежить на шиї у волів, називається **ЧАШОВИНА**, нижня частина, під шиєю — **ПІДГРЛЯ**, середня, що їх еднає — **СНОЗИ**, **СНІЗКИ**; палички, що затикаються з боків — **ЗАНІЗИ**, **ЗАНОЗ**. До чашовини, з допомогою **ПРИВОЮ**, приладовується дерев'яне плетене кільце — **КАБЛУЧКА**, що її надягають на **ВІЙО**; кілочок, що ним припинають каблучку до в'їя (дишля) — **ПРИТИКА**.

Ярмо — символ упокорення, поневолення; "Гне шию, як віл у ярмі". Іти неначе у ярмо — іти дуже неохоче. У Т. Шевченка: "Розкувать козак сестру не хоче, сам не соромиться конать в ярмі у ляха."

На Бойківщині, після весільної ночі, молодий сідав на стільці, держачи на колінах ярмо, на яке сідала молода. Свахи здіймали з неї вінок, символ дівочої незалежності, і молодий накладав їй на голову **ЧЕПЕЦЬ** (див.) — символ подружнього узалежнення. Вона скидала чепець двічі, за третім разом молодий вкладав у чепець гроші, і молода дозволяла себе очипити. Тоді свахи обкутували їй голову рантухом і утинали їй косу. (Етн. Зб. НТШ, XI, 19).

ЯРОПОЛК ПЕТРО ІЗЯСЛАВИЧ († 1087) — князь волинський, турівський, потім володимирський. В 1075 р. в. кн. київський **ІЗЯСЛАВ**, що його прогнали з київського престоло брати Святослав чернігівський та Всеволод переяславський, вислав свого сина Ярополка до Папи Григорія

VII просити в нього "королівства руського", як лєну св. Петра і заскаржити польського короля Болеслава II Сміливого, який, коли Ізяслав втік до нього, забрав у нього гроші й дорогоцінності, але Києва йому не допоміг відібрати. Папа відповів Ізяславові, що бере його, як руського короля, під свою опіку, а іншою б улею до Болеслава велів йому звернути Ізяславові гроші (але той не звернув).

На відомій **ТРИРСЬКІЙ ПСАЛТИРІ** (див.) маємо образок коронування Ярополка Христом. Дехто називав тому Ярополка "першим королем України". (Т. Коструба в "Укр. Робітнику" 24. VI. 1953). В дійсності той образок має лише символічний характер, і на ньому, здогадувався проф. Андрусак ("Наші королі . . ."), Христос, за молитвами Гертруди, матері Ярополкової, вінчає його "короною мученика". Ніякої королівської гідності під час перебування Ярополка в Римі, йому не надано, і пізніше, після смерті Ізяслава, він залишився другорядним удільним князем. а київський стіл зайняв Всеволод, що ще й обмежив володіння Ярополка в Зах. Україні, викроенням із нього Дорогобузького князівства для Давида Ігоревича, та Перемиського, Звенигородського й Терембелівського князівств для Рюрика. Володаря І і Василька Ростиславичів Ярополка убив в 1087 р якийсь "Нерядець проклятий". коли Ярополк ішов походом із Володимира Волинського на Звенигород.

ЯРОСЛАВ І МУДРИЙ (978 — 1054) — син Володимира В. і Рогніди, вел. князь київський в рр. 1019 — 54, один із найславніших українських князів. Сівши, по тяжкій боротьбі, на батьківському престолі в Києві, всі свої сили й здібності віддав Ярослав на зміцнення границь своєї держави та на господарське й культурне її піднесення.

Насамперед звернув він увагу на західньо - українські землі й вілобрав загарбані поляками "Червенські городи". Сильною ногою став він на Заході, де заснував місто свого імени "Ярослав" над Сяном, як пограничну твердиню. А на півночі поширив кордони своєї держави аж до Балтики, де заснував твердиню свого імени — Юріїв, пізніший Дорпат, а останньо Тарту, нинішню столицю Естонії.

Обороняв Ярослав свою батьківщину і від степових наїздників, розгромивши за 20 років перед своєю смертю Печенізьку Орду, що від того часу перестала шарпати Україну. Ярослав посунув далі на південь фортифікаційну лінію свого великого

батька й збудував над Россю третю твердиню, що дістала назву Юріїв від його християнського імени. За Ярослава відбувся останній морський похід на Царгород 1043 року.

Великі заслуги поклав Ярослав Мудрий і на полі освіти й культури. за які славили його сучасники словами літописця: "Батько Ярослава зорав землю, Ярослав засіяв, а ми споживаємо".

За Ярослава Мудрого почала "рости й множитися християнська віра" в Україні, писав старий наш літописець. Він збудував у Києві монастир Юрія й Ірини. За нього ж поклали перші келії славної Печерської Лаври. Ярослав дбав про збільшення єпископських катедр та унезалеження Української Церкви від влади царгородського патріарха. Незадовго до смерти, р. 1051. скликав Ярослав собор українських єпископів, на якому київським митрополитом вибрано гарячого українського патріота, визначного письменника й проповідника Іларіона.

Крім монастирів, будував Ярослав також церкви. З-поміж них славнозвісний Собор св. Софії. А при цій катедрі заснував Ярослав першу українську бібліотеку. Він сам любив і цінив письменство й за словами літописця. "днями й ночами читав книжки". Він зібрав письменників і добрих писців та звелів їм перекладати й переписувати церковні книги, та складати їх при катедрі. Змушував Ярослав бояр учити своїх дітей. Він упорядкував законодавство й судівництво. Плодом цих його зусиль і заходів була славнозвісна "Руська Правда", перший збірник законів, куди ввійшли й давніші правні приписи й звичаї й нові, видані вже за його володіння.

Завдяки таким заходам високо поставив Ярослав Україну в очах тодішнього Західнього світу. Україна тоді не була "землею незнаною", а відомою й славленою, щільно зв'язаною з західніми державами й західною культурою. А ці політичні, господарські й культурні зв'язки зміцнював він родинними вузами. Ярослав був справжнім "Тестем Європи", як звуть його історики.

Сам він був одружений з донькою шведського короля, св. Оляфа, Інґгердоу. Одна дочка його Єлисавета була замужем за норвезьким королем Гаральдом (Сміливим) що склав на честь своєї милої пісню, що її переклав на українську мову Іван Франко. Друга донька, Анна, була замужем за французьким королем Генриком. Третя — Анастасія, за угорським королем Андрієм. Один його син, Святослав, був

жонатий із онукою цісаря Генріха II, другий, Ізяслав, із сестрою польського короля Казіміра, а третій, Всеволод, з візантійською цісарівною. Споріднений був володар України також з англійським та угорським королями й з німецькими князями. (В. Дорошенко) в "Америці" в 900-ліття Української Держави).

Перед смертю поділив Ярослав державу між синами, установивши такий порядок, що найстарший у Києві мав заступити іншим батька. Його було поховано в Софії київській, де було й віднайдено його мармурову домовину (Див. САРКО-ФАГ).

ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ (1153 — 87) — син Володимира Володаревича, князь галицький, один із найсильніших українських князів свого часу, славлений в "Слові о Полку Ігоревім" (див. ОСМОМИСЛ).

ЯРОСЛАВЕНКО, властиве ВІНЦОВСЬКИЙ ЯРОСЛАВ (1888 — 1958) інженер, композитор, автор тексту й музики сокілського гімну "Соколи, соколи". Він написав і пластовий марш на слова Ів. Франка, "Сонце по небі колує", а згодом другу популярну пластову пісню до слів Черкасенка "Гей, пластуни, гей, юнаки . . ." Головною ділянкою його музичної творчості була вокальна музика: сольоспіви з форт. і хоральні твори, яких він залишив поважне число. Крім того — опера "Відьма" і оперета "Бабський бувт", які були в репертуарі українських театрів в Галичині. Треба ще згадати його збірник лемківських пісень для хору у виданні радянського видавництва у Львові.

Ярославенко був основником і власником музичної накладні "Торбан" у Львові, у якій появилися не тільки його твори, але також твори Дениса Січинського, Я. Лопатинського, К. Стеценка Р. Безкоровайного та інших українських композиторів. Понад 200 чисел випусків тої накладні — це незаперечна заслуга Ярославенка, бо без друку вони були б певно затрачені в рукописах (головно твори Січинського і Лопатинського). Хоч не всі твори Ярославенка мають мистецьку вартість, бо деякі писані "від руки", без глибокого музичного змісту, все таки не можна недоцінювати значення Ярославенка в розвитку нашої музичної культури. Будучи музиком - дилетантом, вложив він немало праці в будову нашого культурного життя і цим заслужив собі на місце в пантеоні діячів українського мистецтва (**О. Залеський**)

ЯРОСЛАВА — ЄФРОСИНІЯ — донька

Ярослава Осмомисла, дружина Ігоря Святославича, оспівана в "Слові о Полку Ігор".

ЯРОШЕВСЬКИЙ ЮРІЙ (1872—1923) — митрополит укр. прав. Церкви в Польщі, убитий. Змолоду був співробітником бібліографічного відділу Записок НТШ.

ЯРОШЕНКО ВОЛОДИМИР (1893 — ?) письменник із Полтавщини: збірки поезій "Світлотінь" (1918), "Луни" (1919), байки (1924), повість "Гробовище". В середині 30-х років засланий. З заслання не повернувся.

ЯРОШЕНКО МИКОЛА (1846 — 98) — маляр, передвижник, відомий творами з революційним підкладом "В'язень", "Студент", "Отруїлася", "Всюди життя", "Невський проспект". "Курсистка"; портрети Б. Короленка, В. Соловйова і інш.

ЯРЧУК — пес із вовчими зубами, пострах для вовків і відьом. Народжується він в березні. "Коли перше щеня-сука народить перше щеня - сучку, а це перше щеня самця, то це буде ярчук: може бачити відьом і злих духів та проганяти їх" (Чуб. I. 53). Драгоманів теж відзначав із народніх уст, що ярчука не легко виховати: "Коли хочеш виховати ярчуків, то треба сучку, як ощениться, вбити. і цуценят усіх перебити, оставить одну тільки сучечку, та так аж до дев'ятого покоління, а тоді вже лев'ята сучечка і наведе ярчуків". (Малор. преданія". 69). Відьми натурально дуже бояться ярчуків і намагаються їх нищити, поки вони маленькі та слабкі. Тому треба ярчуків старанно берегти (В. Гнатюк "Знаєди . . ." II в. II. ст. XIV — XV).

У Т. Шевченка в поемі "Великий Лях" ярчком називається "новий Гонта", що має ось-ось народитися. "Польська ворона" погрожує, що зжене його зі світу: "Побіжить наш ярчук в ірій їсти гадюк за мною"

ЯСА — військове віддання шани стріляниною: "Із дванадцяти штук гармат гримали, ясу воздавали . . ." (Сл. Грінченко)

ЯСЕНИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1844 — 1934) — видатний буковинський діяч родом із самбірської шляхти. Працював у перших українських видавництвах у Львові. і був співосновником матірньої "Просвіти" в 1868 р. Від 1873 р. — с у д о в и й адьюнкт в Чернівцях, потім начальник суду в Вижниці і нарешті судовий радник у Чернівцях, де розвинув запопадливу діяльність у розбудові українських установ —

"Руської Бесіди" "Народнього Дому та Бурси ім. Федьковича. Від 1890 р. до 1918 р. був він членом міської громадської ради в Чернівцях, де заступав та обороняв інтереси чернівецьких українців.

У часі світової війни вибрано Володимира Ясеницького, тоді вже старшого судового радника, членом Загальної Української Ради у Відні (в 1915 р.), як представника буковинської української народньої партії. Тоді постала була Загальна Українська Рада у Відні, як розширення Головної Української Ради у Львові, що обіймала тільки галицькі українські партії, на політичну репрезентацію всього українського народу на час війни. В Загальній Українській Раді у Відні працював Володимир Ясеницький і визначався громадянською характерністю, що не знала ані особистих амбіцій, ані крамольних підходів, та завжди мала на меті наші ідеологічні змагання до вільної України, без огляду на партії та особи.

По світової війні відкрив Ясеницький адвокатську канцелярію в Чернівцях, де працював аж до смерті. Його патріотична хата була завжди місцем гостинних сходів і нарад буковинських українців.

ЯСЕНЬ, ЯСЕН — гарне лісове дерево з високим та грубим стовбуром, з розлогим гіллям та листям непаристо — пірчатої форми. Доживає до 40 літ і доходить до 40 метрів височини. Деревина його тверда й гнучка, — вживається в столярстві: "Обіддя гнуть із ясеня бо це гинке дерево" (Сл. Грінченка I, 325). Тому й вживається в літературі за символ гнучкості: "Гнеться, неначе молодий ясенюк" — кажуть про високого стрункого парубка.

У Т. Шевченка на одному його малюнку фігурує знахар, що хапає гадюк великими руками. В примітці, яку зробив, мабуть, сам Шевченко, сказано, що українські знахарі, маючи діло з гадюками, натирають руки й тіло соком ясенювого дерева. (Сб. Харк. Общ. 1887, I. 462 — "2). І проф. М. Сумцов писав, що у нас, якщо вкусить гадюка, прикладали до рани ясенювого відвару (К. Ст. 1889, II) Вплив ясеня на гадюк був відомий вже давнім римлянам (Пліній. XVI. 13) М. Сумцов здогадувався, що українці могли навчитися поводитися з гадюками, натираючись ясенювим соком, від циган.

ЯСИР — населення, що його татари забирали в полон, як здобич. А що такий полон іде звичайно безладним натовпом, то іноді ясир означає переносно і всякий натовп.

ЯСЛА — місце в стайні, іноді в формі колиски, куди накладають сіно в поживу коням, і взагалі худобі. “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Так зветься відомий роман Панаса Мирного, в якому виявлено думку, що суспільна мізерія не може не доводити до розруху та революції. Ясла часто згадуються в наших колядках, як первісне ліжко немовлятка Христа: “На Ордані тиха вода стала . . . Там Пречиста свого Сина купала, а, скупавши, в шовкове сповила, а, сповивши, в яселках положила . . .”.

ЯСПІС, ЯШМА — мінерал, відміна кременю червона, жовта, або бура, непрозора. Яспіс був одним із 12 самоцвітів Ефода, одягу жидівських первосвящеників, і символізував у ньому плем'я Гада. Взагалі ж. яспіс уважався приемним богам, — той, хто його носив на собі, ніби легко здобував симпатії людей.

ЯСТРЕБОВ ВОЛОДИМИР (1855 — 99) — археолог й етнограф, дослідник степової України, з роду москаль; автор “Матеріалів по етнографії Новоросійського края”. Одеса, 1894 р. та тритомової “Летописи”.

ЯСТРУБ — птах - хижак до пів метра довжини, зверху бураво - попелястий, сподом білявий. Див. ШУЛКА. “Слав на нього, як яструб на курку” — казали в нас на якусь несподівану напасть “Ловить яструб безкарно кури, а голуба й за просо б'ють”, — кажуть також про великих хижаків, що вникають кари, тим часом, як малим дістається (Франко, III. 396)

ЯТАГАН — крива коротка турецька шабля.

ЯТВЯГИ — давнє литовське плем'я, зближене до прусів: жило в XIII ст. між Нарвою і Бобром. Ятвяги були дуже войовничі і згадувалися в укр. літописах від X в., коли виходні з ятвязької землі служили в княжих дружинах. На них ходив походом Володимир Вел. 983 р. і Ярослав Мудрий 1038, 1040 і 1044. Пізніше грали ролю в західньо - українській політиці.

ЯТЕР, ЯТІР — сіть ловити рибу в вигляді стійки на кількох обручах.

ЯТКА — крамарська будка, ярмаркове шатро. У Т. Шевченка: “Я зроблю яточку під тином, торгувать, шинкувать буду чарочками. . .”.

ЯТОВТ ЯКУБ (псевдонім — Яків ГОР-

ДОН) — польський революціонер, який описав свою зустріч із Т. Шевченком в Уральську 1850 р., коли його везли на друге заслання: “Говорив я з Шевченком довго про се і те. Не любив ляхів, та не терпів москалів. Незалежна Україна була ціллю його мрій. революція — його прагнення..” Московська советська цензура не пропустила цього уривку в збірці “Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників” Київ, 1958 р. Див. ПОЛОНСЬКИЙ Я., СЕЛЕНСЬКИЙ Д., ЧЕСТАХІВСЬКИЙ Гр.

ЯХИМОВИЧ ГРИГОРІЙ (1792 — 1863) — походячи з селянської родини. став професором, а потім і ректором львівського університету. мав три докторати і за це дістав від австрійського цісаря титул барона. Був ректором духовної семінарії, в рр. 1849 — 59 — перемиський єпископ. потім митрополит львівський від 1860. Від 1848 р. був провідником галицьких українців, очоливши тоді створену у Львові Головну Руську Раду.

ЯХИМОВИЧ ТЕОДОР (1800 — 70) — мистець маляр, перший український театральний декоратор з Золочівщини. Після закінчення студій у віденській Академії Мистецтв. Т. Яхимович протягом 15 років працює декоратором в Йозефштадт — театрі. а в 1851 р. його покликано на становище сценографа імператорської опери в Відні.

Яхимович залишив багату малярську спадщину, недоступну для загалу, бо майже всі його образи містяться по приватних збірках тодішньої австрійської аристократії. У єпископській каплиці в Перемишлі був його образ “Хрещення Ісуса”. В історії сценографії австрійського театру займає Яхимович чільне місце й хоч в I. пол. XIX, ст. належав він до найвидатніших постатей мистецького світу Австрії. в історію культури Австрії Яхимович увійшов не як Австрієць, а як Українець (Рутене), бо завжди з гордістю підкреслював своє українське, священиче походження.

ЯХІЯ — грек із Єгипту, лікар, свояк Олександрійського патріарха Євтихія (939 — 46), що його арабську хроніку “Добре намисто” зредагував і продовжив до 1031 р. Вона містить багато відомостей про візантійсько - українські справи.

ЯХІЯ ОЛЕКСАНДЕР — авантюрист, що видавав себе за сина султана Махоммеда III і претендував на турецький престіл.

Грав ролью в українській політиці XVII ст.

ЯХНЕНКО КІНДРАТ (1783 — 1868) — промисловець із кріпаків, голова фірми братів Яхненків і Смирєнків, що побудувала перші цукроварні на Наддніпрянській Україні, запровадила пароплавання на Дніпрі, тощо (Див. СИМИРЕНКО).

ЯЦИМІРСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1870 — ?) — славіст українського роду, професор с.-петербурського університету. Автор монографії про Г. Цамблака. Співпрацював у Києві Старині.

ЯЦИНЕВИЧ ЯКІВ — композитор. диригент, довголітній помічник М. Лисенка в його хоровій діяльності. Автор хорових композицій, з котрих найпопулярніший “Кант про Юрія”.

ЯЦКІВ МИХАЙЛО (1873 — 1961) — письменник, член “Молодої Музи” у Львові. Автор побутових новел та символічних нарисів: “В царстві сатани”, “Душі кланяються”. “Казка про перстень”, “Плазом меча”, “Чорні крила”, “Смерть бога”, “Блискавиці” та повістей “Огні горять”, “Танець тіней”.

ЯЧМІНЬ — збіжжя коло метра височини, колос з довгими остинами, зерно коротке й грубе. Походить із Малої Азії. . . Це, мабуть, найстарше збіжжя, знане вже в єгиптян, давніх жидів та в греків. Зерен ячменю вживають для виробу СОЛОДУ, пива, крохмалю, на крупу, замість кави, та на хліб. Тому, що ячмінь відомий з праарійських часів, ячмінна каша належить до найдавніших і, значить, обрядових ссрав. В народніх піснях ячмінь лучиться зі згадкою про кутю, а значить і зо смертю.: “Попід лісом, лісом, попід дубиною, аж там руба козак ячмінь сокирою. — Ой годі, козаче, ячменю рубати та ходім до мене пшениченьку жати. Що з твого ячменю та кутя буде, з моєї пшениці коровай буде. — Ой, мати, ти не гай мене та в військо - дорогу виражай мене . . .” (Чуб. У. 873). Тут протиставлення ячменю — куті (атрибут похорон) короваєві (атрибут весілля) дуже ясне й характерне.

Шорстка ячна полова з остюками, в протилежність перині, символізує сумне, трудне життя: “Поїхай Сенько та й на полювання, покинув Касеньку та й на горювання. . . Казав кладовити (Касю) спати на пухових перинах. Мати Яся не слухала . . . Казала їй спати у ячній полові. . .” (Чуб. У. 726).

ЯЩІРКА — плазун, укритий лускою з малими ногами і довгим хвостом, що легко відпадає; живиться комахами. У нас вірили, що дівчата дають парубкам для привороження, чи отруї, пити сухі ящеричені яйця, з яких ніби виводилися в шлунку живі ящірки, що від них людина може видужати, лише виригавши їх. Інакше занидіє й згине. (Етн Зб. НТШ. XXXIV. 174 — 76). Аналогічне вірування записане й в латишів (В. Миллер “Матеріяли. . .” II, 119). Чи не тому й назва “ящірка” вживається в нас, як лайка для жінок (див. “Енеїда Котляревського, VI, 12).

ЯЩУР, САЛАМАНДРА — плазун, дуже подібний до ящірки. З його чорної шкіри, всіяної жовтими плямами, без луски, постійно виділяється клейка матерія в тим більшій мірі, що ящур більш подрочений. Йдучи за Арістотелем, давні натуралісти твердили, що цим своїм міцним потом саламандра в стані загасити полум'я, і розпалена цими твердженнями народня фантазія почала поширювати вірування, ніби саламандра й живе в полум'ї. Вірили також, що саламандра така отруйна, що досить їй впасти в криницю, щоб вода тієї криниці зробилася теж отруйна. Якщо саламандра вилазила на дерево, плоди його робилися теж отруйні, і навіть дрова з того дерева, якщо на них пекли хліб (Пліній). Сліди цих вірувань знаходимо в нашій пісні: “Вона мня, Івасеньку, та й счарувала, лютими мня ящурами нагодувала..” (Головацький, I, 77).

В весінньому хороводі, що так і зветься ЯЩУРОМ, співають: “Сиди, сиди, ящуре, в хорошім місті, май собі жінку, як перепілку. Кого ймеш, обдереш, собі грошей набереш й ящурку. (себто, свою жінку, Є. О.) спом'янеш . . .”

В іншому варіанті цього хороводу співали: “Сиди, сиди, ящуре, горохв'яний вінку, піймай собі жінку, як перепілку”. (Чуб. III, 96). Тут ящур символізує якогось хижака.

На Карпатській Україні ящур користувався кращою репутацією: його вважали “подібним до худоби”: “Як би щось на пало худобу як надується, пускає через руку ящура і б'є рукою по клубах, то й зараз легче худобині: (Верхратський в ЗНТШ, IV, ст. 237). Ящура перепускали через руку також і для того, щоб рука легка була, щоб усе добре вдавалося (там же 274). Ці вірування в'яжуться з іншими, поширеними на Заході, що ставили в зв'язок здатність саламандри виходити живою

з вогню з Святим Духом. Великий Леонард на цій підставі зробив з неї алегорію добродійства. Але вірувань про перебування ящура в вогні і взагалі його зв'язків з вогнем у нас в народі не зустрічається.

ЯЩУРЖИНСЬКИЙ ХРИЗАНТ (*1852 — археолог і етнограф, член одеської Укр. Громади в 80-тих роках XIX ст., співробітник "Кієвс. Старовини" та "Ізвестій Таврійської Ученої Архівної Комісії".

МИРОН ЛЕВИЦЬКИЙ

Святий Юрій.

ГОЛОВНІШІ ПОВТОРЮВАНІ СКОРОЧЕННЯ

- А. Крапп — A. H. Krappé "Le Genèse des Mythes", Paris. 1938.
- Андрієвський — В. Андрієвський "Звичаї й обряди українського народу. Краків. 1941.
- Аничков — Е. В. Аничков "Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян". Спб. 1903 Т. I-II.
- Анучин — Дм. Анучин "Сани, ладь и конь. как принадлежности похоронного обряда". Москва, 1890.
- Антонович В. — В. Антонович "Чари на Україні" Львів, 1905.
- Ар. Ю. и З. Р. — Архив Южной и Западной России. Киев.
- Афанасьев — А. Афанасьев "Поэтические воззрения славян на природу" тт. I—III. Москва 1865—69.
- Брікнер — A. Brückner "Mitologia slava", Bologna 1923.
- Ваккаї — G. Vaccari "Le Feste di Roma antica", Torino 1927.
- Ван Геннеп — Van Gennep "Les Rites de Passage". Paris 1920.
- Веселовський — А. Веселовский "Разыскания в области русскаго духовнаго стиха". "Историческая поэтика". "Опыты по истории развития христіанской легенды", "Собрание сочинений.
- Віконська — Д. Віконська "За силу й перемогу": Львів 1938.
- Вовк — Хв. Вовк "Студії з української етнографії та антропології". Прага 1928.
- Вундт — G. Wundt "La Psicologia dei popoli". Torino 1929.
- Гн. — В. Гнатюк "Галицько - руські народні легенди" тт. I—II. Львів 1902. "Знадоби до галицько - руської демонології" тт. I—III Львів 1904, 1912.
- Гол. — Я. Головецкий "Народныя песни Галицкой и Угорской Руси" тт. I—IV Москва 1878. "Твори" Вид. "Просвіти" "Руська Письменність". Львів.
- Грім — Jak Grim "Deutsche Mythologie" 1854; Deutsche Rechtsalterthumer. Göttingen 1854.
- Грин. — Б. Гринченко "Из уст народа". Чернигов 1900. "Етнографическіе матеріялы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерніях" Чернигов, тт. I—III. 1895, 1896, 1899.
- Гр. Сл. — див. СЛ. Гр.
- Груш. М. — М. Грушевський "Історія української літератури" т. I. Київ — Львів. 1923; т. IV. Київ — Львів, 1925.
- Груш. М. ЮР. — М. Грушевський "Історія України - Руси", т. I. Київ, 1913, т. II. Львів 1905; т. III, Львів. 1905; т. IV. Львів — Київ, 1907; т. V, Львів 1905; т. VI. Київ—Львів, 1907; т. VII, Київ — Львів, 1909; т. VIII, Київ—Львів, 1913.
- Груш. М. Поч. Гр. — М. Грушевський "Початки громадянства". Відень, 1924.
- Грушевська К. — К. Грушевська "З примітивної культури" Київ. 1924.
- "Гуцульщина" — див. Шухевич.
- Глоц — G. Glotz "La Civilisation Egéenne". Paris 1923.
- Де Губернатис — De Gubernatis "Storia comparata degli usi natalizii en Italia e presso gli altri popoli indoeuropei". Milano 1878; "Storia popolare degli usi funebri indoeuropei". Milano 1873.
- Дзанаццо — G. Zanazzo "Usi, costum; e pregiudizi del Popolo Romano". Torino 1908.
- Дик. — М. Дикарів "Посмертні писання з поля фолкльору і мітології" Львів 1903.

- Драг. — М. Драгоманів “Розвідки про українську народню словесність і письменність” Львів тт. I—III, 1900—1906.
- Драг. Пол. П. — М. Драгоманів — Політичні пісні українського народу XVIII — XIX ст.” Женева 1885.
- “Древности” — Древности Моск. Археолог. Общества. Москва.
- Дюркгейм — E. Durkheim “Les formes elementaires de la vie religieuse”. Paris 1912.
- ЕЗ — Етнографічний Збірник НТШ у Львові.
- ЕУ — Енциклопедія Українознавства.
- ЕтН. Вісн. — Етнографічний Вісник Етнографічної Комісії Української Академії Наук у Києві.
- Етн. Зб. — Етнографічний Збірник Української Академії Наук у Києві.
- Етн. Об. — Етнографічне Обозреніє (від 1888 р.).
- Етн. Сб. — Етнографічний Сборник Импер. Русск. Географ. Общества.
- Ефименко — П. Ефименко “Сборник малороссійских заклинаний” Москва 1874.
- ЖМНПр. — Журнал Министерства Народнаго Просвещения”.
- Ж. Ст. — Живая Старина”.
- “Знадоби”. — див. Гн.
- ЗНТШ — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.
- ЗОЮР — “Записки о Южной Россіи” П. Куліша Спб. тт. I—II. 1956 — 57
- ЗЮЗОтд. — Записки Юго - Западнаго Отдела Импер. Русскаго Географическаго Общества.
- Кабанес — Cabanes “Moeurs intimes du passé” vol. I—V. Paris.
- Каїро — G. Cairo “Dizionario ragionato dei Simboli”. Milano.
- Кв. — Гр. Квітка - Основ’яненко “Малороссійскія повести...” Харк. 1887. тт. I-II.
- Кайзерлінг — V. Kayserling “Journal de voyage d’un philosophe” v. I—II. Paris 1930.
- “Analyse spectral de l’Europe”. Paris 1930
- “Le monde qui naît”. Paris 1929.
- “La vida íntima”. Mexico 1937.
- Кольберг — O. Kolberg “Pokusie. Obraz etnograficzny”. I—IV. Kraków 1882—89.
- Кост. — М. Костомаров. Собрание сочиненій. Спб. 1905.
- Котл. Ен. — Котляревський “Перелицьована Енеїда”. Харків, 1842. Берлін, 1922.
- Крачковський — Ю. Крачковскій “Быт Западно - Русскаго селянина” Москва 1874.
- Кроче — V. Croce “Filosofia dello Srrito”. v. I—III. Bari 1926.
- “Cultura e vita morale”. Bari 1926.
- “Etica e Politica”. Bari 1943.
- К. Ст. — “Кіевская Старина”, Кіев, 1882 — 1906.
- К. ЧК. — П. Куліш “Чорна Рада” Спб. 1857.
- Лазаревський — А. Лазаревскій “Описание Старой Малороссіи” тт. I—III, 1888. 1893, 1898.
- Ланг — Lang “Mythes, Cultes et Religions, Paris 1896.
- Лет. — Летопись Истор. - Филологическаго Общества при Новороссійском Университете.
- ЛНВ — Літературно - Науковий Вісник. Львів.
- Ляное-Віллен — G. Lanoe-Villéne “Le Livre des Symboles”. Paris 1927.
- Ле Бон — G. Le Bon “Psychologie des foules” Paris 1937.
- “Les opinions et les creyances” Paris 1911
- “La vie des verités”. Paris 1914.
- “Les incertitudes de l’heure presente” Paris 1923.
- Макс. — Максимович “Собрание сочиненій”; “Сборник украинских песен”. Кіев 1849.
- Мангардт — Manhardt “Wald und Feldkulte” 1905.
- Марк. — Мик. Маркевич “Обычаи, поверия, кухня и напитки малороссійян”, Кіев 1880.
- Массаролі — N. Massaroli; “La Fata nella tradizione popolare della Romagnola (Folklore comparato)”. Forli 1927.
- Менар — R. Menar et C. Savageot “La vie privée des Anciens” Paris. Vol. I—VIII.
- Метл. — А. Метлинскій “Народныя малорусскія песни”, Кіев 1854.
- Море(т) — Moret “Mistères Egyptienes”. Paris 1922.
- МУЕ — Матеріяли до українсько - руської етнології Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові.
- Наук. Зб. — Науковий Збірник Историчної Секції Української Академії Наук у Києві.
- Наук. Зб. Пр. — “Праці Українського Наукового Педагогічного Інституту в Празі”. Прага, 1934.
- Нечуй “Світогляд” — Ів. Нечуй - Левицький “Світогляд українського народу” Львів. 1876.
- Новосельський — Novoselski “Lud ukrainski.” I—III. Wilno 1857.
- Ном. — М. Номис “Українські приказки, прислів’я і таке інше” Спб. 1864.
- О. — “Основа” Спб. 1861—62.

- Ортега — Ortega y Gasset “La revolte des masses”. Paris 1937.
- Перв. Гр. — “Первісне Громадянство та його пережитки на Україні”. Київ, 1926—29.
- Петрушевич — Ант. Петрушевич “Общерусский дневник церковных народных семейных праздников и хозяйственных занятий примет и гаданий” Львів, 1865.
- Потебня — Ал. Потебня “О некоторых символах в славянской народной поэзии”. Харьков. 1860; “О мифическом значении некоторых обрядов и поверий” Москва 1865.
- “Объяснения малорусских и сродных народных песен”. Варшава 1883.
- Поше — V. Rauchet “Le Chemin du bonheur” Paris 1939.
- “Права” — “Права, по которым судится малорос. народ”, 1743.
- Рейнах — S. Reinach “Cultes, Mythes et Religions”. I—IV. Paris 1904—1912. “Orpheus”. Paris 1922.
- Ронкетти — G. Ronchetti “Dizionario illustrato dei Simboli”. Milano 1922.
- Ростовцев — M. Rostovtzev “Mystic Italy” New York 1927.
- Рудченко — Ів. Рудченко “Народныя южнорусскія сказки” Київ 1869—70; “Чумацкія народныя песни. Київ 1874.
- РФВ — Русский Филологический Вестник, Варшава, 1882—1887.
- Сахаров — Ів. Снхрив “Сказанія русскаго народа”. Народний дневник. . . Праздники и обычаи. Спб. 1885.
- Сб. Харк. Фил. Общ. — Сборник Харьковскаго Истор. - Филологическаго Общества.
- Сл. Гр. — Б. Гринченко “Словар украинскаго языка” тт. I—II. Берлін 1924.
- Сл. Ум. — М. Уманец і Спілка. — “Словар російсько - український. Берлін 1924.
- Сл. о П. І. — Слово о Полку Ігоревім.
- Сумнер — W. G. Sumner “Folkways”. Boston 1906.
- Сумцов — Н. Сумцов “Культурныя переживанія” Київ. Старина 1889—1890. “О свадебных обрядах” Харьков, 1881. “Хлеб в обрядах и песнях” Харьков. 1885.
- Терещенко — А. Терещенко “Быт русскаго народа” Спб. тт. I—VII.
- Тільгер — Tilgher A. “Filosofi e moralisti del novecento”. Roma 1942. “Moralità”. Roma 1938; “Estetica”. Roma 1935. “Filosofia delle Morali”. Roma 1937. “Mistiche nuove e mistiche antiche”. Roma 1946. “Uomo Faber”. Roma 1929.
- УЗЕ — Українська Загальна Енциклопедія” Львів. тт. I—III. 1931—1932.
- Ферреро — G. Ferrero “I simboli”. Torino 1922.
- Франко — Ів. Франко “Галицько - руські народні приповідки” тт. I—III в ЕЗ тт. X, XVI, XXIII, XXIV, XXVI. “Апокрифи і легенди” в “Пам’ятках українсько - руської мови і літератури Археографічної Комісії Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові тт. I, II, III, IV, VI.
- Фразер (Фрезер) — Sir James G. Frazer “Il ramo d’Oro” I—III. Roma 1925.
- Фюстель де Кулянж — Fustel de Coulange “La Cité antique”. Paris 1920.
- Чіпріані — L. Cipriani “Creta e l’origine mediteranea della civiltà”. Firenze 1943.
- “Чтенія” — Чтенія Общества Истории и древностей при Московском університете.
- Чуб. — Труды Етнографично - статистической экспедиции в западно - русский край. . . Матеріялы и изследованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. тт I—VII. Спб. 1872—78.
- Шейн — “Матеріялы для изучения быта и языка русскаго населенія сев. - западнаго края”. тт. I—III.
- Шин — F.uelton Sheen “Filosofia de la Religione”. B. Aires 1956. “Il camino della Felicitá”. B. Aires 1956. “La vida merece vivirse”. B. Aires 1954.
- Шухевич — В. Шухевич “Гуцульщина” тт. I—V. (МУЕ тт. II, IV, V, VII).
- Юнг — Jung “Il problema dell’inconscio nella psicologia moderna”. Torino 1942.
- Ястребов — В. Ястребов “Матеріялы для етнографіи Новоросійскаго края”. Одеса. 1894.
- Ястребов — J. Jastrebow “Storia dell’errore umano”. Milano 1942.

ЗАВВАЖЕНІ ПОМИЛКИ

На стор.

- 6 у першому стовпці два перші рядки “му, так, як були виховані в тому царському абсолютизмі” треба перенести під рядок 35, а рядок 36 (“му”- треба скреслити.
- 168 переставлено п’ять останніх рядків другого стовпця. Має бути: Найдавніший образ ясел Христа з ослом і воллом знаходиться в римських катакомбах св. Агнеси, де він фігурує на одному саркофагу з 343 року. В наслідок “побожности” вола, а також, мабуть, і його рогів — “нечиста сила боїться волів і дає їм дорогу, а коням по ночах просто проходу немає”.
- 170 рядок 10-тий згори видруковано: “про віник, як оберег таку гіпотезу”. Цей рядок має йти на стор. 172 між рядками 24 і 25.
- 170 стовп. I. Переставлено рядки 12 і 13.
- 520 5 рядків згори першого стовпця починаються словами: “що його та дівка переходить” до слів “Я мушу вми..” треба перенести на стор. 521 під третій рядок перого стовпця вгорі. Переплутано текст.
- 749 В другому стовпці поплутано рядки: п’ятий рядок знизу має йти на місце останнього, а останній на місце п’ятого.
- 800 Третій рядок знизу треба читати: КУ-ТАС — китиця з ниток або шнурак для прикраси одягу.
- 1954 Український Технічний Господарський Інститут проіснував в Подєбрадах до 1945 р., і був відновлений того ж року в Регенсбургу, звідки його було пізніше перенесено до Мюнхену.
- 1955 В гаслі Українська Національна Рада має бути таке чергування Голів цієї інституції: першим Головою УНРади був проф. Б. Іваницький (1948—52), далі Ів. Багрянний (1953—54), потім О. Бойдуник (1954—1957); потім знову Ів. Багрянний; від V-ої Сесії УНРади в жовтні 1961 р. вдруге інж. О. Бойдуник (†1966).
- 1965 В гаслі про УПА зроблено відповідальним М. Лебеда за розгром штабу УПА отам. Т. Бульби - Боровця. Проф. Л. Шанковський в “Гомоні України (квіт. 1966) виявав, що М. Лебідь не стояв уже тоді на чолі ОУНр та Служби Безпеки і тому відповідальности за згадані події не несе.
Стор.:	ряд:	видруковано:	має бути:
	6 21 згори	звернено	звернене
	6 17 згори	ні кому	нікому
	6 22 згори	з Боссюе	за Боссюе
	8 10 зг.	самотвержениї	самоотвержениї
	7 15 згори	незадовольняються	не задовольняються
			[довольняються]
	13 30 згори	Батько - Отамане	Батьку - [Отамане]

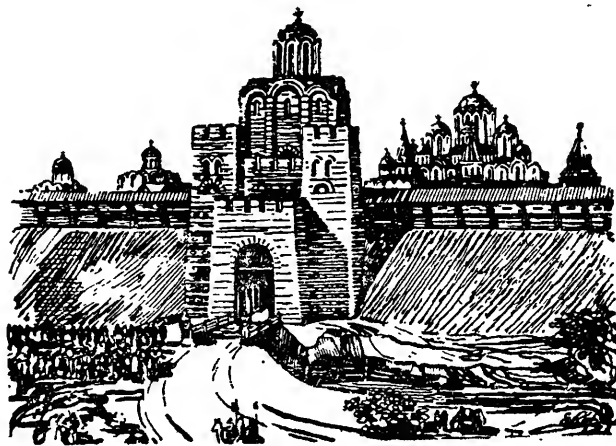
15 11 згори	підбуває	підбиває	92 13 знизу	Оскел	Оскіл
15 20 знизу	тргічної	трагічної	93 7 знизу	Лули	Луки
15 14 знизу	підгоняючи	підганяючи	93 16 знизу	пидносити	підносити
17 15 згори	Да, скіфи ми, азіяти ми		95 7 знизу	виявляючись	виявляючи
	Да, скіфи ми.	Да азіяти ми	95 12 згори	за безцін	за безцінь
21 3 знизу	сідне	гідне	95 28 - 29 знизу	ближнього	ближнього
29 14 згори	вдмінних	відмінних	96 7 згори	Достоевицький	Достоевський
29 21 знизу	осина	осика	96 15 зг.	соціалітичного	соціалістичного
30 30-31 знизу	якоісь катаклізму	якогось [катаклізму]	96 32 зг.	один на одного	одне на одного
34 20 зн.	одуховлоними	одуховленими	97 17 знизу	Україна	Україні
38 8 знизу	національну	національно	98 3 згори	мило	мила
39 27 знизу	що	щоб	98 16 згори	огном	огнем
40 5 згори	Апокаліпси	Апокаліпсу	98 25 згори	осьвіт	освіта
41 4 - 5 згори	чернецтві	чернецтва	99 9 згори	Стрибожиними	Стрибожими
41 1 знизу	яє	яке	101 20 згори	духових	духовних
44 26 - 27 згори	л'одяні	льодові	102 4 згори	фольклорі	фолкльорі
48 1 - 2 згори	льонгобарди	лянгобарди	102 2 згори	звані	званої
52 30 знизу	передавені	передавнені	103 27 згори	1924, V, 18	1924, V, 8
52 22 знизу	Вашінтону	Вашінгтону	104 5 згори	підповідають	відповідають
53 21 - 22 згори	народав	народам	105 5-6 згори	писів	писав
56 9 знизу	інтрисувала	інтригувала	106 6 згори	Ленінграді	Ленінграді
60 3 згори	протона	електрона	111 5 згори	радити	рядити
69 19 знизу	розкошу	розкоші	112 1 згори	переконана	переконаний
69 18 знизу	розкош	розкіш	113 11 - згори	Брутльности	брутальности
72 18 згори	од церкви	до церкви	114 6 знизу	Московськгоо	московського
72 24 знизу	чепляли	чіпляли	115 21 згори	віі'	від
72 8 згори	тебі	тобі	115 1 знизу	а	та
72 26 знизу	фондації	фундації	116 25 згори	Вол. Іванисові	Вас. Іванисові
73 13 знизу	миитецтву	мистецтву	116 9 знизу	Іст. Малор Історії	Історія [Малої Росії]
74 29 згори	бачучи	бачачи	117 6 знизу	символізує	символізує
74 23 знизу	Пракрашався	прикрашався	119 17 згори	тими	тими
78 19 знизу	станув	став	123 14 згори	на ругій	на другій
80 9 знизу	Болю Куна	Белю Куна	124 4 згори	відіб'єся	відіб'ється
82 28 згори	європейські	європейської	124 10 - 9 знизу	таим	таким
82 6 знизу	аке	але	125 27 знизу	почки	точки
85 12 знизу	першог	першого	126 18 згори	XI ос.	XI ст.
86 9 згори	сіеш	ссеш	129 13 згори	породілі	породіллі
86 25 знизу	фолькльорам	фолкльором	132 5 згори	висланни	висланник
87 14 знизу	порора	порода	132 36 згори	1805	1808
88 4 згори	меі	мені	132 11 знизу	установчика	установника
89 2 згори	затишилася	залишилася	133 5 знизу	тлумачучи	тлумачачи
89 23 знизу	вита болгар	бита болгар	133 18 знизу	у легенті	у легенді
90 28 знизу	у зв'язку	у зв'язок	134 32 і 34 згори	Воскресіння	Воскресення
91 24 згори	Евангекії	Евангелії	135 12 згори	зничаях	звичаях
91 20 знизу	Писька	Письма	135 18 згори	Воликодні	Великодні
91 2 згори	Пикип	Пилип	136 8 згори	Олександрівських	Олексан- [дрійських]
91 6 знизу	Пулія	Пулюя	136 13 згори	Олександрівський	Олексан- [дрійський]
92 17 згори	пряла	прапа			
92 20 зг.	квітом заквіла	квітом зацвіла			

136	19 згори	требе	тебе	183	19 згори	тільки	тільки
137	4 згори	мативів	мотивів	185	згори	індивідуальні	індивідуальні
138	13 знизу	вкіите	вкрите	187	3 знизу	крайнього	крайнього
139	4 знизу	породилю	породілля	188	13 знизу	звідси	звідки
139	25 згори	усюдає	усюдах	19-	3 знизу	циплята	курчата
140	7 згори	свв	св. св.	198	14 знизу	непряні	непрані
141	27 - 28 згори	викликала	викликав	198	6 знизу	заверухою	заверюхою
141	11 знизу	зробив	зробила	199	11 знизу	кожний	котрий
143	8 - 9 згори	набиграє	набирає	199	8 знизу	котре зовсі	котрий зовсім
143	17 знизу	проханяи	проханням	202	26 згори	обсодютсуму	абсолютизму
144	2 - 3 знизу	схоплню	схопленню	202	29 згори	людські і права	людські
144	14 згори	на кожник	на кожний				[права
145	1 знизу	Обрізання	Обрітєння	208	27 - 28 згори	цілмо	цілком
145	20 знизу	в форми	в формі	209	24 знизу	їжи	їжі
147	6 знизу	у дальному	у дальшому	211	22 знизу	записне	записане
147	12 згори	розування	розування	211	22 - 21 знизу	невимих	невидимих
147	17 згори	розування	розування	211	3 згори	ці дн	ці дні
147	19 згори	розувати	розувати	212	14 знизу	коли гаю	коло гаю
147	23-24 знизу	житня	життя	212	25 - 26 згори	собі бі	собі
147	15 знизу	біло	біле	217	2 знизу	нн	не
147	8 знизу	Закарпаття	Закарпатті	217	1 згори	остотаточно ас	остаточо
149	4 знизу	породиля	породілля	218	9 знизу	грівен	гривен
152	11 згори	посні	пісня	220	5 - 6 згори	Вишиєаний	Вишиваний
152	18 згори	любов'ю	Любови	221	9 знизу	звій	змій
152	7 знизу	безпардоння	безпардонне	222	18 знизу	зогостреним	загостреним
153	28 знизу	у спорні	у спорі	223	25 знизу	цирицини	царицині
153	24 знизу	молобень	молебень	223	2 знизу	Аввустові	Августові
154	29 згори	викотпа	викотця	226	1 знизу	сокірою	сокирою
156	20 знизу	вскопану	скопану	227	16 згори	моальними	моральними
157	25 знизу	катакомбех	катакомбах	227	14-15 знизу	лромисел	промисел
159	26 згори	магометанських	мохаме- [данських	228	18 знизу	дині	диню
159	3 згори	якій	який	230	28 знизу	провославу	православу
160	18 згори	полькльорним	фолкльорним	230	4 знизу	а	на
161	8 згори	у Лубнах	у Лубнях	231	26 знизу	рінности	рівности
161	22 знизу	що	щоб	231	17 згори	далеку	далеко
161	8 знизу	на якому	на якій	235	19 знизу	молодої	молодого
162	11 згори	забоонних	забобонних	237	7 згори	взяла	взяли
169	4 згори	вірувіль	вірувань	238	22 - 21 знизу	збирали	збирала
171	2 знизу	архитект	архітект	242	19 знизу	1828	1728
172	20-21 знизу	резметають	розметають	248	25-26 згори	двінадцять	дванадцять
173	30 знизу	зілляв	зіллям	248	17 згори	приношеним	приношених
173	30 знизу	ні	на	249	3 згори	відцижувати	відциджуєте
175	29 згори	яблоками	яблуками	251	20 згори	принити	принизити
175	19 згори	Номи	Номис	253	2 знизу	понириєся	понуриєся
176	13 згори	церковні	церковне	254	17 згори	з новим	з новими
176	1 знизу	до вам	до вас	254	25-24 знизу	богомильмильства	[богомильства
179	18 зг.	Однородного	Осмородного	256	10 знизу	Святиною	святинею
181	2 знизу	цо	це	261	6 згори	часіб	часів
181	22 знизу	Кетерину	Катерину	262	26 згори	прокуроньку	проскуроньку

262	22 зн.	космвогонічних	космогонічних	356	19 згори	були	було
265	27 знизу	19004	1904	358	10 згори	в усіх	з усіх
265	18 знизу	та	там	358	17 знизу	ДОБРОЧИНСТВО	
268	4 знизу	спраседливо	справедливо			[ДОБИЧНИЦТВО	
272	3 зг.	“Зол. Галузда”	“Зол. Галузка”	359	25 згори	повчав	почав
273	6 знизу	допоуожеш	допоможеш	361	4 згори	втікали	втікати
273	24 згори	вд	від	362	5 знизу	протяом	протягом
275	10 згори	якою	якоюсь	366	9 знизу	згадка	згадку
275	20 знизу	дітячих	дитячих	367	18 згори	кам'янци	камінці
275	29 згори	носіїв	носії	368	29 згори	токе	таке
280	22 згори	пом'ятають	пам'ятають	368	16 згори	здерева	з дерева
280	221 знизу	самі	сама	369	8 згори	Святинщині	Снятинщині
282	28 згори	ненавидитиме	ненавидітиме	371	3-4 згори	Саңча Панча	Санча Панци
284	5 знизу	засадичео	засадниче	371	18-19 згори	Санча Панча	Санча Панцу
284	8 згори	яблонею	яблунею	372	11-12 згори	Морозові	Морозову
284	знизу	грушечка	грушечки	372	11 знизу	вме	вже
285	31 знизу	яблока	яблука	379	27 знизу	фольклорі	фолклъорі
289	11 згори	вибори	вироби	382	20 знизу	забобана	заборона
289	13 згори	в нашіх	в наших	383	5 згори	завоойвник	завойовник
290	3 зн.	гравірованного	гравірованого	386	16 знизу	друковано	друковане
290	1 зн.	вигравіровано	вигравіровано	389	4 знизу	не випускати	випускати
292	10-11 згори	магометами	мохаммеда-	392	24 знизу	змішувти	змішувати
			[нами	395	7 згори	організові	в організмі
294	21 згори	зі ріжих	з ріжних	396	11 знизу	комірувати	потурбувати
295	1 згори	Олександрівський	Олек-	402	23 зг.	К. Голоскевич	Гр. Голоскевич
			[сандрійський	418	27 знизу	виконували	виковували
296	2 згори	було	була	424	14 зн.	Гришевського	Грушевського
297	10 знизу	барокковову	барокковому	454	25 згори	Гандя	Гандзя
298	2 - 3 згори	1762—1720	1672—1720	459	8 знизу	1885	1785
306	20 згори	недатримання	недотримання	493	30 знизу	1830-1938	1890-1941
306	13 згори	1765—1821	1265—1321	493	20 знизу	1928	1938
312	29 знизу	післі	після	503	14 згори	змій	змія
316	19 зн.	завадовської	завадовської	524	20 згори	його	її
318	18 знизу	сівільські	Сівіллині	524	24 згори	менши	менш
319	16 знизу	замна	заємна	525	12 згори	бортьбу	боротьбу
320	17-18 згори	загальними	загальними	543	5 знизу	1885	1885—1963
320	32 згори	процесу	процеси	544	6 знизу	Галичина	Галичини
321	9 згори	дрібні	дрібної	567	12 знизу	пові	нові
326	20-19 знизу	грутується	грунтується	572	27 знизу	зі скону	з кону
326	11 згори	прорицання	прорікання	579	17 знизу	Мехаммед	Мохаммед
327	26 згори	ясінь	ясень	584	20 згори	вки	вкіне
331	14 згори	госпоодаря	господаря	584	28 згори	песку	піску
331	16 згори	в літератури	в літературі	613	23 згори	покласті	покласти
331	14 знизу	князького	княжого	617	4 знизу	Ястрембов	Ястребов
335	17 знизу	корінні	корені	644	9 знизу	чисельні	численні
335	8 згори	кожнн	кожне	662	26 згори	колиба	кобила
335	26 знизу	поті	потім	676	18 знизу	взамерзана	відмерзала
338	16 знизу	йоденник	щоденник	734	22 знизу	1957	1657
340	30 згори	Мініях	Мінеях	738	21 знизу	1949	1649
342	1 згори	яку	якої	749	23 знизу	1897	1897—1937
354	15—16 згори	кочуває	докучає	772	29 знизу	—	+

835	22	знизу	хор	хор "Боян".	1267	29	згори	1888	1887
846	24	згори	Авраама	Адама	1270	28	знизу	1937	1637
876	26	знизу	М. Мицюк	Ол. Мицюк	1293	1	згори	критноцватна	критноцвітна
924	13	знизу	1893	1893—1945	1334	14	знизу	МУН 1841	1846 МУЕ
926	11	знизу	при по можливості		1342	11	знизу	вали	Мали
			[при по можливо		1342	7	знизу	цеха	цехах
927	2і	3 зн.	Досит пригля-		1359	27	згори	жалобу	жалоби
			нутися в етнографію, глянутися.		1386	23	згори	пам'ятник	пам'ятки
			епос, мистецтво, етнографії, е-		1387	12	згори	1550—1570	1571
			музику, куль-		1388	11	знизу	Учраївна	Чухраївна
			туру музиці, культурі.		1595	1	згори	рі	ріг
938	17	знизу	липня	серпня.	1905	10	знизу	1983—94	1083—94
352	15	знизу	Рейвах	Рейнах	1908	10	знизу	1946	1846
953	20	згори	багато	багатьох	2109	5	знизу	1817	1917
1039	9	згори	Кракова та Падуї	Кракова,	413	30	знизу	ще	що
			[Падуї і в Римі		413	8-9	знизу	де ніщо вже це є	де ніщо
1048	1	згори	музик	мужик					[ще не є
580	23	знизу	в Україні	в Україні	416	24	згори	епікуреїм	епікуреїзм
591	15	знизу	Богославник	Богогласник	418	19	знизу	Вольфанг Гете	Вольфанг
									[Гете
1097	21	згори	роважають	розважають					
1106	6	знизу	видим	видимим	425	17	згори	один часом	один час
1127	23	знизу	4. XV	4. XI	428	5	знизу	в свої	в своїх
1174	26	знизу	весільний	весінній	430	7	знизу	потвара	потвора

Золоті ворота в Києві.

П І С Л Я С Л О В О

Нарешті доволу працю закінчено. Залишається ще тільки оповісти її історію, що нею цікавиться чимало читачів, запитуючи, як я навсиджився на таку велику працю? Коли почав збирати для неї матеріали? Коли почав писати? і т. д.

Ще студентом Київського університету, вступивши в 1912 р. на Історико - Філологічний факультет, а одночасно і до нелегальної Української Студентської Громади, куди ввів мене старший брат Олександр, я почав активно цікавитися українською історією та культурою. Ходячи по київських букіністах та вчашаючи що-неділі на київську «толкучку», я зібрав досить таки поважну бібліотеку з українознавства, в якій мав не тільки всі козацькі літописи, а навіть такі рідкісні книжки, як «Історія Русов» та «Права по которым судиться малорос. народ» 1743. Мав комплект річників «Кіевской Старіни». Читаючи ці свої книжки (я не любив ходити по бібліотеках), я робив показники, а цікавіші для мене речі виписував на окремих листках, складених в алфавітному порядку. Проте, я тоді ще не думав про жадну Енциклопедію. От просто студіював собі. Не думав я про неї ще й тоді, як, шукаючи професора, який міг би дати тему для дипломної роботи з української історії (що не було тоді легкою справою!), одержав нарешті дозвіл писати про «Родину Полетик», що в ній мав би знаходитися автор «Історії Русов». Для опрацювання цієї теми я мусів в 1916 р. поїхати до Чернігова, де в музеї Тар-

навського знаходився архів не тільки Полетик, але й інших споріднених з ними родил. Працюючи над цими архівами вже звиклим для мене методом виписування всіх цікавих речей і розкладання виписок в алфавітному порядку (на жаль всі ці виписки я покинув у Києві, і вони загинули, як загинув і архів Полетик разом із музеєм Тарнавського) я познайомився з Вад. Л. Модзалевським, відомим знавцем української культури гетьманських часів, і це знайомство потім продовжувалося в Києві і спричинилося до того, що я ввійшов в гурток людей, які, як, Ю. Нарбут, П. Зайців, живо цікавилися українською культурою і створили журнал «Наше минуле», в якому я вперше мав можливість використати свої архівні та інші виписки, пишучи рецензію на такий спеціальний твір, як нумізматична розвідка В. А. Шугаєвського «Монета й денежний счет в Лев. Україні в XVII в.»

Проте думка про написання — не Енциклопедії, але Словника Української Культури — зародилася в мене аж в березні 1918 р., коли я, вийшовши з партії укр. соц. революціонерів, а одночасно і з президії Укр. Центр. Ради, поступив бібліотекарем в Історичний Міський Музей Києва, де директором був М. Біляшевський, а його заступником Дан. Щербаківський, археологічним відділом керувала В. Козловська. Приходили туди часто такі ентузіасти української культури як К. Шероцький, В. Прокопович, Ф. Ернст. . . І от в цьому незвичайно культурному оточенні людей, що

цілковито і з захопленням віддавалися студіям над українською культурою й історією, працюючи далі над збиранням цікавих мені матеріялів, наскочив на гарне видання двотомової «Енциклопедії Польських Стародавностей» Зігмунда Гловера. От тоді, в мене й зародилася вперше думка: чому б не скласти подібну Енциклопедію Української давньої Культури. Цю мою думку підтримав дуже гаряче Дан. Щербаківський який проте, завважив, що такий твір повинен прийти як наслідок дуже довгої й пильної праці.

Дальші події так, проте, розвинулися, що я мусів виїхати закордон, як казали — «на три місяці» — в складі Делегації на Мирову Конференцію в Парижі, везучи з собою тільки дві валізки, повні книжок, що мали б мені служити в моїй праці журналіста при Делегації. Були в тих валізках 8 томів «Історії У. Руси» М. Грушевського, «Права, по которм судится..» і багато інших книжок що напевно для журналістичної праці були б непридатні, але мені видавалися необхідними. . .

До Парижу я не дійшов, а лишився в Швейцарії, де, перебуваючи в Лозанні, мій протягом яких п'яти місяців працювати в дуже багатій бібліотеці В. Степанківського. В жовтні 1919 р. я вже був в Римі, де мені припала функція Голови Пресового Бюро при Дипломатичній Місії. Тут уже було не до виписок. . . Але з припиненням діяльності Місії і переборення перших моментів зрозумілої депресії духа й важких матеріяльних труднощів, маючи, зрештою, багато вільного часу, став я вчащати до Бібліотеки Інституту для Сх Європи, якого я був одним із перших членів. Тут знаходив я такі рідкісні й важливі для мене книжки, як журнал «Первісне Громадянство та його пережитки на Україні», що його редагувала К. Грушевська при найближчому співробітництві її батька Мих. Грушевського, журнал «Україна» під редакцією М. Грушевського та багато інших книжок. Виписки мої почали набирати солідних розмірів.

Якось прийшов до Риму Іл. Свенціцький, директор Національного Музею у Львові. Йому я вперше (після Дан. Щербаківського), звірився з моєю думкою про Енциклопедію Української Культури. Але він поставився скептично: »Якщо це доконаєте, — сказав він, іронічно посміхаючись, — вас зараз же зроблять академі

ком. . .» При цій нагоді він забрав у мене «Права по которм судится. . .» що їх музей у Львові досі не мав.

Коли у вересні 1943 р. геїштанівці прийшли до мене, щоб мене заарештувати, почали вимагати, щоб я показав їм моє листування. Я відчинив шафку на три відділи з п'ятьма полицями в кожному, що були повні течок із паперами: — Ось, прошу! — Вони безрадно і сердито глянули на мене: — Та ні! Ваше останнє листування! Усе моє листування тут! — Геїштанівець простягнув руку, витяг якийсь папір навад, перекладач почав читати: — «Це з давньої історії», — каже. Геїштанівець спробував ще раз. Ті ж наслідки. — Треба було б це все забрати, але для цього треба спеціального вагозова, і потім, хто це буде розбирати?! — Мене забрали, напері покинули.

Коли ж я, вже в червні 1945 р. повернувся з «Вавилонського полону», вирішив я, що треба негайно приступити до оброблювання моїх матеріялів, бо була б шкода, коли б вони марно загинули, а небезпека, як показав досвід із німцями, була. Оттоді я і написав у трьох примірниках «Енциклопедію українських символів, вірувань і звичаїв» (871 сторінка машинопису). Один примірник я вислав до Осередку Української Культури в Вінніпегу, другий до проф. М. Гайдака в Міннеаполісі в США (потім проф. М. Гайдак передав той примірник до УВАН в США), а третій залишився у мене.

Переїхавши в 1947 р. до Б. Айресу в Аргентині, я пробував містити уривки з моєї Енциклопедії на сторінках »Нашого Клича», який я редагував, але зустрів опозицію серед деяких читачів, що знаходили — не безпідставно, — що такими речами не можна заповнювати часопис, і тому я ці спроби припинив. . .

Забув сказати, що, здається вже в р. 1932 я спробував був опрацювати для «Нового Шляху», в Канаді, частину моїх матеріялів, головно політичного змісту. Сл. п. Полк. Є. Коновалець обіцяв мені, що «Нов. Шлях» робитиме відбитки з кожної окремої літери, що мали окремими брошурами служити для політичного вишколу націоналістичної молоді. Але після того, як всю літеру А було видруковано (при чому дуже не уважно, з численними переставленнями рядків, що позбавляли текст логічного зв'язку) і відбитки не зроблено, я припинив дальшу працю в цьому напрямку.

Як редактор місячника «Дзвін» Братства св. Покрови УАПЦеркви в Б. Айресі, я не раз ставав перед фактом браку матеріалу. Тому вирішив заряджувати михові, подаючи частинно ті гасла з моєї Енциклопедії, що свого часу друкувалися в «Нов. Шляху», а частинно, доповнюючи їх новими, що відповідали церковно - релігійному характерові «Дзвону». І так у лютому 1954 р. в «Дзвоні» почала друкуватися моя УМЕ. Не обійшлося і тут без опозиції, але тверда постава о. Б. Арійчука, як Голови Братства, і моя також, як редактора, врятували Енциклопедію. Вона далі друкувалася в «Дзвоні» і почала знаходити численних прихильників, що нею поважно зацікавилися. Проте було чути все частіше голоси, що в темні, яким Енциклопедія друкується в «Дзвоні», її далі кількох перших літер ніколи не буде видруковано. Одного дня о. Б. Арійчук запропонував мені видавати УМЕ книжками. Те, що було вже видруковане в «Дзвоні», має бути перебрано, частину, якої набір зберігся, буде відбито, а решту буде вже друкуватися безпосередньо. Братство відмовилося від ризику видання, і те ризико перебирає на себе сам о. Б. Арійчук.

Видавання книжками, незалежно від «Дзвона», дозволило мені поповнювати дальший текст УМЕ більшою кількістю гасел біографічного та політично - соціологічного характеру. В основу УМЕ лягла, майже вся «Енциклопедія українських вірувань, звичаїв та символів», але не ввійшла присвята, вміщена на першій сторінці Енциклопедії. Тому, користуюся цією нагодою, щоб її тут переписати:

Своїй любій Дружині,

Самовідданій, незломній і світлій Товаришці життя,

Що на шляху еміграції, порослому тернами,

Вміла знаходити тільки квіти Любові,
Надій та Віри.

Цю книгу вірувань Українського Народу
Присвячую

Безмірно вдячний Автор.

У цій присвяті треба лише заступити слова «Цю книгу вірувань Українського Народу» словами «цю Українську Малу Енциклопедію».

Перша книжка УМЕ вийшла в жовтні 1957 р. Були рецензії (нечисленні!), що привіта-

ли вихід УМЕ у світ, але з'явилися й рецензії, явно неприхильні, а то й просто ворожі. Про це дивись гасло «РЕЦЕНЗІЯ».

Але з Божою допомогою та моральною підтримкою українських патріотів, а зокрема Архiep. Кир Йвана Бучка, д-ра Є. Вертипороха, Голови КНТШ, бл. п. Директ. В. Дорошенка, бібліотекаря НТШ, ред. О. Бойкогва, що на кожну книжку УМЕ писав прихильну рецензію в «Укр. Слові» в Парижі, та інж. М. Селешка (яким за це складаю щирю подяку) Українську Малу Енциклопедію таки закінчено друком, хоч із великим запізненням: закінчив я її писати ще в червні 1962 р., а закінчено її друком аж у травні 1967 р. Причина цього — перевантаженість єдиної в Б. Айресі української друкарні друком українських часописів та Календарів Альманахів, як і інших матеріалів актуального характеру. Ця перевантаженість не давала авторові можливості робити більше двох ко-рект. Це, а також послаблення зору та старі деколи знищені матрици, що не все відповідали лінотипістові, відбилися великим числом друкарських помилок, з котрих найбільш прикрі помилки хронологічного порядку: прошу читачів відразу їх виправити.

Я свідомий того, що моя праця повинна б мати показники речей та осіб, які зустрічаються в тексті. Але моя УМЕ так розрослася (спочатку була запроєктована на 12 книжок), що автор був примушений в трьох останніх книжках повикреслювати багато уступів, та вже оброблених гасел, що могли б заповнити ще одну книжку. Отже нема місця для показників. Тим більше нема місця для доповняльної книжки, що в ній могли б бути вміщені біографічні гасла різних осіб, пропущених у перших книжках УМЕ, а також тих осіб, що, як Ст. Бандера, полк. А. Мельник та інші, померли тоді, як книжки з гаслами на відповідні літери, вже були видруковані, — в передмові ж було попереджено, що, в УМЕ не міститимуться біографічні гасла ще живих людей.

Прийшлося відмовитися і від повної бібліографії використаних праць, що забрала б занадто багато сторінок.

Приношу тут свою подяку п. Осипові Кузьмичові власникові друкарні та інж. А. Постоловському, що допомагали авторові в коректі трьох останніх книжок, а останньому також і

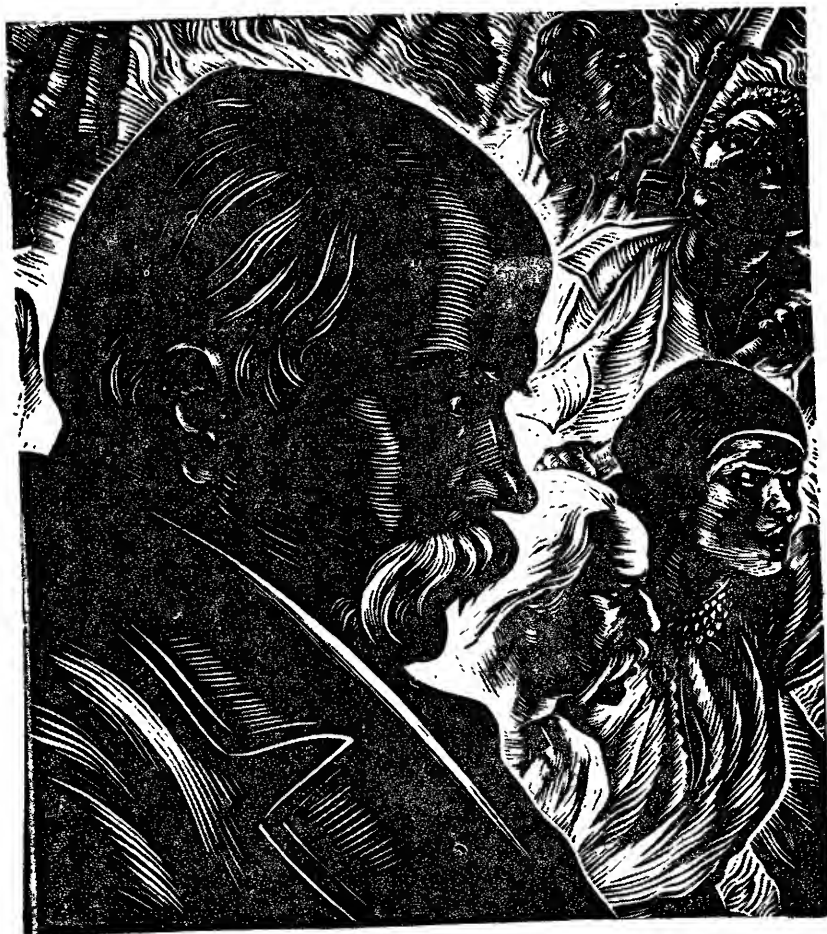
за допомогу у виявленні помилок в попередніх книжках. Належитья подяка також лінотистам М. Фесоловичеві та Ст. Кузьмичеві за у-важне набирання УМЕ.

Але найбільша подяка належитья прото-пресвітерові о. Б. Арійчукові адміністраторові УАПЦеркви в Аргентині, що, не маючи на те відповідних капіталів, але оцінюючи належно

вартість УМЕ, відважно, як то належить колишньому УСУСОВІ, взявся за видання цієї моєї праці, виконуючи одночасно й обов'язки адміністратора та експедитора УМЕ: без нього моя праця певно, в наших еміграційних умовах, не побачила б світу.

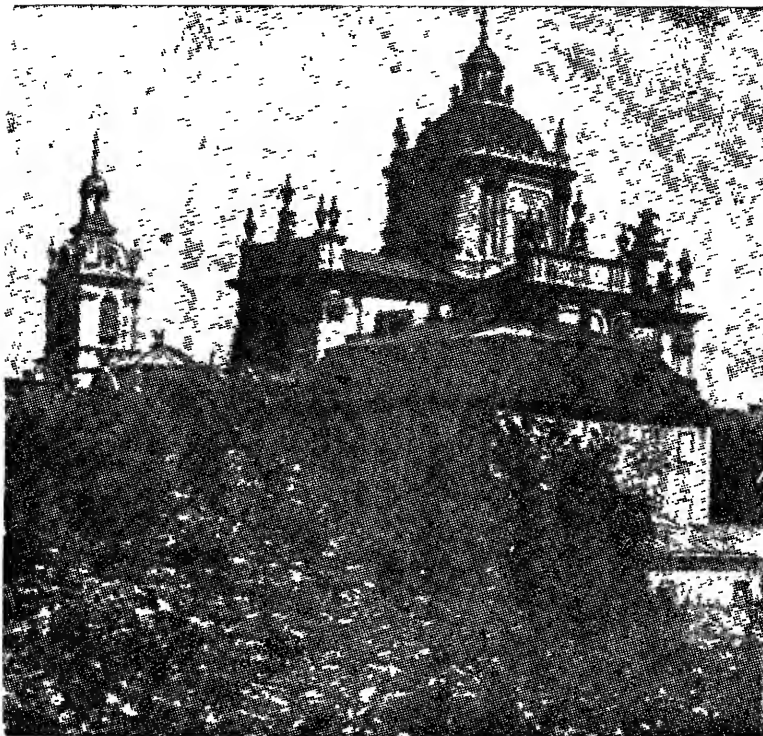
Буенос Айрес, 10 травня 1967 р. Б.

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

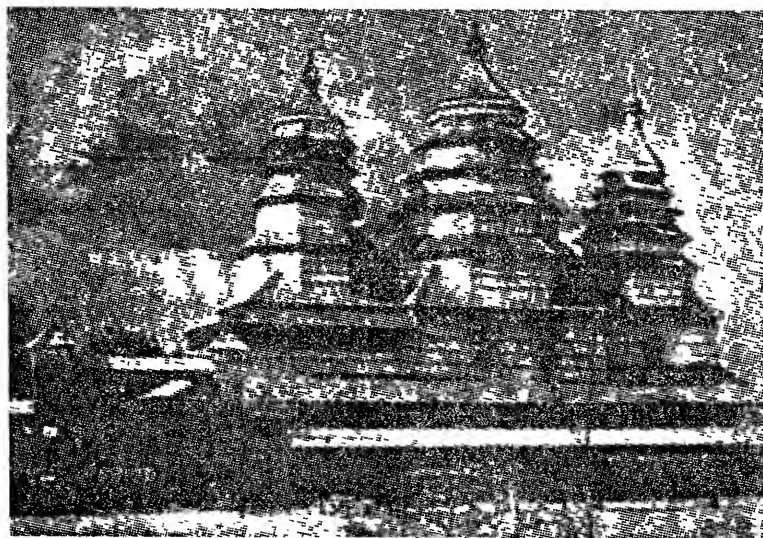

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Дереворит Василя Касіяна

Церква св. Юра у Львові.

Дерев'яна церква в селі Кривки в Галичині.

Este libro se terminó de imprimir en el mes de
Mayo de 1967 en los Talleres Gráficos
"Champion", c. Mercedes 2163 — Buenos Aires.
República Argentina.